

**TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI TAŞRASI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME: AYNİYAT DEFTERLERİ İŞİĞİNDA ANKARA,
BURSA/HÜDÂVENDİGÂR VE KÜTAHYA SANCAKLARININ SOSYAL VE
İKTİSADİ TARİHİ (1839-1864)**

Yüksek Lisans Tezi

Özdemir KARABULUT

Eskişehir 2021

**TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI TAŞRASI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME: AYNİYAT DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANKARA,
BURSA/HÜDÂVENDİGÂR VE KÜTAHYA SANCAKLARININ SOSYAL VE
İKTİSADİ TARİHİ (1839-1864)**

Özdemir KARABULUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ayla EFE

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2021

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Özdemir KARABULUT'un "Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşrası Üzerine Bir Değerlendirme: Ayniyat Defterleri Işığında Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya Sancaklarının Sosyal ve İktisadi Tarihi (1839-18644)" başlıklı tezi .../.../21 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca Tarih Anabilim dalında, Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Ayla EFE

Üye : Prof. Dr. İlhami YURDAKUL

Üye : Doç. Dr. Sedat BİNGÖL

Enstitü Müdürü

ÖZET

TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI TAŞRASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME:
AYNİYAT DEFTERLERİ IŞIĞINDA ANKARA, BURSA/HÜDÂVENDİĞÂR VE
KÜTAHYA SANCAKLARININ SOSYAL VE İKTİSADİ TARİHİ (1839-1864)

Özdemir KARABULUT

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2021

Danışman: Prof. Dr. Ayla EFE

Osmanlı Devleti'nin XIX. asır tarihinin temel dönüm noktalarından olan Tanzimat dönemi idari, mali ve sosyal alanlarda tam bir dönüşüm dönemini temsil etmektedir. Bu dönemde Osmanlı Anadolu'sunda mühim hüviyetleri haiz Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya sancaklarında idari yapıyı gözlemlemek, bununla birlikte bu sancaklarda sosyal ve iktisadi yaşamı incelemek çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel kaynağı, Sadaret tarafından çeşitli vilayet ve dairelere gönderilen yazıların kaydının tutulduğu ayniyat defterleridir. İdari, mali ve askeri gibi muhtelif konularda birçok bilgi ihtiva eden bu defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Âli Evrak Odası fonunda yer almaktadır. Çalışmada Tanzimat dönemi 1839-1845, 1850-1855 ve 1860-1864 seneleri olmak üzere üç periyoda ayrılmıştır. Bu periyotlar içinde "Anadolu Adı" ve "Meclis-i Vâlâ'dan" başlıkları altında tutulan ayniyat defterleri taranarak Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya sancaklarına gönderilen muhtelif belgeler incelenmiştir.

Adı geçen sancaklarda vergi tahsilinde, kırsal borçlulukta ve iç güvenlikte problemler yaşandığı tespit edilmiştir. Ayrıca süreç boyunca mülki düzendeki değişimlere paralel olarak incelenen sancakların mülki idari amirlerinde de değişime gidildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tanzimat dönemi 1, Taşra yönetimi 2, Ankara 3, Bursa/Hüdâvendigâr 4, Kütahya 5.

ABSTRACT

AN EVALUATION ON THE OTTOMAN PROVINCE IN THE TANZIMAT ERA:
THE SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY OF ANKARA,
BURSA/HÜDÂVENDİĞÂR AND KÜTAHYA SANCAKS BASED ON THE
AYNİYAT REGISTERS

Özdemir KARABULUT

Department of History

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June 2021

Adviser: Prof. Ayla EFE

The *Tanzimat* era, which is one of the fundamental turning points in the history of the Ottoman Empire in the 19th century, represents a period of comprehensive transformation in administrative, fiscal and social fields. This study focuses on observing the administrative structure in Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr and Kütahya *sancaks* which had important identities in Ottoman Anatolia as well as examining the social and economic life in these *sancaks* in this period.

The main source of the study is the *ayniyat* registers, in which the records of the letters sent by the Sadaret to various provinces and offices are kept. These registers, which contain a lot of information on various issues such as administrative, fiscal and military, are located in the group of the Prime Ministry Ottoman Archive, the Bâb-1 Âli Documents Room. In this study, the Tanzimat era is divided into three periods as 1839-1845, 1850-1855, and 1860-1864. During these periods, various documents sent to Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr and Kütahya *sancaks* were examined by scanning the *ayniyat* registers, kept under the titles of *Anadolu Adi* and *Meclis-i Vâlâ*.

It has been determined that there were problems in tax collection, rural indebtedness and public security in the mentioned *sancaks*. In addition, it has been detected that there has been change in the administrative chiefs of the *sancaks*, which were examined in paralel with the changes in civil order through out the process.

Keywords: *Tanzimat* era 1, Local administration 2, Ankara 3, Bursa/Hüdâvendigâr 4, Kütahya 5.

TEŞEKKÜR

Tarih bölümüne giriş yapmamdan bugüne değin bana her zaman meslektaşı gibi yaklaşan; dinleyen, tartışan, eleştiren, öğrenmekten ve öğretmekten vazgeçmeyen, motivasyon ve teşvik kaynağı olarak bakış açımı değiştiren ve geliştiren saygıdeğer hocam Ayla EFE'ye minnettarım. Bir tarihçinin, hatta genel olarak bir sosyal bilimcinin düşünce ve üretme süreçlerinde bana kattığı insanlar ve metotları unutmayacağım. Kendisine büyük bir teşekkürü her daim borç bilirim.

Büyük teşekkürlerden biri de ailemdir. Kendisi ümmî olsa da sahaflardan geldiğimde yahut kitap kargoları eve ulaştığında benimle birlikte ilk açıp inceleyen sevgili anneannemdir. Kitapların ihtiva ettiği resimler, haritalar ve çizimleri tek tek incelemesi ve muhtevasını tek tek bana anlattırması, bunun yanında cüzi emekli maaşından bu kitaplara para ayırmaktan asla vazgeçmemesi beni daima etkilemiştir. Fatma AYKİT'a varlığı için sonsuz teşekkür ederim. Ve Fatma Aykıt'ın nezdinde tüm evlatlarına; Gülsevîm ÖZ'e, Abdullah AYKİT'a, Songül KARATAŞ'a teşekkür ederim. Yalnızca çevremde olduklarını bilmek dahi bana huzur ve mutluluk getiriyor. Bence en kıymetli evladı olan, aldığım her kararda maddi ve manevi en büyük destekçim, hayatımdaki en kıymetli varlık annem Gülten KARABULUT'a ayrıca müteşekkirim.

Bana Osmanlıca belge okumayı, yalnızca okumakla bırakmayıp analiz etmeyi de öğreten, gece-gündüz demeden tüm izaclarıma katlanan, sabırla cevap veren kıymetli Semih YILDIZ'a arkadaşlığı, dostluğu ve tüm yardımları için sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Entelektüel yolculuğumda her zaman akıl danıştığım, fikirlerine, okuduklarına, yazdıklarına her daim ihtiyaç duyduğum, bundan başka yaşamımın her alanını daha anlamlı hale getiren iktisat talebesi İlknur ALTUN'a minnettarım. Sonsuz şükranlarımı kabul etmesini dilerim.

Son bir teşekkür de naçizane çalışmamı ithaf etmek istediğim babam İsmail KARABULUT içindir. Onun için ne söylesem kifayetsiz kalacağını düşünüyorum. Bundan dolayı bu çalışmanın onun aziz hatırasına bir teşekkür mahiyetinde olmasını temenni ediyorum. O'na medyun-u şükranım.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Özdemir KARABULUT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	ii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANADOLU KIRSALINDA TOPLUMSAL CEREYANLAR	20
1.1. Kırsal Borçluluk	20
1.1.1. Yüksek bütçeli alacak verecek olayları	21
1.1.1.1. <i>İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845</i>	22
1.1.1.2. <i>İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855</i>	28
1.1.1.3. <i>Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864</i>	31

1.1.1.4. Genel sonuç ve değerlendirme	33
1.1.2. Düşük bütçeli alacak verecek olayları	35
1.1.2.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845	36
1.1.2.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855	40
1.1.2.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864	42
1.1.2.4. Genel sonuç ve değerlendirme	43
1.2. Dağıtılamayan Muhallefat: Terekelerden Doğan Anlaşmazlıklar	45
1.2.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845	46
1.2.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855	51
1.2.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864	53
1.2.4. Genel sonuç ve değerlendirme	54
1.3. Anadolu'da İskân Olunan Muhaceretin Durumu Üzerine Bazı Örnekler ..	57
1.3.1. 1860-1864 arası döneme ait vaka örnekleri	58
1.3.2. Genel sonuç ve değerlendirme	61
1.4. Anadolu Kırsalında İç Güvenlik Meselesi	62
1.4.1. Şekavetin fail, meful ve boyutları: eşkıyalar, köylü ve diğerleri	63
1.4.1.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845	63
1.4.1.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855	70
1.4.1.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864	75
1.4.1.4. Genel sonuç ve değerlendirme	78
1.4.2. Katl ve sirkat olayları	79
1.4.2.1. 1839-1864 arası döneme ait vaka örnekleri	80

1.4.2.2. Genel sonuç ve değerlendirme	85
1.4.3. Konar-göçer gruplarda nizamsızlık: aşiretler ve şekavet	86
1.4.3.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845	88
1.4.3.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855	90
1.4.3.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864	92
1.4.3.4. Genel sonuç ve değerlendirme	93

İKİNCİ BÖLÜM

2. TANZİMAT DÖNEMİNDE KIRSAL İDARE	95
2.1. İnsan-ı Kâmil: Muhtelif Statülerde Vuku Bulan Yolsuzluk ve Usulsüzlükler	96
2.1.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845	97
2.1.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855	104
2.1.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864	109
2.1.4. Genel sonuç ve değerlendirme	110
2.2. Vergi Mükellefleri ve Kırsal İdare Arasında Yaşanan Bazı Gelişmeler	113
2.2.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845	113
2.2.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855	121
2.2.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864	124
2.2.4. Genel sonuç ve değerlendirme	126
2.3. Kaza İdaresinden Örnekler: Tanzimat Döneminde Kaza Müdürleri	127
2.3.1. 1850-1855 arası döneme ait vaka örnekleri	129

2.3.2. 1860-1864 arası döneme ait vaka örnekleri	133
2.3.3. Genel sonuç ve değerlendirme	136
2.4. Devletten Muhtelif Muavenet Talepleri	139
2.4.1. 1839-1864 arası döneme ait vaka örnekleri	140
2.4.2. Genel sonuç ve değerlendirme	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGU VE YORUMLAR	147
3.1. Taşranın Adresleri: Belgelerin Gönderildiği Makamlar Üzerinden Kırsal İdarede Yetki ve Sorumluluk Üzerine Bir Değerlendirme	148
3.1.1. Ankara sancağı	150
3.1.2. Kütahya sancağı	154
3.1.3. Hüdâvendigâr/Bursa sancağı	157
3.2. Taşranın Manzara-i Umumisi: Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya Sancaklarında Yaşam	161
3.2.1. Mali düzene dair bir değerlendirme	162
3.2.2. Kırsal ekonomi üzerine bir değerlendirme	167
3.2.3. Taşranın asayışı üzerine bir değerlendirme	170
SONUÇ	175
KAYNAKÇA	179
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLULAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. İncelenen defter ve belgelerin niceliksel dağılımı14

Tablo 2. Kaza müdürlerinin aldığı maaşlar138

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1. Anadolu Adi defterlerindeki belgelerin niteliği	10
Şekil 2. Meclis-i Vâlâ defterlerindeki belgelerin niteliği	11
Şekil 3. İncelenen belgelerin konularına göre dağılımı (%)	18

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

A. A.	: Anadolu Adı
a.g.k.	: Adı Geçen Kaynak
Ayn.	: Ayniyat
BEO	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
d.	: Defterleri
Der.	: Derleyen
Dr.	: Doktor
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M. V. L.	: Meclis-i Vâlâ'dan
M.	: Miladi
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
USA	: United States of America

vd. : Ve Diğerleri

Vs. : Ve Saire

GİRİŞ

Tanzimat'a Kadar Umumi Gidişat

XVI. asırda yaşanan coğrafi keşifler, savaş teknolojisi, merkantilist politikalar ile kolonileşen ve ticaret hacmini kat ve kat artırarak dünya ekonomisini domine eden bir Avrupa ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, askeri ve mali anlamda devlet oluşumunun çatısını oluşturan timar düzenini sürdürebilecek durumda değil idi¹. Nitekim XVI. asrın sonlarına doğru Avrupa ile rekabet konusunda yetersiz kalan Osmanlı Devleti'nin klasik düzeni tasfiye olmaya başlamış idi. Timarlı sipahilerin savaşlarda yetersiz kalması ve bu statünün gittikçe değerini kaybetmesinin yanında taht kavgaları ve taşradaki yeni yapılanmalar paşa kapılarının önemini artırıyor idi. İktisadi olanakların gün geçtikçe sıkışmasının yanına artan nüfus da eklenince ortaya nizam sahibi olmayan bir asker yığını çıktı². Taşradaki karışıklıklardan mütevellit kul askerlerinin Anadolu'ya akını ve burada işsiz/maaşsız kalmaları ile şekavet baş göstermeye başladı. Ancak bu karışıklıklar öyle boyutlara vardı ki, sonunda “celali fetreti” denilen dönem vuku buldu³. Yaşanan şiddet olaylarından sonra çiftbozanlık⁴ arttı ve Anadolu'nun ekip biçen, üreten yani vergi veren nüfusu kırıldı⁵. Böylesine bir

¹Timar sistemi hakkında bkz. Ö. L. Barkan (1988). Timar. *TDV İslam Ansiklopedisi* 12/1. Cilt, s. 186-333. M. Akdağ (1945). Timar rejiminin bozulduğu. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. 3. Cilt, 4. Sayı, s. 419-431. F. Acun (2002). Klasik dönem eyalet idare tarzı olarak timar sistemi ve uygulaması. *Türkler*. 9. Cilt, s. 899-908. H. İnalçık (1965). Osmanlı timar rejimi ve sipahi ordusu. *Türk Kültürü*. 3. Yıl, s. 758-765.

²Artan nüfus baskısı için bkz. M. A. Cook (1972). *Populatin pressure in rural Anatolia 1450-1600*. New York: Oxford University Press. Akdağ da Celali dönemini incelerken artan nüfus baskısı üzerinde durmuştur. Bu dönem hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. M. Akdağ (2018). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

³Celali isyanlarını başlatan temel sebepler için bkz. M. Akdağ (1946). Celali isyanlarının başlaması. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. 4. Cilt, 1. Sayı, s. 23-50. Celaliler ve Celali Fetreti dönemi hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. M. Akdağ (1995). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası “celali isyanları”*. İstanbul: Cem Yayınevi. Oktay Özel yaşanan olayların şiddetine ve Anadolu'nun hal-i pür melaline dikkat çekerek bu dönemi bir “akıl tutulması”, “Celali terörü” olarak adlandırmaktadır, bkz. O. Özel (2018). *Türkiye 1643 Goşa'nın gözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 165-168.

⁴Osmanlı klasik nizamının temelini oluşturan bir çift öküz ile sürülebilen küçük aile -tarım- işletmeleri sistemine “çifhane” denmekte ve üretimi bırakıp bulunduğu topraktan kaçan çiftçiye “çiftbozan” denmektedir. H. İnalçık (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi-I*. (Çev: Halil Berktaş), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 169- 182.

⁵Özel durumun vahametini Naima'dan şöyle aktarır: “IV. Murad 1630'larda İran seferine bizzat başbuğluk ederken, Kayseri'ye yaklaştığında bir gariplik sezer ortalıkta. Günlerdir menzilden menzile

bunalımdan sonra, Genç Osman'ın Lehistan seferinden dönmesi ve sekbanlardan oluşan yeni bir ordu kurma isteği, görülmemiş şekilde sultanın kellesinin yeniçeriler tarafından alınması ile son buldu. Mali ve askeri açmazlar ile başlayan süreç tüm Anadolu ve Rumeli'yi çok uzun bir süre etkisi altına alacak kronik bir şiddet sarmalına neden olarak sonunda sultanın mutlak otoritesine dayanan klasik düzeni tasfiye etti⁶.

XVII. asırda, esâmesi dahi okunmayan köyler, yerini yurdunu terk ederek memleketin dört bir yanına dağılmış köylüler devlet-i aliyyeyi tedirgin ediyordu. Kargaşa öyle boyutlara vardı ki merkezi hükümet taşra üzerinde istikrarlı bir hâkimiyet kuramaz oldu⁷. Klasik bir tarım imparatorluğu olan devletin, vergi gelirlerinin yarısından fazlasını oluşturan kırsal vergileri düzenli toplayamıyor olması yeni bir düzenlemeyi şart koşuyordu. Timar düzeninin tasfiyesi ile iltizam sistemi artarak varlığını sürdürürken⁸ köylünün daha fazla ezilmemesi ve mültezimlerin vergi gelirlerini zapt etmeyerek köylüyü ve vergiyi himaye etmek amacı ile 1695 yılında malikâne sistemi uygulamaya kondu. Kayd-ı hayat şartı ile ihale olunan mukataalar büyük ölçüde dersaadette ikâmet eden yüksek bürokrasi taifesine devrolunuyordu. Büyük mukataa sahipleri de taşrada vergi gelirlerinin toplanması işini bir başka mültezim taifesine devrediyordu⁹. Artık vergi toplamak ve nizamın sürdürülmesi yerel otoritelere devredilmiş bulunuyordu. Yerel otoritelerin en önemli öznesi ise ayanlardı¹⁰.

yürürlerken ordusuyla etrafta hiçbir canlılık emâresi görülmemiş, hiçbir meskûn köye, insana rastlamamışlar. Gövdükleri tek şey boşalmış köyler, harâbeler..." Özel, 2018, **a.g.k.**, 205.

⁶Baki Tezcan, bu kırılmadan sonrasını "İkinci İmparatorluk" olarak adlandırır. Bkz. B. Tezcan (2020). Genç Osman- İlk hükümdar katli. *Atlas Tarih*. 64. Sayı, Temmuz- Ağustos, s. 38-60.

⁷Karen Barkey müdahale ve kontrolün boyutlarını tartışırken devletin "uzlaşmacı tavır" üzerinde durmuştur. Kontrol-denge mekanizmasının sağlanmasında müdahalenin boyutlarının bilinçli bir şekilde gerçekleştiğini savunan Barkey, zaten çoktan taşraya sıçramış olan iktidar kavgalarında, devletin, rolünü pragmatik bir biçimde oynayarak şekavet unsurlarını kazanmak yoluna gittiğini savunmaktadır. Bkz. K. Barkey (1994). *Bandits and bureaucrats – The Ottoman route to state centralization*. London: Cornell University Press, s. 189-229. Metnin bir eleştirisi için bkz. R. A. Aksoy Sheridan (2012). Celaliler/eşkıyalar: Gayesiz asiler miyiz ki hepimiz biz?. *Kebikeç*. 33. Sayı, s. 111-126.

⁸İltizam sistemi, devlete ait bir gelirin yıllık bir bedel ile özel bir şahıs tarafından üzerine alınmasını ifade eder. Bkz. M. Genç (2000). İltizam. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22. Cilt, s. 154-158. XIX. asra kadar emanet sisteminden ziyade iltizamı kullanan Osmanlı Devleti, Tanzimat ile birlikte mali gücün merkezde toplanması adına iltizam sistemini kaldırarak emanet usulüne dönmeyi deneyecektir. Bu konuya ileride tafsilatı ile değinilecektir.

⁹M. Genç (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, s. 95-106.

¹⁰Özellikle malikâne sistemi ile XVIII. asırda güçlenen ve kırsal idarede yüksek mertebede söz sahibi olan, taşranın yöneticisi konumuna yükselen taşranın ileri gelenleri "ayanlar" hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. B. McGowan (2006). Ayanlar Çağı 1699-1812. (Çev: Ayşe Berktaş). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Cilt*. İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 761-884. M. Akdağ (1963). Osmanlı tarihinde âyanlık düzeni devri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 8. Cilt, 14. Sayı, s. 51-61. Y. Özkaya (1978). XVIII. yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin ayânlıkları ele geçirilmeleri ve büyük hânedanlıkların kuruluşu. *Belleten*. Cilt: XLII, Sayı: 168(Ekim), s. 667-723. Örneğin Anadolu'daki büyük hânedanlardan Caniklizadeler hakkında yapılan nefis bir çalışma için bkz. C. Şahin (2003). *The rise and fall of an ayân*

“Ayanların da mali ve ekonomik alana girmesi ile köylünün ürettiği artığa el koyma mücadelesi başladı ve yürürlüğe girdiği andan itibaren peyderpey kaldırıldığı 1789 yılına kadar bu sistem, bürokratlar, vezirler, saray görevlileri, din adamları ve ordu mensuplarını birbirine bağlayan karışık bir mali patronaj dengesi oluşturdu.”¹¹ XVIII. asırdan itibaren yüksek bürokratlar ve taşra ileri gelenleri ile kurulan bu yeni ilişkiler ve karmaşık yapı, iktidarın toplumsal olarak yeniden üretimine delaletti¹². Güç dengesi öylesine değişti ki, artık sultanların mutlak otoritesi, yerini sivil bir oligarşiye dayalı kolektif liderliğe bıraktı. Eskiden olduğu gibi sultanı tahta çıkartan yahut indiren temel baskın güç yalnızca askeriler değil idi. Merkezîyetçilik ve âdem-i merkezîyetçilik¹³ arasındaki dengelerin sürekli yeni baştan kurulduğu böyle bir dönemden yeni bir evreye geçiş ise şüphesiz 1774 yılı gibi literatürün üzerinde uzlaştığı bir dönemde oldu¹⁴. Küçük Kaynarca Antlaşması ile tarihin en büyük yenilgilerinden birini alan Osmanlı Devleti¹⁵ uzun zamandır süregelen taşra yönetimindeki istikrarsızlığı, mali açmazlarını

family in eighteenth century anatolia: the Caniklizâdes (1737-1808). Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi.

¹¹ A. Salzman (2017). *Modern devleti yeniden düşünmek- Osmanlı ancien régime'i*. (Çev: Ayşe Özdemir), İstanbul: İletişim Yayınevi, s. 137.

¹² Salzman, 2017, **a.g.k.**, 34 Malikâne sistemi ile gücüne güç katan taşra ileri gelenleri ile merkezi hükümet arasındaki güç dengesine farklı bir yorum getiren Salzman, sistemin, merkezin taşrada nüfuzunu kırdığı yönündeki görüşlere karşı, merkezi hükümetin taşraya nüfus edebilmek için dolaylı yoldan bölge ileri gelenlerini kullandığını öne sürer. Buna göre malikâne sistemi, siyasal hoşnutsuzluğa katkıda bulunmaktan ziyade, farklı bir sosyopolitik bütünleşme tarzını besler. Yani dikey düzlemde Osmanlı hizmet aristokrasisi ve saray mensuplarının bir uçtan diğerine ağlar oluştururken, yatay düzlemde ise taşra ileri gelenleri görece daha küçük iltizamlara yatırım yapıyorlar. Böylece iltizam, imparatorluğun yapısını bozan bir sistem değil de; devlet oluşumunun başka araçlarla sağlanması anlamına geliyor. Buradaki temel husus devletin kırsal idare olmadan kırsalı yönetip yönetemeyeceğidir. Zira El-Haj, kriz döneminde patlama yapan nasihatname literatürünü ve adaletnameleri temel alarak bir okuma kritiği yapmış ve kriz olarak gözüken olay ve olguların dönüşen bir devletin doğal sancıları olduğunu söylemiştir. Buna göre, yeni zümre, şiddet olayları, sermayenin yeniden üretim ve dağıtımında değişen aktör ve süreçler ve yeni oluşan iletişim kanalları, toplumun dönüşüm ivmesi gibi birçok unsur modern devletin doğasını oluşturmaktadır, bkz. R. A. Abou-El-Haj (2000). *Modern devletin doğası- 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. (Çev: Oktay Özel ve Canay Şahin). Ankara: İmge Kitabevi.

¹³ Süreç için bkz. Y. Yücel (1974). Osmanlı imparatorluğunda desantralizasyona dair genel gözlemler. *Bellekten*. Cilt:XXXVIII, Sayı: 152(Ekim), s. 657-708. H. İnalçık (1977). Centralization and decentralization in Ottoman administration. *Studies in Eighteenth Century Islamic History*. USA: Southern Illinois University Press, s. 27-52.

¹⁴ XVIII. asrın sonlarına kadar Avrupa devletleri ve Osmanlı arasındaki dengelerde uçuk bir fark yoktu. Küçük Kaynarca Antlaşması makasın son derece açıldığı bir süreci başlattı, bkz. McGowan, 2006, **a.g.k.**, 761. Ayrım noktasını iktisadi ve mali noktadan inceleyen ve mükemmel bakış açıları sunan Mehmet Genç, 1760 yılını baz almıştır. Bu zamana kadar artan ticaret hacmi ve çeşitliliği bu tarihten sonra gerileyerek belli sektörlerin tükenmesine kadar gitmiştir, bkz. Genç, 2015, **a.g.k.**, 252-262.

1774 senesinin uzlaşma noktası olmasının sebebi 1768 yılında başlayan ve 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile biten Osmanlı-Rus savaşıdır. Hem beşeri hem de mali anlamda birçok kayba neden olmuştur.

¹⁵ Küçük Kaynarca antlaşması ile Rusların, Osmanlı Ortodoksluğunun hâmi olmaya hakkı kazanması görüşünün yanlışlığı üzerine bir eleştiri için bkz. D. Roderick (2004). “Rus becerisi ve Türk aptallığı”:

ve askeri-teknolojik alandaki gerilemesini durdurmak zorunda idi. Böylece III. Selim ile başlayan, II. Mahmud ile devam eden ve Tanzimat Fermanı ile “sonun başlangıcı” hüviyetine bürünen ıslahatlar dönemi başlamış oldu.

Fransız İhtilali ile tarihin en büyük dönemine şahit olan dünyada Osmanlı Devleti de bir dizi reforma ev sahipliği yapıyordu. III. Selim ile düzenli hale gelen meşveret meclisleri ve danışma usulü Tanzimat dönemine damgasını vuracak bir “meclis geleneği”nin çıkış noktasını oluşturuyordu. Şüphesiz en büyük atılımlardan biri, prestijini kaybeden yeniçeri ocağına karşı Nizam-ı Cedit adında yeni bir ordunun teşekkülü idi. Bunun yanında yeni orduya finansman sağlamak ve merkezi hazineyi toparlamak adına birçok mali ıslahata da girişildi. III. Selim’in karşısındaki muhalefet grubu ise oldukça güçlü idi. Kabakçı Mustafa Paşa isyanının sonunda III. Selim tahttan indirildi. Güçlü bir otoriteye sahip bulunan Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim’in ölümünden sonra çıkan kargaşa ortamını bastırmak için yerine geçen IV. Mustafa’yı tahttan indirip yerine tekrar Selim’i geçirmek için hareket ettiyse de Selim’in ancak cesedi ile karşılaşabilmiştir¹⁶.

IV. Mustafa’nın yerine tahta çıkarılan II. Mahmud, tıpkı Selim gibi ıslahat yanlısı ve radikal bir kişilikti. Sened-i İttifak ile ayanların gücünün had safhaya ulaştığı¹⁷ bir süreci ayanlarla mücadele ile sürdürmüş, büyük oranda “saltanatlarını” kısıtlayabilmiştir. En büyük hamle ise kuşkusuz Vaka-i Hayriye’dir. Böylelikle statükonun muhafazası için ıslahatların karşısında duran, III. Selim’in ölümüne neden

Küçük Kaynarca Antlaşması’nın gözden geçirilmesi, *Osmanlı Türk Tarihi 1774-1923*. (Çev. Mehmet Moralı). İstanbul: Alkım Yayınevi, s. 61-86.

Yüksek miktardaki savaş tazminatı, devletin malikânelerde düzenlemeye gitmesini zaruri kıldı ve devlet, en azından her on yılda bir yerel araçlara müdahale etti. Bu durum, devletin daha eylemci tutumunun da başlangıcı oldu. Salzman, 2017, **a.g.k.**, 231-32. Salzman ayrıca şunları aktarır: “1788 yılında, kıta devletlerinin mali ve siyasi teşkilatları arasındaki paralellikler farklılıklarından daha çoktu. Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu’nda eski rejime ilk darbeyi indiren, monarşiye karşı olan halk ayaklanmaları ya da devrimci düşünceler değildi. Daha ziyade geçmiş yılların adeta sürekli ve dev savaş harcamaları yüzünden yaşanan, devletin temellerini sarsan mali krizlerdi.” s. 49. Osmanlı ve Fransa arasındaki koşutluk ve farklılıklar için ayrıca bkz. E. Eldem (1998). Osmanlı devleti ve Fransa 17. ve 18. yüzyıllarda devlet-ekonomi ilişkilerine karşılaştırmalı bir bakış. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar: 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 14-29.

¹⁶III. Selim dönemi hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. E. Z. Karal (1947). *Osmanlı tarihi V. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. E. Z. Karal. (1999). *Selim III’ün hatt-ı hümayunları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

¹⁷Her ne kadar ölü doğan bir anlaşma da olsa, Sened-i İttifak ayanların devlet yönetiminde geldiği nokta açısından hayli önemlidir, bkz. A. Akyıldız (1998). Sened-i İttifak’ın ilk tam metni. *İslam Araştırmaları Dergisi* 2. Sayı, s. 209-222. A. Yayıcıoğlu (2016). *Partners of the empire- The crisis of the Ottoman order in the age of revolutions*. California: Stanford University Press. Özellikle s. 203-248.

olan ve Tanzimat'ın önündeki en büyük ve en güçlü muhalif grubu teşkil edecek olan yeniçeri ocağı lağvedilmiştir. Bundan sonrasında girişilen ıslahatları, Tanzimat'ın hazırlık süreci olarak okumak mümkündür. Zira Tanzimat döneminin en güçlü kurumu olan Meclis-i Vâlâ dahi 1838 yılında II. Mahmud döneminde kurulmuştur¹⁸.

Yukarıda çok kısaca aktarmaya çalıştığımız gelişmelerin, Tanzimat döneminin motivasyon kaynaklarını anlamlandırmak açısından hayli önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu dönemlerde girişilen sayısız mücadeleler, oluşan yeni zümreler, merkez ve taşra arasındaki analogi ve karşıtlıklar gibi birçok gelişme Tanzimat dönemine tümüyle sirayet etmiş ve bu süreçte yaşanan gelişmelerin de temelini oluşturmuştur.

XIX. asra gelindiğinde reform programları eskiye nazaran daha programlı idi. Batıda görülen milliyetçi ayaklanmalar Osmanlı'ya da sirayet etmişti. Yunan ve Sırp milliyetçi ayaklanmaları, Mısır sorunu, uzun süren ve zararlı çıkan savaşlar ve bundan mütevellit ciddi anlamda buhrana sürüklenen kronik mali açmaz ve bunun gibi başat faktörler, rical-i devleti telaşa düşürmüştü ve kapsamlı bir atılım yapmaya itmişti. 1839 yılının Kasım ayında kıraat olunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu işte bu temelde, can, mal ve namus güvenliğini, gayr-ı müslim tebaanın eşit haklara sahip olmasını, askerlik sisteminde nizamı savunuyordu¹⁹. Bundan sonraki gelişmeler, Osmanlı devlet yapısında “kurumsallaşma”yı getirecekti.

Modernleşme dendiğinde akla gelen ilk kavramlardan biri şüphesiz “Tanzimat”tır. Her ne kadar modernleşmenin köklerini XVIII. asra kadar götürsek ve imparatorluğun kendi içinde muhafaza ettiği faktörler ile birlikte değişim ve dönüşüm rüzgârını XVI. asra tarihlessek de, Tanzimat dönemi artık bir “sonun başlangıcı”nı temsil ediyor idi. Gerek hukuki ve idari, gerekse askeri ve mali alanda girişilen birçok ıslahat ve bunların uygulandığı(yahut uygulanmaya çalışıldığı) süreçler ile birlikte klasik düzenin terk edilmesi tescillenmiş oluyor idi. Böylece Tanzimat, uzun bir süreci kapsayacak olan bir “dönem” haline geliyordu. Devlet-i Aliyye'nin, yaşadığı en uzun asır içerisinde²⁰

¹⁸Mahmud II dönemi, Tanzimat dönemi ve Osmanlı tarihi açısından hayli önemlidir. Gazete, okullaşma, dil bilgisi, mühendislik, meclisler, vakıflar, fabrikalar, kılık-kıyafet, bürokrasi, mülkiye ve eğitim gibi hemen her alanda ciddi anlamda ilk atılımlar bu dönemde gerçekleşmiştir. Genel bir bilgi için bkz. Karal, 1947, **a.g.k.**, 91-172. K. Beydilli (2003). Mahmud II. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27. Cilt, s. 352-357.

¹⁹Y. Abadan (2019). Tanzimat Fermanı'nın tahlili. *Tanzimat- Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (Ed: Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 57-89.

²⁰İ. Ortaylı XIX. asrı ele aldığı kitabına bu ismi vermiştir, bkz. İ. Ortaylı (1987). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayın.

giriştiği sayısız reform, siyasal ve toplumsal alanda çözüme yaşıyan bir devletin ebed-i müddet varlığını muhafaza etme girişimleri idi.

Tanzimat yalnızca Batı'nın etkisi ile dışarıdan içeriye intikal eden bir ıslahat programı değil idi. XVIII. asrın başından itibaren Osmanlı devlet yapısı yeni oluşumlar içerisine girmiş, dış dünya ile ilişkiler kümülatif biçimde gelişmiştir. İmparatorluğun kendi içerisinde de karmaşık yapı ve ilişkiler meydana gelmiş, merkez ve taşra arasındaki dengeler, devletin topluma nüfuz araçları ve yaklaşımı oldukça değişmiştir. Ekonomik, politik ve kültürel alanda min-el kadimden gayrısını düşünmeyen zihniyet, çağın getirdiği dinamik yapı ile yeni klikler oluşturmuş ve her alanda değişimler, ıslahatlar, merkez ve taşrada farklı derecelerde olsa da imparatorluğun sonuna dek sürmüştür. Buna göre tek bir bakışa sahip yönetim anlayışını savunmak mümkün değildir, kaldı ki Tanzimat Fermanı da imparatorluk için fazlasıyla radikal, cari aklın reddedeceği bir hareket değildir. Çünkü modern devlet anlayışını yürürlüğe koyabilecek parametrelere uzun süredir sahip bir Osmanlı Devleti vardır. Bir kurulur iken bir de batar iken çeşitli dinamiklere sahip ancak aradan geçen süre içerisinde durgun bir yapıdan söz etmek olanaksızdır. Toplum da bürokrasi de oldukça dinamik bir yapıya sahiptir. Eskiden olduğu gibi içine kapanık bir Osmanlı toplum ve devlet yapısı yoktur. Zira asırlar içerisinde değişmeden kalan ve içerisinde insanı/toplumunu barındıran herhangi bir yapıdan söz etmek mümkün müdür?

Modernleşme girişimlerinin ve çözümlenin başabaş gittiği bir dönemi incelemek hiziplerin çatışmasının ortasında kalmak demek idi. Keza gittikçe dışa bağımlılığı artan bir devlet²¹, süreç boyunca tüm unsurlarını kullanarak bir restorasyon inşa ediyordu. İnşa sürecinde ise büyük çoğunluğu kırsal nüfusa dayanan devletin, amaçlarını gerçekleştirmek için bir kez daha taşraya dönmesi gerekiyordu. Mali kaynağının oldukça büyük bir kısmını temsil eden kırsal ekonomiden elde edilen gelirler, reformların da bütçesini oluşturuyordu. Zira muntazam toplanamayan vergiler devletin kronik bir yarasını oluşturuyor ve ıslahatların çıkış noktası da en başta kırsal idareye dayanıyordu²². Bunun yanında modernleşme dediğimiz olgu da yalnızca rical-i devletin

²¹Ş. Pamuk (2018). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

²²Y. Cezar (2011). Tanzimat'da mali durum. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt: 38, Sayı: 3-4, s. 291-342. T. Güran (1992). Ziraî politika ve ziraatte gelişmeler 1839-1876. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 219-235. D. Quataert (2019). Tanzimat döneminde ekonominin temel problemleri. (Çev: Fatma Acun), (Ed.) İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2019, **a.g.k.**, 729-741. C. Çakır (2012). *Tanzimat dönemi Osmanlı maliyesi*. İstanbul: Küre Yayınları.

elit azınlığına yahut bir takım yüksek bürokrata dayanmıyordu. Merkez oluşumu sürekli bir değişim yaşar iken periferilerin atalet içerisinde beklemesi ve değişimlere karşı reaksiyon göstermemesi beklenemezdi. Kaldı ki değişimleri sahneye koyan yegâne parametrelerden biri de periferiler idi.

Merkez ve taşra ilişkisi Tanzimat ile yeni bir boyut kazanmış, kaybetmekte olduğu merkezi gücü Tanzimat idaresi ile tekrar kurmak isteyen hükümet, taşrada temsil hususunda önemli değişikliklere gitmiştir. II. Mahmud döneminde başlayan kadıların önemini yitirmesi ve taşra meclislerinin kurulması Tanzimat ile kesin bir uygulamaya dönüşmüş ve meclislerin kırsal idarede temsil, yetki ve sorumlulukları belirlenerek yeni bir bürokratik sürecin kapısı aralanmıştır²³. Bunun gibi birçok değişim, bize hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı yahut yalnızca kavramların isim değişikliğine girerek her şeyin eskisi gibi olduğu yönünde cevaplar sağlayabilirdi. Böylece her ne kadar XVIII. asırdan toprak kayıplarıyla çıkmış olsa da bir ucu Balkanlar'da, bir ucu Anadolu'da, bir ucu ise Orta Doğu'da olan büyük bir imparatorluğun topraklarına ve insanlarına nüfuzunu, kontrol ve denge mekanizmalarını okumak için kırsal kesim biçilmiş kaftan idi. Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin taşradaki yansıması nasıldı ya da bir yansıması var mıydı? Tanzimat ile girişilen yeni vergi sisteminin sonuçları ne idi, karşılık bulabildi mi? Bu dönemde merkez ve taşra arasındaki iletişim hangi parametreler üzerine kuruldu? Bunlar gibi birçok soru, bizi en uzun asırda yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi incelemeye yöneltti.

Bundan mütevellit biz de Tanzimat'ı okumak için yönümüzü Osmanlı taşrasına çevirdik ve kırsalda yaşayan insanların kendi aralarında ve idareciler ile olan ilişkisine değinmeye karar verdik. Merkez ve taşra arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak gayesi ile girişilen bu çalışmada başat aktörler köylüler²⁴, kırsal idareciler/taşra yöneticileri ve

²³ Tam anlamıyla yerel yönetim meclisleri Tanzimat dönemi ile başlamasına rağmen II. Mahmud döneminde kurulan muhtarlık teşkilatı kırsal idarede bir dönümü temsil etmektedir, bkz. M. Çadircı (2017). *Tanzimat sürecinde Türkiye-ülke yönetimi*. Ankara: İmge Kitabevi, s. 13-29.

²⁴ Epistemolojik hatalara yol açmamak sebebi ile *köylü* mefhumu üzerinde durmakta fayda vardır. Çalışmamızda köylü kelimesini kullanırken kelimeyi en geniş anlamında tahayyül ettik: taşraya ait, taşralı. *Yeni Redhouse Lûgati*. 1953. Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, s. 831. Buradan hareketle kelitemiz taşrada yaşayan ve umumiyetle geçimini ziraat ve hayvancılıkla sürdüren tüm insanları kapsamaktadır. Lakin şunu da belirtmekte fayda var ki ayan gibi yerel eşraftan kimseleri köylü yahut taşralı olarak betimlemedik. Bu kişiler yönetici elit ile sıkı ilişkiler içinde olan sermaye sahibi kesimi temsil etmektedir. Keza Dipesh Chakrabarty de kelimeyi sosyolojik dar anlamından ziyade “*görünüş itibarıyla modern ve seküler olmayan kırsal ilişkilerin ve yaşam pratiklerinin tamamı*” olarak kullanır. D. Chakrabarty (2012). *Avrupa'yı taşralaştırmak- postkolonyal düşünce ve tarihsel farklılık*. (Çev: İlker Cörüt). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 48.

merkezi idare/yüksek bürokratlar idi. XIX. asırda bu öznelere yer veren, yani yönetenler ve yönetilenler arasındaki iletişim ve ilişkiyi ihtiva eden bir defter grubu olan ayniyat defterleri, yukarıda saydığımız nedenlerden ötürü çalışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Kaynak, Plan ve Yaklaşımı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Âli Evrak Odası vesikaları arasında bulunan ayniyat defterleri miladi 1812-1895 arası yılları kapsamakta olup mevcudu 1719'dur. XIX. asırda Osmanlı devlet kurumlarının işleyişi, bürokrasi, eyalet, sancak ve kaza gibi taşradaki idari birimlerin durumu, köylünün günlük yaşantısında karşılaştığı durumlar, şikâyetler vs. birçok konuda ayrıntılı bilgiler sunan bu defterler, merkez ve taşra arasındaki ilişkileri anlamlandırmak için önemli bir kaynak niteliğindedir²⁵.

Kuramsal çerçeveyi oluştururken araştırmanın kapsam ve sınırlarını mekân ve zaman olmak üzere iki kavram altında oluşturduk. Buna göre Gülhâne Hatt-ı Hümayunu'nun ilan edildiği 1839 yılı ve taşrada topyekûn bir düzenlemeye konu olan 1864 Vilayet Nizamnamesi zaman aralığı olarak başlangıç ve bitiş tarihlerimizi oluşturmaktadır. Daha anlamlı bütünler elde edebilmek ve zaman sınırı içerisinde mümkün olduğu kadar veriyi inceleyebilmek amacı ile araştırma zamanını üç periyoda böldük. Buna göre 1. dönemi 1839-1845, 2. dönemi 1850-1855 ve son olarak 3. dönemi 1860-1864 yılları oluşturmaktadır. Ayrıca bütünlüğün bozulmaması ve geçişi

²⁵N. Aktaş (1991). Ayniyat defteri. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4. Cilt, s. 277-78. A. Mutaf (1996). Osmanlı arşivindeki ayniyat defterleri. *OTAM*, Sayı: 7, s. 385-391. Musa Çadircı da ayniyat defterlerinin şehir tarihçiliği alanında önemi üzerinde ayrıca durmuştur: M. Çadircı (2011). *Tanzimat sürecinde Türkiye-Anadolu kentleri*. Ankara: İmge Yayınevi, s. 9-19. Ayniyat defterlerini temel kaynak olarak kullanan bazı örnek çalışmalar için bkz. A. Efe (2004). Ayniyat defterleri ışığında 1839-1845 döneminde Eskişehir. *I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 55-67. E. Gökmen (2018). Ayniyat defterlerinin Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi için önemi, bir numaralı Anadolu adı ayniyat defteri örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:16, Sayı:4(Aralık), s. 443-478. E. Gökmen ve Ö. Y. Özdemir (2018). *Ayniyat defterleri ışığında Aydın vilayetinin idari, iktisadi ve sosyal durumu (1866-1880)*. İstanbul: Libra Yayınları. "Ayniyat Defteri" adı altında tutulan defter türü, XVIII. asır ile birlikte devlet işlerinin paşa kapısına kayması ve dolayısıyla Bâb-ı Âli'nin yönetimde söz sahibi olması ile ortaya çıkmıştır: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi[BOA]. (2000). *Başbakanlık Osmanlı arşivi rehberi*. (2. Baskı). İstanbul, s. 63.

görebilmek adına, hattın ilan edildiği Kasım ayından başlamak yerine 1839 yılının tümünü veri olarak aldık.

Araştırmanın mekânı için ise Anadolu kırsalını seçmeye karar verdik. Gerek belgelerin yoğunluğu gerekse Anadolu'nun politik ve ekonomik kararlarını belirleyen merkez sancak olmaları dolayısıyla Bursa/Hüdâvendigâr, Ankara ve Kütahya sancaklarını çalışma sahası olarak belirledik²⁶.

595 numaralı ayniyat defterleri kataloğu birçok farklı başlık altında toplandığından²⁷ örnekleme belirlerken gerek adetleri, gerek kapsadıkları zaman aralığı ve gönderildiği bölgeler açısından “Anadolu Adi” ve “Meclis-i Vâlâ” başlıklarını çalışma kapsamına aldık. Ayniyat defterlerini tararken şöyle bir husus dikkat çekici idi: defterlerin mevcudiyeti seneden seneye farklılıklar gösteriyordu. Örneğin muayyen bir sene için Anadolu Adi kayıtlarında 12 defter bulunurken –yani o sene için her ay düzenli defter tutulmuşken- bir başka sene için bu rakam 4-6 ile sınırlı idi. Dolayısıyla üç döneme ayırdığımız çalışma zaman aralığımızdan seçmiş olduğumuz muhtelif defter ve belgelerin oluşturduğu örneklem, bize görece uzun bir zaman dilimi için merkez ve taşra arasındaki iletişimin boyutları ve nitelikleri üzerine fikir sunmakta yardımcı oldu. Böylece çalışmanın sınırları ve kapsamı ortaya çıkmış oldu. Sonuçta değindiğimiz üç döneme ait iki defter başlığından toplamda 333 adet ayniyat arşiv belgesini inceledik ve çalışmanın sınırlarını bu belgeler dâhilinde oluşturduk.

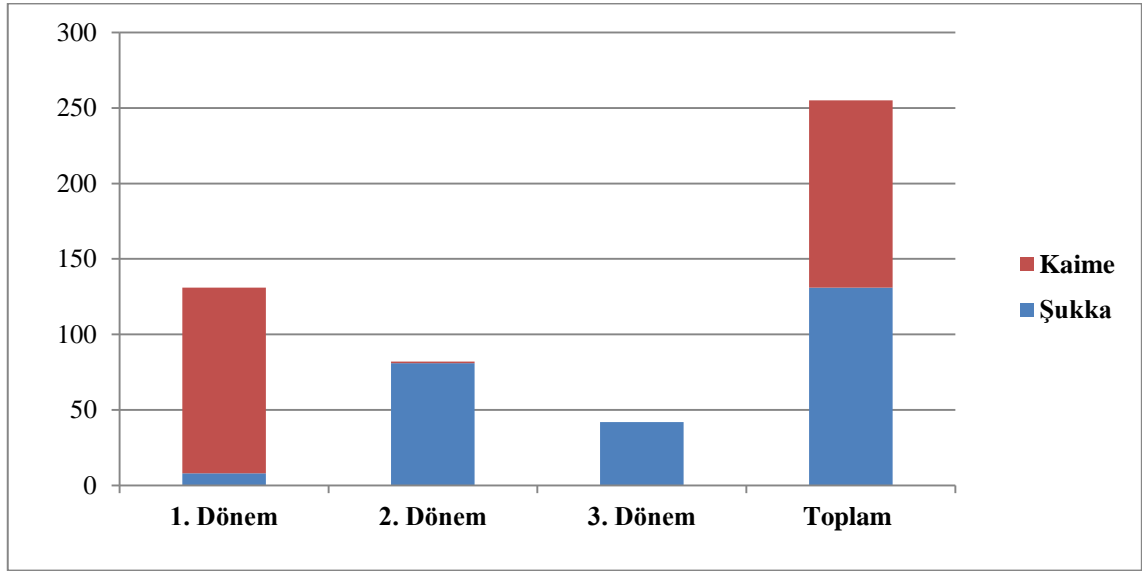
²⁶I. Murad'ın lâkabından gelen ismi ile Hüdâvendigâr, ilk kurulan Osmanlı sancaklarından biri idi. Tarih boyunca gerek sancak gerek vilayet olarak teşkilatlandırılan Hüdâvendigâr gerek mülki gerek askeri gerekse sosyo-ekonomik açıdan her zaman önemini korumuştur, bkz. F. Emecen (1998). Hüdâvendigâr. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18. Cilt, s. 285-286. Bursa'nın iktisadi tarihi ve Osmanlı ekonomisi için önemi hakkında yapılan bazı araştırmalar için bkz. H. Gerber (1988). *Economy and society in an Ottoman city: Bursa, 1600-1700*. Jerusalem: The Hebrew University. H. İnalçık (1960). Bursa- XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar. *Bellekten*. Cilt:XXIV, Sayı: 93, s. 45-102. Ö. Ergenç (2014). *XVI. yüzyıl sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi. S. Gökatalay (2019). National economy and business interest groups in the Ottoman Empire: a comparative study of Bursa and Konya. *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*. İstanbul: Kronik Kitap, s. 145-157. Coğrafi tutarlılığı korumak adına Hüdâvendigâr eyaletinden bir üçgen çizmeye kalktığımızda ise yine karşımıza ekonomik ve idari anlamlarda merkez konumlarında bulunan Ankara ve Kütahya sancakları çıkmaktadır.

²⁷BOA, 2000, **a.g.k.**, 239-41. Bizim incelemeye almış olduğumuz “Anadolu Adi” başlığı altındaki defterler 1812-1866 seneleri arasını ihtiva etmekte olup mevcudu 168'dir. “Meclis-i Vâlâ'dan” başlığında ise 78 adet olup 1841-1861 senelerini kapsamaktadır.

İncelenen Belgelerin Diplomatîği ve Muhtevası

Bu bölümde asli kaynak olarak kullandığımız ayniyat defteri arşiv belgelerinin niteliklerini, yazışmaların kimler arasında gerçekleştiğini ve yazışmaların muhtevasını aydınlatmaya çalışacağız.

Sadarettin yerel yöneticilere giden yazışmaları ihtiva eden ayniyat defterleri hiyerarşik olarak “yukarıdan aşağıya” bir düzen izler. Bu nedenle çalıştığımız dönemde karşılaştığımız belge cinsleri kaime ve şukkadır²⁸. İncelediğimiz belgelerin niteliği defter kataloglarına göre ayrı ayrı olmak üzere aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

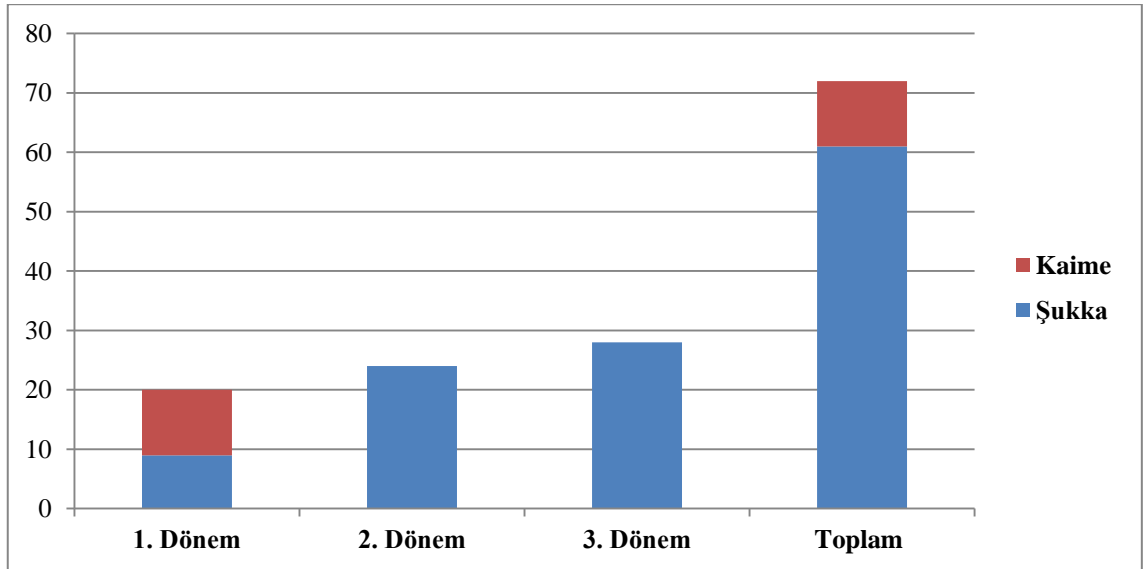
²⁸Bir şeyin yerine geçen şey anlamına gelen kaime, diplomatikte arıza ve tezkire yerine de geçmektedir. Arızalar alt makamdan üst makama yazılırken kaimeler üst makamdan alt makama yazılır. Yani bunları üstten alta yazılan arıza şeklinde tarif edebiliriz. Şukka ise XVIII. asır sonlarından başlayarak memleket dâhilinde merkez ile taşra veya memleket dışındaki temsilcilikler arasında tahriratlar ile kullanılmaya başlanmıştır. Tahriratlar alttan üste yazılırken şukkalar kaime gibi üstten alta bir hiyerarşi izler. M. Kütükoğlu (1995). Osmanlı diplomatîğinde birbiri yerine geçen belgeler: arıza-kaime, tahrirat-şukka. *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri 30-31 Mayıs 1994*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 91-112. İncelediğimiz belge türlerinin her ikisi de üst makamdan alt makamlara giden yazışmaları ihtiva ettiğinden olayları devletin gözünden incelemek durumunda kaldık. Kırsalda yaşayan insanların gündelik hayatlarını konu alan mektuplar, günlükler vb. belgeleri edinemediğimiz için araştırmanın boyutu daralmaktadır. Oscar Wilde Balzac'ı betimlerken şöyle söyler: “*Bildiğimiz XIX. asır, büyük ölçüde bir Balzac icadıdır.*” Biz XIX. asırda Anadolu kırsalını incelerken Balzac'sız bir analiz kullanacağız. Örneğin *Köylüler* romanında Balzac, Fransız Devrimi sonrasında köylüler ve soylular arasındaki çatışma ve gerilimi son derece gerçekçi bir gözlem yeteneği ile aktarır, bkz. H. Balzac (2017). *Köylüler*. (Çev. İlkay S. Deniz). İstanbul: Isık Yayınları. (Alıntı eserin arka kapak tanıtımından nakledilmiştir.)

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. Bâb-ı Âli Evrak Odası [BEO]. Ayniyat Defterleri.²⁹

Şekil 1. Anadolu Adi defterlerindeki belgelerin niteliği

Yukarıdaki grafikte görülmektedir ki; Tanzimat Fermanı ilan olunmadan evvel giden yazışmaların neredeyse tümü kaime iken, Tanzimat döneminde şukka kullanılmaya başlanmıştır. Bu belgelerin niteliği, muhteva ve gördükleri vazife açısından pek farklı olmasa da şekil açısından ayrılmaktadır. Şukkalarda kâğıdın kullanımı değişmekle beraber arıza ve kaimenin yerine geçmeye başlamıştır. Ayrıca Tanzimat'ta tüm belgelerde görülen “sadeleşme” şukkalar için de geçerlidir³⁰.

Meclis-i Vâlâ'dan gönderilen belgelerde de görüleceği üzere belgelerin neredeyse tümü şukkadır. Buna göre denilebilir ki Tanzimat döneminde merkez ve taşra arası yazışmalarda yukarıdan aşağıya seyir izleyen ayniyat arşiv belgeleri ağırlıkla şukka niteliğindedir. Ayrıca -özellikle- Anadolu Adi defterlerindeki belgeler bize, üst makamlara gelen tahrirat ve arzuhallere karşı cevapları ve yetkili merciin kararlarını sunar³¹.

²⁹Miladi 1839-1864 yılları arasında Anadolu Adi ve Meclis-i Vâlâ kataloglarından incelenen ve çalışmaya konu olan defterler ve ilgili sayfa numaraları ekler kısmında tafsilatı ile verilmiştir. Bkz. Ek-1.

³⁰Kütükoğlu, 1995, **a.g.k.**, 102. Ayrıca bkz. A. Akyıldız (2019). Tanzimat döneminde belgelerin şekil, dil ve muhteva yönünden geçirdiği bazı değişiklikler (1839-1856). (Ed.) İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2019, **a.g.k.**, 405-421.

³¹Kütükoğlu, 1995, **a.g.k.**, 95-97.

Kaynak: BOA. BEO. Ayniyat Defterleri.³²

Şekil 2. *Meclis-i Vâlâ defterlerindeki belgelerin niteliği*

Yazışmaların niteliğini inceledikten sonra bu yazışmaların kimler arasında gerçekleştiği sorusunu cevaplayabiliriz. Yukarıda da değindiğimiz gibi üst merci, yani yazının gönderildiği makam Sadarettir. Gönderilen makam ise oldukça muhtelif olup- vilayet merkezi, sancak merkezi, maliye vb.- bölgeye ve konuya göre değişiklikler göstermektedir.

Kaime ve şukka olarak gönderilen belgelerin hâtime kısımları ise benzerlik göstermektedir. Ekseriyetle üç farklı biçimde bulunmaktadır. “Himmat buyrulması siyakında”, “mübaderet eylenmesi siyakında” ve “muavenet eylenmesi siyakında” denilerek, son olarak belgenin cinsi yazılmıştır: “siyakında şukka/kaime” gibi³³.

Taşrada yaşanan olaylardan hareketle merkeze danışmak, şikâyetle bulunmak ya da nihai karar alma organı olarak merkezin kararını beklemek taşra yöneticilerinin uhdesinde idi. Dolayısıyla merkezden taşraya doğrudan giden emirlerin yerine getirilmesini sağlamak, muhtelif eyalet, sancak ve kazalarda görev yapan yerel yönetimlerin sorumluluğunda olduğundan, meclisler ve idari amirler alınan kararları yerine getirmekle yükümlü idiler. Bunun yanı sıra merkezi hükümet taşrayı ilgilendiren bir karar almadan buradaki yönetim birimlerine danışır ve belli konularda sorunların doğrudan bölge yönetimince çözülmesini isterdi. Buradan hareketle görelî de olsa yerel yönetimlerin otonom bir hüviyeti olduğunu söylemek mümkündür³⁴. Mülki, askeri ve mali amirlerin yetki ve görevleri zaman içerisinde değişmekle birlikte merkezi hükümetin bu yöneticilere olan yaklaşımı da değişmektedir. Örneğin, valilerin yönetici olarak konumları sık sık değişime uğramıştır. Bunun temel nedenlerinden biri, güç

³²Defter ve sayfa numaraları için bkz. Ek-1.

³³Şukkalarda büyük kısmında belgenin niteliği bitiş formülünde zikredilmektedir. Kaimeler için de aynı durumun söz konusu olduğunu görmekteyiz. İhtiva ettikleri anlamlar ise; muavenet kelimesi “yardım”, himmet kelimesi “gayret, çalışma”, mübaderet kelimesi ise “bir iş yapmaya girişme” anlamını taşımaktadır. F. Devellioğlu (2010). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, s. 426, 768 ve 817. M. Kütükoğlu (2018). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 235.

³⁴“Ubici'nin Fransız departman meclislerine benzettiği taşra meclisleri, onun fikrince ‘*Gülhane Hatt-ı Şerifi'nin Türkiye'ye verdiği en liberal müesseselerden biridir. Bu meclis din ve mezheb farkı olmadan bütün İmparatorluk tebaası arasında hukuk müsavatını fiilen tesis etmektedir*’”. *Lettres sur la Turquie*'den aktaran H. İnalcık (2018). *Tanzimat ve Bulgar meselesi*. İstanbul:Kronik Kitap, s.31.

dengesini muhafaza etmektir. Fazla güçlenen vali yahut tam tersi silik ve sözü geçmeyen bir vali istemeyen merkezi yönetim, bunun için yetki dağılımlarını değiştirerek yöneticilere farklı misyonlar yüklemiş ve bunların görevlendirmelerinde değişikliklere gitmiştir³⁵.

1840 ve 1842 seneleri arasında kırsal idare makamı ise tamamen farklıdır. Gülhane hattından sonra Sadarettin ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'den bürokratlar ile yapılan görüşmeler sonucunda iltizam usulü oy birliğiyle terk edilmekle birlikte “*istisna olan mahalli malumeden başka memalik-i devlet-i aliyyede mukataat suretinin ber vech-i tamim icrası veyahut bu hususun yalnız Çirmen, Gelibolu, Hüdâvendigâr ve Kocaili sancaklarında tahsisi konusunda yapılan oylama sonucu*” Bosna, Arnavutluk, Erzurum, Trabzon, Van, Bağdat, Diyarbakır ve Kars dışında tüm Anadolu, Rumeli ve Adalar'da vergi yazım ve işleri ile ilgilenmek üzere muhassılların görevlendirilmesine ve uygulamanın Mart 1840'ta başlamasına karar verilmiştir³⁶. Böylelikle taşrada muhassıllık meclisleri kurulmuş olup artık vergilendirme ve sayım işleri doğrudan atanan memurlar tarafından yapılacaktır³⁷. Ayniyat belgelerinde de bu dönem aralığında muhassıllara yahut muhassıllık meclislerine iletilen belgelere rastlıyoruz. Böylece muhassıllık makamının yalnızca teorik değil, uygulamada da sorumluluk sahibi ve muhatap alınan bir makam olduğunu görüyoruz. 1840 yılında kurulan muhassıllık meclisleri yalnızca iki sene uygulanıp kalıcı olamamaları da merkezin taşra üzerindeki bürokratik ve ekonomik reaksiyonlarını belirleyici kılmıştır³⁸.

Muhassıl-ı emval, mutasarrıflar, mütesellimler, muhtelif yerel meclisler, sancak yöneticisi konumunda olan kaymakam ve ferikler, eyalet yöneticisi konumunda olan vali ve ferikler gibi birçok makam ve statü, yerel yönetim birimlerindeki yöneticilerin yetki ve donanımlarına ait bilgi vermekle birlikte, merkezi hükümetin, kırsal yönetimi hangi yöneticiler ile nasıl ve neden idare ettiğini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

³⁵S. Kılıç (2009). Tanzimat'ın ilanından 1864 düzenlemesinin uygulanmasına kadar geçen dönemde valilik kurumu. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 28, Sayı: 45, s. 43-62.

³⁶A. Efe (2002). *Muhassıllık teşkilatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 7.

³⁷Muhassıla mali işler devredildiğinden valiler yalnızca asayişle memur kılınmış, kadınların da doğrudan merkeze bağlanması amacı ile mahkeme resimlerinin de muhassıllıklar tarafından toplanmasına karar verilmiştir. Muhassıl atanan bölgelerde taşra meclisleri ve olmayan bölgelerde ise “küçük meclisler” teşkil olunacak idi: H. İnalçık (1964). Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkileri. *Belleten*. Cilt:XXVIII, Sayı: 112. s. 623-690.

³⁸Efe, 2002, **a.g.k.**, 141-146

Sıklıkla yaşanan sorumluluk değişimleri ve taşrada idareci olarak kimin önem kazandığı ve bu kişilerin statüleri hakkında ayniyat arşivleri önemli bilgiler sunmaktadır. Kimi dönemlerde meclisler ve sancak yöneticileri olarak ferikler ve kaymakamlara giden yazışmalar yoğunlukta iken kimi dönemde üst idari birim olarak vali ve müşirlere giden yazışmalar yoğunluk kazanmaktadır. Böylece, yazışmaların muhtevasına ve zamanına göre gönderilen makamın değişmesinden, zaman içerisinde yönetim birimlerinin ehemmiyeti ve fonksiyonlarına dair yorum yapmak mümkün gözükmemektedir. Ayrıca yazışmaların gittiği adreslerin tekil ya da çoğul olması durumuna göre, yaşanan gelişmelerin bölgesel yahut tüm eyaleti ilgilendiren bir çapta olup olmadığı konusu da aydınlanmaktadır.

Son cevaplamamız gereken soru ise bu belgelerin hangi konuları, olay yahut olguları ihtiva ettiğidir. Bu defter grubunun miladi 1812-1895 seneleri arası olmak üzere 83 seneyi kapsadığını belirtmiş idik. Bizim incelemeye çalıştığımız dönem aralığı ise 1839-1864 seneleri arası olmak üzere yaklaşık çeyrek asırlık bir dönemi kapsamaktadır. Bu 25 seneyi 1839-45, 1850-55, 1860-64 olmak üzere üç periyoda bölerek toplamda 55 adet defterden 333 adet arşiv belgesini incelemeye çalıştık. Niceliksel olarak dağılım aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. *İncelenen defter ve belgelerin niceliksel dağılımı*

Dönemler	Anadolu Adi		Meclis-i Vâlâ	
	İncelenen Defter Sayısı	Üç Sancağa Ait Belge Sayısı	İncelenen Defter Sayısı	Üç Sancağa Ait Belge Sayısı
1. Dönem	20	131	5	21
2. Dönem	12	82	8	29
3. Dönem	7	42	3	28
Toplam	39	255	16	78

Kaynak: BOA. BEO. Ayniyat Defterleri³⁹.

Tablodan görüldüğü üzere Anadolu Adi bölümünde defter ve belgelerin yoğunluğu birinci dönemde en fazladır. Bunun başlıca iki sebebi vardır. Birincisi, 1839

³⁹Defter ve sayfa numaraları için bkz. Ek-1.

senesinin tümünü inceleme kapsamına aldığımızdan dolayı ilk dönemin Tanzimat Fermanı'nın ilan olunmadan evvelki yaklaşık 10 aylık süreyi de ihtiva etmesidir. İkinci sebebi ise defterlerin mevcudiyetine göre bir oran belirlemiş olmamızdır. Defterlerin düzenine bakıldığında ilk dönemde neredeyse her ay için ayrı bir defter bulunduğu görülecektir. İlerleyen zamanlar için bu rakamlar peyderpey azalacaktır. İkinci ve üçüncü dönemleri de eklediğimizde Anadolu Adi defterlerine ait toplam 255 adet belge incelemiş bulunmaktayız. Meclis-i Vâlâ başlığında ise her dönem hemen aynı yoğunluğa sahip olmakla birlikte incelenen toplam belge adedi 78'dir. Bunun başlıca sebebi ise Meclis-i Vâlâ'nın yapısından dolayı ⁴⁰ Anadolu Adi'de bulunan kayıtların görece daha çeşitli olmasıdır. Dönemin en üst idari yapı statüsünde bulunan bu kurumun, eşhas arasında borç-alacak ilişkilerini çözüme kavuşturmaktan ziyade daha "büyük" olaylarla ilgilendiğini ayniyat defterlerinde görüyoruz. Bundan mütevellit taşra mütemekkini köylüyü daha geniş bir perspektiften görebilmek adına, incelenen belgelerin sayısında Anadolu Adi başlığının bariz bir baskınlığı vardır. Keza mevcut arşiv kataloğunda da defter mevcudiyeti arasındaki fark yaklaşık iki kattır.

İncelediğimiz bu belgeleri muayyen bir nizama kavuşturmak ve ikna edici bilimsel bir anlatıya dönüştürmek maksadı ile çalışmanın kuramsal çerçevesini adı geçen belgelerin ihtiva ettiği olay ve olgulara göre oluşturduk. Ana şemalar üzerinden baktığımızda elbette öncelikle mali, mülki, asayiş ve sair şeklinde kategorilere ayrılabilen belgeler, bu pencereden pek açıklayıcı olmayacaklardı. Biz de temel bir kategorizasyondan ziyade belgelerin içerdiği konuları ayrı başlıklar altında değerlendirmeyi uygun gördük. Böylece adı geçen zaman aralığında merkez ve taşra arasında gerçekleşen iletişimden/yazışmalardan yola çıkarak Ankara, Bursa ve Kütahya'da yaşanan olayların niteliği ve hangi sıklıkla gerçekleştikleri üzerinden kırsalda yaşanan problemleri ve bunların şiddet derecesini açıklamaya çalışacağız.

İncelenen 333 adet belgeden 77 tanesi kırsal borçluluk konusunu ihtiva etmekle örneklemin en geniş hacimli konularından birini oluşturmaktadır. Kırsal borçluluk

⁴⁰Musa Çadircı'nın Tanzimat'ın *hami-i hakikisi* olarak tanımladığı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye 24 Mart 1838 tarihinde II. Mahmud tarafından kurulmuştur. Devletin gücünü meydana getiren yasama, yürütme ve yargı erklerini çatısında toplayan bu kurum, Tanzimat dönemi boyunca yasa yapıcı ve uygulayıcı hüviyetini koruyarak istişarenin, fikir ayrılıkları ve birliklerinin temsilcisi, meclis geleneğinin kuramsal yapısı olmuştur. Çadircı, 2017, **a.g.k.**, 182. Kurum hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. M. Seyitdanlıoğlu (1994). *Tanzimat devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi. J. S. Shaw (1970). The central legislative councils in the nineteenth century Ottoman reform movement before 1876. *International Journal of Middle East Studies*. Cilt:1, Sayı:1, s. 51-84.

mefhumundan kastımız, köylülerin kendi aralarında yahut sarraf, yönetici ve sair gibi kırsalda iktisadi ve politik açıdan daha güçlü olan birtakım eşhas ile girdiği ekonomik ilişkiler ya da bu kimselerin kendi aralarındaki borç ilişkileridir. Umumiyetle borç-alacak çerçevesi etrafında şekillenen bu minvalde belgeleri kırsal borçluluk başlığında değerlendirmeye aldık. Bunu yaparken de belgeleri muhtevasına göre düşük bütçeli ve büyük bütçeli borç-alacak ilişkileri olmak üzere iki gruba ayırdık. Bunda başlıca etken, sermaye sahibi sınıfın bu minvalde bir ilişkiye dâhil olması ile borçların yahut alacakların gözle görülür biçimde artmasıdır. Örneğin iki köylü arasında gerçekleşen bir anlaşmazlığın çözümü üzerine kaleme alınan bir şukkada bahis mevzu borç 50 guruş iken, bir sarraf ve köylü arasında bu meblağ 10.000, sarraf ve ayan arasında ise 100.000 guruşlara kadar yükselebilmektedir. Bu iki alt başlık içerisinde belgelerin söylediğine tafsilatı ile değinilerek kırsalda iktisadi ilişkiler anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

73 adet belge ile vergiye dair meseleler bir diğer büyük içeriği meydana getirmektedir. Vergiye dair olan meseleler ise kuvvetle şu iki tema etrafında şekillenmektedir: Vergiyi zamanında ve eskiden olduğu gibi muntazam tahsil etmeye çalışan merkezi ve kırsal idare, vergi ödemekte güçlük çeken taşralı vergi mükellefleri. Tabi ki bunların yanında eski alışkanlıklarını sürdüren yani yolsuzluk ve usulsüzlüğe teşne kırsal idare amirleri ya da memurlar bulunmaktadır. Elbette idarecilerin daima muntazam vergi toplama arayışında oldukları ve vergi mükelleflerinin de daima vergi ödemekten kaçındığı anlaşılmalıdır. Usulsüzlük ve yolsuzluk yapan idarecilere karşı köylülerin ziyade ve haksız vergi men'ini istida etmesi, tevzii düzenlemelerinde yapılan karışıklıklar sonucu muntazam vergi alınamaması, yerel eşraftan kimilerinin idareciler ile ortak olup vergi yolsuzluğu yapmaları, konar-göçer gruplar olan aşiretlerin vergi ödemekten kaçınmaları, kimi idarecilerde kalan vergi bakayaları, mahsulünü eskiden olduğu gibi alamayan köylünün af talep etmesi gibi birçok muhtelif konudan mütevellit vergi meselelerinde karışıklıklar, usulsüzlükler vuku bulmuştur. Biz de iki alt başlık altında kırsalda vergi meselelerini incelemeye aldık. Bunlar, kırsal idareciler ve vergi mükellefi köylü arasında yaşanan muhtelif kimi gelişmeler ve yolsuzluk ve usulsüzlükler başlıkları altında düzenlenmiştir.

Belgelerimizde asayiş yani taşrada iç güvenlik ana teması altında üç adet başlık tespit ettik. Bunlar 52 adet belge ile şekavet unsurları, 16 adet belge ile katl ve sirkat olayları ve 14 adet belge ile aşiretler ve idare arasında yaşanan gerilimlerdir. Toplamda

edindiğimiz 82 adet belge ile iç güvenlik konusu da, kırsal borçluluk ve vergi ile birlikte örneklem içerisinde büyük çoğunluğu oluşturmaktadır.

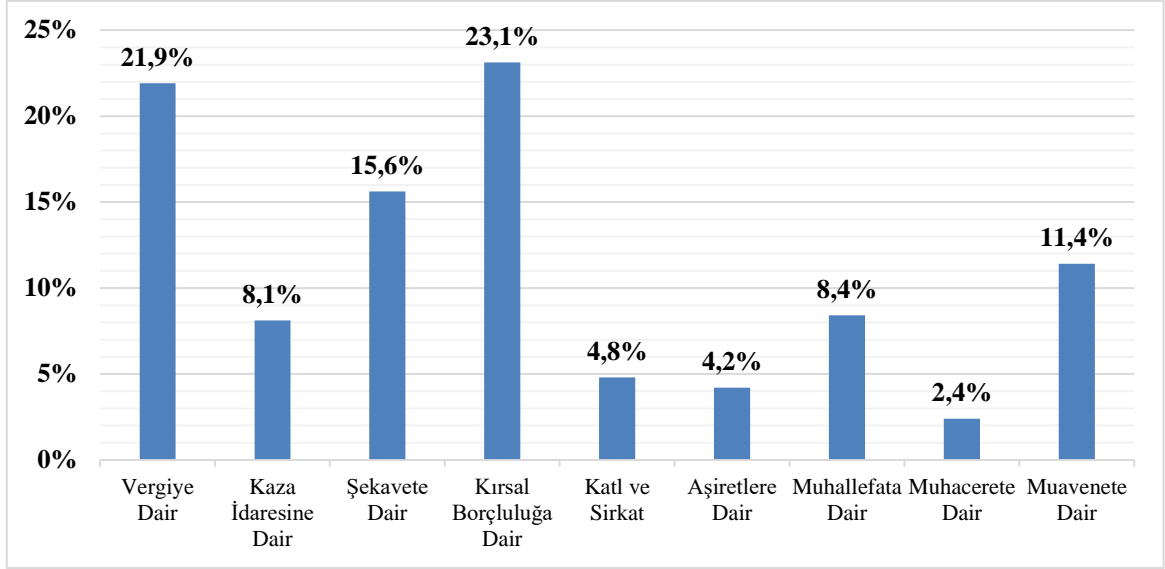
Tanzimat döneminde oluşturulan ve eskisinden farklı olarak idari bir birimi niteleyen kaza idaresine dair Meclis-i Vâlâ'dan defterlerde 27 adet belge tespit ettik. Yeni oluşturulan bu birime atanan kaza müdürlerinin tayin, azil ve yolsuzluklarına dair bu belgeler incelediğimiz sancaklardaki kaza yönetimine dair hayli ipucu barındırmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bir alt başlığı da kaza yönetimine ayrılmıştır.

Ölen kimselerden kalan –bu kişi ister köylü ister bir yönetici elit olsun- mirası paylaşma konusunda problemler yaşayan kimselere dair olayları ihtiva eden 28 adet belgeyi “terekeler” alt başlığı altında topladık. Bu belgeler ile dağıtılamayan terekelere ait şikâyetleri, hak taleplerini ve süreçleri incelemeye çalışacağız.

İncelediğimiz dönem aralığında 1860-64 arası olmak üzere üçüncü döneme denk gelen ve muhacirleri ilgilendiren 10 adet belgeye rastladık. Her ne kadar nicelik olarak kapladıkları hacim örneklemede sınırlı olsa da nitelikleri açısından ayrı bir alt başlıkta değerlendirmeyi uygun gördük. Bilindiği üzere Kırım Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti, Balkanlar'dan gelen bir hayli muhacire yeni vatan toprağı olmuştur. Yoğun göç dalgasının sorunsuz bir şekilde idare edildiğini söylemek ise mümkün değildir. Ayniyat kayıtlarında rastladığımız belgeler de muhacirlerin iskân problemlerine yöneliktir. İncelediğimiz sancaklar özelinde muhacirleri iskân metotlarına ve karşılaşılan problemlere sınırlı da olsa bir göz gezdirmeye çalışacağız.

Yukarıda değindiğimiz borçluluk, vergi, asayiş ve sair gibi genel örüntü ve temalardan bağımsız olarak seyreden ve yol harcırahı, evi terk etme, imaret yardımı, himmet talepleri gibi muhtelif konuları ihtiva eden 36 adet ayniyat kaydını ise muavenet başlığı altında incelemeye aldık. Bu minvalde belgeler umumiyetle devletten yardım talebi ekseninde geliştiği için böyle bir alt başlıkta incelemeyi uygun gördük.

Konularına göre tasniflemeye çalıştığımız ayniyat kayıtlarının toplam içindeki payları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Kaynak: BOA. BEO. Ayniyat Defterleri⁴¹.

Şekil 3. İncelenen belgelerin konularına göre dağılımı (%)

Görüldüğü üzere incelediğimiz dönem aralığında, belgelerdeki en yüksek yoğunluğa sahip kategoriler vergi meseleleri, iç güvenlik ve kırsal borçluluktur. Vergiye dair ayniyat kayıtları yaklaşık %22 pay ile toplam belgelerin beşte birlik kısmından fazlasını oluşturmaktadır. Keza kırsal borçluluk konusu da %23 gibi bir oran ile yaklaşık dörtte birlik bir kısmı meydana getirmektedir. İç güvenliğe dair kayıtlarımız da yaklaşık dörtte birlik kısmı ihtiva etmektedir. Toplamda bu üç kategori, incelediğimiz kayıtların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Buna göre söyleyebiliriz ki merkez ve taşra arasında iletişimi konu alan bu kaynaklar büyük ölçüde mülki, mali/iktisadi ve güvenlik şemaları etrafında şekillenmektedir.

Araştırmanın merhalelerini ise üç ana bölüm meydana getirmektedir. İlk bölümde kırsal borçluluk, terekeler, muhaceret ve iç güvenlik ana başlıkları altındaki ayniyat belgeleri incelenecektir. İkinci bölümü ise kırsal idare düzenine yani kırsal idareye dair vergi meseleleri ve kaza yönetimi ile birlikte devletin taşradan ya da tam tersi taşranın devletten yardım istediği muhtelif muavenet taleplerine ayırdık. Son olarak üçüncü bölümde ise incelediğimiz belgelerden yola çıkarak tarafları ve yaşananları anlamak/anlamlandırmak girişiminde bulunacağız. Buna göre yöneten ve yönetilen

⁴¹Defter ve sayfa numaraları için bkz. Ek-1.

sınıfların vuku bulan olaylara yaklaşımı, birbirlerine olan bakış açıları, denge ve düzen mekanizmaları, müdahale etme ve başa çıkma yöntemleri gibi hususlarda konumları ve reaksiyonları, bunların altında yatan nedenler ve elde edilen sonuçları bağlamında mevcut literatürün de yardımı ile bir izah girişiminde bulunacağız.

Mevcut literatürün bize sunduğu Anadolu kırsalı ile incelemeye çalıştığımız belgeleri mukayese ederek Bursa/Hüdâvendigâr, Ankara ve Kütahya sancaklarında sosyal, ekonomik ve idari düzeni anlamlandırmak ve izah etmek teşebbüsünde bulunduğumuz bu çalışma, her ne kadar Osmanlı kırsalında yaşananları umumileştirmeye müsaade etmese de, bize kırsalda yaşayan *sıradan* insanların yaşadıklarına ve kırsaldaki bürokrasiye dair önemli ipuçları sunacaktır kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANADOLU KIRSALINDA TOPLUMSAL CEREBANLAR

1.1. Kırsal Borçluluk

Tanzimat döneminden evvel de varlığını düzenli şekilde sürdürmüş olan kırsal borçluluk sorunu, Osmanlı mali ve iktisadi yapısını yakinen takip eden kronik bir sarmala dönmüş idi. Devletin iktisadi yönetim algısında hâkim durumda bulunan provizyonist, tradisyonalist ve fiskalist ilkeler⁴² gereği, XVIII. asırda bozulmuş olan klasik üretim ve paylaşım ilişkilerinin Tanzimat ile birlikte nizama kavuşması gerekiyordu. Üretim artığından pay alan “kırsaldaki eliti” oyunun dışına atmaya çalışan Osmanlı Devleti “imar-ı mülk” gereğince yeni bir iktisat politikasına ihtiyaç duyuyordu⁴³.

Geçimlik tarım ekonomisine dayanan kırsal ekonominin birden fazla ve hepsi birbirinden mühim olan yapısal problemleri bulunuyordu. Hava koşulları ve ulaşım olanakları ile süregelen dalgalanmalar, teşkilatlanmış bir kredi yapısı ve olanaklarının bulunmayışı, köylünün sırtındaki ziyade vergilendirme vb. sebeplerden ötürü köylü sınıfı neredeyse istisnasız bir biçimde borçlanma ile mücadele ediyordu. Devlet ise kalıcı tedbirler yerine geçici önlemler ile sorunu geçiştirmeyi tercih ediyordu⁴⁴. Özellikle yapıcı bir kredi politikasının olmayışı köylüyü zor durumlara sokuyordu. Geçimlik ekim yapan ve bunun büyük bir kısmını vergi olarak ödeyen köylü tohumluk ayıramamasının yanı sıra, ekim ve vergi ödemeleri için sarraf taifesi ya da bizzat sözleşme ile toprağını ekip biçtiği toprak ağasına borçlanmak zorunda kalıyordu⁴⁵. Toprağın tasarrufunu uhdesinde toplayan toprak beyleri de bu şekilde köylüyü kendine mecbur bırakarak görelî “feodal” bir üretim süreci işletiyordu.

⁴²Genç, 2015, **a.g.k.**, 39-49.

⁴³Güran, 1992, **a.g.k.**, 219-235.

⁴⁴T. Güran (2019). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 155-191.

⁴⁵Güran, 2019, **a.g.k.**, 158-159.

Kırsal borçluluk hususunda incelediğimiz dönem aralığında, ayniyat defterleri birçok vaka örneği barındırmaktadır. Gerek ilk dönemde gerekse izleyen dönemlerde bu minvalde belge suretlerinin yoğunluğu göstermektedir ki kırsal borçluluk, Tanzimat dönemi Osmanlı kırsalında hayli sorun ve yer teşkil etmekteydi. Çalışmanın örneklem hacmini oluşturan konularda ise bu konunun yoğunluğu bir delil niteliği taşımaktadır. Muhtevasına göre düşük bütçeli ve yüksek bütçeli olmak üzere iki gruba ayırdığımız⁴⁶ alacak verecek olaylarına/borçluluk ilişkilerine, incelediğimiz periyodlar itibariyle üç döneme ayırarak tafsilatı ile değineceğiz.

1.1.1. Yüksek bütçeli alacak verecek olayları

Yüksek bütçeli ayniyat belgelerinde en başta dikkat çeken husus belgeye konu olan eşhasın içerisinde mutlaka yüksek rütbeden bir şahıs yahut sarraf gibi sermaye sınıfından bir şahsın bulunmasıdır. Alacak verecek olayına konu olan kişilerin iltizam sahibi(mültezim), mutasarrıf yahut müşir gibi rütbeli idari amir veya sarraf taifesinden bir sermayedar olması söz konusu borçluluk ilişkisinin mertebesini yükseltmekte gözükmektedir. Bundan başka alacaklı yahut borçlu kişi, değindiğimiz statülerde biri değilse de “Hanzade”, “Ağa”, “Paşa” gibi elkab ve benzer kullanımlar dikkat çekicidir. Her iki perspektifte de ekonomik ilişkiyi kuranlardan en az bir taraf ekseriyetle sıradan köylü taifesinin dışında gözükmektedir.

Belgeler umumiyetle şikâyet nedeni ile gelen arzuhal gibi dilekçelerin üzerine şikâyetin çözümüne bölge idaresince, mümkün olmaz ise dersaadette çözülmesi için gönderilmesine “himmet”, “mübaderet” ve sair şeklinde sonlanmıştır. Kırsal borçluluğa dair elde edilen 77 adet belgeden 36 adedi yüksek bütçe olarak tasniflediğimiz belgelerden oluşmaktadır. Bu da yaklaşık %50’lik gibi bir orana tekabül etmekle birlikte aynı minvalde belgelerin sıklığı önermeleri kuvvetlendirecek niteliktedir.

⁴⁶Meblağların oranı genel anlamı ile görelî bir ifade olmakla birlikte tasniflemede olaya konu olan taraflar ön plandadır. Sarraf, mülki amir vs. gibi kişilerin dâhil olduğu durumlarda sıradan bir köylüye göre uçuk meblağlar ön plana çıkmaktadır. Zeynel Özlü’nün Göynük özelinde XVIII ve XIX. asırda bağ-bahçe, ev, et, ekmek gibi muhtelif kalemlerin fiyatlarını incelediği çalışması için bkz. Z. Özlü (2006). XVIII. ve XIX. yüzyılda Göynük’te fiyatlar. *Bilig Dergisi*. Sayı: 39, s. 127-162.

1.1.1.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845

25 Mayıs 1839 tarihli kaimede, sarraf taifesinden Boris nam zımminin Hüdâvendigâr sancağı Harmancık kazası hanedanından müteveffa Arif Beyzade Bey ve emmisinde bir kıta tahvil mucebince 80.000 guruşu mütecaviz alacağı olup talep etmesine rağmen meblağı tahsil edememiştir. Boris meblağın tahsili için arzuhal yollamış ve haklı bulunduğundan meblağın tahsil edilmesi Bursa müteselliminden istenmiştir⁴⁷. Hanedandan olarak belirtilmesi ve beyzade olarak anılması, Arif Bey'in sarrafa olan 80.000 guruş gibi yüksek bir borcu anlamlandırmada yardımcı olmaktadır⁴⁸. 16 Ağustos 1839'a tarihlenen diğer bir kaimede, kitabet hizmetinde bulunan Selim'in sarraf taifesinden Agop'a 21.981 guruş borcu vardır lakin Agop defaatle borcunu talep etmesine rağmen meblağı tahsil edememiştir. Borcun tahsili için arzuhal yazmış ve tahsili mümkün olmaz ise dersaadete ihzar edilmesini⁴⁹ buyurmuştur. Konunun çözümü Ankara müşirine bildirilmiştir. Mütesellime giden belgede herhangi bir elkab kullanılmamakla birlikte müşire giden yazıda "Ankara müşiri hazretleri" ifadesi kullanılmıştır⁵⁰. Aynı ay içerisinde Bursa mütesellimine giden başka bir kaimede, sarraf taifesinden Agop'un⁵¹ 1253 senesine mahsuben(M. 1837-38) Bursa'da

⁴⁷BOA. BEO. AYN. d. Anadolu Adi 60/014. 30.05.1255. (Metinde verilen belge tarihleri her belgenin altındaki hicri takvim tarihinin miladiye dönüştürülmüş karşılığını göstermektedir. Dipnotlarda belge kodlarının yanındaki hicri tarihler, defterlerin tarihini göstermektedir. Anadolu Adi bundan sonrasında A.A. **Ayniyat Defteri** yazılacaktır) XVIII. asırda timarlı sipahiler ve sancakbeyleri yerlerini kapu halkı ve mütesellimlere bırakmışlardır. III. Selim döneminde İrad-ı Cedid hazinesine bağlanan sancakların idaresi de mütesellimlere bırakılmıştır. II. Mahmud döneminde sancakların büyük kısmı –Hüdâvendigâr ve Ankara da dâhil olmak üzere- mukataat hazinesine bağlı idi. 1832 senesinde mansure hazinesine bağlansalar da mütesellimler doğruca hazinece atanıyordu. Merkezden atama haricinde vali ve mutasarrıflar da mütesellim ataması yapabiliyorlardı. Kapucubaşı rütbesinde olmaları gerekiyordu ve sancakbeyleri gibi asker beslemek yerine gelirlerin toplanmasında aracılık görevini üstleniyorlardı. Valiler büyük yetki alanlarını tek idare edemeyince yahut etmek istemeyince sorumluluğu bu memurlara bırakırlardı. Çadircı, 2017, **a.g.k.**, 31-36.

⁴⁸29 Kasım 1724 tarihinde Hamid sancağının, sancaklılardan lağvedilerek 30.401 guruş muaccele bedeli ile malikâne olarak satılması adı geçen belgede geçen 80.000 guruşluk meblağın büyüklüğünü açıklamaktadır. E. Batmaz (1996). İltizam sisteminin XVIII. yüzyıldaki mali boyutları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 18, Sayı: 29, s. 44. Belgede belirtilmediğinden yalnızca tahmin olarak kalmakla birlikte bu borcun iltizam bedeli gibi bir kaynaktan doğduğu fikrini yürütebiliriz. Nitekim iltizamlar verilirken devlet mutlaka bir kefil gösterilmesini talep ederdi, bkz. Genç, 2000, **a.g.k.**, 155-58.

⁴⁹Diğer örneklerde de görüleceği üzere çözüm bulunamayan davalar için İstanbul'da davanın görülmesi istenmiştir lakin belgelerden bu davaların sonuçlarına yahut sürecin nasıl işlediğine dair bilgi edinememekteyiz.

⁵⁰A.A. **Ayniyat Defteri** 61/020-21. 30.07.1255.

⁵¹Müslümanlarda görüldüğü gibi gayr-ı müslimlerde de isim çeşitliği fazla değildir. Bazı belgelerde belirtilmesine rağmen örneğin bu belgede baba adı, ikâmet ettiği bölge gibi bilgiler verilmediğinden Agop nam zımminin aynı kişi olup olmadığı hususunda bilgi sahibi değiliz. Lakin şöyle fikir yürütebiliriz ki, kapalı bir toplumda borçlanmalar da ilk elden bölge ahalisi ve ileri gelenleri ile olmaktadır, bkz. E. A.

sultan tevliyetleri⁵² mültezimi olan Selim Ağa zimmetinde iltizama verilmiş olan meblağdan kaynaklı yekûn 28.592 guruş alacağı olup tahsil edemediğinden himmet buyurmuştur. Konunun çözümü istenmektedir⁵³. Bu örnek de adı geçen Selim Bey ile sarraf Agop'un arasındaki iktisadi ilişkileri göz önüne sürmektedir.

29 Eylül 1840 tarihli kaime ise Hariciye kâtibi tarafından Bursa zaptiyesinde memur Osman Paşa'ya gönderilmiştir. Buna göre, İnegöl eski voyvodası Seyid Efendi'nin İnegöl kazası sakinlerinden Alibey karyeli Reşid nam kimseden bittahvil 1.850 guruş alacağı olup, bunu tahsil edememektedir. Meblağın, adı geçen Osman Paşa ve meclis marifeti ile tahsiline himmet buyrulması bildirilmiştir⁵⁴.

Artık bölge meclisleri bürokratik yapıya dâhil olmuş, dolayısıyla muhtelif idari, mali ve asayiş sorumluluklarını üzerlerine almışlardır. Bu durumun örneğini sonraki yazışmalarda takip edebiliyoruz. Örneğin, 11 Ekim 1840 tarihli kaime Kütahya muhassılına gönderilmiştir. Süvari asakir-i şahane neferatından Abdülkadir'in, Kütahya sancağında Karacaahmetlü karyesinde ve diğer bölgelerde berat alınan mutasarrıf timarı atüfetlü Dilaver Paşa'nın kethüdarları Ahmed Efendi'ye satılmış ancak defaatle talep etmesine rağmen meblağı tahsil edememiştir. Konunun çözümü Kütahya muhassılına bildirilmiştir⁵⁵.

Bir başka kaime ise Bursa muhassılına gönderilmiştir. 17 Ekim 1840 senesine tarihlenen belgede Evkaf-ı Hümayun hazinesinden mazbut evkafdan Cağalzade Merhum Rüstem Paşa Evkaf-ı Şerifi mülkleri ve Bursa'da bulunan Cedir, Kara Mustafa ve Kaynarca Kaplıcaları 1251 senesi muharreminden itibaren(M. Nisan-Mayıs 1835) Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye ihale olunmuştur. Merhum Pertev Paşa'nın Dâhiliye nazırı yazıcısı Mehmed Emin Efendi olduğundan hazineye hâle gelmemesi için resmen kendisine taahhüd ettirilmiş, kaplıcaların icar eden bedelatı mültezim mummaileyh tarafından hazineye gönderilmiş ve gönderilmektedir. Taahhüdünden dolayı diyet-i tahvilinin kendisine tekrar ödenmesini isteyen sarraf taifesinden bir zımmi ise arzuhal

Aytekin (2007). XIX. yüzyılda iki Batı Anadolu kazasında kırsal borçluluk. *Kebikeç*. Sayı: 23. s. 148-155. Bir önceki yazışma da Bursa mütesellimine intikal ettiğinden sarraf Agop'un aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim böyle bir durumda sarraf Agop nam zımminin bölge canibinde önemli bir ekonomik faktör olduğunu söylemek mümkündür.

⁵²تولیت: Mütevellilik, vakıf işlerine bakma vazifesi. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 1285.

⁵³A.A. **Ayniyat Defteri** 61/049. 30.07.1255.

⁵⁴A.A. **Ayniyat Defteri** 70/003. 29.08.1256.

⁵⁵A.A. **Ayniyat Defteri** 70/032-33. 29.08.1256.

göndermiştir. Bilgi kirliliği oluşmasından mütevellit alacak verecek hesapları karışmıştır. Bu nedenle konu evkaf-ı hümayun nazırına havale olunmuştur. Durumun mahallinde etraflıca tahkik edilmesi ve çözülmesi için kaime gönderilmiştir⁵⁶.

18 Temmuz 1841 tarihinde Kütahya meclisine giden bir şukka, Kütahya esnafının şikâyeti üzerine gönderilmiştir. Adı geçen esnafın Tayyar Paşa'da alacakları birikmiş olmasına rağmen meblağı tahsil edememeleri üzerine, meseleyi çözüme kavuşturmak için Abdülrahim Efendi dersaadetten Kütahya'ya hareket etmiştir. Durumun ifadesi için Kütahya meclisine şukka gönderilmiştir⁵⁷. Bir sonraki güne tarihlenen başka bir kaime ise Ankara müşirine gönderilmiştir. Kaimeye göre, iki zımmi, Ankara kazası sakinlerinden Cihanbeyli aşiretinden Alişan Bey nam kimse zimmetinde bittahvil 11.140 guruş ve Tebretli(?) aşiretinden Abdülhalis ve diğer bazı kimselerde 8.820 guruş olmak üzere yekûn 19.960 guruş alacağı olup defaatle talep etmesine karşın meblağı tahsil edememişlerdir. Meclis marifeti şer'i ile meblağın tahsili arzuhal olunmuş ve mübaderet eynlenmesi için kaime gönderilmiştir⁵⁸. Meblağın yüksek miktarlarda olması ve borçlu tarafın aşiretler olması, işleri normalin üzerinde güçleştirdiği tahmin edilebilir⁵⁹.

4 Ocak 1842 tarihli Kütahya defterdarına⁶⁰ gönderilen belgede yine iki zımmi, hepsi Kütahya'da olup, alacakları; Salih Ağa'dan 4.096, Halil Ağa'dan 3.450, Hüseyin Ağa'dan 3.450, Abdullah Ağa'dan 1.900, Ali Ağa'dan 1.666, İbrahim Ağa'dan 886, Hüseyin Ahmed Ağa'dan 866 guruştur. Bu alacakların kimisini tahsil edemediklerinden

⁵⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 70/053. 29.08.1256.

⁵⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 78/071. 30.05.1257. Tayyar Paşa'nın mevkisine dair bilgi verilmemiştir lakin Kütahya'da mütemekkin bir memur/idari amir olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 78/073. 30.05.1257. 1834 senesinde Meclis-i Şûra'da redif askeri teşkilatının kurulmasına karar verildikten sonra 1836 senesinde redif teşkilatının bulunduğu sancaklar yeniden belirli merkezlere bağlanarak valilik unvanları "müşir" olarak değiştirildi, bkz. Çadircı, 2017, **a.g.k.**, 106. Valiliğin sürekli değişen yetki ve sorumluluk alanlarından dolayı valilik de müşirlik de Tanzimat döneminde kullanıldı. Vali kelime anlamı olarak idari anlamda bir yöneticiyi işaret eder iken müşir ise şevr kökünden (شور) emir ve işaret eden, mareşal anlamlarını taşır, bkz. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 885.

⁵⁹Aşiretler hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. C. Orhonlu (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık. Osmanlı Devleti en evvelden beri aşiretleri iskân ederek yerleşik hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu mücadelenin en önemli iki sebebi düzenli vergi toplayabilmek ve şekavet unsurlarını mümkün olduğunca ortadan kaldırmaktır. Zira konar-göçer gruplar Osmanlı yönetimi tarafından hep bir tehdit olarak algılanmıştır.

⁶⁰Mart 1842'de kaldırılan muhassıllık teşkilatı 1841'den itibaren zaten yapısal bozukluğa uğramıştı. Muhassıllık sayısının azalmasının yanında muhassıllıkların merkez kazalarına atanan defterdarların varlığının yarattığı dilemma, teoride mükemmel olan sistemi eritmişti, bkz. A. Efe (2009). Osmanlı Devleti'nde mali sistem arayışının getirdiği yerel yönetim uygulamaları: muhassıllık örneği. *Tarih Dergisi*. Sayı: 49, İstanbul. s. 85. Defterdarlık hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. M. S. Kütükoğlu (1994). Defterdar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9. Cilt, s. 94-96.

noksan meblağın gerekli kişilerden tahsili ve bu tarafa gönderilmesi muhtar beyefendi tarafından inha ve istida olunmuştur. Himmet eylenmesi için kaime gönderilmiştir⁶¹. Muhtelif kişilerde bulunan alacakların sebebi ise belirtilmemiştir. Dikkat çeken husus tüm borçluların ağa elkabı ile zikrolunmasıdır.

Dört gün sonrasına tarihlenen bir diğer kaime Bursa meclisine gönderilmiştir. Sarraf taifesinden iki zımmi Mudanya kazası ahalisi zimmetlerinde 1254 senesine mahsuben (M. 1838-39) iane-i cihadiyeden dolayı 9'ar bin 932,5 guruş alacaklarını tahsil edemediklerinden meblağın ahaliden tahsilini istida buyurmuşlardır⁶². Belge bu kadarını söylüyor ancak şunları çıkarmak mümkündür: İane-i cihadiye vergisini ödeyemeyen halk sarraf taifesine yüklü miktarda borçlanıyor. İşin ilginç kısmı ise aradan üç sene geçmesine rağmen borçlarını ödeyemiyorlar. Sarrafların konu hakkındaki şikâyeti bize adı geçen kaza ahalisinin iktisadi olarak darlıkta olduğunu işaret ediyor. Keza şikâyet tüm kaza ahalisi üzerine yapılmıştır.

26 Nisan 1842 tarihli kaimede, sarraf taifesinden Yakof nam zımminin zabıta memuru Abdülrahim Bey zimmetinde 1254 senesinden beri (M. 1838-39) müfredat defteri ve birkaç kıta tahvil mucebince 5 yük 31.000 guruş alacağı olup muhalefet edildiği gerekçesi ile bundan önce bir arzuhal takdim etmiş ancak meblağın yalnız bir kısmını alabilmiştir. Noksan kalan kısım için bir daha arzuhal yollayan adı geçen sarrafın alacağının tahsil edilmesi için Ankara müşirine kaime yollanmıştır⁶³. Ankara'ya giden bir başka kaime ise Ankara ferikine gönderilmiş ve 16 Şubat 1843 yılına tarihlenmiştir. Buna göre, sarraf taifesinden bir zımminin Ankara sakinlerinden Osman Efendi zimmetinde defter-i müfredata göre 5.450 ve Abbas Bey zimmetinde 9.400 ve diğer bazı kimselerdeki alacakları yekûn 42.104 guruş olup muhalefet ettikleri gerekçesi ile adı geçen sarraf arzuhal yollamıştır. Meblağın tahsili için kaime yollanmıştır⁶⁴. Aynı ay içinde bir başka kaime Ankara kaymakamına gönderilmiştir. 22 Şubat'ta gönderilen

⁶¹A. A. **Ayniyat Defteri** 86/037-38. 30.11.1257.

⁶²A. A. **Ayniyat Defteri** 86/052. 30.11.1257. Savaş yardımı olarak çevirebileceğimiz bu vergi, her kazaya ödeme yüküne göre maktu olarak uygulanırdı. A. Özcan (1999). İâne. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 19. Cilt, s. 228-232. Köylülerin vergilerini ödeyemeyip borçlanmaları ekonomik koşullarının kötü olduğunu göstermektedir. Ayrıca zorunlu olan bu vergiyi devlet, sarraf taifesi aracılığı ile toplamış olmakla birlikte köylüler faizi ile birlikte sarraflara ayrı bir ödeme yapmak zorundadırlar. Dolayısıyla reel anlamda iki kez vergilendirildiklerini söylemek mümkündür. Yalnızca Mudanya kazası özelinde kaza ahalisinin iki sarrafa 20.000 guruşa yakın borçlanmış olması köylünün hal-i pür melaline dair bir işaret sayılabilir.

⁶³A. A. **Ayniyat Defteri** 90/039. 30.03.1258. Belgede geçen meblağın bir zabıta memuruna göre hayli yüklü olduğu düşünülebilir ancak belge tafsilatına değinmediğinden iltizam ve sair den kaynaklı bir borç olduğuna dair bilgi edinmemekteyiz.

⁶⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 102/051. 30.01.1259.

yazıya göre Goncagül oğlu sarraf Serkis(?) nam zimminin Ankara sakinlerinden müteveffa Ahmed Efendi zimmetinde olan alacağını merhumun oğlundan ve eniştesinden almak için bir zimmiyi Ankara'ya göndermiş ve 9.900 guruş tutarındaki tahvilleri meclise ibraz etmiştir. Durum bildirilmesine rağmen gerekenin henüz yapılmamış olmasından dolayı adı geçen kişi arzuhal göndermiştir. Meblağın tahsil ve teslimi hususunda himmet buyrulması için kaime gönderilmiştir⁶⁵. Bu yazışmada da açıkça görülüyor ki, herhangi bir anlaşmazlık durumunda tahviller kanıt niteliği taşımaktadır. Özellikle sarraflara olan yüksek miktarda borçlanmalarda sözlü anlaşmalar yerine somut anlaşmaların yapıldığını anlayabiliriz.

24 Kasım 1843 tarihinde Bursa mutasarrıfına gönderilen kaime ise bize şerikler(ortaklar) arasındaki anlaşmazlığı anlatır. 150.000 guruşun 90.000 guruştan başkasını teslim etmemiş olan şerikinden meblağın tahsili için arzuhal yollayan Pavli'nin istidası üzerine durumun tahkik edilmesi istenmiştir⁶⁶.

Aynı günlerde bir başka kaime ise Ankara mutasarrıfına gönderilmiştir. 28 Kasım'a tarihlenen belgede, Beypazarı kazası hanedanından Osman Ağa zimmetinde Ahmet Ağa'nın ba-ılam ve mazbatada alacağı olan 31.205 guruş, sarraf taifesinden Agop nam zimminin alacağına mahsup olunmuş ise de meblağın tahsil edilemediği beyanıyla kişinin darsaadete ihzar edilmesi adı geçen kişi tarafından arzuhal yolu ile beyan olunmuştur. Hizmet mübaşiriyesi tarafından tesviye ve ita kılınmak üzere Osman Bey mübaşir tayin edilerek Ankara'ya gönderilmiştir. Meblağın o halde de tahsili mümkün olmaz ise terafu(mahkeme) için adı geçeninin bu tarafa gönderilmesi ve durumun işarına himmet buyrulması için kaime gönderilmiştir⁶⁷.

Kütahya kaymakamına 15 Ocak 1844 tarihinde gönderilen bir kaime de sarraf taifesinin alacağını gadr sevdasında olan kimselerden bahseder. Buna göre, Diyarbekir hanedanından olup Kütahya'da ikamet eden Osman Paşa zimmetinde adı geçen sarrafın 25.000 guruş alacağına mahsuben Osman Paşa Diyarbekir'de bulunan mukataasını 1252(M. 1836-37) senesinde Diyarbekir eski müşiri Hafız Paşa hazretlerine havale etmiştir ancak müşirin kapı kethüdasına sorulmuş ve buna göre Osman Paşa mukataayı Kütahya'da bulunan Hacı Timur Ağa'ya 22.500 guruşa iltizam etmiştir. Adı geçen kişi,

⁶⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 102/071. 30.01.1259.

⁶⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 112/006. 29.07.1259.

⁶⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 112/015. 29.07.1259.

meblağı bir türlü ödemediğinden mütevellit tahsil ve tesviyesi için arzuhal yolu ile vekile gönderilmesi talep olunmuştur. Mübaderet edilmesi ve keyfiyetin işarı için kaime gönderilmiştir⁶⁸. Aynı makama 9 Kasım 1845 tarihinde gönderilen bir başka belgede ise Bosna müşiri Celil Kamil Ağa'nın kimi sarraf taifesinden alacaklarından bahsedilirken belgenin üstü kalem ile çizilmiş ve mesele burada bırakılmıştır⁶⁹.

19 Eylül 1844 tarihinde Ankara mutasarrıfına⁷⁰ giden bir kaime ise bir zımminin Ankara'da ikamet eden ticariden bir zımmiden 43.745 ve diğer iki zımmiden ise 28.600 guruş olmak üzere yekûn 72.345 guruş alacağını tahsil edemediğinden meblağın tahsilini bildirmektedir⁷¹. Tarafların her ikisi de sarraf, tüccar gibi sermaye sahibi sınıf olunca alacak-verecek hususuna konu olan meblağın ne derece yüksek olduğu açıktır. 19 Aralık 1845 tarihinde Kütahya kaymakamına giden bir kaime de sarraf Haim'in Kütahya sakinlerinden Hurşit Ağa zimmetindeki alacaklarından bahseder⁷².

İlk döneme ait belgeleri incelediğimizde görülmektedir ki alacaklı olan taraflar büyük oranda sarraf taifesine mensup kimselerdir. Borçlarını tahsil edemediklerinden şikâyetle üst makamlara meblağın tahsili için arzuhal yazan bu kimselere borçlu kişilerin de, meblağ büyük oldukça sıradan köylü taifesinin dışına çıktığını görüyoruz. 20.000-50.000 guruş gibi hayli yüksek meblağlarda borçlanan kişilerin, belgelerin gittiği sancaklarda mütemekkin beyzade, hanzade ve benzer sıfatlar ile anılması bizlere bu kişilerin yerel eşraftan olduğunu gösterir niteliktedir. Kimi belgelerde iltizam bedeli gibi belirtilmesine rağmen, alacak-verecek ilişkisinin tafsilatına değinmeyen belgeler de mevcuttur. Buna rağmen söz konusu meblağların yapılan bir sözleşme, anlaşma, ticaret ve sairden doğduğunu kuvvetle muhtemel söyleyebiliriz. Nitekim kırsal bölge ileri

⁶⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 113/019. 29.04.1259.

⁶⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 117/011. 29.12.1261.

⁷⁰Yazışmaların adreslerinden görüldüğü üzere Kütahya gibi sancak olarak yapılanmış bir bölgeye giden yazışmalar kaymakamlık, feriklik gibi makamlara gönderilmektedir. Ankara ve Bursa/Hüdâvendigâr sancakları ise aynı adla eyaletlerin merkez sancaklarıdır. Buralara giden yazışmalarda valilik, müşirlik ve mutasarrıflık makamları ekseridir. Kütahya 1847 senesinde yine Hüdâvendigâr eyaletine bağlı bir sancak idi, bkz. Çadrcı, 2011, **a.g.k.**, 169. Mutasarrıflık makamı yetkileri itibariyle valilik makamına eşdeğer idi. Vezir rütbesinde olup da valilik görevi alamayanlar mutasarrıflık ile görevlendiriliyorlardı. Valilerden en önemli farkları ise bir bölgeyi merkez seçerek orada ikamet etmemeleridir, bkz. Çadrcı, 2017, **a.g.k.**, 112.

⁷¹A. A. **Ayniyat Defteri** 115/030. 21.11.1260.

⁷²A. A. **Ayniyat Defteri** 117/041. 29.12.1261.

gelenleri ile sarraf taifesi arasındaki iktisadi ilişkilerin özellikle XVIII. asırdan sonra kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür⁷³.

1850 ve 1855 arasını kapsayan ikinci dönemi incelediğimizde de bu minvalde ekonomik ilişkilerin devamlılığını görmekteyiz. Bu anlamda ayniyat defterleri gerek içeriğin gerekse bu içeriğin yoğunluğunun sürekliliği sayesinde tutarlı yorumlar yapmamızı sağlayacaktır.

1.1.1.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855

26 Ocak 1850 tarihinde Ankara valisine giden şukka, Cihanbeyli aşiretinden üç kıta tahvil mucebince bir sarrafın alacağı olan 110.000 guruş gibi yüklü bir meblağdan bahseder⁷⁴. Buna göre borca binaen emval ve eşyanın satılarak adı geçen meblağın meclis marifeti ile sarrafa teslimi için şukka gönderilmiştir⁷⁵.

Yine Ankara valisine giden 14 Temmuz 1850 tarihli diğer bir şukka, İbrahim, Ali ve diğer başka kimselerin Ahmed Ağa zimmetinde 100.000 guruşu müteceviz alacaklarından bahseder. Ahmed Ağa borcunu ödediğini arzuhal ile beyan etmiş ise de İsmail Ağa mübaşir atanarak keyfiyeti incelemiş ve meblağın ödenmediğini tespit etmiştir. Meblağın tahsil edilmesi, mümkün olmaz ise adı geçenin terafu olunması ve durumun işarı siyakında şukka gönderilmiştir⁷⁶. Belgede belirtildiğine göre muhasebat defteri kanıt olarak gösterilmiş ve muhasebe memurunun da soruşturulması istenmiştir.

Sarraf taifesinden Yorgi'nin, Yozgad hanedanından Abdi Efendizade Ahmed ve Mahmud zimmetlerindeki 21.945 guruşluk alacağı 14 Kasım 1850'de⁷⁷, mültezim Hacı Mustafa Ağa'nın yine Yozgad hanedanından Satırzade Ahmed Bey zimmetindeki

⁷³Giriş bölümünde özet olarak değindiğimiz ilişkiler hakkında bkz. Salzman, 2017, **a.g.k.**

⁷⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 131/031. 29.04.1266.

⁷⁵Her ne kadar muhassıllık meclisleri kaldırılmış olsa da Meclis-i Vâlâ ve muhassıllık kurumu Tanzimat döneminden itibaren parlamenter bir süreci başlatmış idi (geleneğin kurumsallaşmasını ve yerleşmesini sağlayan III. Selim dönemi meşveret meclislerinden bahsetmiş idik, bkz. giriş bölümü). Gerek darsaadette, gerek eyalet meclislerinde, gerekse en küçük idari birim olan kazalarda meclis geleneği ve çok seslilik, ortak karar gibi kavramlar yerleşmiş idi. Muhassıllıklardan sonra bağımsız eyalet meclisleri ve kaza meclisleri oluşturulmuş idi. Tafsilatı için bkz. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 259-87.

⁷⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 133/029. 20.10.1266.

⁷⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 135/005. 29.04.1267.

bittahvil 5.000 guruş ve bir kıta kontrat gereği 1.500 guruş alacağından mütevellit adı geçenun dersaadete ihzarı ise 17 Kasım 1851'de Ankara valisine şukka ile bildirilmiştir⁷⁸.

23 Mart 1852 tarihinde Ankara valisine gönderilen şukkada, Salih oğlu Yener ve Osman'ın takdim eylediği arzuhalde, Rusya tebaasından David'in Cihanbeyli aşiretinden alacağı olan meblağın tesviyesi için aşiret canibine geldikleri ve iktiza eden mesarif için bezirgândan 30.000 guruş alacaklarını 8 aydan beridir alamadıkları bildirilmiştir. Meclis marifeti ile tahsilini istida eylemişlerdir. Himmet buyrulması için şukka gönderilmiştir⁷⁹.

Kütahya kaymakamına 17 Kasım 1850 tarihinde giden bir şukka, beratlı tüccarlardan iki zımminin Kütahya sakinlerinden Bağcı oğlu Yevan'dan iki senedir alacaklarını tahsil edemediklerinden adı geçen kişiler Yevan'ın dersaadete ihzarı ve tarafusu taleplerini bildirmiş, meblağın tahsil edilmesi, aksi halde dersaadete ihzarı ve keyfiyetin işarı hususuna himmet eylemesi buyrulmuştur⁸⁰. Aynı makama 18 Kasım 1851 tarihinde gönderilen şukka ise yine Avrupa tüccarlarından Kıran(?) beyin arzuhali üzerinedir. Kıran(?), Eskişehir kazası sakinlerinden Mehmet zimmetinde 16.660 guruş alacağı olup 10.000 guruşuna mukabil dükkân olduğu ve gerisinin noksan olduğu, ayrıca bu kazadan Ali Çavuş zimmetinde 17.935 guruş alacağı olduğunu bildirmiştir. Borcun tahsiline muhalefet olduğundan mübaşir tayin edilerek meblağın tahsil edilmesi istenmiş ve ol tarafta bulunan Mustafa Ağa memur kılınmıştır⁸¹.

23 Ağustos 1852 tarihinde Hüdâvendigâr valisine gönderilen şukka, Kayseri tüccarlarından Hacı Mehmet'in Bursa tüccarı Hacı Emin zimmetindeki 5.000 guruş ortaklıktan(şirket) kaynaklı alacağından mütevellit, adı geçen borçlunun Bursa'da terafu olunması niyazını bildirir⁸². Aynı makama 18 Eylül 1852 tarihinde gönderilen şukka ise sunu ihtiva eder: Cizye tüccarlarından Bursa'da ikamet eden Hacı Emin Ağa'nın, Hacı

⁷⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 138/013. 30.05.1268.

⁷⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 140/003. 29.10.1268.

⁸⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 135/009. 29.04.1267.

⁸¹A. A. **Ayniyat Defteri** 138/016. 30.05.1268. Avrupa tüccar denilen sınıf, XIX. asır başlarından itibaren ahidnameli olarak Osmanlı topraklarında ticaret yapmasına müsaade edilen Osmanlı tebaası gayrimüslimleri tanımlamaktadır. Sarraf taifesinde de olduğu gibi sermaye birikim ve dağılımında gayrimüslimlerin ağırlığı öndedir. Yine sarrafların borç şikâyetlerinde gördüğümüz gibi adı geçen tüccarların alacaklarının da yüklü olduğu göze çarpmaktadır. M. Kütükoğlu (1991). Avrupa tüccarı. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4. Cilt, s. 159. Tafsilatlı bilgi için bkz. M. Kütükoğlu (1992). Tanzimat devrinde yabancıların iktisadî faaliyetleri. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 91-139.

⁸²A. A. **Ayniyat Defteri** 141/006. 30.03.1269.

Mehmed'de vuku bulan ahz ve itadan kaynaklı muhasebesine bakılarak alacağı olsa da adı geçenin hileye başvurarak ödemedi kaçındığı gerekçesi ile terafu olunması istida olunmuştur. Muhasebe defterine bakılarak alacağın tahkik edilmesi gereğine himmet buyrulmak siyakında şukka gönderilmiştir⁸³. Hüdâvendigâr sancağına iletilen iki belge de tüccar ortaklığından vuku bulan alacak-verecek meselelerini ihtiva etmektedir. İki örnekte de şerikler, alacağını tahsil edemeyip mahkeme talep etmişlerdir.

18 Temmuz 1853 tarihli şukka ise Bursa valisi ve Karesi kaymakamına gönderilmiştir. Buna göre, Filibe eski nazırı müteveffa Hacı Mustafa Ağa'nın hazinedarı Hacı Veli Efendi'nin takdim eylediği arzuhalde, Karesi sancağı dâhilinde bulunan muhtelif karye ahalisinden kimselerde muhtelif alacakları olup muhalefet edildiği gerekçesi ile meblağın tamamen tahsilini istida eylemiştir. Meclis tarafından teyit olunduğu takdirde iktiza eden kimselerden meblağın tahsili istenmiştir⁸⁴.

Yozgad ahalisinden Mehmed Reşid Ağazade Mehmed Nuri Efendi 91 gün vade ile Abraham'dan almış olduğu bittahvil 7.000 guruşu ödememiş ve memleketine gitmiş olduğundan meblağın tahsil edilip Yozgad ahalisinden Abraham'ın vekiline teslim edilmesi için 10 Nisan 1854 tarihinde Ankara valisine şukka⁸⁵ gönderilmiştir. 19 Kasım 1854 tarihinde Kütahya kaymakamına giden şukka ise iki sarraf arasındaki alacak verecek mevzusunu ihtiva eder. Meblağ 5 yük 70.618,5 guruş gibi yüklü bir miktardır. Eski sarraf oğlu Ağvi'nin Kütahya sarraflarından müteveffa Karabat(?) zimmetindeki alacağını terekesinden talep etmiş ancak muvaffak olamamıştır⁸⁶. Mübaderet edilmesi istenmiştir.

Aynı makama 24 Nisan 1855'te gönderilen şukka, sarraf taifesinden bir zımmının kapucubaşı Ahmed Ağa kefaleti ile Uşak kazası hanedanından Osman Ağa ve yeğeni Osman, Ömer ve Mustafa ağalar zimmetinde 2 yük 52.000 guruş alacağı olduğunu, mumaiyleh Ahmed Ağa'nın mahallinde olan emlak ve eşyasının satışı ile istihsali hususu, öncesinde mübaşir ile irsal olunmuş ise de zuhur etmemiş olduğundan Hazine-i Hassa-i Şahane nazırı tarafından tahrir olunduğunu ve gereğinin yapılmasına mübaderet

⁸³A. A. **Ayniyat Defteri** 141/031. 30.03.1269.

⁸⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 143/018. 30.05.1270.

⁸⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 144/017. 26.12.1270.

⁸⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 145/035. 29.06.1271.

edilmesini bildirir⁸⁷. Görüldüğü üzere sarraf, Uşak hanedanından Osman ve Ömer'e yüklü miktarda borç verirken kapucubaşı Ahmed Ağa'yı kefil almıştır.

Kütahya kaymakamına 7 Aralık 1859 tarihinde giden bir şukka ise aşar resminden kaynaklı bir alacak verecek meselesini ihtiva eder⁸⁸. Ömer Ağa'nın takdim eylediği arzuhale göre Kütahya sancağı aşar mültezimi Stefan'dan, Bekir oğlu Hafız ile müştereken 9.500 guruş bedel ile deruhtelerine "İhsanlı" karyesinin aşarını almışlar ancak şeriki tüm bedelatı kendi zimmetine geçirmiş olduğundan, adı geçen kişi iktiza edenin yapılmasını istida eylemiştir. Keyfiyetin tetkik olduğu halde meblağın tahsil edilmesi istenmiştir. Kütahya sancağında aşar resmi toplayanların içinde gayr-ı müslimlerin de bulunduğunu ve karyenin büyüklüğünü, nüfusunu bilemesek de aşar resmi gelirinin 9.500 guruşa furuht edildiğini öğrenebiliyoruz. 9.500 guruş, küçük kaza idarecilerinin 19 maaşına tekabül etmektedir⁸⁹. Yine buradan hareketle, incelediğimiz örneklerdeki meblağların ne denli yüksek olduğu netlik kazanmaktadır. Sarrafların taşra ahalisine/eşrafına borç olarak verdiği ve kontrol ettiği meblağlar, kırsalda iktisadi anlamda mühim bir rol oynadıklarını göstermektedir.

Üçüncü döneme ait daha sınırlı bir örnekleme sahip olsak da belgelere konu olan taraf ve meblağların devamlılığı, incelediğimiz dönem itibariyle kırsal borçluluk konusunda kimi hususlarda bir umumileştirmeyi mümkün kılmaktadır.

1.1.1.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864

Ankara mutasarrıfına 1 Ocak 1860 tarihinde giden bir şukka, rüsumattan kaynaklı alacak verecek konusunu içerir. Kayserili Ahmed Efendi'nin takdim eylediği arzuhale göre, 1273(M. 1856-57) senesine mahsuben Kayseri rüsumatını Kara Mehmed Ağazade Ali Bey ile bir kıta senet tanzimiyle şirket etmiş oldukları halde şeriklikten nükûl etmek(ayrılmak) isteyip senetlerini talep etmiş iken orada adı geçen kişi bir iki senetten 10.000 guruşu zimmetine geçirmiştir. İktizasının icrası istida olunmuştur⁹⁰. Tetkik

⁸⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 146/029. 29.02.1272.

⁸⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 153/022. 01.01.1277.

⁸⁹Bkz. Tablo 2, s. 138.

⁹⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 153/032. 01.01.1277.

edildiği halde himmet eylemesi bildirilmiştir. İkinci döneme ait belgeleri incelerken de ortaklıktan doğan alacak verecek anlaşmazlığı konusunda üç adet belge görmüş idik. Bu örnekteki temel fark ise ortaklığın ticaretten değil vergi gelirlerinden doğmasıdır. Temel benzerlik ise ortaklardan birinin diğerinde kalan alacağını tahsil edemeyip üst mercilere başvurmasıdır.

3 Ekim 1860 tarihli şukka, Gemlik kazası sakinlerinden bir zımminin bazı kimselerde 100.000 guruşluk alacağını tahsil edemediğini ve meblağa karşılık malum şahısların emlaklarının satılmasını istediğini belirtir⁹¹. Borçlu kimseler hakkında borç nedeni gibi tafsilatlı bilgi alamamak da diğer vakalarda görüldüğü gibi taraflardan biri sarraf olup, alacak meblağı hayli yüksektir. Aynı makama 10 Nisan 1862 tarihinde giden diğer bir şukka ise ağnam tüccarlarından Mehmed Ağa'nın arzuhali üzerine şunları bildirir: 1276(M. 1859-60) senesinin Bursa sancağında bulunan Yenişehir kazası müdürü bulunan Mehmed Bey, kaza rüsumatını darsaadete göndermek üzere Mahmud Ağa'ya vermiştir. Ağnam resmi 35.000 guruş olup harcırah olarak 875 guruş harcanmış ancak meblağ tahsil edilememiştir. Meblağın tahsil olunması ve keyfiyetin işarı istenmiştir⁹².

13 Nisan 1863 tarihli belge ise Hacı Raşid Ağa'nın arzuhali üzerinedir. Buna göre, geçmiş 1276(M. 1859-60) senesine mahsuben uhdesinde bulunan Hüdâvendigâr sancağı kira ve işçiler rüsumunu Bursalı Hoca Eragil(?) taalluku Katırcı oğlu İbrahim'e ilhak etmiştir. Rüsumat bedelatından 2.407 guruş alacağı olup İbrahim vefat eylediğinden Eragil'den talep etmiş ise de alamadığından ötürü tahsil ve tesviyesini istemiştir. Mesele ticaride tahkik edilmiş ve 500 küsur guruş noksan verilmesi hükmolunmuştur⁹³.

Asakir-i Şahane onbaşılarından Ahmed, Kütahya sancağında vaki Uşak kazasına tabi Hacıköy mahallesi sakinlerinden Bedri başçavuş oğlu Mustafa'nın 50 dönüm tarlasına kendi emri ile akça sarf ederek bağ yaptırmış, adı geçen vefat eylediğinden karındaşlarından gerekli masrafı talep etmiş ancak muvaffak olamamıştır⁹⁴. Kütahya

⁹¹A. A. **Ayniyat Defteri** 154/028. 30.07.1277.

⁹²A. A. **Ayniyat Defteri** 157/018. 21.02.1279.

⁹³A. A. **Ayniyat Defteri** 157/026. 21.02.1279. Tanzimat döneminin en mühim noktalarından biri *yasalaşmadır*. Ticarete dair özel mahkeme ve yasalar da tam anlamıyla ilk kez bu dönemde yapılmıştır. H. Veldet (1999). Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat. *Tanzimat I*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 139-209.

⁹⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 155/011. 29.02.1278.

kaymakamından meselenin tahkik ve teyiti istenmektedir. İzmir tüccarlarından biri ise Kütahya’da ikamet eden üç neferde 6 yük gurusu alacağı olup tahsil edilmesini ve ol tarafa göndermiş olduğu İbrahim Ağa’ya teslim edilmesini istemiştir⁹⁵. 17 Şubat 1863⁹⁶ ve 20 Ekim 1863⁹⁷ tarihli belgeler ise benzer minvalde borç alacak davası teşkil edip Ankara valiliğine gönderilmiştir.

1.1.1.4. Genel sonuç ve değerlendirme

İncelediğimiz üç dönem itibariyle kırsal borçluluk konusunda eğer ki yüksek bütçeli bir alacak-verecek söz konusu ise en göze çarpan şeyin söz konusu borcun tarafları olduğunu söylemek mümkündür. Eken-biçen köylü taifesinden ziyade mültezim, devlet memuru, toprak tasarruf eden beyzade-hanzade gibi yerel eşraf ve sair aktörler dikkat çekmektedir. Her üç dönem ve üç sancakta da ekseriyetle bu öznel borç ilişkilerine konu olmuştur. Bundan başka, taraflardan biri neredeyse her belgede dikkat çekmektedir ki; bu özne sarraf taifesine mensup gayrimüslimlerdir. Meblağların büyüklüğünden ve aktörlerin statüsünden, değinilen ekonomik ilişkilerin basit bir alacak verecek davasından çok kırsalda gelişen bir yapı içerisinde kurulan iktisadi ilişkiler olduğunu çıkarabiliriz. Aktörlerin bu minvalde seyretmesi bizlere taşrada bulunan sarraf taifesi ile bölge eşrafı ve yöneticilerin sıkı bir ekonomik borç ilişkileri içerisinde olduğunu göstermektedir. Zira borca konu olan meblağlar yüzeysel olaylardan çok ticaret yahut yatırım ilişkilerine işaret etmektedir. Neredeyse hemen her belgede dikkat çeken sarrafların kırsalda ekonomik açıdan önemi haiz bir aktör olduğunu söylemek mümkündür. Zira söz konusu vaka örneklerinde borç ilişkilerine baktığımızda sarrafların mühim bir parayı ve iktisadi ilişkileri kontrol ettiği açıktır.

Mültezim olmak için sarraf kefaleti, muaccele bedelinin sarraf taifesinden borç olarak alınması, bölge ticaretinde yatırımı yahut doğrudan ticareti olan yönetici elit yahut sarrafların kurduğu bu ilişkilerin sekteye uğraması ile merkezi idareye giden şikâyetler üzerine değindiğimiz kaime ve şukkar kaleme alınmıştır. Belgelerden

⁹⁵ A. A. **Ayniyat Defteri** 160/012. 19.04.1280.

⁹⁶ A. A. **Ayniyat Defteri** 158/043. 29.10.1279.

⁹⁷ A. A. **Ayniyat Defteri** 161/020. 25.07.1280.

ortaya çıkan mevcut durumun gösterdiği en önemli şey kanaatimizce dersaadetten ve diğer ticari merkezlerden başka Anadolu taşrası da kendi otonom hüviyeti ile borç, ticaret, yatırım, toprak tasarrufu gibi alanlarda iktisadi ilişkilerini oluşturmuşlar ve geliştirmişlerdir. Bu durumun başlıca aktörü ise sarraflar olmuştur. Hemen her belgede sarraflara ait bir alacak söz konusudur. Buradan çıkarabileceğimiz anlam, dersaadette olduğu gibi Anadolu kırsalında da sarraf taifesinin sermaye ve iktisadi ilişkileri temsil ettiğidir.

Belgelerden de açıkça görüldüğü üzere kimi gruplar bu ilişkilerin yoğunluğunu ve sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Ayrıca bu kişilerin mevcudiyeti ve devamlılığı taşradaki borç ilişkilerinin ne kadar girift ve ne kadar sık olduğunu ispatlamaktadır. Zira sarraf taifesine mensup kimselerin -ki bu sınıf parayı tasarruf eden, yatırım yapan, tebdil eden ve piyasada dolanımını sağlayan yegâne unsurdur⁹⁸- yönetici elit yahut eşraftan kimsede olan ve tahsil edemedikleri yüklü miktarda alacakları bu ilişkilerin de delilidir.

Kimi belgeler tafsilatına değinmese de bir o kadarı da borcun kaynağı üzerine bilgiler içermektedir. Öne çıkan hususlar ise şunlardır:

- İltizam devri yahut iltizam kefaleti,
- Kira ve işçiler rüsumu,
- Tüccar ve aşar⁹⁹ ortaklıklarından doğan anlaşmazlıklar,
- Sarraf taifesinin muhtelif kimselerde yüklü miktarda alacakları,
- Avrupa tüccar taifesinin muhtelif kimselerde yüklü miktarda alacakları,
- Kütahya esnafının Tayyar Paşa'da biriken alacakları,
- Kaplıca iltizamından doğan sarraf-mültezim anlaşmazlığı,
- İlane-i cihadiye vergisinden doğan; kaza halkının sarraf taifesine borcu.

Kırsal borçluluk konusunda belgelere konu olan kişi ve rakamların bu kısmı bize taşrada bizatihi bir ekonomik yapının varlığını işaret eder. Belgeler her ne kadar bu meblağların toprak tasarrufuna ayrıldığını ve vergilendirme ilişkilerinde eskiden olduğu gibi yerel eşraf/köylü dilemmasını sunmasa da, özellikle Ankara, Kütahya ve Bursa gibi Osmanlı taşrasında en büyük yatırım aracının ve ekonomik reaksiyonun toprak üzerinde

⁹⁸ صراف , Ş. Sami (2015). Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Şifa Yayınevi, s. 679.

⁹⁹ Tanzimat ile birlikte başlayan yeni mali uygulamalarla aşar resminin cibayeti de birçok değişime uğramıştır. Onda bir manasına gelen öşür resmi iltizam sistemine geçilmesi ile nakdileşmeye başlayınca kelimenin yerini çoğulu olan “aşar” almıştır. A. Tabakoğlu (2007). Öşür. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34. Cilt, s. 100-103.

kurulu olduğunu biliyoruz¹⁰⁰. Hal böyle olunca Salzman'nın da üzerinde tafsilatı ile durduğu kırsaldaki otonom ekonomik ilişkileri¹⁰¹ bu içeriklerde görmek mümkün olmaktadır. Her üç dönem içinde Ankara, Bursa ve Kütahya sancaklarına iletilmiş belgeler kendi içinde tutarlı ve sürekli. Bundan mütevellit hülasa, ayniyat defterlerinde yüksel bütçeli kırsal borç ilişkilerine baktığımızda şu hususlar dikkat çekmektedir. Bunlar:

- Taraflardan birinin umumiyetle sarraf taifesinden bir sermaye sahibi gayrimüslim olması,
- Taraflardan diğerinin yerel eşraf ya da idarecilerden ve yahut diğer bir sarraf kimse olması,
- Söz konusu meblağların basit kırsal borçlanmadan ziyade vergi geliri yatırımı, toprak tasarrufu gibi iktisadi ilişkilere işaret etmesi,
- Borcunu tahsil edemeyen kimselerin çözüm olarak gördükleri merkezi idareyi arzuhal yolu ile harekete geçirerek himmet talebinde bulunmasıdır.

Şimdiki bölümde görüleceği üzere ekonomik ilişkilere köylü taifesinin dâhilinde söz konusu meblağlar hayli küçülmekle birlikte taraflar da değişkenlik gösterecektir. Yine üç dönem altında bu minvalde vaka örneklerini tafsilatı ile inceleyeceğiz.

1.1.2. Düşük bütçeli alacak verecek olayları

77 adet kırsal borçluluğa dair ayniyat belgesinin 41 adedini düşük bütçeli borç-alacak ilişkileri ihtiva etmektedir. Yukarıdaki bölümde incelediğimiz borç alacak ilişkilerinde esas teşkil eden özne, sermaye sınıfını oluşturan sarraflar idi. Bunun yanı sıra kimi taşra yöneticileri, yerel eşraf ve sair unsurlar da bu ilişkilere konu olmuş idi. Hal böyle olunca borca konu olan meblağlar da bir o kadar yüksekti. Bu bölümde ise umumiyetle köylülerin aktör olarak yer aldığı vaka örneklerini göreceğiz.

¹⁰⁰D. Quataert (2006). 19. yüzyıla genel bir bakış: ıslahatlar devri. (Çev: Süphan Andıç). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. 2. Cilt.* (Ed: Halil İnalcık ve Donald Quataert). İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 887-999.

¹⁰¹Salzman, 2017, **a.g.k.**

1.1.2.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845

Bursa mütesellimine 4 Haziran 1839 tarihinde gönderilen kaime, hemşire Ayşe Hanım'ın Bursa tarafında kimselerden alacağını ihtiva eder¹⁰². Belge bize şunu da söyler ki; Ayşe Hanım Nazilli voyvodası¹⁰³ Selman Ağa'nın hemşiresidir. Yekûn 22.000 guruşu tahsil edemediğinden adı geçen ağa Bursa'ya hareket etmiştir. Yardım edilmesi istenmektedir. Aynı tarihli Ankara müşirine gönderilen bir kaime de, darsaadette Göcek sakinlerinden berber İsmail'in Viranşehir karasından Satık karyesi sakinlerinden Kara Osman oğlu Mehmed zimmetinde 622 guruşluk alacağını tahsil edemediğinden bahseder¹⁰⁴. Aynı makama 11 Haziran'da giden bir kaime ise nafaka hakkındadır. Emine hatunun Kangırı kazası sakinlerinden zevci Himmet oğlu Mehmed'in öncesinde firar ederek Emine hatunu bu tarafta sefile bıraktığından bahseder. Emine hanım nafaka alamadığından arzuhal sunmuştur. "Hüccet-i şeriatın celili" istenmektedir¹⁰⁵.

13 Haziran 1839'a tarihlenen bir kaime hem Bursa mütesellimine hem de Bursa naibine gönderilmiştir. Konunun özneleri ise kadınlardır. Buna göre Emine hatunun Balıkesirli Şerife ve Yasemin hatunların zimmetinde 250 guruş alacağı vardır ancak adı geçen hanımlar meblağı ödemediklerinden Emine hatun arzuhal ile tahsilini istida eylemiştir¹⁰⁶. Burada şunu belirtmekte fayda var ki; bu bölümde göreceğimiz örneklerde kadınlar taraflar arasında önemli bir alan oluşturmaktadır. Yetim akçesi ve nafaka gibi alacaklardan başka ticaret yapan kadınların alacaklarına dair belgeler de göreceğiz.

12 Ağustos 1839 tarihinde Ankara müşirine gönderilen kaimede Viranşehir, Safranbolu, Taraklı naib ve ayanının Safranbolu ahalisinden Seyid Mehmed Ağa'yı mağdur ettikleri adı geçen kişi tarafından gönderilen arzuhal ile beyan olunmuştur. Aba ipliği satışında fahiş ticaret yaptığı gerekçesi ile 18.718 guruşunu ödememişlerdir.

¹⁰²A. A. **Ayniyat Defteri** 60/023. 30.05.1255.

¹⁰³Voyvodaları mütesellimler ile aynı vazifeleri kaza boyutunda gören devlet memurları/yöneticiler olarak tanımlamak mümkündür, bkz. Efe, 2004, **a.g.k.**, 55-65. XVII. asırdan itibaren mali problemlerin baş göstermesi, geliri fazla küçük bölgelerin doğrudan doğruya hazineye bağlanarak yönetilmesine yol açtı. Birçok köy, kasaba ve hatta şehir voyvodalıklarla idare ediliyordu. Voyvodalıklara da diğer makamlarda olduğu gibi eyalet ve sancak yöneticilerinin karışmaması gerekirdi ancak yine diğer makamlarda olduğu gibi voyvodalara dair şikâyetler de hayli fazla idi, bkz. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 122-23.

¹⁰⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 60/023. 30.05.1255.

¹⁰⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 60/029. 30.05.1255.

¹⁰⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 60/034. 30.05.1255.

Ankara’da davasının görülmesi, duruşma mümkün olmaz ise mevzunun İstanbul’da çözülmesi hususunda himmet buyrulması için kaime gönderilmiştir¹⁰⁷. Görüldüğü üzere bölge ayan ve naibi esnafın malını fahiş fiyatla sattığını iddia etse de adı geçen esnaf şikâyette bulunmuş ve merkezi karar organı da konunun mahkemece çözümlenmesi istenmiştir.

Aynı tarihte Bursa mütesellimine giden bir kaime de dersaadette bulunan Hendiler(?) tekyesi postnişi Hacı Ali Efendi’nin alacağına mütevellit, borçlunun uyarı için dersaadete duruşmaya çağrılmasını arzuhal ile beyan ettiğini bildirir¹⁰⁸. 28 Ağustos tarihli kaime ise Bursa mütesellimine, Bursa naibine ve Kete naibine gönderilmiştir¹⁰⁹. Buna göre, Ayşe hatunun 1250(M. 1834-35) senesinden beri Bursa sakinlerinden Molla Ahmed’den iplik satışı dolayısıyla bittahvil alacağı olan 4.800 guruş ve malum olan diğer bazı kimselerden 8.700 ve Kete kazasına tabi bir karyede ikamet eden kimi zimmiler zimmetinde 9.000 guruş olmak üzere yekûn 22.500 guruş alacağı vardır. Adı geçen meblağı tahsil edemediğinden arzuhal göndermiştir. Tahsili için mübaderet istenmiştir.

16 Ağustos 1839 tarihli Kütahya muhassılına¹¹⁰ gönderilen kaimenin öznesi yine bir kadındır. Kütahya sakinlerinden müteveffa Seyid Mehmed Raşid sıhhatinde zevcesini boşamış olup, oğlu ve zevcesine yetmiş beşer guruş nafaka bağlanmış ise de ödenmediğinden 6.275 guruş birikmiştir. Meblağın, evladı tarafından saklanıp ödenmediğini belirten zevcesi meblağın tahsil edilip Kütahya’da bulunan Ahmed nam kişiye teslimini arzuhal ile istida eylemiştir¹¹¹. Aynı makama 2 Eylül 1839 tarihinde gönderilen kaimede ise şunlar bildirilir: Musluca(?) aşiretinden bazı kimselerin Sakıb Efendi’ye olan diyetlerinin hayvanat ve eşyalarının satışı ile tamamen kapatılacağı öncesinde bildirilmiş, bu kişilerin koyun, deve ve diğer eşyaları satılarak diyetin ödeneceği cevabı verilmiştir. 20.000 guruş gönderilmesine rağmen 1.500 guruşun

¹⁰⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 61/009. 30.07.1255.

¹⁰⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 61/009. 30.07.1255.

¹⁰⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 61/056. 30.07.1255.

¹¹⁰Belgelerden görüldüğü üzere aynı tarihlerde taşraya giden kaimelerin adresleri Bursa sancağında mütesellim iken Kütahya’da muhassıldır. 5 Cemâziyelahir 1255 hicri tarihi, Gregoryen takvimde 16 Ağustos 1839 tarihine tekabül ettiğinden –henüz Tanzimat fermanı ilan olunmamıştır- buradan şu anlaşılmaktadır: Tahsil edici manasındaki muhassıl kelimesi (محصل) Anadolu Selçuklularından beri kullanılmaktadır ve Osmanlı Devleti’nde de klasik dönemden beridir vergilerin tarh ve tahsilinde görev yapmışlardır. Planlı, programlı bir örgüt olarak iltizamın yerine Tanzimat nizamına binaen 1840 senesinde kurulmadan evvel de muhassıllıklara rastlıyoruz, bkz. Y. Özkaya ve A. Akyıldız (2006). Muhassıl. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31. Cilt, s. 18-20.

¹¹¹A. A. **Ayniyat Defteri** 61/021-22. 30.07.1255.

noksan olduğu gerekçesi ile adı geçen kişi arzuhal yollamıştır. Tahsiline himmet buyrulmak siyakında kaime gönderilmiştir¹¹².

18 Ekim 1839 tarihli kaime, tebaadan Musa nam kimsenin Hüdâvendigâr sancağında vaki Mehmed nam kimseden alacağı 575 gurusunu tahsil edemediğini bildirir ve himmet buyurmaları için Bursa mütesellimine konuyu havale eder¹¹³. 7 Temmuz 1840 tarihli kaime ise Ankara muhassılına gönderilmiştir¹¹⁴. Buna göre Hasibe hatunun Ankara’da ikamet eden Hacı Mehmed nam şahıstan yetim akçesinden mütevellit iki kıta tahvil mucebince 1.700 guruş alacağı olup defaatle talep etmişse de meblağı tahsil edememiştir. Meblağın tahsiline mübaderet siyakında kaime gönderilmiştir.

31 Ocak 1841’de Kütahya sancağına gönderilen şukka ise Kütahya meclisini adres seçmiştir¹¹⁵. Kütahya sancağının Tavşanlı karyesinde¹¹⁶ bundan önce vefat eylemiş olan Selim Ağa’nın hizmetinde çalışmış Hacı Seyid Mehmed Emin’in merhum mumailihte 1.875 guruş alacağı vardır. Merhumun zevcesine ispatlamış olsa dahi zevcesi “vekil-i harç zimmetinde 5.000 guruş alacağım vardır” diyerek meblağı vermemektedir. Tahsiline himmet buyurmaları istenmiştir.

1 Haziran 1841 tarihli şukka ise Bursa meclisine gönderilmiştir. Ashab-ı hayrattan Hacı İbrahim Ağa’nın Gemlik kazası karalarından Kurşunlu karyesinde bulunan cami-i şerif için vakfeylediği bağ ve bahçelerin mütevellisi olan ve o tarafta ikamet eden Halil tarafından sarf ve idare olunmakta olan vakfın gelirleri camiye harcanmakta, arta kalan meblağ ise Rukiye hatuna taksim edildiği bilgisini veren belge, adı geçen hatunun “sekiz seneden beridir” meblağı alamadığına dair arzuhal takdim ettiğini bildirmiştir. Meclisçe meblağın tahsili ve gönderilmesi istenmiştir¹¹⁷. Sekiz sene oldukça geniş bir

¹¹²A. A. **Ayniyat Defteri** 61/066. 30.07.1255.

¹¹³A. A. **Ayniyat Defteri** 62/034. 30.09.1255.

¹¹⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 67/016. 30.05.1256.

¹¹⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 74/039. 29.12.1256.

¹¹⁶Kütahya sancağına gönderilen belgelerde Tavşanlı bölgesine sıklıkla rastlamaktayız. 64 Vilayet Nizamnamesi’nden sonra da Tavşanlı Kütahya sancağının kazalarından biri idi. 1877 senesinde yönetsel yapısını koruyan Kütahya sancağının kaza sayılarında değişiklikler olmakla birlikte 1903 senesinde Tavşanlı merkez kazaya bağlı bir nahiye idi, bkz. Çadırcı, 2011, **a.g.k.**, 170-71. Ayrıca Tavşanlı hakkında tafsilatlı, müstakil bir çalışma için bkz. A. Atar (2007). *Maliye Nezareti temettüat defterlerine göre Tavşanlı nahiyasının sosyo-ekonomik yapısı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹¹⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 77/023. 29.04.1257.

zaman olmasına rağmen adı geçen hatunun daha önce alacağı için şikâyetle bulunup bulunmadığına dair bir ipucuna rastlamamaktayız.

3 Ocak 1842 tarihli Bursa muhassılına gönderilen kaimede ise dersaadet sakinlerinden Nazife hatunun arzuhali bahis mevzudur. Bursa’da bulunan emval ve emlakını, “diyar-ı âhara gitti” diyerek fûruht eden(satan) Mustafa ve oğlu Mehmed, adı geçen hatuna birkaç akçe göndermiştir ancak Nazife hatun “5.000 guruş alacağım var” demektedir. Meblağın tahsili ve mümkün olur ise adı geçen şahısların dersaadete irsallerine himmet eylemeleri istenmektedir¹¹⁸.

21 Şubat 1843 tarihinde Ankara ferikine iletilen kaimeye göre, Asakir-i muntazamaiden Ömer nam şahıs, Keskin kazası Maden karyesinde vaki Abdülrahim Efendi zimmetinde bir at, bir tabanca ve bir tüfenkten dolayı 1.500 guruşu müteceviz alacağını tahsil edememektedir¹¹⁹. 13 Ağustos 1843 senesine tarihlenen kaime ise Kütahya kaymakamına gönderilmiştir. Mehmet nam kimsenin takdim eylediği arzuhale göre, Kütahya sancağı ahalisinden Celil oğlu Hüseyin’e kefaleten 8.000 guruş verilmiş, peyderpey 3.000 kadarı geri alınabilmiş, buna göre kusur kısmı 5.000 guruşun tahsilini istemektedir¹²⁰. 11 Eylül 1844 tarihinde gönderilen belgede ise adres şu şekildedir: “Bursa’da ikamet-i memur İbrahim Paşa’ya”¹²¹.

Öznelerin büyük ölçüde köylülerden oluştuğu birinci dönemimize ait belge örneklerinde en başta dikkat çeken husus belgelerin dilidir. Örneğin; ilk kısımda incelediğimiz belge örneklerinde *Kütahya kazası hanedanından Arif Beyzade* yahut *Bursa hanedanından Ahmet Ağa* ve sair biçiminde eşhası tanımlayan cümleler yerine bu örneklerde kullanılan basitlik/sadelik göze çarpar: *Kütahya kazası sakinlerinden Mehmed nam kimse(kimesne)* yahut *Bursa kazası sakinlerinden Ahmed nam kimse* gibi. Bir diğer önemli husus ise elbette borçların miktarıdır. 250-500 guruşlardan 1.500 guruşlara kadar küçük ölçekte muhtelif borçlar görebiliyoruz: at parası, tüfek parası, esnafın birikmiş alacağı, emval ve eşyanın satışından doğan borçlar ve sair şeklinde muhtelif birçok alacak-verecek davası belgelere konu olmuştur. Nitekim adı geçen bölgelerde hemen herkesin diğerleri ile borç ilişkileri temelinde iktisadi ve sosyal iletişimde bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu durum da bizlere gözleri kapalı bir

¹¹⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 86/022. 30.11.1257.

¹¹⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 102/067. 30.01.1259.

¹²⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 109/049. 29.07.1259.

¹²¹A. A. **Ayniyat Defteri** 115/024. 21.11.1260.

sosyo-iktisadi taşra toplumu ve birkaç eyaletten müteşekkil devlet merkezli okuyuculuğu bir kenara bırakmamız gerektiğini söyler. Örneğin bu başlık altında incelediğimiz belgelerde kadınların fail yahut meful olduğu borçluluk ilişkilerine dair azımsanamayacak kadar vaka örneği mevcuttur.

1.1.2.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855

14 Temmuz 1850 tarihli şukkaya göre Hacı Ali nam kimse, Bursa sancağı ahalişi zimmetinde bittahvil 7.000 guruş alacağı olup muhalefet edildiği gerekçesi ile tahsil edememektedir. Tahsil ve teslimine dair Hüdâvendigâr valisinden himmet buyurmaları istenmiştir¹²². 28 Temmuz'a tarihlenen bir belgede yine Bursa sancağındaki alacak verecek davaları konu edilirken adres Hüdâvendigâr müşirliği olmuştur¹²³. 1 Ağustos'a tarihlenen diğer bir belge ise yine Hüdâvendigâr müşirliğine gönderilmiştir¹²⁴.

Kütahya kaymakamına gönderilen 1 Kasım 1851 tarihli şukka Ahmet nam kimsenin alacaklarını ihtiva eder¹²⁵. Uşak ve sair kazalar ahalisinde bittahvil alacağını mübaşir ağa öncesinde tarafgire yazmış ise de çözüm elde edilemediğinden meclis ve mübaşir marifeti ile meblağın iktiza edenlerden tahsil edilmesi istenmiştir. Aynı senenin 29 Ekim'inde Ankara valisine giden bir şukka da Mehmed Çaker(?) Ağa'nın alacağını ihtiva eder¹²⁶. Adı geçen ağanın Ankara sakinlerinden Kırmızı oğlu zimmetinde 7.000 guruş alacağı olup öncesinde o tarafta bulunan bazı kimselerden alacağının tahsil edilmesini istemiştir ve buna dair gönderilen tahrirata göre defter incelenmiş ve beş nefer reayadan ibaret bulunmuştur. Meblağın malum şahıslardan tahsil edilmesi ve keyfiyetin bu tarafa(İstanbul'a) ba-mazbata gönderilmesi istenmektedir.

Kütahya kaymakamlığına 26 Kasım 1851 tarihinde giden şukkada, dersaadette sakin Kütahya eski tahrirat kâtibi Süleyman Mehmet Efendi ile Kütahya sakinlerinden Hacı Ahmet Ağa'nın uhdesindeki kefalet ile bittahvil diyet eden meblağdan dolayı hapsolünmüş olan adı geçen Hacı Ağa'nın, öncesinde gönderdiği istida üzerine cevaben

¹²²A. A. **Ayniyat Defteri** 133/028. 20.10.1266.

¹²³A. A. **Ayniyat Defteri** 133/037. 20.10.1266.

¹²⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 133/039. 20.10.1266.

¹²⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 138/004. 30.05.1268.

¹²⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 138/004. 30.05.1268.

gönderilen tahriratın malum olunduğu ve Mehmet Efendi'nin de bulunup iktiza edenin yapılması hususuna mübaderet edilmesi istenmiştir¹²⁷. Aynı makama 21 Aralık'ta gönderilen bir başka şukkada, Osmaniye camisinin kayyımbaşısı Hacı Süleyman Efendi'nin takdim eylediği arzuhale göre, esnaf Hüseyin Ağa'ya öncesinde vermiş olduğu bir miktar akçeyi ağa vefat eylediğinden alamamış olup mevzu mahallin meclisine taşınmıştır ve alacak-verecek için bir vekil tayin edilmiştir. Keyfiyetin tahkik ve işarı istenmektedir¹²⁸.

23 Mart 1852 tarihinde Ankara valisine gönderilen şukkada, dersaadette sakin Atiye hatunun Hafız Hüseyin Efendi'de bittahvil alacağı olan 2.000 guruşun ödenmesinde, adı geçen kişi vefat eylediğinden, tahsili ile kapu kethüdasının tarafına gönderilmesi istida olunmuştur. Meblağın Atiye hatuna ait olduğu teyit olunduğu halde tahsil ve gönderilmesine himmet buyrulması istenmiştir¹²⁹. Aynı makama 20 Nisan 1852'de gönderilen bir şukka ise aşiret mensubu Molla Süleyman oğlu Ciyan(?)'ın takdim ettiği arzuhale göre kaleme alınmıştır. Buna göre adı geçenin Ankara sancağında Rışvan aşireti ahalisinden Hüseyin ve Mehmed ve sair kişiler zimmetinde birbirlerine kefaletten dolayı alacağı vardır ancak muhalefet edildiği gerekçesi ile meblağı tahsil edememektedir. İktiza edenlerden meblağın tahsiline himmet buyrulması istenmiştir¹³⁰. Yine Ankara valisine 8 Mayıs 1852 tarihinde gönderilen bir şukka da, Kayseri mahallatı sakinlerinden Hacı Osman'ın arzuhali üzerine kaleme alınmıştır¹³¹. Mutasarrıfı olduğu 1.000 guruş ve 280 guruş zeylinin mahalle sakinlerinden bir ağa zapt eylediğinden, üç senelik kirasını alamamıştır ve tahsilini istemektedir. Teyit olunduğu surette himmet buyrulması istenmiştir.

19 Ağustos 1852 tarihinde Kütahya kaymakamına giden şukka Rıfkı nam kimsenin arzuhali üzerine yazılmıştır. Eşya satışından mütevellit Kütahya sakinlerinden Şekerci Ahmed zimmetinde 3.718 guruş alacağına muhalefet edildiği gerekçesi ile terafu için dersaadete ihzar olunmasını isteyen Rıfkı'nın alacağına binaen mübaşir tayin edilmiştir. Meblağ o halde de tahsil olunamaz ise keyfiyetin işarına mübaderet edilmesi istenmiştir¹³². Aynı ayın 28'inde Ankara valisine giden bir belgede ise Ayşe nam

¹²⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 138/020. 30.05.1268.

¹²⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 138/037. 30.05.1268.

¹²⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 140/003. 29.10.1268.

¹³⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 140/019. 29.10.1268.

¹³¹A. A. **Ayniyat Defteri** 140/030. 29.10.1268.

¹³²A. A. **Ayniyat Defteri** 141/003. 30.03.1269.

hatunun muhtelif alacaklarını görmekteyiz¹³³. Kimlerde ne kadar alacağı olduğunu tafsilatı ile veren belgeye göre; Ankara sakinlerinden Emin'de 240, Hüseyin'de 200, Ahmed'de 100, Kara Mehmed'de 130, zabita neferi Hasan'da 300, Özmen Molla'da 50 ve Tabya(?) hatunda 400 olmak üzere yekûn 1420 guruş alacağı olan Ayşe hatun meblağın tahsilini ve adı geçen hatunun da gereken miktarda eşyasının alıverilmesini istida eylemiştir. Teyit olunduğu halde gerekenin yapılmasına himmet buyrulması istenmiştir.

Kütahya kaymakamına 2 Şubat 1853 tarihinde gönderilen belgede Asakir-i Nizamiye-i Şahane çavuşluğundan mahreç Mustafa Ağa'nın Kütahya sancağına tabi Gedos kazası ahalisinden İbrahim zimmetinde 2.460 guruş alacağını adı geçen kişi vefat eylediğinden kardeşinden defaatle talep etmiş ancak tahsil edememiştir. Tahkik ve icabına mübaderet edilmesi istenmiştir¹³⁴. Hüdâvendigâr valisine giden ve 11 Eylül 1853 senesine tarihlenen şukka ise mültezim Hüseyin Ağa'nın yüklü alacaklarından bahseder. Hüseyin Ağa, Bursa mütemekkinlerinden kasapbaşı Hacı Mustafa Ağa ile kasap Raşid, Hafız Hüseyin, Hacı Hasan, Emir İsmail oğlu Hacı İbrahim, Emin ve Ahmed zimmetlerinde bittahvil alacağı olan 17.675 guruşun tahsilini istida eylemiştir¹³⁵. 8 Ekim 1854 tarihinde Ankara kaymakamına giden şukkada ise Hacı Hüseyin Efendi'nin Ankara kazasına tabi Denik(?) madeni müdürü zimmetinde bittahvil alacağı olan 18.000 guruşun tahsili istenmektedir¹³⁶.

1.1.2.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864

Seçtiğimiz üçüncü döneme ait bu minvalde vaka örneğimiz 4 adettir. Nicelik olarak sınırlı kalsa da belgelerin muhtevasında değişiklik göze çarpmamaktadır.

Bursa'ya gönderilen yazışmalarda mutasarrıflık adresi tercih edilmiştir¹³⁷. Ankara valisine 26 Kasım 1859 tarihinde giden şukkaya göre, Huri Çeşmecibaşı'nın zevcesi

¹³³A. A. **Ayniyat Defteri** 141/012. 30.03.1269.

¹³⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 142/015. 30.07.1269.

¹³⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 143/041. 30.05.1270.

¹³⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 145/010. 29.06.1271.

¹³⁷Örneğin 10 Cemâziyelâhir 1276'ya tarihlenen(4 Ocak 1860) şukka Bursa mutasarrıfına gönderilmiştir. Buna göre Yenişehir kazasında sakin Mehmed efendiden bittahvil 1.250 guruş alacağını tahsil edemeyen

Serâyâ hatun, zamanında emanet olarak kullanması için İhsan Efendi'nin zevcesine vermiş olduğu eşya ve mücevheratı geri alamadığı için arzuhal ile tahsilini istida eylemiştir¹³⁸. 17 Nisan 1862 tarihli şukka ise Kütahya kaymakamına gönderilmiştir. Hatice hatunun arzuhaline göre, Uşak kazası sakinlerinden zevcii Selim Ağa'nın irtihali üzerine kazanın meclis azalarından bir zımmi zimmetinde bittahvil alacağı olan 8.603 guruş kendisine istihkak etmiş ise de muhalefet edildiğinden alamamakta ve meblağın tahsil edilmesini istemektedir¹³⁹.

1.1.2.4. Genel sonuç ve değerlendirme

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere sermaye sahibi sınıfı oluşturan unsurların borç ilişkilerine dâhil olmadığı durumlarda adı geçen meblağlar 50 guruşlara kadar düşebilmektedir. Bunun yanında belgelere konu olan kişilerden görülmektedir ki 50 guruşluk bir alacaktan binlerce guruşluk bir alacağa kadar köylüler tüm çevre özneler ile ekonomik ilişkiler içerisinde. İlk kısma göre en temel fark aktörlerin yüksek statüde bulunan eşhasa göre daha sıradan köylü taifesini de içermesidir. “Bursa’da sakin”, “Kütahya ahalisinden”, “Ankara’da mütemekkin” gibi ifadeler bu özneleri tanımlayan cümlelerdir. Bundan başka, bu kısımda incelediğimiz belgelerin, her ne kadar “küçük” olaylar gibi gözükseler de Osmanlı köylüsünü karikatürize etmeden veya sarsılmaz statik bir yapıda göstermeden cari dönemde muayyen iletişim kanallarına sahip bir toplum olarak göstermek açısından ehemmiyeti haizdir. Örneğin, A kazasından bir kadın civardaki bir komşusuna, bir köylüsüne ziynet eşyalarını borç olarak veriyor ancak aradan geçen uzunca zamandan sonra tahsil edemiyor. Bundan mütevellit şikâyetini dile getirebilecek ve bunu dikkate alacak üst makamlara kadar başvuruyor. Sonuçta konusu dersaadete kadar taşınmıyor ve mübaşir tayini, mürafaa gibi yöntemlerle borcunun tahsil edilmesi ve meselenin çözümü kararlaştırılıyor. Olaylar ne

Hamid Said Bey arzuhal ile meblağın tahsilini istida eylemiştir: A. A. **Ayniyat Defteri** 153/032. 01.01.1277. Yine Bursa mutasarrıfına 17 Rebi’ülevvel 1277(3 Ekim 1860) tarihinde gönderilen belgeye göre Terliye(?) kazası sakinlerinden ve tebaa-ı devlet-i aliyyeden Toman(?), adı geçen kaza ahalisinden Samuel nam kimsenin kendisinden 7.900 guruş “alacağım vardır” diyerek para istediğini ancak aslı bulunmadığını, “rencide olduğunu” beyan ederek müdahalenin men’i hususunda arzuhal yollamıştır: A. A. **Ayniyat Defteri** 154/028. 30.07.1277.

¹³⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 153/018. 01.01.1277.

¹³⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 157/022. 21.02.1279.

kadar küçük ve sıradan gözüke de Anadolu'da herhangi bir sancağa ait herhangi bir kazanın herhangi bir karyesinde, sıradan bir köylünün ihtiyaçları doğrultusunda gerekirse ilgili makamlara ulaşabilmesi devlet ve toplum yapısında çeşitli ipuçları sağlamaktadır¹⁴⁰.

Kanaatimizce burada temel husus, merkez ve taşra arasındaki iletişimin niteliğidir. Ekseriyetle, 50 guruşluk bir borcun da, 7.000 guruşluk bir borcun da muhalefet edildiği gerekçesi ile üst mercilere taşınarak konunun çözümünün istendiğini gördük. Her ne kadar küçük bir örneklem hacmine sahip olsa da ele aldığımız örneklerde her üç sancakta ve üç dönem içinde görülmektedir ki borç alan ve borç veren taraflar -ki bunlar ister üretici sınıfı temsil etsin ister sarraf taifesi gibi *rantier* bir sınıfı temsil etsin- aksaklıklar ile karşı karşıyadırlar. Borç veren kesim borcunu tahsil edememekte ve borç alan kesim borcunu ödeyememektedir. Sunduğumuz arşiv belgelerinde kişiler ve bölgeler değişse de yaşanan gelişmelerin muhtevası pek değişmemektedir.

Belgelerden hareketle bu ilişkilerin/olayların kısır bir sarmal döngüde hareket ettiğini savunabiliriz. Borcunu ödemeyenler/ödeyemeyenler yani belgelerin dili ile *gadr sevdasında olanlar*, bunu bilinçli bir şekilde, dolandırıcılık anlamında tercih ediyordu diyemeyecek kadar çok örneğe rastladık. Muhtelif sebeplerden muhtelif meblağlarda borçlar taraflarına intikal edemez iken belgelerin dili yukarıdan aşağıya bahis mevzu bu alacak-vereceklerin muhtelif araç ve yollar ile çözülmesini sağlamak yönündedir. Birbirlerine kilometrelerce uzakta bulunan kazalardaki tüm köylülerin birbirleri ile anlaşarak yahut birbirlerinden bağımsız olarak borçlarını ödememe konusunda kolektif bir yaklaşım geliştirdiklerini savunmak güçtür. Dolayısıyla köylünün ve diğer aktörlerin taşrada dinamik bir borçluluk temelinde ekonomik ilişki içinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Hülasa bu bölümde elde ettiğimiz temel hususlar şunlardır:

- Alacak-verecek ilişkilerinde taraflardan biri ekseriyetle köylü taifesine mensup kimselerdir,

¹⁴⁰Klasik dönem için ayrıca bkz. S. Faroqhi (2016). *Devletle başa çıkmak- Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal çatışmalar ve suç 1550-1720*. (Çev. Hamide Koyukan Bejsövec). İstanbul: Alfa Yayıncılık. Özellikle bkz. “XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda “tabandan tavana” siyasi insiyatifler”: *mevcudiyetlerine dair bazı kanıtlar*”. s. 31-45. H. Taş (2007). Osmanlı'da şikâyet hakkının kullanımı üzerine düşünceler. *Memleket- Siyaset- Yönetim*. Cilt: 2, Sayı: 3, s. 187-205.

- Taraflardan bir diğeri yine köylü, esnaf gibi sermaye dışından kimileri olabilirken sarrafa yahut bölge eşrafına muhtelif miktarlarda borçlanan köylü örnekleri de mevcuttur,
- Umumiyetle söz konusu meblağların ilk bölüme göreli küçüklüğü, ticari bir ilişkiden ziyade daha yüzeysel borç-alacak ilişkilerini işaret etmektedir,
- Köylülerin yerel eşrafa yahut sarraf taifesine borçluluğu ve bu kimselerin borcunu uzun zamandır tahsil edemediği yönündeki şikâyetleri, köylü taifesinin iktisadi bir darlık içinde bulunduğu işaretlerdir,
- Borcunu tahsil edemeyen kimseler çözüm olarak arzuhal yoluyla üst yetkili mercilere başvurmaktadırlar.

1.2. Dağıtılamayan Muhallefat: Terekelerden Doğan Anlaşmazlıklar

Ölen kimsenin bıraktığı şey manasına gelen terekeler¹⁴¹ iktisadi ve içtimai tetkikler bakımından hayli kıymet taşımaktadırlar. Terekeler müstakil olarak arşiv koleksiyonlarında “kassam” yahut “tereke defterleri” olarak bulunmaktadır¹⁴². Bununla birlikte taşraya dair incelediğimiz ayniyat kataloglarında da miladi 1839-1864 seneleri arasında muhallefattan doğan anlaşmazlık vakalarına sıklıkla rastladık. Bu nedenden ötürü miras paylaşımı konusuna çalışmamızda ayrı bir başlık açmayı uygun gördük.

Tereke paylaşımını eski idari düzenin yargı temsilcisi kadı yaparken¹⁴³ Tanzimat idaresi ile kadınların güçlü statüsünün yerini ve dolayısıyla klasik İslam hukukunun yerini de yerel meclis mahkemeleri ve modern hukuk sistemi almaya başladıkça Osmanlı hukuk nizamı da peyderpey değişime uğramaya başlamıştır¹⁴⁴. Bu

¹⁴¹Tereke kelimesi, (ترکه) muhallefat kelimesi (مخلفات) ile eş anlamlı olup bugün kullandığımız miras kelimesine karşılık gelmektedir. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 777 ve 1263.

¹⁴²Ekseriya kadı mahkemelerinin karar ve zabıtlarını içerir. Kadı sicilleri içinde bulunan bu vesikalar örfi ve şer’i miras hukuku hakkında oldukça teferruatlı bilgiler verir: Ö. L. Barkan (1966). Edirne askeri kassamına ait tereke defterleri (1545-1659). *Belgeler*. Cilt: III, Sayı: 5-6. s. 1.

¹⁴³Örneğin Adem Çakır’ın 1500 kadar tereke belgesi ile yaptığı çalışma belgelerin yalnızca %1.3’ünde terekelerin İslami usullere göre dağıtılmadığını ve bu durumun büyük oranda kadınların inisiyatifinde olduğunu göstermektedir, bkz. A. Çakır (2016). Osmanlı Devleti’nde İslam miras hukukuna uymayan tereke paylaşımını üzerine bir çalışma. *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, s. 115-137.

¹⁴⁴Musa Çadircı’nın işaret ettiği “Tarik-i İlmiyye’ye Dair Ceza Kanunnamesi” Tanzimat dönemi için oldukça önemlidir. Görüyoruz ki Tanzimat’tan evvel de (1838) ilmiye mensuplarının rüşvet, adam kayırma vs. gibi uygulamalarını sonlandırmak ve nizamı/adaleti sağlamak adına atılımlar yapılmıştır. Adı

değişimden bahsederken Halil Cin Tanzimat hareketinden en az nasibini alan hukuk dalının özel hukuk olduğunu söylemiştir¹⁴⁵. Aile ve miras hukuku özeline gelindiğinde ise, Tanzimat'ın bu konuda bir değişiklik yapmadığını ve fıkıh kitaplarında “münâkehât” başlığında düzenlenen şer’i hükümler ile “ferâiz” başlığı altında düzenlenen hükümlerin uygulanmaya devam edildiğini görmekteyiz¹⁴⁶.

Ayniyat defterlerinde rastladığımız belgeler kassam defterlerindeki gibi teferruatlı olmamakla birlikte bize bahis mevzunun özünü ve taraflarını sunar. Böylece taraflar arasında anlaşmazlığa neden olan terekelerin sahipleri, ferdî servetleri ve varisleri/hakları hakkında bilgiye erişme ve fikir yürütme şansına sahip olabiliyoruz. İlerleyen sayfalarda bu vakalara değinerek dağıtılamayan, anlaşmazlığa neden olan, muhalefet edilen muhtelif terekelerin taraflarını ve içeriklerini sunmaya çalışacağız.

1.2.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845

Ankara müşiri hazretlerine başlığı altında 2 Haziran 1839 tarihinde Ankara’ya giden kaime Silistre valisi Hacı Ahmed Bey’in biraderi hakkındadır¹⁴⁷. Adı geçen biraderin Ankara kasabası sakinlerinden validesi Şerife Fatma hatun, öncesinde Hicaz’a gitmeye niyetlenmiş ve orada vefat eylemiştir. Tüm emval ve eşyası kendisine ayrılmış olup adı geçen biraderin ol tarafa geleceği ve iktiza edenin icrası arzuhal ile beyan olunmuştur. Himmet buyurmaları istenmektedir.

10 Haziran’da Kütahya muhassılına gönderilen kaimede, Kütahya sakinlerinden muhtar Seyid Ağa’nın öncesinde Kütahya’da mütesellim vekili bulunduğu sırada zuhur eden 29.300 gurusun 10.000 gurusu Halil Kamil Ağa’nın mütesellimliği ve 7.500

geçen kanunname uzun yıllar yürürlükte kalmış ancak meclis mahkemelerinin ve yeni hukuki düzenlemelerin kıymeti arttıkça kadılık ilgi ve gücünü yitirmiştir. Seçtiğimiz ayniyat arşivinde de bunu gözlemlemek mümkündür. İdari yöneticinin yanında naiblere gönderilen yazışmalara çok nadir rastlamaktayız. Çadircı 2011, **a.g.k.**, 26. Kadı hakkında ayrıca tafsilatlı bilgi için bkz. İ. Ortaylı (2016). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı Devleti’nde kadı*. İstanbul: Kronik Kitap.

¹⁴⁵H. Cin (1992). Tanzimat döneminde Osmanlı hukuku ve yargılama usulleri. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayinevi, s. 20.

¹⁴⁶Miri arazinin intikalinde bazı önemli değişiklikler olmakla birlikte aile ve miras hukuku konusunda büyük oranda Tanzimat dönemi de dâhil olmak üzere Hanefi mezhebinin görüşleri esas alınmıştır, bkz. Cin, 1992, **a.g.k.**, 21.

¹⁴⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 60/021. 30.05.1255.

guruşu da Sivas müşiri Hafız Paşa hazretlerinin muhassıllığı sırasında tahsil olunmuştur. Kusur meblağ ise mürur olmuş denilerek¹⁴⁸ meblağın Seyid Ağa tarafından yazılan arzuhalle tahsili istenmiştir. Adı geçen kişinin vefatından evvel 3.500 guruşluk bir tahsil söz konusu olsa da noksan kalan meblağı yetim kalan evladı tarafından arzuhal ile istida olunmuştur. Tahsili için kaime gönderilmiştir¹⁴⁹.

13 Haziran'da bir kaime de Ankara müşirine gönderilmiştir. Buna göre Ankara sancağının Kalecik kazasında kâin Hacı Bey medresesinin Taşlıyan Hafızı Mehmed'in vefatı üzerine hak sahibi olduğu üçte bir hissesinin Seyid Ahmed İbrahim'e gönderilmesi hususunda kaza naibinin ilamı vardır. Adı geçen ilam, müşirler tarafından inha olursa da merhumun biraderleri Abdullah ve Mustafa üçte birlik hisseden haklarını arzuhal ile beyan etmişlerdir. Keyfiyete burada bir çözüm üretilenmiş olup yerinde tahkik edilmesi için kaime gönderilmiştir¹⁵⁰.

15 Haziran 1839 tarihinde Kütahya muhassılına gönderilen bir başka kaimede, Teke muhassılı Necib Paşa'nın kavvaslarından¹⁵¹ Zahir hatunun zevcii Abdülrahim, Kütahya canibine gider iken hayatını kaybetmiş, mal ve nakdinden kalan yekûn 1.866 guruş tahrirat ile beyan edilmiş olup gönderildiğine dair tahrirat ulaşmıştır. Meblağın iktiza eden yerlere ulaştırılması istenmektedir¹⁵².

29 Ağustos 1839 tarihli kaime ise hem Bursa mütesellimine hem de Bursa naibine gönderilmiştir¹⁵³. Bursa müderrislerinden Ahmed Nasib Efendi'nin biraderi Filibe kadısı ayan Mehmed Reşid müteveffa efendinin Mehmed nam kimseye 36.886 guruş diyeti olup İstanbul kadısı huzurunda duruşma yapılmıştır. Meblağın müteveffanın

¹⁴⁸Geçme, gitme, sona erme anlamında, bkz. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 861.

¹⁴⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 60/028-29. 30.05.1255.

¹⁵⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 60/034. 30.05.1255. Meselenin çözülemeyip mahallinde tahkik edilmesi istenmiştir. Muhallefatı dağıtan kadının bilinçli bir şekilde birinci elden varisleri göz ardı edip etmediği konusunda bu noktada bilgi sahibi değiliz ancak literatürdeki mevcut yolsuzluk ve rüşvet vakaları soru işaretleri yaratmaktadır. Örneğin, ulemanın içinde bulunduğu durumu düzeltme girişimleri III. Selim döneminde başlar. Rumeli ve Anadolu kadı askerlerine hitaben yayınladığı fermanla kadılar ve naiblerin "fenalıklarına" karşı önlemler almak istemiştir. Bu dönemde Ankara kadısına hitaben gönderilen sadrazam mektubunda Ankara'da şekavetin eksik olmayışının nedenlerinden biri şimdiki kadar kaza ileri gelenlerinin kadıyla anlaşarak diledikleri gibi hareket etmeleri olmuştur denilmektedir. Bu durum mütesellimleri de mahkeme muzırları durumuna düşürmüştür. Çadircı, 2011, **a.g.k.**, 20-21.

¹⁵¹Kavs'den (قواس): 1. Oklu asker. 2. Ok yapan, okçu. 3. Banka, konsoloshane gibi yerlerde bekçilik yapan, kavas. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 573.

¹⁵²A. A. **Ayniyat Defteri** 60/039. 30.05.1255. Ayrıca 41. sayfede belgenin daha muntazam bir el yazısı ile temize çekilmiş kopyasını görmekteyiz. A. A. **Ayniyat Defteri** 60/041. 30.05.1255.

¹⁵³A. A. **Ayniyat Defteri** 61/059. 30.07.1255.

terekesinden ahzı hüküm olunmuştur. Müteveffanın terekesi Bursa'da bulunduğundan naib bey arzuhal göndermiştir. Meblağın tahsilinin mübadereti istenmektedir.

Üç gün sonrasına tarihlenen ve Ankara feriki hazretlerine iletilen kaimede ise Muhammed Said nam kimsenin Emin Ağa'nın Kayseri mütesellimi olduğu sırada "bunamış olmasına binaen" tüm terekesinin satıldığına tanık oluruz. Defteri gönderilmiş olup Alistan(?) nam zımmiye verilen 1.400 guruş ile sandık emini tarafına verilen 1.868 guruşun tahvilleri zuhur etmemiş olduğundan ve bundan gayrı bazı kimselerin yardımı ile bu terekeden 3.340 guruş alındığı tahkik olunmuştur. Said Efendi tarafından arzuhal ile bildirilen keyfiyetin çözümü, meblağın tahsili ve bu tarafa gönderilmesi hususunda himmet buyrulması istenmiştir¹⁵⁴.

24 Aralık 1839 tarihinde Bursa mütesellimine gönderilen kaimede teferruatlı bir bahis işlenmiştir. Buna göre, Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından Gemlik eski kereste nazırı Mustafa Bey vefat eylemiştir. Kendisinin yetim kalan evlatları bulunmaktadır. 1254 ve 55(M. 1838-39) senelerinden hayli mukataatı bulunan müteveffanın ayrıca Gemlik sahasında inşa olunan kayun-ı hümayun imaliyesinden ve kereste umurunun ödemelerinden mütevellit Gemlik'te ve o tarafta memur bulunması iktiza edip emval ve eşyasının tahsisi memurlar aracılığı ile Gemlik kereste nazırı Celal Ağa'ya teslim olunmuştur. Kayun-ı hümayunun nihayete erdirilmesi ve merhumun idaresinde bulunan voyvodalıkların ihalesine müsaade buyrulmasına rağmen kayun-ı hümayunun süratle bitirileceğine, fukaranın asayiş halinin devam edeceğine ve yetimlerin sevineceğine binaen voyvodalıkların kendisine verilmesini talep eden merhumun büyük oğlu Pazarcık voyvodası Osman Bey, inha ve istida buyurmuştur. Talebin kabul edildiği ve adı geçen hümayunun devri, voyvodalıkların verilmesi gibi hususlarda himmet gerekmektedir. Asayişsizlik söz konusu olur ise müdahale edilmesi ve ayrıca emval ve eşyanın Osman Bey'e intikal ettirilmesine himmet buyurmaları istenmiştir¹⁵⁵.

30 Aralık 1839 tarihli Kütahya muhassıluna giden kaime, Teke ve Hamid sancağı muhassılı Necib Paşa'nın Kütahya'ya gönderildiğini ancak dar-ül-bekaya irtihal

¹⁵⁴ A. A. **Ayniyat Defteri** 61/067. 30.07.1255. Adem Çakır, çalışmasında İslam miras hukuku ile örtüşmeyen paylaşımların hiçbirinde mevkuf, küçük yahut akıl hastası kişilerin bulunmadığına dikkat çeker, bkz. Çakır, 2016, **a.g.k.**, 131. Akli melekelerini yitiren kişinin servet yahut muayyen miktarda gelir yönetmesi mümkün olmamakla birlikte, sunduğumuz örnekte adı geçen Said efendi arzuhal kaleme alabilecek yahut aldrabilecek melekelerle sahip görünmektedir. Ayrıca terekeden haksız biçimde muayyen miktar meblağ çalındığı belgede açıkça görünmektedir.

¹⁵⁵ A. A. **Ayniyat Defteri** 63/018. 29.12.1255.

eylediğini, nişanlarının serasker paşa hazretlerine gönderildiğini ve geride kalan mücevherat, hayvanat, nakit ve sairesinin darsaadete gönderilmesini bildirmektedir¹⁵⁶.

10 Temmuz 1840 tarihli Ankara muhassılına gönderilen kaimeye göre, Sultan Abdülhamid Han türbedarlarından Hafız Hüseyin Efendi'nin Ankara'da gömülmüş olan Celaledin hazretlerinin vakfına ait karasından Semerözü(?) kazasında Kabzan(?) karyesi sakinlerinden babası İmam Hüseyin Efendi vefat eylemiş olduğundan vakfın câbisi¹⁵⁷ Necib Bey, müteveffanın nuhasını (bakır para) ve 5.000 guruşluk malını gasbetmiş ve adı geçen kendisinin ol tarafa gelemediğini beyan ederek meblağın, karyenin vekili olan Hacı Ali Bey'e teslim edilmesini istida eylemiştir. Ankara muhassılından mübaderet buyurmaları istenmiştir¹⁵⁸.

Bursa meclisine gönderilen 19 Temmuz 1841 tarihli kaimede, Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından Gemlik eski kereste nazırı müteveffa Mustafa Bey'in İnegöl ve Günhala(?) kazalarında bulunan terekesi öncesinde deftere kaydolanmış ve meblağın tahsiline muvaffak olan vekili, bunu arzuhal ile bildirmiştir denmektedir¹⁵⁹. Bu belgedeki adı geçen Mustafa Bey şüphesiz 5 Ocak 1840 tarihli kaimede¹⁶⁰ tereke davası görülen Gemlik kereste nazırındır. Aradan yaklaşık iki sene geçmiş ve vekilin adı geçen kazalardaki terekeleri tahsil ettiği bildirilmiştir. İşlemlerin yaklaşık iki sene sürmüş olması bürokratik uyusukluğu yahut su-i istimalleri işaret edebilir.

Ankara ferikine giden 7 Şubat 1843 tarihli kaimede, müteveffa Ağâh Efendinin cariyelerinden olan Esmâ hatun, Nallıhan eski voyvodası Mehmed Ali Ağa ile birlikte oğlunu öncesinde Ankara'ya göndermiştir. Ağanın vefat eylemesi üzerine oğlan kimsesiz kalmıştır. Merhumun akrabalarının da müteveffanın terekesini sakladığı tahkik edilmiş ve buna göre hem adı geçen evladın hem de sorumlu bulunan kişinin darsaadete gönderilmesi istenmiştir¹⁶¹. 2 Mart 1843'de Ankara sancağına gönderilen bir başka kaime mutasarrıflık makamınadır¹⁶². Haccân-ı Divan-ı Hümayun'dan Nail Efendi'nin Ankara'da mütemekkin Kıyımlı oğullarından iki zimmi zimmetinde birbirlerine kefil

¹⁵⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 63/026. 29.12.1255.

¹⁵⁷Cibayet'ten (جایی): (Eskiden) vakıflı akar kiralarnı toplamakla görevli kimse, vergi tahsildarı. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 136.

¹⁵⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 67/018. 30.05.1256.

¹⁵⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 78/074. 30.01.1259.

¹⁶⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 63/018. 29.12.1255.

¹⁶¹A. A. **Ayniyat Defteri** 102/022. 30.01.1259.

¹⁶²A. A. **Ayniyat Defteri** 113/035. 29.04.1259.

oldukları halde 8.625 guruş alacağı olup biraderlerden biri vefat etmiş ve diğer kardeşi de meblağın terekeden ödenmesini buyurmuştur ancak mümkün olmadığı halde tahsil edilmesi arzual ile beyan edilmiştir. Muhalefet edilir ise dersaadete gönderilmesi ve durumun işarına himmet buyurmaları istenmiştir.

26 Aralık 1845 tarihinde aynı makama gönderilen belge ise şunları aktarır: “Ankara sancağında Nallıhan kazası eski sakinlerinden Ali Ağa'nın tekkesinden Ekânim(?) hatunun matlubu olan 13.500 guruşun tekkeden tahsiliyle bu tarafa gönderilmesi hususuna dair tahriratın vusulünden hareket ile kaza müdürü müteveffanın mahfuz defteri gereğince” meblağın bir kısmı adı geçen hatunun yetimlerine harcanmıştır. Kusur kalan kısmın ise tekke eşyalarından bir kısmının satışı ile tamamlanması ve gönderilmesine dair varid olan tahrirata göre meblağın tahsili ve tarafına teslim ettirilmiş olduğu siyakında kaime gönderilmiştir¹⁶³.

İlk dönemdeki tereke şikâyetlerini incelediğimizde merhum tereke sahiplerinin büyük oranda muhassıl, nazır, voyvoda gibi kırsal idareciler olduklarını görürüz. Hal böyle olunca arkalarında bıraktıkları muhalefat da bir o kadar yüksek olmaktadır¹⁶⁴. Müteveffaların muhalefatı konusunda şikâyette bulunan ve hak talep edenler ise birinci ve ikinci dereceden yakınlarının yanı sıra merhum ile iktisadi ilişkilerde bulunan sarraf, şerik ve sair kimseler olabilmektedir. Tüm şikâyetlerin lüzumunca –gerek mahallinde tetkik gerekse başka yollardan- dikkate alınıp belgelerin dili ile iktiza edenin icrasına dikkat edildiğini söylemek mümkündür. Bundan başka, Kütahyalı Said Bey¹⁶⁵ gibi terekesi haksız yere gasp edilen yahut eşinden, hısımından kalan terekeyi tahsil edemeyen köylü taifesine dair vaka örnekleri de mevcuttur.

¹⁶³ A. A. **Ayniyat Defteri** 117/040. 29.12.1261.

¹⁶⁴ Konu hakkında ayrıca bkz. Y. Cezar (1977). Bir âyanın muhalefatı- Havza ve Köprü kazaları âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (musadere olayı ve terekenin incelenmesi). *Belleten*. Cilt: XLI. Sayı: 161, s. 41-78. Ayanın 33.000 küsur guruşluk alacağı gayrimüslimlerdenidir. İlk kısımda incelediğimiz borç-alacak ilişkilerinde sarraflar ve yerel eşraf arasındaki yüksek meblağlı iktisadi ilişkilere dikkat çekmiş idik. Burada da söz konusu olan ayanın faiz ile gayrimüslim sarraf taifesine borç vermesidir. Şimdi ele aldığımız tereke kayıtlarından da yerel eşraf ve idareci taifesinin muhalefatının tıpkı Cezar'ın incelediği *Kör İsmail oğlu Hüseyin* gibi şişkin olduğunu görmekteyiz.

¹⁶⁵ A. A. **Ayniyat Defteri** 61/067. 30.07.1255.

1.2.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855

Ankara valisine giden 5 Haziran 1851 tarihli şukka Esmâ hatunun takdim eylediği arzuhale dayanmaktadır. Dersaadet sakinlerinden olup bundan 3 ay evvel vefat eylemiş olan zevcii Nallıhan kazası eski müdürü Ahmed Efendi'nin emval ve eşyası taksim olunmuş ise de müteveffanın müdürü bulunduğu kazada sakin Mahmud Efendi zimmetinde icare olarak 41.000 ve yine burada mutasarrıfı olduğu mülkünden mütevellit 6.000 ve müteveffanın biraderi Mehmed Ağa'nın terekkesinden 4.500 guruş alacağı tahsil olunamamıştır. Meclis marifeti ile meblağın tahsili ve mümkün olmaz ise dersaadete işarı istenmiştir¹⁶⁶.

24 Kasım 1851 tarihinde Hüdâvendigâr valisine giden şukkada müteveffa Hacı Ali Paşa'nın hemşiresi Hatice hatunun zevcii Bursa meclisi azasından Hacı Ömer Ağa'nın vefat ettiğini öğrenmekteyiz¹⁶⁷. Buna göre Hatice hatun vuku bulacak hususatına muavenet olunmasını istida eylemiştir. Merhumun taraf-ı vâlâlarına vuku bulacak umur ve hususatın muavenetine himmet buyurmaları istenmiştir.

Ankara valisine 17 Şubat 1853 tarihinde gönderilen şukkada vefat eden kişiye dair uzunca bir tanıtım yapılmıştır. “*Dersaadette vaki İdadiye-i Aliyye hâcegânından Seyid Ali Reha Efendi'nin zevcesi Zahide hatunun hanedanından olup öncesinde vefat eylemiş olan Hacı Ali Ağa'nın*” zevcesine, üç nefer kerimesine ve hemşiresine merhumun emval ve eşyasından haklarına düşenin mahalle hanedanından Çavuş Kemal Bey marifeti ile gönderilmesi ve ayrıca merhumun müstelzimi olduğu meblağdan paylarına düşenin de tesviyesi hususuna muavenet talep olunmuştur. Durumun işarı ve gereğinin yapılmasına himmet buyrulması istenmiştir¹⁶⁸.

29 Mayıs 1853 tarihinde Hüdâvendigâr valisine bir şukka gitmiştir. Buna göre Tırhala mutasarrıfı paşanın Bursa'da olan umur ve hususatının sorumlusu olan Hacı Seyid Ağa'nın vefatı üzerine, kendisi ile biraderlerinin sekiz-on senelik muhasebeleri olup öncesinde biraderi bunları dersaadete götürmüş ancak masraflarda bir takım şeyler olduğu hususuna binaen tesviyesi lazım gelenin o tarafta biri ile gönderilmesi ve tesviye

¹⁶⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 137/006. 29.12.1267.

¹⁶⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 138/018. 30.05.1268.

¹⁶⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 142/023. 30.07.1269.

olunana kadar merhumun terekesine dokunulmaması adı geçen paşa tarafından inha ve istida olunmuştur. İktiza edenin yapılmasına himmet ve keyfiyetin işarı buyrulmaktadır¹⁶⁹.

27 Mart 1854 tarihinde Kütahya kaymakamına bir belge gitmiştir. İbrahim ile Emine hatunun takdim eylediği arzuhale göre Kütahya sancağında Cedid mahallesi sakinlerinden babaları Mehmed Bey'in vefatı üzerine ona ait olan 60.000 guruşluk terekesiyle 15.000 guruşluk malları o bölgede kimselerce zapt edilmiştir. Meblağın tahsilini istida eyleyen adı geçenler için meselenin tahkiki ve keyfiyetin işarına mübaderet siyakında şukka gönderilmiştir¹⁷⁰. Aynı makama 2 Nisan 1854 tarihinde gönderilen şukkada ise şunlar bildirilir: Arabzade Mehmed Efendi'nin Kütahya naibinin vefatı üzerine onun tarafından taksim olunan terekesinden defter-i kassam tarafına ait olan 18.000 guruşun 10.000 guruşunu almış ise de kusur kısmın verese İbrahim Efendi'de kaldığından tahsili için gönderilen tahrirattan sonra İbrahim'in buna hakkı olduğu ancak Emin Efendi'nin hassasına denk gelen terekesinin tahririyle bundan 6.000 guruş rüsumatı almak iktiza eder iken 10.000 guruş verildiği ve bir akçe daha verilmeyeceğini beyan edilmiştir. Defter-i kassama bakılarak 17.000 guruşu olmak lazım gelmektedir. Meblağın tahsili ve keyfiyetin işarı istenmiştir¹⁷¹. Yine aynı makama 25 Mart 1855 tarihinde giden şukka, Seyid Mehmed Efendi'nin arzuhali üzerinedir. Kütahya mal müdürü¹⁷² olup 68 senesinde(M. 1851-52) vefat etmiş olan biraderi Hafız Reşid Efendi'nin iki nefer yetimine müntakil emvalinin furuhtu ile elde edilen 5.280 guruş defter-i kassamı taraflara teslim olunmuş ise de merhumun terekesinde 9.000 guruşun bulunduğu bu tarafa gelen cariyesi tarafından ifade olunmuştur. Defterin bu tarafa gönderilmesi ile keyfiyetin işarı istenmiştir¹⁷³.

İkinci döneme dair vakalarda da belgeye konu olan özneler büyük ölçüde taşra idarecileridir. Örneğin eski kaza müdürü eşinden kalan tereke hakkını alamayan Esma

¹⁶⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 143/008. 30.05.1270.

¹⁷⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 144/012. 26.12.1270.

¹⁷¹A. A. **Ayniyat Defteri** 144/015. 26.12.1270.

¹⁷² Mal müdürlerini kaymakamların yanına atanan *mekatib-i muhasebeye aşına* kabiliyetli devlet memurları olarak tanımlayabiliriz. Efe, 2004, **a.g.k.**, 63. Devlet, Muharrem 1258/Şubat-Mart 1842 tarihinden itibaren "*usul-ü tadiliye*" denen düzenlemelere başlamıştı. Mal müdürlerinin ve kaza müdürlerinin atanması da ve aynı zamanda müşirliklerin yanına defterdarların atanması da bu dönemde olmuştur. Yetki ve kontroller anlamında her ne kadar radikal bir değişiklik göze çarpmasa da devletin temel motivasyon kaynağı vergi gelirlerini ve bürokrasiyi kontrol altına almak idi, bkz. s. 67.

¹⁷³A. A. **Ayniyat Defteri** 146/005. 29.02.1272.

hatun vakasına baktığımızda¹⁷⁴ kaza müdürü zevcinin muhallefatının hayli yüklü olduğunu görmekteyiz. Nitekim biraderi ve diğer kişilerden alacağının tamamını tahsil edemediğine dair arzuhal yazmıştır. Yine Cedid mahallesindeki örnek gibi¹⁷⁵ haksız yere gasp edilen tereke vakalarına da rastladık. Lakin arzuhali kaleme alan evlatların merhum babalarının 75.000 guruşluk terekesinin kaynağını görememekteyiz. Zira müteveffanın mesleği yahut birikimin kaynağına dair bir bilgi yoktur. Bundan başka kardeşi yahut zevcinin vefatı üzerine ondan kalan işleri devralmak isteyen kimselere dair vaka örneklerine de rastladık. İlk dönemde de kereste nazırı Mustafa Bey'in vefatı üzerine ondan kalan umurun voyvoda bulunan kardeşine ilhak olduğunu görmüş idik¹⁷⁶.

1.2.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864

26 Eylül 1860 tarihli Ankara kaymakamına iletilen şukkada, sarraf Mesarya(?) oğlu Hoca Bedirüs(?)'ün adamının oğlu Ağvi'nin Ankara'da vefat eden babasından bakayasının tahsili ve işlerinin dersaadetten mürur ruhsatı ile itası, merhuma ait olan "hususat-ı vakiasına" muavenet olunması hususu istida olunmuştur. Tetkik olunduğu surette adı geçen meblağın ve iktiza eden mürurun itasına muavenet olunması buyrulmuştur¹⁷⁷.

24 Eylül 1860 tarihli şukka ise Ankara mutasarrıfına gönderilmiştir. Daire-i Sadaret çavuşlarından Abidin Ağa'nın takdim eylediği arzuhale göre Asakir-i Şahane-i Redif neferatından kardeşi Osman vefat eylemiştir ve uygun görüldüğü takdirde umurunun kendisine verilmesini talep etmiştir. Merhum Osman'ın ondan kalan umuruna bakacak kimse olmadığı tahkik olunur ise iktiza edenin icrası istenmiştir¹⁷⁸. Aynı tarihte bir şukka da Kütahya kaymakamına gönderilmiştir. Uşak kazası sakinlerinden Hacı Ahmed Ağa'nın vefat eylemesi üzerine kaza ahalisinden bazı kimselerde olan bittahvil defterini İstanbul'da bulunan biraderi Mustafa Ağa her ne kadar talep etmiş ise de muhalefet edildiği gerekçesi ile muvaffak olamamıştır. Tahsilini

¹⁷⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 137/006. 29.12.1267.

¹⁷⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 144/012. 26.12.1270.

¹⁷⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 63/018. 29.12.1255.

¹⁷⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 146/031. 29.02.1272.

¹⁷⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 154/022. 30.07.1277.

ba-arzuhal istida eden Mustafa için bir mübaşir tayin edilmiştir. Mübaderetine dair şukka gönderilmiştir¹⁷⁹.

24 Eylül'de Bursa mutasarrıfına gönderilen şukkaya göre Şerife hatunun Bursa sancağının Gemlik kazasında Emvin(?) karyesi sakinlerinden zevcii Mehmed Bey'in asakir-i şahanede kısa bir zaman evvelinde vefat etmesi üzerine, kendisine ait olan terekesini validesi ve kardeşinin gasp etmesinden mütevellit, adı geçenlerin terafu olunmasını istida etmiştir¹⁸⁰. Mutasarıftan gereğinin yapılması istenmektedir. Yine Bursa mutasarrıfına bir şukka da 25 Mart 1862 tarihinde gönderilmiştir. Dimitri ve iki nefer biraderinin takdim eylediği arzuhale göre babalarının vefatı üzerine, terekesi üçü arasında pay edilmiş ancak müteveffanın bazı kimselere olan 27.000 guruş borcuna istinaden ısrarla emlakın satışını istemekte olduklarından üç nefer makul bir ödeme ile iskân oldukları emlakın satılmamasını istemişlerdir. Kefaletle göre iktizasının icrası buyrulmuştur¹⁸¹.

Ankara mutasarrıfı Radullah Paşa'ya 20 Şubat 1861 tarihinde iletilen belgede, hidemat-ı hazreti şahane çavuşlarından Emin Ağa, Ankara eyaleti Kangırı(Çankırı) sancağı Çerkeş kazası sakinlerinden Kürdoğlu Ömer Yazıcı zimmetinde alacağı olan 5.000 guruşu adı geçen şahsın vefatı üzerine terekesinden tahsili ve karye müdürüne teslimini arzuhal ile istida buyurmuştur. Meclis marifeti ile meselenin teyit olunduğu halde gereğinin yapılması istenmiştir¹⁸².

1.2.4. Genel sonuç ve değerlendirme

Her üç dönem içinde de Ankara, Kütahya ve Bursa sancaklarına iletilen belgeler benzer özellikler taşımaktadır. Umumiyetle yerel eşraf ve sarraf taifesinden bir sermayedar yahut kırsal idarecilerden kalan muhallefata dair vaka örneklerine rastladık. Bunun haricinde eşinden yahut babasından kalan mirası alamayan aile bireyi örnekleri de mevcuttur. Sonuçta, her iki durumda da birinci ve ikinci dereceden hısım ve

¹⁷⁹A. A. Ayniyat Defteri 138/018. 30.05.1268.

¹⁸⁰A. A. Ayniyat Defteri 154/024. 30.07.1277.

¹⁸¹A. A. Ayniyat Defteri 157/012. 21.02.1279.

¹⁸²A. A. Ayniyat Defteri 155/006. 29.02.1278.

akrabaların şikâyetleri üzerine terekelerin ve kayıtların incelenmesi üzerine hakkı olanın hakkını alması üzerine kurulu bir belge içeriği görmüş olduk. İlk durumda dikkat çeken husus ise tıpkı kırsal borçluluk bölümünde incelediğimiz belgeler gibi taşra eşrafi, idareci ve sermayedar grubunun arasındaki mevcut iktisadi ilişkilerdir¹⁸³. Muhallefattan matlubu(alacağı-hak talebi) olan kimselerin müteveffa kimse ile alacaklı-borçlu minvalinde bir ekonomik ilişki yürüttüğü açıktır. Bunların arasındaki ilişkilerden mütevellit doğan borçlar da terekelere konu olmuştur.

Belgelerin dilinden anladığımız, adı geçen muhallefatların tetkikinın yapılması istenmekle birlikte çözüme kavuşturulması yönündeki bürokratik merhaleler göstermektedir ki, alacaklı tarafın –ister borcuna mebni isterse mahdumu yahut zevcesi olsun- haklı yahut haksız olduğuna dair kanıt niteliğinde yazılı evraklar bulunmaktadır. Örneğin, Uşak kazası ahalisinden Ahmed Ağa'nın vefatı üzerine ahalden bazı kimselerde olan alacaklarına mebni kardeşi Mustafa, abisinin defterini istemektedir¹⁸⁴.

Belgelerden görüldüğü üzere anlaşmazlıkların çözümlenip çözümlenmediği, çözümlendi ise hangi tarafların lehine olduğu konusunda fikir sahibi değiliz ancak yerel makamların ve sadaretin terekeler konusunda tarafları dinlediği ve mümkün olan tahkikatı yürüttüğü açıktır. Örneklerde de açıkça görülmektedir ki İslam hukukunda mirastan pay alacak ehliyeteye sahip kişilerin yani varislerin hak sahibi olma konusundaki dereceleri dikkate alınmıştır¹⁸⁵.

Sadaret makamı, şikâyette bulunan tarafların taleplerini dikkate alarak gerek mahallin meclislerince gerekse diğer yetkili makamlar/memurlar aracılığı ile meselelerin tahkik edilip çözüme kavuşturulmasını istiyor idi. Buradan hareketle söyleyebiliriz ki tarafların statüsü, meselenin şiddeti ve işlem yapan bürokratlara göre bu minvalde vakalar haklı olan tarafların lehine olmak üzere çözüme kavuşturulmaya

¹⁸³Nilüfer Alkan Günay da Bursa kadı sicilleri üzerinden sosyal ağ analizi(social network analysis) uygulayarak XVIII. asır sonlarında ayanların borç-alacak ilişkileri temelinde taşrada hâkimiyetini incelemiştir. Sonuç olarak eşrafın kendi arasındaki ilişkilerden çok, yerelde bulunan sıradan/ordinary insanlar ile olan iktisadi ilişkilerine ulaşmıştır. N. A. Günay (2012). A study of social network analysis: The âyan of Bursa in the late 18th century. *Akademik Bakış*. Cilt:5, Sayı:10, s. 39-50.

¹⁸⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 138/018. 30.05.1268.

¹⁸⁵Bkz. H. Aktan (2005). Miras. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30. Cilt, s. 143-45. Ayrıca şunu belirtmekte yarar var ki incelediğimiz belgelerde miras paylaşımında kadınlar hayli yer tutuyor idi. Eğer ki vakaların sonuçlarını da görebilseydik farklı yorumlamalar yapmamız mümkün olabilirdi. Örneğin Ayşe Şimşek Konya Kadı Sicili 45. Defteri incelediği çalışmasında *teharücün* doğrudan zikredildiği davalarda büyük oranda kadınların terekelere ilişkin haklarından vazgeçtiğini gözlemlemiştir, bkz. A. Şimşek (2016). Osmanlı miras hukuku sulh-teharüc uygulamalarında kadın: Konya kadı sicili 45. defter (1714-1715) örneği. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 2, Ocak, s. 9-36.

çalışılmıştır. Vakanın kendi koşullarına göre ise çözüm süreleri değişiklikler göstermiştir. Örneğin, Gemlik nazırı Mustafa Bey'in vefatından sonra umurunun kardeşine ilhak edilmesine karar verilmiş ve yaklaşık iki sene sonrasına tarihlenen, terekenin paylaştırıldığına dair bir başka belgeye rastlamış idik¹⁸⁶.

Hülasa bu bölümde elde ettiğimiz hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- İncelenen ayniyat kayıtlarındaki muhallefata dair vaka örnekleri büyük ölçüde muhassıl, voyvoda ve sair gibi taşradaki idari amir ve çevresindekilere aittir,
- Muhallefatın sahibi yönetici erki bulunduğundan meblağ da bir o kadar kabarık olmaktadır. Eski kaza müdürü eşinin terekesinden olan hakkını almaya çalışan Esmâ hatun bu durumun güzel bir örneğidir¹⁸⁷,
- Vefat eden kişilerden kalan terekeler, bu kişilerin sosyal ve iktisadi konumları hakkında muhtelif ipuçları sunabilir. Keza kırsal idarecilerden kalan terekelerin paylaşımında yine aynı sosyal çevreden bir takım eşhasın –ki bu kişi sermayeyi temsil eden sarraf da olabilir- borcuna binaen yahut ortaklıktan doğan alacağına binaen hak talep ettiğini gördük. Bundan mütevellit bu minvalde tereke sahiplerinin yerel eşraf ve idareci taifesi ile kırsal borçluluk ilişkisi içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu muhallefatlar kırsal borçluluk konusunda değindiğimiz ilişkileri de tamamlar niteliktedir,
- Kimi terekelerin haksız yere gasp edildiği ve sahibine ulaşamadığı vaka örneklerine rastladık. Kendisinin ve mahdumunun hakkını talep ederek arzuhal yazan zevcelerden babasının ölümü üzerine hakkını isteyen evlatlar gibi örnek vakalar mevcuttur. Bu vakaların sonuçlarına dair bilgi edinemesek de arzuhal ile şikâyetlerini bildirenlere geri dönüş yapıldığını görmekteyiz. Sonuç olarak tereke üzerinde hak sahibi olanların tetkik edilmesi ve iktiza eden dağılımın yapılması talep edilmiştir.

¹⁸⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 78/074. 30.01.1259.

¹⁸⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 137/006. 29.12.1267.

1.3. Anadolu’da İskân Olunan Muhaceretin Durumu Üzerine Bazı Örnekler

Ayniyat defterlerinden elde ettiğimiz vaka örneklerine değinmeden evvel muhaceretin durumu üzerine kısa bir bilgi paylaşmakta fayda vardır. Bilindiği üzere kuruluş ve yükselme devirlerinde dışa dönük bir iskân politikası izleyen Osmanlı Devleti, yeni fethedilen topraklara gerek gönüllülük esası ile gerekse sürgün yöntemi ile nüfus ihraç etmiştir¹⁸⁸. XV. ve XVI. asırlarda Rumeli’ye ihraç edilen nüfus, XIX. asırdaki kompleks süreç içerisinde, Balkanlar’daki milliyetçi ayaklanmalardan ve Rusya ile girişilen uzun ve sayısız mücadelelerden payını alarak Anadolu topraklarına göç etmeye başlamıştır. Yani şöyle söyleyebiliriz ki, başlangıcında bir “şenlendirme”¹⁸⁹ aracı olarak kullanılan ve dışa doğru bir seyir izleyen göç hareketi XIX. asırda tersine dönerek içe doğru bir seyir almıştır.

Osmanlı Devleti’nin mağlup çıktığı savaşlar dolayısıyla verdiği toprak kayıpları ile ol taraflarda kalan Müslüman/Türk nüfusun Osmanlı hududuna dönmesi hem devlet hem de mezalime uğrayan toplum için kaçınılmaz idi. Kaybedilen topraklardan gelen Müslüman akımı ilk olarak 1783 senesinde Kırım’ın Ruslar tarafından ilhakı ile başladı. Bunu takip eden dönem Edirne Antlaşması ile sonlanan 1828-29 Osmanlı Rus Savaşı oldu. Lakin asıl yoğun göç dalgası ile 1856 Kırım Harbi’ni müteakip karşılaşıldı¹⁹⁰. Kafkasya’daki göçler de tıpkı Kırımlılarınki ile aynı sebepten meydana geldi. Ruslar Kırım yenilgisinin ardından, savaşın hemen akabinde Kafkaslardaki bağımsızlık hareketlerini engellemek adına ordularını Çeçenistan ve Dağıstan’a sürdü. Kanlı mücadelelerden sonra 21 Mayıs 1864 senesinde Çerkezler teslim olmak zorunda kaldılar¹⁹¹. Bundan sonraki göç dalgaları 1856-57, 60-62 ve 64-65 seneleri halinde üç dönemde meydana geldi¹⁹². Buradan hareketle söyleyebiliriz ki Osmanlı göç dalgası 1860 sonrası önemli boyutlara ulaştı. Balkanlar, Kırım, Kafkasya gibi kaybedilen

¹⁸⁸M. Yılmaz (1999). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin muhaciri iskân politikası. *Osmanlı IV*. Cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 587.

¹⁸⁹Tafsilatı için bkz. Ö. L. Barkan (2002). Osmanlı İmparatorluğu’nda kolonizatör Türk dervişleri. *Türkler 9*. Cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 242-279.

¹⁹⁰Yılmaz, 1999, **a.g.k.**, 587.

¹⁹¹Tafsilatı için bkz. G. Chochiev (2007). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuzey Kafkas göçmenlerinin toplumsal uyarlanmasına dair bazı görüşler (göçmenlerin otoriteye başvuruları). (Çev. Ekin Uşşaklı). *Kebikeç*. Sayı: 23, s. 407-56.

¹⁹²A. Saydam (1999a). Kırım ve Kafkasya’dan yapılan göçler ve Osmanlı iskân siyaseti (1856-1876). *Osmanlı IV*. Cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 678-79.

topraklardan gelen yoğun Müslüman/Türk nüfus Osmanlı'da ikamet edebileceği toprak arayışına girdi.

Biz de seçmiş olduğumuz üçüncü dönemde yani 1860-1864 seneleri arasında muhaceretin durumuna dair kimi belgelere rastladık. Nicelik olarak ne kadar az yer kaplasalar da konunun önemi açısından ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük. Yukarıda değindiğimiz gibi daha önceki dönemlerde denk gelmediğimiz muhaceretin göç problemlerine dair vesikalara, göçün yoğunlaştığı 1860 senesinden sonra rastlamamız tesadüfi değildir. Kırım Savaşı'na değin Dâhiliye Nezareti bünyesinde bulunan bazı dairelerin muhaceret işi ile meşgul olmasına rağmen, büyük kitle göçleri düzenleyebilecek durumda değiller idi¹⁹³. İstanbul'a yığılan göçmenlerin nüfusunun on binleri bulması Meclis-i Vâlâ'da işin ciddiyetinin anlaşılmasını sağlamış, 5 Ocak 1860 tarihli irade-i seniyye ile "Muhacirîn Komisyonu" kurulmuştur ancak daha önce değindiğimiz kalifiye memur noksanlığı ve mali yetersizlikler gibi nedenlerden göç dalgasının yoğunluğuna göre süreç içerisinde bunun gibi komisyonlar lağvedilip yeniden açılmışlardır. Rumeli'de muhacereti yerleştirecek arazi kalmayınca bunlar "Anadolu topraklarına" yerleştirilmeye başlanmıştır. Anadolu'ya göç eden muhacir kitleleri yalnızca nüfusu orantısız biçimde artırmakla kalmayıp nüfusun köy üzerinde artmasında da etkili olmuştur ve bu iskân politikası hem yerli halk ve muhaceret arasında anlaşmazlıklara neden olmuş hem de devlet yoğun göç dalgasını organize edecek kabiliyeti düzenli sürdürememiştir¹⁹⁴.

1.3.1. 1860-1864 arası döneme ait vaka örnekleri

Ayniyat defterlerinden elde ettiğimiz vaka örnekleri de yukarıda değindiğimiz iki husus etrafında şekillenmektedir. Bunlar:

¹⁹³Yılmaz, 1999, **a.g.k.**, 588-590.

¹⁹⁴Devlet yönetimi atıl arazilere muhacirleri yerleştirerek tarımsal üretimi artırmayı hedeflemiştir. Nitekim tarım alanlarının kullanım alanı genişleyerek tarımsal üretim de artmıştır. Lakin tapu kadastro işlerinin bozulması gibi sebeplerle beklendiği üzere yerel halk ile muhaceretin arasında anlaşmazlıklar doğmuştur. Göçler yoğun biçimde arttıkça devlet de toplu iskan politikasını yönetmekte ve bir denge tutturmakta zorlanmıştır. F. Kocacık (1999). Rumeli'den Anadolu'ya yönelik göçler ve sonuçları. *Osmanlı IV*. Cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 655-60.

- İskân politikasında yaşanan aksaklıklar,
- Yerli halk ve iskân olunan muhaceret arasında yaşanan anlaşmazlıklardır.

20 Mart 1861 tarihinde Kütahya kaymakamına iletilen şukka Abbas Bey'in arzuhali üzerinedir. Buna göre beş ay öncesinde refakatinde bulunan 35 hane ile beraber iskân edilmek üzere Kütahya'ya gönderilmişler ve Eskişehir sancağında iskân edilecekleri planlanmış/söylenmiştir. Lakin iskân vuku bulmadığından mütevellit darsaadete dönmeleri mecbur olduğundan hareketle, bunların iltica etmiş “garib muhacirler” olduğu belirtilerek “Çukurhisar” ve “Höşmet” karyelerinde iskân olunmalarına muavenetin icrası istenmiştir¹⁹⁵.

Aynı senenin 7 Nisan'ına tarihlenen bir şukka da Ankara mutasarrıfı Radullah Paşa'ya gönderilmiştir¹⁹⁶. Kayseri sancağına vaki “Kuzugüdenli” ve “Sarioğlan” kazalarına misafiren iskân edilmiş olan Hanukay kabilesinden altı hane, adı geçen kaza ahalisinden Türkmen ve asiler takımından dolayı zorluk çekmekte olduklarından, öncesinde ahali tarafından bir an önce hemşehrileri yanında iskân olunmaları istida olunmuştur. Buna göre bir an evvel münasip mahallere iskân olunmalarına muaveneti mümkün icrası istenmiştir.

24 Nisan 1861 tarihinde Kütahya kaymakamına giden şukka¹⁹⁷ Çerkes muhacirlerin yaşadıkları iskân problemlerinden bahsederken Bursa mutasarrıfına giden şukkada¹⁹⁸ Kermiya muhacirlerinin yaşadıkları iskân problemlerinden bahsedilmiştir. Aynı tarihte Kütahya kaymakamına giden diğer bir şukka Kütahya sancağında bu dönemlerde muhacirler ile ilgili hayli problem yaşanmış olabileceğinin göstergesidir. Çerkes muhacirlerinden Behçet Bey'in takdim eylediği arzuhale göre 20 haneden ibaret kabilesi ile bundan 7-8 ay öncesinde iskân için Kütahya sancağının Eskişehir kazasına gönderilmelerine rağmen henüz iskân edilmemişlerdir. Masraflarına karşın bir ödeme yapılmamış olmasından mütevellit bunların Seferihisar'a masrafları da karşılanmakla birlikte iskân olunmaları istida olunmuştur. Gereğinin yapılmasına himmet eylemeleri istenmiştir¹⁹⁹.

¹⁹⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 155/017. 29.02.1278. Bir haneyi ortalama dört bireyden kabul edersek yalnızca adı geçen Abbas Bey ile gelen kişi sayısı 140 kişiyi bulacaktır.

¹⁹⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 155/022. 29.02.1278.

¹⁹⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 155/028. 29.02.1278.

¹⁹⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 155/028. 29.02.1278.

¹⁹⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 155/028. 29.02.1278.

Aynı tarihte Bursa mutasarrıfına da bir şukka vardır. Kermiya muhacirlerinden Verud(?) ahalisinden olup Bursa civarında misafiren iskân ettirilmiş olan 100 hane tarafından öncesinde gönderilen arzuhale göre, iskân edildikleri bölgede ziraat yapmaya elverişli arazi bulunmadığından liva dâhilinde münasip bir mahalde iskân edilmeleri istida olunmuştur. “Bir an evvel bu tip bir mahal aransın ve bulunsun ve keyfiyet tarafımıza işar olunsun” diye emredilmiştir²⁰⁰.

Bursa mutasarrıfına gönderilen bir diğer şukka da 24 Nisan’a tarihlenmiştir. Aynı muhacir taifesi ve aynı ahaliden Ahmed Kermi Bey ayrı bir arzuhal göndererek 5 hane olmalarına rağmen halen uygun bir mahalde iskân edilmemiş olmalarından yakınmaktadır. Sefalet içinde bulduklarını belirten Ahmed Bey, Bursa sancağında uygun bir yerde iskân olunmalarını istida eylemiştir²⁰¹.

30 Kasım 1863 tarihli şukka Kütahya kaymakamınadır²⁰². Muhacirlerden Selamet Efendi’nin ita eylediği arzuhalde, Kütahya sancağına tabi Aksaklı karyesinde meskûn 345 muhacir için bir cami ve bir mektep inşasının kendi uhdesine verilmesi ve masrafların karşılanması istida olunmuştur. Muhacirlerin iskân edildiği mahalde cami olmadığı ancak teşvik lazım geldiği hâsıl olarak bu mahale bir cami ve mektep inşası için kaza müdürüne keyfiyetin havale olunmasına karar verilmiştir. Ba-mazbata defterin gönderilmesi hususu saadetlülerine bildirilmesi ve muhacerete bildirilmesi buyrulmuştur.

26 Aralık 1863 tarihli bir diğer şukka ise yine Kütahya kaymakamınadır. Muhaceretten Dibağ(?) kabilesinden İmam Mehmet Efendi’nin takdim eylediği arzuhale göre Eskişehir kazası Çukurhisar’da kendi evlerini inşa etmişler ancak masrafların bedelatı zuhur etmemiş olduğundan itasını istemişlerdir. Bir hane için 2’şer 150 guruş verilmesi uygun görülmüştür²⁰³.

²⁰⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 155/028. 29.02.1278.

²⁰¹A. A. **Ayniyat Defteri** 155/028. 29.02.1278.

²⁰²A. A. **Ayniyat Defteri** 161/055. 25.07.1280.

²⁰³A. A. **Ayniyat Defteri** 161/075. 25.07.1280.

1.3.2. Genel sonuç ve değerlendirme

Yukarıda sunduğumuz örnekler 1860 senesi sonrasında muhacirlerin iskânında yaşanan problemleri göstermektedir. Belgelerde en çok göze çarpan problem iskânları gerçekleşmemiş ve aileleri ile ortada kalmış muhacirlerdir. Buldukları mahalde rahatsız edildikleri, gerekli masraflarının karşılanmamasından mütevellit doğan aksaklıklarla ilgili örnekler ve geçici olarak iskân edilmiş ve kalıcı iskânı bekleyen zor durumdaki kalabalık göçerler, bize Osmanlı Devleti'nin toplu iskân politikasında, yoğun bir muhacir iskânını organize etmekte zorlanan merkezi hükümeti ve kırsal idareyi işaret eder. Elbette tüm bu aksaklıkların arkasındaki en büyük sebeplerden bir tanesi mali yetersizliklerdir²⁰⁴.

Hülasa muhacirlerin iskânına dair vaka örneklerinden elde ettiğimiz temel hususlar şunlardır:

- Çerkes muhacirlere yönelik belgeler Eskişehir kazasında iskân edildiklerinden Kütahya sancağına; Kermiya muhacirlerine dair belgeler Bursa canibinde iskân edildikleri için Bursa sancağına iletilmiştir²⁰⁵,
- Belgelere yansıyan en büyük problem, iskânları gerçekleşmeyen muhaceretin ortada kaldıklarına dair şikâyetlerdir. Parasız ve yersiz-yurtsuz kalan muhacirler bir an evvel kalıcı iskân edilmeyi beklemektedirler,
- İskân bölgelerinde tarıma elverişsiz araziler ve yerel halk yahut göçerler tarafından sıkıştırılan muhacirler mevcuttur,
- Devlet, muhaceretin iskân problemlerini öncelikle kırsal idareler aracılığı ile çözmeye çalışmıştır. Sorunların çözümüne dair belgeler Kütahya kaymakamı, Bursa ve Ankara mutasarrıfına iletilmiştir,

²⁰⁴Ahmet Cevdet Paşa iktisadi ve mali darboğazdan bahseder iken muhaceret sorununa da şöyle değinir: “*Bu sene bir çok Çerkes ve Nogay muhacirleri diyâr-ı Rusya’dan Memâlik-i Mahruse’ye gelüp anların masârif-i iskâniyyeleri dahi müzâyaka-i maliyyeyi bir mertebe daha teşdid eyledi*”. Ahmet Cevdet Paşa (1980). *Ma’rûzât*. (haz. Yusuf Halaçoğlu). İstanbul: Çağrı Yayınları, s. 17. 1860 senesinden sonra giyim-kuşam, yiyecek, barınma gibi konularda devlet yardımının yetersiz kalması sonucu olağanüstü halk desteği meydana gelmiştir, bkz. Saydam, 1999a, **a.g.k.**, 684.

²⁰⁵Ahmet Cevdet Paşa, kış mevsimi geçince bahar mevsiminde Nogaylar’ın Adana eyaletinde bulunan Çukurova’ya, Çerkesler’in de Kütahya ve Ankara taraflarına gönderildiklerinden bahseder. Ahmet Cevdet Paşa (2019). *Tezâkir- 19. yüzyılda Osmanlı devlet yönetimi*. (Haz. Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2. Cilt, s. 27.

- Kütahya kaymakamına Çerkes muhacirler hakkında hemen aynı zaman dilimi içerisinde tekrar tekrar iletilen belgeler, Eskişehir kazasında iskân konusunda büyük yoğunluk ve aksaklıklar yaşandığına işaretir.

1.4. Anadolu Kırsalında İç Güvenlik Meselesi

Celali havfından beri süregelen “mezalim” konusu, Osmanlı İmparatorluğu dağılıncaya dek hem rical-i devletin hem de dönemin vakanüvislerinin temel meselelerinden biri olmuştur²⁰⁶. Kırsal idarecilerden işbirlikçilerine, konar-göçer gruplardan asker eskilerine, eşkıyalardan diğer muhtelif kimselere kadar herkesin ucundan kıyısından bir rolü bulunduğu bu düzensiz düzen, Osmanlı devlet yönetimi ve köylü taifesinin karşısında hep bir tehdit olarak kalmıştır²⁰⁷.

Ayniyat defterlerini incelerken gerek Anadolu Adi gerekse Meclis-i Vâlâ başlığı altında toplanan belgeler olsun biz de hayli toplumsal şiddet/eşkıyalık vakalarına rastladık. Olayları muhtevasına göre tasnifleyerek bunları üç başlık altında incelemeyi uygun gördük. Bu olayları şöylece üç sınıfa ayırdık:

- Tarafların ve olayların muhtelif olduğu şekavet²⁰⁸ olayları,
- Meclis-i Vâlâ’dan katl ve sirkate dair alınan kararları gösteren olaylar,
- Konar-göçer gruplar olan aşiretler ile devlet ve köylü arasında yaşanan olaylar.

²⁰⁶Örneğin Defterdar Sarı Mehmet Paşa *Nesâyih’ül- Vüzerâ v’el- Ümerâ*’sında reayaya zulümden her zaman kaçınılması gerektiğini şöyle izah eder: “Zulümden багааует hazer ve zâlîme dahî muîn olmaktan ihtirâz idüb mümkün oldukça müdâfâsına ihtimâm ve mazlûm ve garîblerin gönlinü ele alub duâ-yı hayırların isticlâbe sa’y ü ikdâm ideler...”. Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1992). *Devlet adamlarına öğütler*. (Sad. Hüseyin Ragıp Uğural). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 93.

²⁰⁷Musa Çadırcı, Anadolu’da toplumsal şiddet olaylarının kesilip güvenliğin sağlanması için Tanzimat’ın şu üç husus üzerinde durduğunu belirtir: *Kapu halkının kaldırılması, mürur tezkiireleri ve aşiretleri iskân teşebbüsü*. Devlet bu üç hususta mücadele ederek şiddeti önleme ve asayîşi sağlama konusunda önlemleri ön plana almıştır. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 133-153. II. Abdülhamid dönemi güvenlik politikalarında dış ilişkiler konjonktürü ve modern devlet aygıtlarının ağırlık kazanması ile mürur tezkiireleri/pasaportların daha fazla önem kazandığını ve bu mücadelenin ağırlığını görmekteyiz, bkz. İ. Yılmaz (2014). *Serseri, anarşist ve fesadın peşinde- II. Abdülhamid dönemi güvenlik politikaları ekseninde mürur tezkereleri, pasaportlar ve otel kayıtları*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. özellikle s. 164-247.

²⁰⁸شقاوت : Burada bizi ilgilendiren anlamı; eşkıyalık, haydutluk. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 1151.

İlk gruptaki şikayet olaylarına dair üç dönem içinde toplam 52 adet belge tespit edilmiştir. Katl ve sirkate dair 16 belge ve aşiretlerin müdahil olduğu olaylara karşı ise 14 adet belge incelenmiştir. Bunların yekûnu 82 adet belge yapmakla birlikte toplam örneklem hacminin de borçluluk ve vergi ile birlikte en büyük kalabalığını oluşturmaktadır. İncelenen belgelerin yaklaşık olarak çeyreği bu minvalde vakalardır.

Buradan hareketle, merkezden taşraya iletişimi konu edinen ayniyat defterlerine göre taşrada şikayet/şiddet konusu en başta gelen hususlardan biridir diyebiliriz. Belgelere bakıldığında ise meselelerin çözümü büyük oranda kırsal idareden beklenmekle birlikte olayların çapına göre merkezi idare asker sevki gibi araçlarla olaylara müdahil olmaktadır. Şimdi belgelere tafsilatı ile değinerek taşrada vuku bulan olayların taraf ve boyutlarını, bu olayların hangi bölgelerde sık görüldüğü yani incelediğimiz sancaklar içerisinde hangi bölgelerin daha muhtaralı olduğunu, merkezin ya da kırsal idarenin müdahale yöntemlerini ve alınan kararları inceleyelim.

1.4.1. Şikayetin fail, meful ve boyutları: eşkıyalar, köylü ve diğerleri

1.4.1.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845

3 Haziran 1839 tarihinde Bursa mütesellim ve naibine gönderilen kaimeye göre²⁰⁹ Bursa'da oturan Osman, Karahisar Şerifi ahalisinden Paşa oğlu Mehmed ve Cihanbeyli aşiretinden Köseoğlu Ahmed ve Mustafa, kimselere tasallut olduklarından mütevellit yakalanarak kürekçi olmak üzere²¹⁰ götürülmüşlerdir. Bu şahısların kürek cezasında olduğunu bildirmek için kaime kaleme alınmıştır. Aynı senenin 22 Temmuz'unda Ankara müşiri hazretlerine iletilen kaimeden, Kayseri sancağında bulunan Sarımsaklı karyesinde ikamet eden Külhanoğlu Pavli(?) nam zimminin reayayı muhtelif şekillerde rencide ettiğini öğrenmekteyiz. Bunun üzerine arzuhal kaleme alan bölgedeki reaya, adı

²⁰⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 60/022. 30.05.1255.

²¹⁰Oğuzhan Günel, ayniyat defterlerinden elde ettiği vesikalara göre Osmanlı Devleti'nde 1850-55 yılları arasında suç ve cezaları değerlendirmiştir. Tezin 48-58. sayfaları kürek cezalarını tanımlar. O. Günel (2018). *624 numaralı ayniyat defterine (H.1266-1271 /M.1850-1855) göre Osmanlı Devleti'nde suçlar ve cezalar*. Ordu: Ordu Üniversitesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

geçen şahıs hakkında gereğinin yapılmasını istida eylemiştir. Konu Ankara müşirine havale olunmuştur²¹¹.

12 Haziran 1839 tarihinde Bursa mütesellimine gönderilen belge ise şunları aktarır: Bursa Beygârbaşı mahallesinde bazı eşkıyalar ile birlikte hilaf Rıza, firar etmeye cesaret göstermiş ve geşt-ü güzâr etmiştir. Geçtiği mahallerde de hasar vermektен geri durmayan adı geçen yakalanarak bu tarafa getirilmiş, kaydı yapılmıştır. Bursa naibinin tahrirâtı malum olmuş ve kürek cezası gerek görülmüştür. Durumun ifadesi için kaime gönderilmiştir²¹². Aynı makama bir sonraki gün gönderilen kaime de aynı minvaldedir. Buna göre Bursa sancağının Yenişehir kazasına tabi Çeltikali karyesi ahalisi hayvanatıyla, Müstevir(?) karyesinde bulunan Divan-ı Deavi Nezareti muavini İsmail Efendi'nin mutasarrıfı olduğu hayvanatı koruyan meraya, Behramin nam zimmi ile Mermercik karyesi sakinlerinden Sarhoşoğlu İrani(?) ve Berber Hanok nam zimmilerin sürekli vuku bulan müdahaleleri Meclis-i Şer-i Enver'de kabul edilmiştir. Bu konuda Behramin'in kovulması kararlaştırılarak kürek cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir. Bundan sonrasında adı geçen şahsın dersini almaması durumunda terbiye edilmesi üzerine de karara varılmış ancak kürek cezasının ıslahına yettiği ve haylice vakit aldığı Ermeni Patriği tarafından beyan edilerek bir daha müdahalede bulunmayacaklarına dair patrik tarafından kefalet verilmiştir²¹³.

Yine Bursa mütesellimine 24 Aralık 1839 tarihinde giden bir kaimeye göre²¹⁴, “geçenlerde Seferihisar kazasında bazı fesadiye olaylar vuku bulmuş” ve kaza voyvodası ile naibi karar alarak Seferihisar'a bir nefer adam göndermiştir. Keyfiyetin tahkiki yapılmış ve buna göre, olaylara sebep olanların Fennahoğlu Hüseyin ile Seferihisarlı Veli Molla oğlu Süleyman ve sair kişiler olduğu anlaşılmıştır. Böylece oraya bir vekil atanması ve dersaadete getirilmesi mümkün olmayanların davasının orada görülmesi üzere gereken şahısların Bursa'ya sevki konusunda bir kıta “buyruldu” tahrir olunmuştur. Tahriratın yerine getirilmesine, hazır olan neferatın memleketlerine gönderilmesine, saf(masum) olan ahalinin evlerine gönderilmesine himmet buyurmaları istenmiştir. Bir hafta sonrasına tarihlenen bir diğer kaimenin yukarıda bahis mevzu olan

²¹¹A. A. **Ayniyat Defteri** 67/018. 30.05.1256.

²¹²A. A. **Ayniyat Defteri** 60/030. 30.05.1255.

²¹³A. A. **Ayniyat Defteri** 60/036. 30.05.1255. Belgeden de görüldüğü üzere malum şahısların baba adları, ikametleri gibi onları tanımlayacak bilgiler açıkça verilmiştir. Ayrıca bir millet lideri olarak Ermeni patriğinin önemi ortadadır.

²¹⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 63/016. 29.12.1255.

olaylara binaen gönderildiğini düşünüyoruz. “Günyüzü ahalisinin vuku bulan fesatlıklarının Seferihisar’a dahi sirayet etmiş olmasından” şikâyet eden belge, buranın naib ve voyvodasının ilgili kişilerin cezalandırılması için ihzar eylemiş olduklarını ancak divit muhasebesinde bulunan bazı şahısların da suça iştirak ettiğini ve bunların tespit edilip cezalandırılarak sürgüne gönderilmeleri gerektiğini söylemektedir. İktiza eden memur ve diğer şahısların tevkif edilerek celbine “etrafa duyurulmaksızın” himmet buyurmaları istenmiştir²¹⁵.

Ankara sancağına giden başka bir yazı 20 Ağustos 1839’a tarihlenmiştir ve feriklik makamıdır. “Askerin talim ve terbiyesi” üzerine olan yazıya göre, iktiza eden bazı öğütlerin vürudundan evvel Ankara feriki Malatya’da bulunduğu esnada oralarda uygunsuzluk emareleri zuhur ettiği belirtilerek buna sebep olan büyük-küçük her asakirin münasibi ile terbiye edilmesine başlanması buyrulmuştur²¹⁶. Aynı makama 26 Ağustos 1839 tarihinde giden bir başka yazıya göre, Ankara feriki maiyetinde bulunan alay ve mühimmatın görev yerlerine gönderilmesi için tahrirat yazılmıştır. Tahrirattan hareketle dağılmış olan askerlerin toplanması istenmektedir. Ayrıca adı geçen askerlerin içerisinde olup su-i harekette bulunarak adlarının kötüye çıkmasına neden olan üç neferin Ceza-i Kanunname-i Aliye’ye göre cezalandırılması Serasker paşa tarafından buyrulmuştur. Bununla birlikte ferikin idaresinde bulunan redif askerlerinin bundan böyle tutulmayıp kayıtlarının alınarak memleketlerine gönderilmesine karar verilmiştir²¹⁷. Buna göre asakirin sevk olunduğu mahallere varmaması ve yolda kalanların şekavete müsait olduğu rical-i devletin tahayyülünde varlığını sürdürmektedir diyebiliriz.

²¹⁵Bahis mevzu çözümeden suça iştirak eden memurların bulunduğu ortaya çıkması üzerine bir kaime daha gönderilmesi ve bir önceki belgede gördüğümüz üzere bölgeye bir nefer asker gönderilmesi vuku bulan olayların karmaşıklaştığını göstermektedir. Ayrıca iktiza edene işlemlerin *etrafa duyurulmaksızın* yapılmasının istenmesi dikkat çekicidir. A. A. **Ayniyat Defteri** 63/026. 29.12.1255.

²¹⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 61/032. 30.07.1255.

²¹⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 61/051-52. 30.07.1255. Redif askerlerinin memleketlerine gönderilmesine, çıkan huzursuzluklardan dolayı karar verilmiş olabilir. Bundan mütevellit senede iki göre talim gören ve ihtiyat ordusu olarak nitelendirilebileceğimiz redif neferatının kimi zaman ve bölgelerde huzursuzluk kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Kütahya muhassılına 3 Cemâziyelahir 1255/14 Ağustos 1839 tarihinde gönderilen kaimeye göre, Redif-i Asakir-i Hassa-i Şahane Karahisar taburu askerlerinin Safranbolu(Zağfiranbolı) şehrinde ita olunan maaşlarının ödenip ödenmemesi hususunda gelen tahrirat Serasker paşa tarafından da görülmüş olup asakirin memuriyetlerinde düzenli olmadıklarından mütevellit maaşlarının verilmemesine karar kılınmıştır. Bkz. A. A. **Ayniyat Defteri** 61/017. 30.07.1255. Aynı makama üç gün sonrasına tarihlenen bir başka kaimeye göre asakir-i muntazamiden Eğrigöz kazasına gelmiş ve aralıkta birer ikişer varmış bulunan neferlerin serasker paşanın kararı ile peyderpey gönderilmesindenense alayları, taburları ve isimleri ile birlikte bakılıp topluca gönderilmeleri uygun bulunmuştur. Bkz. A. A. **Ayniyat Defteri** 61/021-22. 30.07.1255.

20 Haziran 1839 tarihli kaime asker sevkiyatı hususundadır ve Anadolu'da birçok vilayet ve sancağa irsal edilmiştir. Buna göre, Asakir-i Muntazama-i Şahane alaylarından birinci ve ikinci alayların öncesinde Rumeli ve Anadolu'ya eyalet ve livalar ve kazalardan oluşan neferlerinin 655 tanesi henüz varmamıştır. Bu neferlerin düzenlendiği, teftiş edildiği ve hiçbirinin geride kalmaması gerektiği ve tamamının alayları canibine sevki Serasker paşa hazretleri tarafından inha ve istida olunmuştur. Asakirin geciktirilmeden alaylarına sevki buyrulmuştur²¹⁸.

15 Aralık 1839 tarihli Kütahya muhassılına iletilen kaime de redif neferatının uygunsuzlukları hakkındadır ve Karahisar-ı Sahib sancağındaki redif askerlerinin “gaflete düştüğünü” bildirir. Buna göre Samyeli(?) adındaki şeflerinin kürek cezasına çarptırılmak üzere darsaadete gönderilmesi ve işfalde bulunanların yakalanıp teslim edilmesine dair tahrirat vasıl olmuştur. Gereğinin yapılmasına himmet buyrulmuştur²¹⁹.

4 Temmuz 1840 tarihli Bursa mütesellimine giden kaime ise bir nevi şartlı tahliye hükmündedir. Buna göre Seferihisar kazası ahalisinden 6 ay süre ile tevkif edilen Bursa'da Hüseyin Bey, Osman Ağa ve eski Kiracıpaşa Ahmed Beylerin azledilmelerine dair yazdıkları arzuhalin ulaştığı bildirilmekle bir vukuata karışmamak üzere çıkmalarına dair ruhsatın verilmesine karar verilmiştir²²⁰. 14 Nisan 1841 tarihli Meclis-i Vâlâ'dan yazılan şukka Bursa meclisine gönderilmiştir²²¹. Debbâğ Mehmed nam şahsın Bursa'da vaki Kuşbaz hanının hancısı Hacı Abdullah ile bir nefer zabtiyeye zarar vermiş olduğu “çend²²² nefer kesanın şehadetü ile sabit olup” şahıslar yakalanıp hapsedilmişlerdir. Ancak mesarif-i cerrahiye'nin karşılanmamış olup adı geçenlerin beş sene müddet ile hidemat-ı sefilede istihdam olunmaları kararlaştırılmıştır. Gereğinin yapılmasına himmet eylemeleri buyrulmuştur.

²¹⁸ Kaime Aydın, Ankara, ve Konya müşirlerine, Hüdâvendigâr ve Konya feriklerine, Sinob muhafızlarına, Bursa, Balıkesir, Saruhan ve Bolu mütesellimlerine irsal edilmiştir. Belgenin altında ilgili yerlerin bir listesi vardır. Liste şu şekildedir: Ankara: Çorum, İskilib, Keskin, Seferihisar, Kargu, Safranbolu(Zağfiranbolu), Milan, Cura, Kurşunlu, Viranşehir, Ankara. Ankara Ferikine: Ankara kazası, Kayseri kazası. Hüdâvendigâr Ferikine: Kütahya kazası, Uşak kazası, Gedos kazası, Karahisar kazası. Bursa Mütesellimine: Bursa kazası, Nallıhan kazası. A. A. **Ayniyat Defteri** 60/043. 30.05.1255.

²¹⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 63/007. 29.12.1255.

²²⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 67/003. 30.05.1256.

²²¹BOA. BEO. AYN. d. (Meclis-i Vâlâ'dan) 370/023. 26.03.1257. Meclis-i Vâlâ'dan arşiv vesikaları bundan sonra “M.V.L. **Ayniyat Defteri**” olarak yazılacaktır.

²²²چند:(Farsça) :Birkaç. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 175.

13 Nisan 1842 tarihinde yine Bursa meclisine gönderilen bir şukkada²²³ ise bahis mevzu kız kaçırma. Dersaadet sakinlerinden Emine hatunun kerimesi ve okuduğu mektepte halifelik suretinde bulunan Hacı Hasan'ın evvelki gün kaçmış olduğu Emine hatunun istidası üzerine anlaşılmıştır. Adı geçen, mahallin imamı ve muhtarından tezkire alarak Bursa tarafına gelmiştir. Emine hatun kızının bulunmasını istemektedir. Bunların yakalanarak yanlarına bir memur verilmesi ve bu tarafa irsalleri hususuna mübaderet istenmektedir.

Meclis-i Vâlâ'dan Bursa meclisine 9 Temmuz 1841 tarihinde gönderilen şukkaya göre, Bursa'da mürettep asakir-i redif neferatından Ali ile zabtiye neferatından²²⁴ Abdülkadir nam şahıslar bir hayat kadınından dolayı birbirlerine girmişlerdir. Adı geçenler zapt olunmuş, Abdülkadir hasta olduğundan ruhsat verilip salınır iken Ali ise hapse atılmıştır. Bunların birbirlerinin zimmetini ibra edip davalarının görülmesi iktiza etmediği ba-ılam ifade olunmuş ancak aşırıya kaçtıklarından icra-i kadimede Asakir-i Hassa-i Şahane müşiri Rıza Paşa'ya havale olunmuşlardır. Davalarından vazgeçmiş olsalar da cerh ve darb vuku bulduğundan dersaadete ihzarları lazım geldiği işar olunmuştur. "Bu makule kanunname-i cezaya cesaret edenlerin üç sene müddet ile prangabend olmaları kanunda bulunduğundan" hapis tarihlerinden itibaren hidemat-ı sefilede istihdam olunmaları tezkir kılınmıştır²²⁵.

18 Nisan 1842 tarihinde Ankara müşirine giden şukkaya göre, Süleyman nam kimsenin Kangırı kazası Buruk karyesinde bulunan mülkiyet üzere müdahale ve taahhüt lazım gelmesine rağmen Hacı Mehmed nam kimseden alacak iddiası ile 10.000 guruşu

²²³A. A. **Ayniyat Defteri** 90/006. 30.03.1258.

²²⁴Tanzimat ile birlikte askerlik alanında yapılan en önemli iki değişim görev süreleri ve kolluk kuvvetleri alanında olmuştur. Fermanda belirtildiği gibi "*muhafaza-i vatan için asker vermek ahâlinin farize-i zimmeti ise de şimdiye kadar cârî olduğu veçhile bir memleketin aded-i nüfusu mevcudesine bakılmıyarak... her memlekette lüzümü takdirinde talep olunacak neferât-ı askeriyeye için bazı usûl-i hâsene ve dört veyâhüd beş sene müddet istihdam zimmında...*" ömür boyu süren askerlik mesleği 1843 senesinde alınan bir karar ile beş seneye sabitlenmiştir. K. Kayalı (1985). Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri ve ordu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 5. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınevi. s. 1253. (Alıntı: (Der.) İnalçık ve Quataert, 2019, **a.g.k.**, 14-15). Diğer önemli gelişme ise Zaptiye Müşirliği'nin kurulmasıdır. Güvenlik işlerini seraskerliğin yürütmesi askerlerin asli görevlerini yürütmelerinde engel teşkil ediyordu ve müşirliğin kuruluşu ile kolluk kuvvetleri bağımsız bir makama bağlanmış oldu. Bununla birlikte bir de Zaptiye Meclisi oluşturuldu. Sonrasında lağvedilen meclisin yerine Divan-ı Zaptiye ve Meclis-i Tahkik kurularak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlandılar. Aynı sene tüm ülkede zaptiye ve sonrasında jandarma adını alan bir zabita kuvveti kuruldu. Z. Toprak (1985). Tanzimat'tan sonra Osmanlı kolluk kuvvetleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 5. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınevi. s. 1269-72. Askeri alandaki yenilikler hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. M. Çadırcı (2008). *Tanzimat sürecinde Türkiye- Askerlik*. Ankara: İmge Yayınevi.

²²⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 374/008. 26.02.1258.

zapt eylediği beyanıyla müdahalenin men'i ve def'i istida olunmuştur. Meselenin tahkiki sureti ile müdahalenin men'ine himmet buyrulması istenmiştir²²⁶. 31 Temmuz 1842 tarihinde ise Kütahya müşirine bir kaime gönderilmiştir. Buna göre Günyüzü kazası²²⁷ ahalisinden Mehmet nam kimsenin evine yine aynı ahaliden Mustafa ve Hacı Ahmed oğlu Ali nam kimseler gece vakti girerek eşyalarını gasbetmiş ve evlatlarını darp etmişlerdir. Keyfiyet kaza tarafından ihbar olunmuş ve ahaliden bir kişi, oğlunu bu keyfiyete kendilerinin müstelzim atadığını bildirerek payını istida eyleyen bir arzuhal yazmıştır. Keyfiyetin ve mazbatanın bu tarafa işarı istenmektedir²²⁸.

Bir hafta sonrasında Bursa sancağına iletilen kaimeden, Yenişehir Bursa'da ikamet eden Hasan, İbrahim ve değirmenci Hasan nam şahısların fukaranın malına tasallut olduğunu öğrenmekteyiz. Keyfiyetin tahkik ve işarı Bursa kaymakamından istenmektedir²²⁹.

Ankara ferikine giden 29 Mayıs 1843 tarihli kaime Hacı Mehmed nam kimsenin Ankara sancağında vaki Şevriye(?) kazası Bayezid karyesinde mutasarrıfı olduğu mülk ve tarlaları olduğunu ve Kangırı kazasından Karapazar ahalisinden Hacı Veli nam kimsenin cebren 900 gurusunu gasp ettiğini bildirir. Mehmed'in torunu arzuhal ile iktiza edenin icrasını istemiştir²³⁰. Aynı sancağa fakat bu sefer mutasarrıflık makamına iletilen Meclis-i Vâlâ'dan kaime 12 Haziran 1844 senesine tarihlenmiştir. Osmancık kazasına tabi Obataşlı karyesi ahalisinden Topuzoğlu Mehmed ve Alayağası oğlu Ali nam kimseler karye-i mezburda İbrahim Efendi oğlu Sadullah nam kimsenin ol civarda bulunan ambarına gelip hinta²³¹ ve sairini sirkat etmek niyeti ile ambara girmek üzere iken yakalanmışlar ve üzerlerine varılarak mücadele verilmiştir. Sirkat niyeti ile girildiği hazret-i şer'i-de ikrar olunmakla şahısların daha evvel de eşkıyalık yaptıkları gerekçesi ile şikâyetçi olunmuştur. Hatta malum kimselerin ıyâllerini taciz etmeğe cesaret gösterdikleri bildirilerek bunların def olunması talep edilmiştir. Zuhur eden irade-i seniyyeye terkiban adı geçenlerin tevkif edildiğine dair tevarüd eden şukka, Kangırı meclisinin mazbatası ve Osmancık kazası naibinin ilamı ile keyfiyet, Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Şahısların eşkıya güruhundan olduğu huzur-ı şer'i'de ahali

²²⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 90/019. 30.03.1258.

²²⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 63/026 numaralı belge de Günyüzü ahalisinin *fesatlıklarından* bahsetmekte idi.

²²⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 94/005. 10.07.1258.

²²⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 94/033. 10.07.1258.

²³⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 106/016. 17.05.1259.

²³¹حنطه: Buğday. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 416.

tarafından söylenmiş olmakla kimlerin suça müdahil olup olmadıkları ve müdahil olanların kimlere musallat olduğunun tetkiki için huzur-ı şer'i'de mürafaa olunmaları ve mahkemelerinin görülmesi lazım gelen ilam ve mazbata, Meclis-i Vâlâ'ca yazılmıştır. Himmet eylemeleri istenmektedir²³².

Yine Ankara mutasarrıfına iletilen 6 Kasım 1845 tarihli kaimede, Ankara'da oturan Harun oğlu Kerküd(?) nam zımminin emvalini gasp ederek firar eden Kangırı sancağından Mustafa nam kimsenin öncesinde yakalanarak Ankara meclisinde davasının görülmüş olduğunu ve emvalin tarafgire ulaştırılmasına karar verilmiş olduğunu öğrenmekteyiz. Lakin adı geçen zımminin emvalini geri alamadığına dair arzuhal göndermiştir. Bunun için, meselenin çözümüne himmet ve keyfiyetin işarı siyakında kaime gönderilmiştir²³³.

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere incelediğimiz birinci dönemde hemen her minvalde vakaya rastlamak mümkündür. Bu örneklerde dikkat çeken hususları şöyle sıralamak mümkündür:

- Muhtelif eşkıya taifesinden kimselerin yol açtığı “fesadiye” olaylar yoğunluktadır. Belgelerde “tasallut olma” şeklinde geçen bu minvalde vakalar köylü üzerinde baskıya yol açmış, kimi olaylar bir kereliğine görülmüş iken aynı şahıslar tarafından sürekli sıkıştırılan bir kaza ahaliyi yahut birtakım kimseler olduğu da görülmüştür,
- Ambarlara, meralara yahut hanelere sirkat için girip hane halkına, emval ve eşyalarına zarar vermek şeklinde vuku bulan olaylar Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya sancakları içinde sıklıkla görülür. Belgeler de bu gibi durumların faillerini “eşkıya” olarak anar,
- Ahaliden eşkıyalar dışında redif neferatına dair kimi belgeler boшта bulunan askerlerin fesadiye olaylara müdahil olabildiğini göstermektedir. Bundan mütevellit merkezi idare bu asakirin ivedilikle bölgelerine sevkine ve geçtikleri güzergâhlarda sükûnetin korunmasına dikkat etmiştir,
- Sirkat, cerh, haneye tecavüz gibi eşkıyalık vakaları ile birlikte kız kaçırma olaylarına da rastlamaktayız,

²³²M.V.L. **Ayniyat Defteri** 387/030. 29.06.1260.

²³³A. A. **Ayniyat Defteri** 117/010. 29.12.1261.

- 1839 senesinde peşi sıra gönderilen iki belgeden ise Günyüzü ahalisinin fesatlıklarının başka mahallere de sirayet ettiğini ve olayların büyüdüğünü gözlemleyebiliyoruz. Bölgeye asker sevk edilmiş ve müdahalenin ivedilikle men'i buyrulmuştur.

Eşkiya mefhumundan bahsederken belgelerde de açıkça görüleceği üzere organize bir toplumsal cürüm teşekkülünden bahsetmiyoruz. Burada bahis mevzu olan, ahaliden yahut ahali dışından kimselerin, yalnız yahut birlikte giriştiği hırsızlık, gasp gibi köylü taifesine musallat olması ve sonuçta maddi ve manevi zarara uğratmasıdır. İkinci ve üçüncü dönemde de sık sık bu minvalde vakalarla karşılaşacağız. Nitekim bu durum incelediğimiz sancaklarda şekavet unsurlarının düzenli ve sürekli biçimde varlığına işaret etmektedir.

1.4.1.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-55

Meclis-i Vâlâ'dan Ankara valisine 8 Ekim 1849 tarihinde giden bir şukka kız kaçırma olaylarını merkezine alır²³⁴. Belge şunları söyler: “Kız kaçırma fezahatinde bulunan eşhasın altı mah müddet ile prangabend olmaları ceza-i iktizadan ise de” bu tarz vakalar fazlası ile arttığından sürenin artırılarak caydırıcı olmasına dair Meclis-i Vâlâ'ya mazbata verilmiştir. Buna cüret edenlerin bu süre ile cezalandırılması, gerek ehl-i İslam gerek reaya gerekse kaza-i âhar memleket mahkemelerinde tahkik olunduktan sonra şahsın cürümüne göre üçten yetmiş dokuza kadar değnek ile darb edilmeleri derkâr(ek) ile hetk-i namusa cüret edenlerin değnek ve altı aydan üç seneye kadar prangabend olmaları kararlaştırılmıştır. Bundan böyle bu makule vukuatta bir minval muharrer iktiza halinde icrasına himmet buyurmaları buyrulmuştur. Belgeden anlaşılan öncesinde altı ay ile sınırlı olan kız kaçırma cezası, vakaların cinsine göre üç seneye kadar uzatılmıştır. İlk dönem içinde de kız kaçırma vakalarına rastlamış idik. Meclis-i Vâlâ'dan adı geçen cürüme dair düzenleme gelmesi belgede de açıkça belirtildiği üzere bu minvalde vakaların fazla vuku bulmasındandır.

²³⁴M.V.L. **Ayniyat Defteri** 415/042. 14.02.1266.

17 Haziran 1850 tarihli şukka Kütahya muhassılına gönderilmiştir. Buna göre Tavşanlı kazasına bir çarık mesafede bulunan vakfiyeye bu sıralar Çukur karyesi ahalisi tarafından müdahale olunmaktadır. Keyfiyetin bir memur aracılığı ile tahkik edilip önlenmesine dair Tavşanlı kaza ahalisi arzuhal göndermiştir. Keyfiyetin tahkik ve işarı istenmektedir²³⁵. Ankara valisine aynı senenin 14 Temmuz’unda giden bir şukkaya göre ise Şeyh Hacı Ebubekir, Boyanabad kazasına tabi Şancılar karyesi ahalisinden bir takım kimseler tarafından rahatsız edilmektedir. Ebubekir terafu ile iktiza eden cezayı almalarını talep etmiştir²³⁶.

15 Kasım 1850 senesine tarihlenen bir başka şukka ise Bursa’da vaki bir bağın kimselerce zapt edildiğini ve bağ sahibinin şikâyetini dile getirmektedir. Hüdâvendigâr valisine konunun çözümü için himmet buyrulmuştur²³⁷.

Bir kız kaçırma bahsi de Kütahya sancağında geçmektedir. 12 Haziran 1851 tarihli şukka, redif asakirinden Hasan Ağa’nın arzuhali üzerine yazılmıştır. Gedos kazası sakinlerinden Yörük Musa’nın kerimesi Emine hatunun bu aralar geziye çıkacak iken kaza ahalisinden Abbas oğlu Mustafazade Celil tarafından cebren alıkonulmaya çalışılmış olmasından mütevellit Hasan Ağa, Celil’in mahallinden acilen terafu olunması ve iktiza eden cezayı almasını istida eylemiştir. Keyfiyetin tahkik edilmesi ve Kütahya’da çözülemez ise ba-mazbata bu tarafa(İstanbul’a) işarı Kütahya kaymakamından istenmiştir²³⁸.

Kütahya kaymakamına bir hafta sonrasında giden bir başka şukkaya göre²³⁹, Eskişehir kazası sakinlerinden Hacı Abdülrahim Ağa’nın vekili bulunduğu Musa Efendizade Çerkes Mehmed Ağa’nın üç nefer Çerkes gulâmı adam yaralamış ve akabinde kazaya vürud edip fevt olmuşlardır(kaçmışlardır). Adı geçenlerden biri yakalanmış olup mahpusta tevkif edilmektedir ancak diğerlerinin de bulunup iktiza edenin icrası istenmektedir.

Yaklaşık bir sene sonra, 9 Haziran 1852’de aynı makama giden bir başka şukkada, Tavşanlı kazasında bulunan tarikat-ı aliyye dergâhına giden yolların kaza ahalisinden kimseler tarafından sabote edildiğini öğrenmekteyiz. Dergâhın postnişi Şeyh Hasan

²³⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 133/008. 20.10.1266.

²³⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 133/029. 20.10.1266.

²³⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 135/029. 29.04.1267.

²³⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 137/017. 29.12.1267.

²³⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 137/021. 29.12.1267.

Efendi “dergâhın 130 senelik vakfiyesi bulunmaktadır” diyerek yolların tahrip edilmesinin men’ini istida eylemiştir. Keyfiyetin tahkik olunması ve iktiza edenin icrası buyrulmuştur²⁴⁰.

Zeliha hatunun arzuhalı üzerine yazılan 20 Aralık 1851 tarihli şukka²⁴¹ Ankara valisine iletilmiştir. Salmanlı kazasına tabi Özi karyesinde mutasarrıf olduğu bahçeyi Yozgat sakinlerinden Âsab oğlu İsmail, 10 seneden beri zuhur eden hasılatını dahi vermediğinden gerekenin icrası için gönderilen tahrirattan sonra adı geçen kişi, bağı vekil olunan Kazım Efendi’den satın aldığı iddia etmiştir. Ancak müteveffa, vekil bulunmadığından hareketle terafu olunması istida olunmuştur²⁴².

5 Temmuz 1853 tarihinde Kütahya kaymakamına giden şukkaya göre Kütahya kumpanya eski memuru Ağvi’nin Bursa’ya ihzârı ile vuku bulan 1 yük 42.575 guruşluk meblağı cebren alıkoyması hapsi ile sonuçlanmıştır. Borca karşılık hanelerinin ve muhtelif emlakının alındıktan başka, ailesinin ikamet ettiği hane dahi kumpanya tarafından zapt edilmiş olup bunun diyetten olmadığı, muhasebe defterlerinin tetkik edilmesi ve haksızca alınan emlakının geri verilmesi ve kendisinin ihraç olunması ile diyetin adilane bir tetkik ile tesviyesi istida olunmuştur. Lakin cevap alınmadığından mütevellit bir kez daha arzuhal yazılmıştır. İktiza edenin icrasına mübaderet istenmektedir²⁴³. Aynı makama 8 Mart 1854 tarihinde iletilen bir şukkaya göre ise

²⁴⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 138/034. 30.05.1268.

²⁴¹A. A. **Ayniyat Defteri** 138/037. 30.05.1268.

²⁴²Yücel Terzibaşoğlu’nun bir mülkiyet davası üzerinden XIX. asırda mülkiyet haklarını incelediği çalışması için bkz. Y. Terzibaşoğlu (2006). Eleni Hatun’un zeytin bahçeleri: 19. yüzyılda Anadolu’da mülkiyet hakları nasıl inşa edildi?. *Tarih ve Toplum*. Sayı: 4, Güz, s. 121-147. İhtilaf durumlarında arazi sınırlarında tarafların uyuşması nadiren görülmekle birlikte İngiltere ve Fransa ile mukayese edildiğinde *arazi sınırlarının muğlaklığı* söz konusudur. Örneğin, Mihaliç mera mutasarrıfı ve ahali arasındaki ihtilafı çözmek için bölgeye giden mülkiye müfettişi Galip Paşa “*Vakıa hemen her yerde arazinin mikdar-ı hakikiyesiyle tapu senedadında muharrer mikdar beyninde fark var*” (s.124) demiştir. Makaleye konu olan adı geçen hatunun zeytin bahçelerinde de, adı geçen arazinin başında durulmadığından mütevellit mahallin muhtarı da dâhil olmak üzere araziye işlemişlerdir. Dava söz konusu olunca miyane senetleri sunmuşlar ve adı geçen hatunun aleyhinde karar çıkmıştır. Nizamiye mahkemelerinden sonuç çıkmayınca idare meclislerini de atlayarak doğrudan Dâhiliye Nezaretine başvuran hatun, uzun uğraşlar sonucunda lehine karar çıkartabilmiştir. Hülya Taş ise, Tanzimat döneminde başlayan kadastro hareketlerinin Batıdan dolaysız intikal etmediğini söyleyerek görsel/haritavâri veriler sunmasa da yazılı ifade ile belgelerin araziler, tarlalar ve bahçeleri dönemin koşullarına göre net olarak tanımladığını söyler, H. Taş (2007). 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı kayıtlarında kullanılan tarla sınırı ve büyüklüğü için ölçüler ne kadar muğlaklı?. *Kebikeç*. Sayı: 24, s. 59-73. Eleni hatunun davasının çözümünün 1919 yılına kadar uzadığını (s.144) ve Galip Paşa’nın adı geçen yorumlarını göz önüne aldığımızda belgeler ile pratiğin arasındaki farkı okumuş oluruz. Aslında bize dilemmayı sunan da belgelerdir. Nitekim Yücel Terzibaşoğlu çalışmasında *defterlerin ve memurların perişan hallerinden* söz eder.

²⁴³A. A. **Ayniyat Defteri** 143/015. 30.05.1270.

Eskişehir kazası müftüsü Süleyman Efendi'ye kimselerce tasallut olunmaktadır. Müdahalenin men'i istida olunmuştur²⁴⁴.

Meclis-i Vâlâ'dan Hüdâvendigâr valisi ve Rumeli Ordu-yu Hümayun reisine 4 Mayıs 1852 tarihinde gönderilen şukkaya göre, Üsküb sancağından Kütahya'ya sürgün edilen dört neferin vaki olan istidasına mebni bunların tahliye sebeplerinin mahallince mahzuru olup olmadığının araştırılması evvel emirde Rumeli reis-i erkânı İsmail Paşa tarafından buyrulmuştur. Bursa'da ikame olunmuş olan Debreli Mehmed'in memleketine gitmemek ve dersaadette ikamet etmek üzere öncesinde kefile rabt olduğu cihetle adı geçenin İstanbul'a gönderilmesi hususunda işar olunması Meclis-i Vâlâ'da tezkir olunmuştur. Bundan başka diğerlerinin de tahliye sebeplerinin oraca mahzuru olup olmadığının izahlı işarı buyrulmuştur²⁴⁵.

Meclis-i Vâlâ'dan Hüdâvendigâr valisi hazretlerine 12 Nisan 1854 tarihinde giden şukkaya göre, "Manyas'da mütemekkin Kazak asakirinin geçende dersaadete celb olundukları esnada Bandırma'ya yarım saat mesafede vaki mahalde üzerlerine iki eşkıya hücum etmiş olduğunun haber verilmesi ile eşkıya ile birlikte bulunmuş olan dört nefer kesanın asakir-i merkuma tarafından tayin kılınan vekilleri ile icra-i muhakemelerinde azam kılınan Meclis-i Vâlâ'nın evrak odası hilafasından Arif Efendi'nin muavenetleri ile gelen tahrirat mütalaa olunmuştur". Bunların adı geçen ahali ile aralarında toprak meselesinden bazı şer vuku bulmuş olduğu, senet ile köylüyü dolandırdıkları anlaşılmıştır. Bunlara kimsenin müdahalede bulunmaması ve keyfiyetin çözüleceği buyrulmuştur²⁴⁶.

Ankara valisine 2 Mayıs 1854 tarihinde iletilen şukkaya göre Baklalı mahallesi sakinlerinden talebe Ahmed Efendi kendi halinde meşgul iken mahalle muhtarının oğlu ve yanındaki birkaç kişi 1264(M. 1847-48) tarihinde hanelerini harap etmiş, emval ve eşyalarını gasp etmiştir. Zevcesi Hatice hatunu dahi "kocanın diyeti vardır" diyerek evinden atmışlardır. Meclisçe tahkikat yapılması ve icab-ı şer'i'nin icrası buyrulmuştur²⁴⁷.

²⁴⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 144/003. 26.12.1270.

²⁴⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 425/035. 29.10.1268.

²⁴⁶M.V.L. **Ayniyat Defteri** 433/013. 29.10.1270.

²⁴⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 144/028. 26.12.1270. Belgenin tarihlendiği 4 Şaban 1270 ile bahsi geçen olayın arasında yaklaşık 6 sene vardır. Meselenin neden bu kadar uzadığı malumumuz olmamakla birlikte bahsi geçen mevzunun ciddiyeti göz önüne alındığında 6 senenin hayli uzun bir süre olduğunu söylemek

Aynı makama 15 Kasım 1859 tarihinde giden şukkaya göre Yozgatlı Murat öncesinde ticaretle meşgul olur iken itasına sekte gelmiş, 56.000 gurusunu ve 22.575 gurusluk malını tekamürüne tevfikân vermiştir ve üç aydan beri mahpus bulunmaktadır. Şahısların hakları olan meblağdan başka zevcesinin uhdesinde bulunan haneyi dahi gasp etmiş oldukları gerekçesi ile adı geçen kusur meblağın ve evin itasını istida eylemiştir. Meclis marifeti ile keyfiyetin tahkik olunması istenmektedir²⁴⁸.

İkinci döneme ait vaka örnekleri de ilk dönemde olduğu gibi muhtelif biçimlerde tasallut olma olaylarını ihtiva eder. Bununla birlikte bu dönem içerisinde ilgi çekici kimi detaylar da vardır ki bu hususları şöyle sıralamak mümkündür:

- Zeliha hatunun şikâyetine göre mutasarrıfı olduğu arazi üzerine bir şahsın tasallut olması 10 seneyi bulmuştur²⁴⁹. 10 senelik bir tasarruf davasının halen sürüyor olması ve adı geçen şahsın arzuhal ile mevzunun çözümüne başvurması bürokratik uyuşukluk yahut belirsiz olan tapu-arazi işlemlerini işaret edebilir,
- Yine yukarıdaki örnek minvalinde bir vaka da Ankara sancağına iletilen Ahmed Efendi'nin yaşadıklarıdır²⁵⁰. Bölge muhtarının oğlu ve tairesindekiler adı geçen şahıs ve ailesine tasallut olmuşlar ancak belgede zikredilen tarihe göre olay altı senedir çözümsüz kalmıştır. Bu durum da bizlere muhtarın müdahil olup kırtasiyecilik ve koruma gibi yöntemlerle tetkikin gerçekleşmemesini sağladığı işaretlerini sunabilir,
- Bundan başka yine ilk dönemdeki gibi nefy²⁵¹ olan askerlere ve bunların müeyyidelerine dair vakalar mevcuttur,
- Bu dönemde gördüğümüz belki de en ilginç gelişme Meclis-i Vâlâ'dan 1849 senesinde Ankara valisine iletilen şukkadır²⁵². Kız kaçırma davalarına binaen müeyyidelerin muhtevasında yapılan düzenleme, bizlere o zamanlarda bu

mümkündür. Adı geçen hadise için varsayım olarak kalsa da faillerden başı çekenin mahalle muhtarının oğlu olması, bize muhtar tarafından faillerin korunduğunu söyleyebilir. Nitekim bununla ilgili örnekler mevcuttur. Tevzii işleri ile de ilgilenen muhtarların yukarıdaki *Eleni hatun* örneğinde olduğu gibi işleri karmaşıklaştırdığını ve kendi lehine olmak üzere yerel iktidar güçlerini kullandıkları görülmüştür.

²⁴⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 153/012. 01.01.1277.

²⁴⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 138/037. 30.05.1268.

²⁵⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 144/028. 26.12.1270.

²⁵¹نفي: Sürme, sürgün etme. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 959.

²⁵²M.V.L. **Ayniyat Defteri** 415/042. 14.02.1266.

minvalde vakaların sık yaşandığını göstermektedir. Meclis de sonuç olarak iktiza eden olaylarda ceza sürelerini artırmıştır.

Üçüncü dönemdeki belgelere değindikten sonra şekavet hususunda her üç sancak için de umumi bir değerlendirme yapmak mümkün olacaktır.

1.4.1.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864

Meclis-i Vâlâ'dan Hüdâvendigâr mutasarrıfına ve maliyeye 16 Aralık 1859 tarihinde giden şukkaya göre, Kütahya sancağında “eyyam-ı mazaratı eşkıyadan hüsn-i muhafazası için iki makul zaptiyenin istihdamı” bundan öncesinde mahallinden işar olunmuştur. “Şu aralık liva-i mezburun ekser mahallesinde makul kul haylice eşkıyabaşlılık göstermiş”, hatta tahsilata dahi başladıkları²⁵³ ve bunların def'i mazaratı mevcut neferatın kafi olduğuna dair işardan anlaşılmıştır. Lüzum kalmadığı halde hemen ruhsat verilmek şartı ile kefaret edecek miktar mukataa tertip edilip istihdamı ile zimmetlerine celb ve Meclis-i Vâlâ'dan tezkir olunmuş ve maliyeye de bildirilmiştir. “Ber muceb icra-i iktizası misüllü mazarattan ikdamat-ı kâmilinde ibka-i hususuna himmet eylemeleri” buyrulmuştur. Hemen altında maliye tarafından “hazinece tesviye-i icabına” olmak üzere onay verilmiştir. Belgeye göre adı geçen tarihlerde Kütahya sancağında bir hayli karışıklık vuku bulmuştur²⁵⁴. Öyle ki; livadan zaptiye talebinde bulunulmuş ve ekser mahalde eşkıyalıklar, usulsüz vergi –haraç- toplama baş göstermiştir.

Bursa mutasarrıfına 26 Ağustos 1860 tarihinde gönderilen şukka ise Şerife hatunun takdim eylediği arzuhal üzerinedir. Öncesinde Bursa'da vefat etmiş olan hassa mirlivalarından Tahir Paşa'nın Bursa'da mutasarrıfı olduğu hususat-ı hanesinin kendi uhdesinde olup merhumun büyük oğluna burayı satmasından ve kendisine bir akçe dahi verilmemesinden başka, merhumun zimmetinde olan 8.500 guruş ile defter-i müfredat

²⁵³Belgenin “tahsilata dahi başladıkları” olarak bildirdiği eylem, yetkisi bulunmadığı halde vergi toplama cıbayetinde bulunan birtakım “eşkıya” taifesini tanımlamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde vergi yolsuzlukları özelinde bu minvalde vakalar sıkça görülecektir.

²⁵⁴Görüldüğü üzere Kütahya'da yaşanan karışıklıklardan mütevellit asker sevkine yönelik alınan kararlar Kütahya kaymakamına değil, Kütahya sancağının bağlı bulunduğu Hüdâvendigâr eyaleti mutasarrıfına gönderilmiştir.

müteveffada olup, bir dükkân ve bir takım eşyanın da hakkı olup istenmiş ancak muhalefet edildiği gerekçesi ile tahsil edememiştir. Meclis marifeti ile keyfiyetin tahkik edilip iktiza edenin icrası ve muhalefet olunur ise bu tarafa işarı buyrulmuştur²⁵⁵.

23 Eylül 1860 tarihinde Ankara valisine gönderilen bir şukka da Zeynep hatunun arzuhali üzerinedir. Zevcii Bekir'in vuku bulan suçlarından mütevellit eski Ankara valisi döneminde tayin edilen Osman Ağa, adı geçen katlini idam etmiş ise de o aralık mumaileyh hatunu ve evini kurşunlayan Bekir, emval ve eşyayı da gasp etmiştir. Şuan yetimleri ile perişan halde bulunan Zeynep hatun, hükme göre iktiza edenin icrasını istida eylemiştir²⁵⁶. 7 Nisan 1861 senesinde bir şukka ise Ankara kaymakamı Rıza Paşa'ya yazılmıştır²⁵⁷. Asakir-i şahaneden mahreç Ömer'in takdim eylediği arzuhale göre bundan bir ay öncesinde memleketi Kayseri'ye doğru giderken Ankara taraflarında Şenciler karyesinde iki nefer adamın gasbına uğramıştır. Onları takip etmiş ise de muvaffak olamamıştır. Keyfiyeti öncesinde bildirmiş ise de sonuç alamamış olduğundan gasbedilen eşyasının teslimi için istida eylemiştir. Liva müdürü olayı müşahede edemediğinden arzuhal yollamış ve eşyanın ortaya çıkarılarak sahibine teslim edilmesi ve keyfiyetin işarı istenmiştir²⁵⁸.

Meclis-i Vâlâ'dan Bursa mutasarrıfı ve Maliye Nezareti Celilesi'ne 23 Nisan 1861 tarihinde gönderilen şukka ise derbendlerin muhafazası meselesini ihtiva etmektedir. Erdek sancağı dâhilinde bulunan İdincek, Bandırma ve Kapudağı kazaları ve sathında vaki derbendlerin mukir eşkıya olmasından dolayı hüsn-ü muhafazasına mebni 76 senesi teşrin-i sanisi(M. Kasım-Aralık 1860) ibtidasından itibaren tertip olunan bir çavuş ve beş nefer süvari zabtiyesinin daimi mühlet ile istihdamına cevaben ba-mazbata vuku bulan işar üzerine, Meclis-i Vâlâ'da karar kılınmış olup hazinece ibkası maliye nezaretine bildirilmiştir. Belgenin hemen altında maliyenin onaylayan ifadeleri yer almaktadır²⁵⁹. Bursa canibine gönderilen neferatın derbendlerin muhafazası için devamlı istihdamlarına karar verilmesi bölge canibindeki derbendlerin asayiş açısından yetersiz olduğunu göstermektedir.

²⁵⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 154/005. 30.07.1277.

²⁵⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 154/022. 30.07.1277.

²⁵⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 155/022. 29.02.1278.

²⁵⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 155/022. 29.02.1278.

²⁵⁹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 459/019. 07.04.1278. Düzenli kolluk kuvvetleri kurulmadan evvel –ki kurulduktan sonra da ikili bir şekilde devam etmekle birlikte- konar-göçer gruplar da vergi muafiyeti ile birlikte derbendlerin muhafazası için buralara yerleştirilebiliyorlardı. Orhonlu, 1987, **a.g.k.**, 102-112.

21 Mayıs 1861 tarihinde Meclis-i Vâlâ'dan aynı makamlara bir şukka daha gitmiştir ve bu belge de posta tatarlarının muhafazasını ihtiva etmektedir. Buna göre, yük ve posta tatarlarına zarar veren “serseri ve eşkıya taifesinin” önünü almak üzere Kütahya sancağına gönderilen iki nefer çavuş yüz yetmişer ve yirmi nefer süvarinin yüz kırkar guruş maaş ile rûz-ı kasıma kadar istihdamları 25 Nisan 1861 tarihli varid olan tahrirat-ı şerifleriyle sancak meclisi mazbatasında inha ve istida olunan mevzu Meclis-i Vâlâ'ya havale olmakla uygun görülmüş olup maliye nezaretine de bildirilmiştir. Maliyenin onayı da yine belgenin altına ilişiktir²⁶⁰. Yukarıdaki belgede de Kütahya'da vaki derbendlerin muhafazasına ilişkindir. Bu dönemde Kütahya sancağında yolculuk ve ticaretin muhataralı bulunduğunu söyleyebiliriz.

Ankara mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya meclis tarafından 19 Ekim 1862 tarihinde gönderilen belgeye göre ise Ankara eyaleti Kangırı sancağı dâhilinde olup mevsimlik göç edecek olan tüccar ve saire, eşkıya tarafından zarar görmüş olup mahlinden 10 Ağustos 1862 tarihli mazbata ve sancak kaymakamından işar olunan şukkaya göre “koruma amaçlı neferat gönderilmesi” istida olunmuştur. Neferatın “nizama aykırı görülmesine rağmen” iktiza ettiği anlaşılmış olmakla gereken müddet ile irsalleri ve süre dolunca ruhsatlarının verilerek mahallerine tekrar irsal olunmalarına karar verilmiş ve keyfiyet maliye nezaretine de bildirilmiştir²⁶¹. Yukarıdaki belgelerden farklı olarak burada Ankara sancağında geçiş güzergâhlarında vuku bulan eşkıyalıklara mebni neferat istihdamına karar kılındığını görüyoruz. Dikkat çeken husus ise fazladan nefer istihdamının nizama aykırı bulunmasıdır. Yine de bunun gerekli olduğu görülmüş ve neferlerin iktiza eden süre içerisinde istihdam olunmalarına ve görevleri biter bitmez gönderilmelerinin altı çizilmiştir.

İncelediğimiz bu son dönemde ilk iki dönemdekinden farklı olarak Kütahya sancağı ve Ankara canibinde derbendlerde ve ticaret yollarında eşkıyalık vakalarına rastladık. Yönetim ise önlem olarak süvari ve zaptiye neferatı istihdamı yapmıştır.

²⁶⁰M.V.L. **Ayniyat Defteri** 459/054. 07.04.1278.

²⁶¹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 461/175. 29.04.1279.

1.4.1.4. Genel sonuç ve değerlendirme

Üç dönem içinde sunduğumuz bu vakalarda dikkat çeken husus değinilen şikayet olaylarının her üç sancak içinde düzenli bir şekilde seyretmesidir. Belge örnekleri kız kaçırmadan arazi gaspına, posta tatarlarına saldırıp yağmalamadan evlere girip yağmalamaya kadar çok geniş bir yelpazede olay örgüsü sunmaktadır. Her ne kadar birbirlerinden bağımsız vakalar olsalar da incelediğimiz kayıtlarda nadir olmamaları ve her üç sancak için üç dönemde de sıklıkla gerçekleşmeleri vesilesiyle taşrada, toplumsal şiddet olaylarının sürekli olarak vuku bulduğunu savunabiliriz. Homojen bir “toplumsal uyum” kavramının bulunmadığı ve merkezin müdahale etme konusunda görelî ağır kaldığı taşrada mütegalibe unsurların varlığını sürdürmesi fazlasıyla doğaldır. Bu kişiler kaza canibinde mütemekkin kimseler olabilirken bölgeye dışarıdan tasallut olan başka ahaliden kimseler yahut redif neferi gibi asker taifesine mensup kişiler de olabilmektedir. Olayların failleri muhtelif olmakla birlikte değişmeyen gerçek, adı geçen sancaklarda asayiş halinin berkemal olmadığıdır. Nitekim taşra ahalisi huzurlu bir ortamda yaşamını sürdürüyordu demek mümkün gözükmemektedir.

Hülasa şikayet konusunda öne çıkan hususları şöyle sıralamak mümkündür:

- Şikavete konu olan failler oldukça çeşitlilik gösterir iken şikavetin mefulleri büyük ölçüde sıradan köylü taifesine mensup kimselerdir,
- Her üç sancakta da bu minvalde vakalar düzenli olarak seyretmiştir. Üç dönem içerisinde vakaları aynı yoğunlukta takip edebilmemiz, adı geçen dönemde şikayet unsurlarının eksik olmadığını ve taşranın iç güvenlik hususunda zaafı olduğunu göstermektedir,
- Köylüler müdahalelerin men’i için arzuhal yolu ile yetkili mercilere başvurmuşlardır. Meselelerin çözümü kırsal idare amirlerinden istenmekle birlikte iktiza eden hallerde merkezi idareden ilgili taşra bölgesine neferat istihdamı yapılmıştır. Bundan başka çözümlerine dair bilgi edinemesek de kimi belgelerdeki tarihlerden belli olayların hayli uzadığı ve çözümsüz kaldığını söylemek de mümkündür,

- Derbendlerde ve ticaret yollarında şekavet unsurlarına dair belgeler göze çarpmaktadır. Kimi güzergâhların asayişsiz olduğuna binaen buralara artı nefer istihdamı önlemi alındığını görmekteyiz,
- Şekavetin faillerinden bir grubun da askerlerden yahut asker eskilerinden teşekkül ettiğini görüyoruz. Görev mahallerine sevk olunan askerin geçtikleri güzergâhlarda oyalanmamasına dair uyarılar dikkat çekmektedir. Bundan başka redif neferatına dair vakalar ve uyarılar da dikkat çekicidir. Aktif görevde bulunmayan redif askerlerinin yönetim tarafından potansiyel bir tehdit olarak algılandığı ve bu ihtiyati ordunun kimi zaman ve mahallerde şekavete neden olduğu söylenebilir,
- Şekavet unsurlarını “hırsızlık/zorbalık” çevresinde toplamaya çalışırsak yanlış olmaz kanaatindeyiz. Zira olaylar çoğunlukla buğday, hayvan, bağ, bağçe, hane ve sair muhtelif unsurlara saldırmak/yağmalamak şeklinde vuku bulmuştur. Keza seyahat edenlere tasallut olup soyma şeklinde gerçekleşen vakalar da mevcuttur. Köylü taifesinin ekseriyetle zorbalıklara maruz kaldığı vaka örneklerinden hareketle sarihtir.

Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya sancaklarında vuku bulan şekavet olaylarına tarafları ve tüm boyutları ile böylece değinmeye çalıştık. Şimdi Meclis-i Vâlâ'dan katl ve sirkate dair belgeleri inceleyerek bu vakaların taraflarını ve maruz kaldıkları müeyyideleri incelemeye çalışacağız.

1.4.2. Katl ve sirkat olayları

Bu bölümde özel olarak Meclis-i Vâlâ'dan taşraya iletilen katl ve sirkat vakalarına dair belgeleri inceleyeceğiz. Toplam örneklem hacminin yaklaşık %5'ini oluşturan 16 adet belgeyi yukarıdaki kısımlara göre belge örneği az olduğundan mütevellit tek başlık altında değerlendireceğiz. Mümkün olan her vakanın mahallinde çözülmesi konusunda kararlı olan ve böylece hızlı işlemler sonucu daha az kırtasiye ve daha hızlı çözümler isteyen Meclis-i Vâlâ, katl ve sirkat meselelerini yerel meclisler yerine kendisi çözmek

tafaftarı idi²⁶². Biz de aynıyatlara yansıyan vakalardan Meclis'in hangi cürüme nasıl bir müeyyide uyguladığını göreceğiz²⁶³.

1.4.2.1. 1839-1864 arası döneme ait vaka örnekleri

30 Eylül 1840 tarihinde Bursa muhassılına bir kaime gönderilir²⁶⁴. Buna göre Kasımpaşa'da bulunan bekâr odalarında kalan Hacı Ahmed, Mehmed ve bir diğer Ahmed'in odalarından çalınan emval ve eşyaları Bursa sakinlerinden Mehmed nam kimsede bulunmuştur. Davası görülmüş olsa da eşyalarını geri alamayan adı geçen şahıslar arzuhal yollamışlardır. Eşyaların alıverilmesine himmet buyurmaları istenmiştir.

Meclis-i Vâlâ'dan 11 Nisan 1841 tarihinde Bursa meclisine²⁶⁵ bir şukka gönderilir. Kete kazasına tabi Akçeler karyesinde sakin İbrahim nam kimse, aynı kazada Benizci oğlu Mehmed nam kimseye cerh-i cürette²⁶⁶ bulunmuş ve Mudanya kazasında Hasan nam kimseye dahi sirkate cesaret eylemiştir. Teyit olunduğu beyanı ile keyfiyet Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale olunmuştur. Emval-i mesrukanın kendisine teslim olunmadığı gibi Hasan Efendi'nin de mesarifi karşılanmamıştır. Bu nedenle hapisleri tarihinden itibaren "üç sene müddet" ile hidemat-ı sefilede istihdam olunmaları ve bedelatı ödedikten sonra cezanın bitmesine meclisçe karar kılınmıştır. Tezkiresi verilmiş olup gereğinin yapılmasına himmet buyrulmuştur.

Üç gün sonrasına tarihlenen bir diğer şukka Kütahya meclisinedir. Medine-i Kütahya mahlinden Sultanbağı mahallesi sakinlerinden Sancaktar oğlu Ahmed nam kimse, Nezarat-ı Evkaf-ı Hümayundan on üç şinik hıntayı sirkat etmiştir. Adı geçen

²⁶²Muhassıllık teşkilatı kurulduğunda 13 kişiden mürekkep taşra meclislerinin bilhassa Tanzimat'a aykırı vergi suçları gibi konuları takip etme ve yargılama yetkisi vardı –Nitekim bu, sonraki yerel meclislerde de böyle olmuştur- ancak katl ve sirkat konuları Meclis-i Adliye'ye bildirilecekti. İnalçık, 1964, **a.g.k.**, 624-28.

²⁶³Osmanlı ceza kanunnameleri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. *Düstur I. Tertip*, Matbaa-i Amire, 1289 ve A. V. Sayın (1999). *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı vergi sistemi)*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları. Buradaki temel amaç, taşrada yaşanan örnek vakalar üzerinden bu suçların muhtevası, şiddeti ve mecliste alınan kararlar ile kaidelerin nasıl uygulandığını değerlendirmektir.

²⁶⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 70/008. 29.08.1256.

²⁶⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 370/012. 26.03.1257.

²⁶⁶جرح: Yaralama, yaralanma. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 152.

şahıs mahpus bulunmakla birlikte keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Çalınan malın teslimi için şahsın üç sene müddet ile hidemat-ı sefilede istihdam olunmasına ve süre dolduktan sonra tahliyesine karar verilmiştir. Konunun çözümüne mübaderet buyrulmaktadır²⁶⁷.

31 Mayıs 1841 tarihli şukka ise Bursa meclisine²⁶⁸ gönderilmiştir. Kete kazasına tabi Akçe karyesi sakinlerinden İsevi(?) nam kimsenin evine İbrahim nam şahıs bundan öncesinde girmiş ve bir takım eşya ile 160 guruş nakit parasını sirkat etmiş ve firar eylemiştir. Sonrasında yakalanan firari, suçlarını itiraf etmiştir. Borcunu ödemesi gerektiği ancak prangabend olduğundan mütevellit ödeyemediği ve bir süreliğine istihdam edilmesi gerektiği Meclis-i Vâlâ'ya kendi ikrarı ile bildirilmiştir. Hapis tarihinden itibaren üç sene müddet ile mahallinde, hidemat-ı sefilede istihdamına karar kılınmıştır.

Meclis-i Vâlâ'dan Ankara müşirine 9 Temmuz 1841 tarihinde gönderilen belge, Kangırı muhassıllığına mülhak Kalecik kazasına tabi Kazayağı karyesinden, öncesinde kardeşini katletmiş olan Hasan, mahallinde diyeti beş sene müddet ile hidemat-ı sefilede istihdam edilmiştir. Ancak şu ana kadar bir hizmeti bulunmadığı anlaşılmış olup meclisçe adı geçen şahsın istihdamına sürat verilmemiştir. İktiza edenin icrası buyrulmuştur²⁶⁹.

Meclis-i Vâlâ'dan bir başka şukka da 30 Temmuz 1842 tarihinde Bursa kaymakamınadır. Bursa kazasına tabi Gedik karyesi mütemekkinlerinden olup öncesinde hâlik bulunan bir zımminin katilleri Yevan ve Pavli nam zımmiler huzur-u şer'i'de ikrar olunmuştur. Su-i hallerine ba-mazbata ilam ve inha olunmuş olmakla keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Adı geçenlerin suçları sabit olup hapis tarihlerinden itibaren üç sene müddet ile mahlinde prangabend olarak cezalarını çekmelerine karar verilmiştir. Karara mübaderet buyrulmuştur²⁷⁰.

²⁶⁷M.V.L. **Ayniyat Defteri** 370/021. 26.03.1257.

²⁶⁸Görüldüğü üzere muhassıllık teşkilatı mevcut iken Meclis-i Vâlâ'nın taşrada yürütme organı olarak muhatap aldığı idare ekseriyetle meclisler olmuştur. A. A. **Ayniyat Defteri** 77/020. 29.04.1257.

²⁶⁹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 374/008. 26.02.1258.

²⁷⁰M.V.L. **Ayniyat Defteri** 376/015. 30.07.1258.

12 Ağustos 1842 tarihli Ankara müşirine giden şukka, “taşralarda zuhur iden eshâb-ı cünhaya²⁷¹ dair” bir yazı ihtiva eder. Buna göre, “taşralarda zuhur eden eshâb-ı cünhaya dair kanunname-i hümayun ahkâmına göre icra-i cezası hususuna dair mukaddema gönderilen tahrirata cevaben bu defa varid olan tahrirat, Kayseri meclisinin bir kıta mazbatası ma’alleri malum olmuştur”. Tezkirede, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’ye havale hakkında kazada cünha vakalarına mebni prangabend olup hidemat-ı sefilede istihdam olunmakta olanlarda müddetleri dolanların tahliye olunacağı “derkâr” ise de; “İncesu kazasında Cami-i kebir ahalisinden Hafız Halil’in oğlu Abdullah nam katilin ve kisası afet edenlerin başkasının iktiza eden diyeti katil tarafından çekilmiş fakat icra-i te’dibi kalmış olduğu beyanı ile icra ve iktizasına inha ve istida kılınmış ise de bu babda lazım gelen ilam-ı şer’i gönderilmemiş bulunduğu mebni verese-i başkası ve sair icab-ı şer’i’si gönderilerek ba-ilam irsal olunmuştur”. Bu nedenle gerekenin yapılması ve keyfiyetin ba-mazbata ilam ve işarına himmet buyrulmaktadır²⁷².

Hüdâvendigâr müşiri hazretlerine aynı tarihte gönderilen şukkaya göre²⁷³, Karahisar-ı sahib kazasına bağlı zaptiye neferatından Mehmed nam kimseyi, Hüseyin Binali nam şahıs tüfenk kurşunu ile katleylemiştir. Adı geçen suç ikrarı ile sabit olup Hüseyin’in yakınları kısıstan akdederek diyet talebinde bulunmuş olmalarına dair tahrirat ile Karahisar-ı sahib meclisinin mazbatası ilam olunduktan sonra²⁷⁴ keyfiyet, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’ye havale olunmuştur. Buna göre istenilen diyete lazım gelerek tesviyesi ve ceza kanununa göre üç sene müddet ile hapis tarihinden itibaren prangabend olarak hidemat-ı sefilede istihdamı, eğer diyete razı gelmez ise kısasa kısas ile cezalandırılması karar kılınmıştır.

Ankara müşiri hazretlerine 23 Ağustos 1842 tarihinde giden şukkaya²⁷⁵ göre Haymana kazasına tabi Sakrı karyesi sakinlerinden bir hatunun adı geçen karye sakinlerinden biri tarafından katlolunduğu merhumun balaları tarafından ifade

²⁷¹Sahip olanlar, mutasarrıflar anlamında “eshâb” ve ufak cürüm, küçük kabahat anlamında “cünha” olmak üzere küçük suç, cürüm işleyen kimseler kastedilmektedir. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 167 ve 265.

²⁷²M.V.L. **Ayniyat Defteri** 376/031. 30.07.1258. Bu belge inisiyatif uygulama konusunda örnek olabilir. Ankara müşirine, öncesinde malum eşhas için verilen karar bildirilmeden evvel kanunname-i hümayun ahkâmının geçerliğinden bahsedilir ve *bu defa için* icra-i te’dibden söz edilir (edep kökünden edeplendirme, terbiye verme, تادیب, Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 1258).

²⁷³M.V.L. **Ayniyat Defteri** 376/032. 30.07.1258.

²⁷⁴Sunduğumuz belgelerdeki süreçlerden de açıkça anlaşılıyor ki yukarıda değindiğimiz gibi, yerel meclisler ve modern hukuk kaideleri Tanzimat döneminde yalnızca kâğıt üzerinde kalmayarak uygulamaya konulmuştur. Artık kadı mahkemelerinin yerini meclis mahkemeleri almıştır ve bürokratik işleyişe tüm hızı ile entegre olmuşlardır.

²⁷⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 376/032. 30.07.1258.

olunmuştur. Katilin mesuliyeti sabit olup diyeti olan 5.000 dirhem gümüşün verese-i adı geçene tediyesi, diyeti terkiban kendisi mahpusta bulunduğundan tevarüd eden mazbata ve ilam-ı şer'i malum olunduktan sonra keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Buna göre Ceza-i Kanunname-i Hümayun zeyli(eki) irade buyrulan hakem iktizasınca hapis tarihinden itibaren adı geçen şahsın iki sene müddet ile prangabend olarak hidemat-ı sefilede istihdam olunmasına karar kılınmıştır.

19 Mayıs 1842 tarihinde Kütahya müşirine gönderilen şukka ise bir "kazara katl" olayını ihtiva eder. Buna göre Karahisar-ı sahib mülhakattan Çöl-abad kazası karasından Taşarlı karyesi ahalisinden Mustafa nam kimse, elinde olan tüfengi kazara boşanıp karye ahalisinden Çolak oğlu Ali nam kimseye isabet ettirip şahıs bir gün sonra vefat etmiştir. Keyfiyet, müteveffanın varisleri tarafından ifade ile sabit olup diyetlerini istemektedirler. Varid olunan tahrirat kaza kaymakamının şukkası ile bir kıta ilam-ı şer'i ile keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Varisler dava-i diyetten farig²⁷⁶ olmalarıyla Mustafa'nın tesviyesi lazım gelmeyeceği tahrir ve beyan olunmuştur. Lakin davadan çekilseler dahi Mustafa suçlu bulunarak ceza-i kanunnameye göre bir sene müddet ile prangabend olarak hidemat-ı sefilede istihdam olunmasına karar verilmiştir. Hakkında hüsn-ü şahadet olduğu takdirde tahliyesine himmet buyrulmuştur²⁷⁷.

Hüdâvendigâr müşiri hazretlerine 25 Haziran 1842 tarihinde iletilen şukkaya göre, "adı geçen sancakta kâin Tomaniç kazasına tabi Sarsıklar karyesi sakinlerinden vefat etmiş olan muhtar Ahmed nam kimseyi Bocin(?) karyeli Abidin nam kimsenin karındaşı ve Said ve Mustafa'nın katleylemiş olduğu merkumun zevcesi Ayşe nam hatun tarafından maktulün vekili Molla Ahmed'in merkum ile mukaddema mahlinden vürud eden ilam ile mezkûr tekrar mahallinden bitterafu ilam-ı şer'inin hususunda tekrar huzur-ı şer'i-de ifade olunmakla" vekil Molla, müteveffanın adı geçen Said nam kimse tarafından tüfenk kurşunu ile öldürüldüğünü ikrar etmiştir. Merhumun vekili kısasa kısas istemiştir. Mustafa'ya ise ta'zir²⁷⁸ iktiza ettiği her birine söylenmiştir. Vekil razı olduğu vakit üç seneye tecil eylediği ve katilin suçu sabit olmakla keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Abidin'e dair bir bulguya rastlanmadığından takrir iktiza etmeyip 10.000 dirhem gümüş-ü diyetin yekûn Said tarafından tesviyesi ve Said'in üç,

²⁷⁶فارغ: Vazgeçme, çekilme. Devellioğlu, 2010, a.g.k., 286.

²⁷⁷M.V.L. **Ayniyat Defteri** 376/036. 30.07.1258.

²⁷⁸Fıkıhta had suçları ve cinayetler gibi belirli suçları bulunmayan suçlara verilecek cezanın miktarı ve uygulanmasını hâkime bırakan cezaya denir. T. Başoğlu (2011). Ta'zir. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40. Cilt, s. 198.

Mustafa'nın iki sene olmak üzere prangabend olarak hidemat-ı sefilede istihdamları karar kılınmıştır²⁷⁹.

Yine Hüdâvendigâr müşirine giden 31 Mart 1842 tarihli bir şukka, Bursa'da Kızlar mahallesinde bundan önce maktul bulunan mühtedi Mehmet Şakir'in zevcesi Hüsniye hatunun kısasa kısas isteği üzerinedir. Merhumun Eyüp oğlu İsmail tarafından öldürüldüğü kendi ikrarı ile sabit olup, zevcesinden başka varis bulunmamaktadır. Hüsniye hatun diyar-ı âharda bulunduğundan, gelinceye kadar katilin hapiste tevkifan tutulma iktizası işar kılınmıştır. Sonrasında keyfiyetin ba-ılam ve mazbata İstanbul'a işarı buyrulmuştur²⁸⁰.

Ankara valisine 12 Şubat 1853 tarihinde gönderilen şukkaya göre Sivas'ın üçüncü alayından Ali Ağa'nın yeğeni birkaç sene evvel Ankara'ya tabi Boğa karyesi ahalisinden kimseler tarafından öldürülmüş olup haydutluk edenler mürafaa olunamamıştır. Merhumun biraderi Halil iktiza eden diyetin ahaliden istihsalini istida eylemiştir²⁸¹. Keyfiyet Serasker paşa hazretleri tarafından ifade olunmuştur. Ahali sakinlerinin tahkik edilip kabahate göre istihsaline için haklarında ahkâm-ı şer'iyye ve kanunun icabına göre iktiza edenin yapılması ve ba-mazbata hakikatın işarı buyrulmuştur²⁸².

Aynı makama 17 Kasım 1853 tarihinde iletilen bir başka şukkaya göre²⁸³, Ankara sancağı Kalecik kazasının²⁸⁴ Tefafi mahallesi sakinlerinden Mustafa Bey'in hocası bulunduğu talebeden İbrahim Efendi, hocanın çekmecesinden ol miktar akçe ile

²⁷⁹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 378/010. 29.12.1260.

²⁸⁰M.V.L. **Ayniyat Defteri** 380/010. 13.02.1259.

²⁸¹Osmanlı toplum yapısında mahalleyi mahalle yapan temel unsurlardan biri –bunu kaza gibi diğer yönetim birimleri için de söylemek mümkündür- *kefalet usulü*dür. Osmanlı kanununa göre mahalle yerleşikleri müteselsilen birbirlerine kefildir. Yani faili belirlenmemiş bir olayın aydınlatılması için birbirlerine kefildirler, bkz. Ö. Ergenç (2013). *Şehir, toplum, devlet- Osmanlı tarihi yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 79. Bu sistem taşra idaresinde de bizatihi geçerlidir. Daha XVIII. asırda Osmanlı yetkililerinin köylüleri, köylerinden çıkan bir haydutu ele vermemeleri halinde büyük paralar ödemelerine zorladıkları olmuştur. Örneğin Kütahya'nın Çal nahiyesinde XVIII. yüzyıla tarihlenen bir dava, komşularının toplu eşkıyalık yapmakla suçladığı iki köyü kapsamaktadır. Bu çetrefilli davaya göre Osmanlı merkezi idaresi köylerin ortaklaşa kadıya ve mahkeme binasına saldırmasının üzerine sıkıca gitmiş ve cinayetlerden birkaç yıl öncesinde her iki köyün de gelecekteki iyi hallerinin teminatı olarak kefalet ödemişlerdir. Bu dönemlere ait sayısız vaka bulunmakla birlikte temel husus, köylülerin birbirlerine kefil olmaya zorlandıklarıdır. Faroqi, 2016, **a.g.k.**, 26-30.

²⁸²A. A. **Ayniyat Defteri** 142/018. 30.07.1269.

²⁸³A. A. **Ayniyat Defteri** 143/056. 30.05.1270.

²⁸⁴Muhassıllık teşkilatı mevcut iken Kalecik kazasının Kangırı muhassıllığına mülhak olduğunu görüyoruz, bkz. M.V.L. **Ayniyat Defteri** 374/008. 26.02.1258.

mücevherat-ı ziynet eşyasını sirkat ederek memleketi canibine firar etmiştir. İbrahim'in bulunarak bu tarafa gönderilmesi ve keyfiyetin işarı buyrulmuştur.

4 Ocak 1860 tarihinde Bursa mutasarrıfına gönderilen bir şukkaya göre ise, "bazı emanetçi takımının gasp olunan akçesinden dolayı bu parayı kendilerinin ifrar ettirilmek kastı ile icbar ettirilen Bursa'da 12 nefer" arzuhal takdim etmiştir. Keyfiyetin anlaşılması iktiza ettiğinden meselenin tahkik edilip hakikatin ortaya çıkarılması ve gerekli şahıslar hakkında işlem yapılması istenmektedir²⁸⁵.

1.4.2.2. Genel sonuç ve değerlendirme

Örneklerden görüldüğü üzere muhtelif vakalarda bir seneden beş seneye kadar hapis cezası ve hidemat-ı sefilede istihdam müeyyideleri uygulanmıştır. Nadir de olsa fail-i meçhul olaylara denk gelmekle birlikte öldürülen kimsenin ailesinin şikâyetçi olduğu, kısasa kısas istediği vaka örnekleri mevcuttur. Ayrıca belgeler, vuku bulan olayların nedenlerine değinmemektedir. Bunun yerine neticeler ve müeyyideler üzerine yoğunlaşmışlardır.

Buradan hareketle katl ve sirkat hususunda şunları söylemek mümkündür:

- İstisnalar dışında katl ve sirkat suçlarında verilen ceza üç yahut beş sene müddet ile hapis ve hidemat-ı sefilede prangabend olarak istihdamdır. Burada dikkat çeken husus cinayet ve hırsızlık davalarının müeyyide süreleri arasında çok büyük bir fark olmamasıdır.
- 1842 tarihinde Ankara müşirine gönderilen şukka²⁸⁶ dikkat çekicidir. Belgede "pranga süresi dolanların salıverilmesi buyrulmuş olsa da..." diye belirtildikten sonra özel bir konu için iktiza eden suçlunun tedibi buyrulmuştur.
- 1842 tarihinde Kütahya müşirine gönderilen şukka da²⁸⁷ hayli dikkat çekicidir. Buna göre kazara katl olayı gerçekleşmiş ve merhumun akrabaları davadan

²⁸⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 153/033. 01.01.1277.

²⁸⁶M.V.L. **Ayniyat Defteri** 376/031. 30.07.1258.

²⁸⁷M.V.L. **Ayniyat Defteri** 376/036. 30.07.1258.

vazgeçmiş olsalar da meclisçe suçlu eskialı bulunduğundan “bir sene” müddet ile cezalandırılmasına karar verilmiştir.

- Suçların içeriği ve faileri değişmekle birlikte formatın aynı olduğunu görüyoruz. Her üç sancak için de katl ve sirkatin mefulleri arzuhal takdimi ile meselenin çözümünü niyaz etmişler ve sonuç olarak Meclis-i Vâlâ gereken kişilerin Ceza-i Kanunname-i Hümayun’a göre iktiza eden müddet ile cezalandırılmasına karar vermiştir.

1.4.3. Konar-göçer gruplarda nizamsızlık: aşiretler ve şekavet

Osmanlı Devleti’nin teşekkülünden itibaren aşiretler ve nizam-ı devlet konusu mütemadiyen bir dehşet dengesi şeklinde süregelmiştir²⁸⁸. Vergi kaynaklarının muntazam şekilde muhafaza edilmesini bekleyen devlet yapısı, karşısında bir güç unsuru bulundurmamak gayesi ile kontrolü merkezde tutmak istemiştir. Amaç bu yönde olsa da cihanşümül bir imparatorluk olan Osmanlı’da A noktasından B noktasına hareket ettiğimizde toplumsal pratikler ve kurulu düzen adına uygulamaların ve yönetim metotlarının stabil olduğunu savunmak mümkün değildir. Keza konar-göçer gruplarla mücadele ve kontrol sisteminde de durum böyledir.

Konar-göçer gruplar olan aşiretler kendi tradisyonal bağlarını kuvvetle sürdürürlerken otonom bir hüviyetteler. Rical-i devlet de muhtelif sebeplerden ötürü (hayvancılık, nakliye, güvenlik vb.) aşiretler ile topyekûn bir mücadeleye girmek yerine dengeyi gözetmek yolunu tercih etmiştir. Devlet ve toplum nizamını sarsacak büyüklükte bir infial yaratılmadığı sürece bu gruplara –diğer gruplarda olduğu gibi- müdahale etmemeyi kontrolün kendinde olması şartı ile uygun görmüştür²⁸⁹. Aşiret ağalarının “subaşı” rütbesinde idari ve hukuki bir konum olarak tanınmaları da bunun

²⁸⁸Konar-göçer taifenin hayvanlarından nakliye ve iâşe gibi hizmetlerden yarar sağlayan Osmanlı Devleti aynı zamanda aşiretleri yerleşik hayata geçirmeye çalışarak asayiş ve vergi üzerinde bir nizam sağlamaya çalışıyordu. Tafsilatı için bkz. Orhonlu, 1987, **a.g.k.**

²⁸⁹A. Saydam (1999b). Reformlar ve engeller: Tanzimat döneminde aşiretlerin yol açtıkları asayiş problemleri. *Osmanlı IV*. Cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 181. Örneğin her ne kadar “hareketsizlik” istense de aşiretlerin yaylak-kışlak arasında göç etmelerine müsaade edilmiştir. Burada bir kazan-kazan durumundan söz etmek mümkündür.

ispatı niteliğindedir. Hal böyle iken toplumsal dinamiklere göre aşiretler ile mücadele yöntemleri ve sonuçları her bölgede değişiklik göstermiştir.

Devlet için asıl asayiş problemini yaratanlar büyük aşiretlerdi. Nitekim Tanzimat ile birlikte bunlarda nizamın sağlanması için daha ciddi adımlar atılmıştır²⁹⁰. 1841-42 senelerinde iskân konusu gündemden hiç düşmemiştir. Ancak Tanzimat'ın öngördüğü yeni düzen, aşiretlerin alışagelmış olduğu yaşam biçimine de muhaliftir. Gerek vergi konusu gerekse askere alma ve bundan mütevellit yapılan nüfus sayımlarında hep bir arıza çıkmıştır²⁹¹. Bu nedenle iskân konusu sonraki dönemlere ertelenerek kümülatif devam etmiş ve gündemini mütemadiyen korumuştur²⁹².

Bir yanda Tanzimat-ı Hayriye ile yeni düzeni sağlamaya çalışan merkezi devlet²⁹³, bir yanda da yeni düzene muhalif aşiretlerin bulunduğu bu dönemi incelerken, ayniyat kayıtlarında biz de çeşitli vakalara denk geldik. Söz konusu bu vakaların, devlet ve aşiretler arasındaki iletişimi; aşiretlerin istekleri ve devletin bunlara karşı tutumu ya

²⁹⁰Orhonlu, 1987, **a.g.k.**, 113. Yaylak ve kışlak temelindeki soruna 1842 senesinde bir çözüm bulunarak, aşiretlerin buldukları bölgedeki topraklarda ihtiyaçlarını karşılamalarına karar verilmiştir. Kışkılarında iskân olunacak konar-göçerler ordu için de bir nüfus oluşturacaktır. Hangi bölgeye iskân olunacaklar ise o bölgenin idari amiri tarafından seçilen mahallere yerleştirileceklerdir.

²⁹¹Örneğin Ankara ve Bozok valisi Vecihi Paşa'nın 24 Muharrem 1265 tarihli yazısında belirttiği üzere son yıllarda Ankara ve Çankırı sancaklarında yaşayan halktan gasbedilen mal ve hayvanın değeri 3-4.000 keseyle ulaşmaktadır. Saydam, 1999b, **a.g.k.**, 184. Adana, Halep, Musul, Trablusşam gibi merkezi idarenin zayıf olduğu bölgelerde de durum bundan farklı değildir.

²⁹²Orhonlu, 1987, **a.g.k.**, 117-20 ve ayrıca H. Asan (2016). Devlet, aşiret ve eşkıya bağlamında Osmanlı muhacir iskân siyaseti (1860-1914). *Göç Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: 3, Ocak-Haziran s. 34-61. Tüm kötü koşullara rağmen, 1864 ve 1871 nizamnameleri ile taşra teşkilatının asıl halini oluşturan düzenlemelere aşiretler bağlamında da devam edilmiştir. Buna göre aşiretlerin nahiye biçiminde taşrada vücut bulmaları 1849-1871 arası dönemde de genişleyerek devam etmiştir. S. Günay (1999). XIX. yüzyılda Osmanlı devleti mülki yapısında aşiretler. *Osmanlı IV*. Cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 190-92. Lakin şunu da belirtmekte fayda var ki yukarıda değindiğimiz gibi homojen bir müdahale ve gelişme eğrisinden söz edemeyiz. Tek bir Osmanlı yerine Osmanlı bölgeleri adına konuşmak daha verimli ve doğru olacaktır. Örneğin Çukurova bölgesinde aşiretlerin bölge için konumu hayli farklıdır. M. Toksöz (2019). Reform ve yönetim: devletten topluma, merkezden bölgeye Osmanlı modernleşmesi. (Ed.) İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2019, **a.g.k.**, 218-26. Toksöz bu çalışmasında Tanzimat modernleşmesini “devlet tekeline” çıkarmış ve devlet ve toplum dinamiklerine eğilerek örnek bir metin ortaya koymuştur. Kendi ifadesi ile “*Osmanlı modernleşmesi kaynağını kendi devlet teamülleri ile geniş imparatorluk coğrafyasının her köşesinde yaşanan tecrübelerden alan; asli kaygısı siyasal ve toplumsal yapısını kendi için ve kendi kendine dönüştürmek olan bir süreçtir*”, s. 214. Modernleşmenin özündeki etkileşimi esas alan bu metin, bize Çukurova gibi aşiretlerin çok güçlü olduğu bir bölgede *dönüşümün rotası* üzerine iyi anekdotlar sunar.

²⁹³Kudüs gibi başka bir Osmanlı toprağında ise merkezi devlet gücünün pozitif etkisini görmekteyiz. H. Gerber (2019). Tanzimat'a yeni bir bakış: Kudüs vilayeti. (Çev. Hakan Kaynar). (Ed.) İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2019, **a.g.k.**, 247. Bu bölgede Arap aşiretlere karşı büyük mücadele veren devlet, büyük ölçüde muvaffak olmuştur. Gerber, yerleşik hayata geçirilen bedevilerin vergilerini ödediklerine dair hayli belge sunmuştur. Bununla birlikte, yeni idari yapılanma da bu coğrafyada işlerlik kazanmış idi. Eski idari yapıda yöneticiler kendilerini bir devlet memuru olarak değil makamın sahibi olarak görüyorlardı. Bürokrasi, vergilendirme ve yasal sistem üçgeninde bir düzenlemeye girişen Osmanlı merkezi idaresi özünde başarılı olmuştur, bkz. s. 252-259.

da bölge aşiretlerinin kendi aralarındaki ilişkileri bağlamında –seçmiş olduğumuz sancaklar dâhilinde- bize hayli ipucu sunacağı kanısındayız. Nitekim incelediğimiz dönem olan 1839-1864 seneleri arasında, yukarıda değindiğimiz gibi bu iletişimler yahut mücadeleler doruk noktasına ulaşmıştır²⁹⁴. Ayniyat belgelerinde öne çıkan hususlar ise yine değindiğimiz gibi aşiretlerin müdahil olduğu şekavet olayları ve iskân meseleleridir. Bunun yanında vergi ödemeye yanaşmayan aşiretler hakkında da örnekler mevcuttur. Örnekleme hacminin %4,2’lik bir kısmını oluşturan vaka örneklerini yukarıdaki maddeler gibi üç döneme ayırarak sunmaya çalışacağız.

1.4.3.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845

16 Nisan 1841 tarihinde Kütahya zabtiye memuru Mazhar Paşa’ya Meclis-i Vâlâ’dan iletilen şukkaya göre, aşiret üyeleri arasında alacak-verecek davası vardır. Karahisar-ı sahib ve Bolıvadin kazaları harameyn-i muhteremeyn aşairinden Boynuboğanlı(?) mir aşiretinden Osman Bey ve İsmail Bey ile aşiretten bazı kişilerin alacak verecek davaları olmuştur. Mürafaaları Bolıvadin meclisine havale olunup adı geçenlerin bir müddettir kavgalı halde bulunmaları hasebiyle Osman Bey’in, selefi Hüsamettin Bey’in hanesini birkaç nefer harap eylemiş, Osman Bey tarafından birkaç nefer telef olmuştur. Bu nedenle kaza meclisi tarafından Ceza-i Kanunname-i Hümayun’a mebni tedibat-ı lâzımları icra olunmak üzere kabahatli olanların kendi rızaları ile bölge meclisine gelmeleri ve memur gönderilmesi takririnde ihzarları mümkün olanların cezalarının verilmesi buyrulmuştur. Lakin meselenin sürdüğü, Kütahya eski feriki saadetlü Tayyar Paşa tarafından inha olunmuş ve keyfiyet Meclis’i Vâlâ’ya havale olunmuştur. Konu, Meclis-i Vâlâ’da ve Meclis-i Âli-i Umumi’de görüşülmüş olup, “mahallin meclisinin muzuratu çözüme konusunda yetersiz olmasından mütevellit” icabına bakılmak üzere zabtiye işarı hususuna himmet eylemeleri buyrulmuştur²⁹⁵. Belgeden açıkça görüldüğü üzere alacak-verecekten doğan bir

²⁹⁴Örneğin 1846 senesinde Vecihi Paşa tam yetkili kılınarak Sivas, Konya, Bozok ve Kayseri uhdesine verilmiştir. Büyük uğraşlar sonucu 6554 hanenin iskân edilmesi sağlanmıştır. Saydam, 1999b, **a.g.k.**, 186-88. Bir haneyi ortalama dört kişi olarak kabul ettiğimizde yalnızca bu dönemde iskân ettirilen aşiret mensubu sayısı 26.216 eder ki bu da hayli yüksek bir miktardır.

²⁹⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 370/026. 26.03.1257.

anlaşmazlık hayli büyümüş ve çözüme kavuşturulamamıştır. Mahallin meclisinin çözüm için yetersiz görülmesinden dolayı zaptiye gönderilmesine karar verilmiştir.

26 Nisan 1842 tarihinde Ankara müşirine iletilen şukkaya göre²⁹⁶, Arhalı(?) ahalisinden Fakirzade Halil Efendi öncesinde dersaadete hareket ettiğinde İbrahim Bey kabilesinden Dumak(?) aşiretinden Mahmut ve on bir nefer, adı geçen kişinin kıymetli eşya ve nakdini gasp etmiştir. Şahısların bulunup alacağına tahsilini istida eden Halil arzuhal göndermiştir. Konya müşir ve naibi refakat için bölgeye vürud eylediklerinde ise eşkıyalar önlerini kesip emval ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Şahısların Tekanlı(?) aşiretinden olduğu anlaşılmış ve meblağın bir kısmını teslim etmişlerdir. Ancak müşir ve naib hazretleri Ankara tarafına geçmiş olduklarından kusur kalan meblağın adı geçenlerden tahsil edilmesi buyrulmuştur.

26 Mart 1843 tarihinde Ankara ferikine Meclis-i Vâlâ'dan gönderilen kaime ise vergi ödemeyen aşiretler hakkındadır. Ankara sancağında kâin aşairin ferikin uhdesinde olduğu belirtilerek²⁹⁷ “kurulmuş olan nizamı ithale ikdam eylemekte oldukları” bildirilmektedir. Buna göre Anadolu’da bulunan aşairin tahrir, emlak ve tesviye-i vergileri buldukları sancak valileri tarafından icra olunması evvel emirde belirtilmiştir. Vergi-i mahsusalarının ve hayvanatın nakli için vergeldikleri defterlerinin tanzim ve gönderilmesi hususunda defteratın, buldukları sancak valileri tarafından sevk ve isbâl olunmak üzere keyfiyetin iktiza eden mahallere işarı hususu bu defa “taraf-ı saadetlülerinden ba-tahrirat inha olunmuştur”. Bu hususta şimdiye kadar adı geçen aşairin gerek vergilerini ödemede gerekse istihdamları hususunda meclisçe verilen karar ve buyrulan irade-i seniyye cenab-ı padişâhi mucibince keyfiyet, iktiza eden mahallere işar olunmuştur. Buna göre gönderilen cevapların iktizasına bakılmak üzere keyfiyetin icra ve işarı buyrulmuştur²⁹⁸. Görüldüğü üzere Ankara ferikine gönderilen belge tek bir aşirete dair değildir. Anadolu canibinde bulunan kimi aşiretlerin vergi ödemeye yanaşmadıkları belirtilmekle birlikte emval, eşya ve hayvanatlarına dair defterlerinin eskiden olduğu gibi muntazam biçimde gönderilmesi istenmiştir.

²⁹⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 90/039. 30.03.1258.

²⁹⁷Aşiretlerin askeri lider/yönetici olan Ankara sancağı ferikinin sorumluluğunda olduğunu öğreniyoruz.

²⁹⁸M.V.L. **Ayniyat Defteri** 380/019. 13.02.1259.

Yine aynı makamdan Ankara'ya gönderilen 5 Ocak 1845 tarihli kaime bu defa mutasarrıflık makamınadır. Cihanbeyli aşireti cemaatlerinin yaylakları uzak mahallerde olmayıp Ankara eyaletinin derun ve karnında olduğundan mütevellit bunların ağnamları yaylağa çıkarılmadığından telef olduklarına binaen, aşiretten dersaadette bulunan bazıları yaylağa çıkmak için müsaade talebi ile arzuhal yazmışlardır. Meclis-i Vâlâ'ca müzakere olunan keyfiyetin sonucuna göre, bunların sancak dâhilinde bulunan yaylaklarına azimetleri usul-ü iskâna uygun bulunmuş ve ruhsatların verilmesi buyrulmuştur²⁹⁹. Giriş kısmında kısaca belirttiğimiz gibi devlet yönetimi aşiretlerin hareketliliğini istememektedir. Bu belge özelinde ise Cihanbeyli aşireti yaylaklarının Ankara sancağı dâhilinde olduğu belirtilerek hareket etmelerine müsaade edilmiştir.

Birinci döneme ait belgelerin neredeyse tümü Ankara sancağı adresindedir. Anadolu'da Ankara sancağı dâhilinde mevcut aşiretlerin nicelik ve niteliksel olarak ağırlığının ayniyat defterlerine de yansıdığını söyleyebiliriz. Bundan başka, vergi, şekavet ve yaylak-kışlak arası iskân konularına dair belgeler, olayların çok büyük boyutlarda olmayıp bölgesel çapta olduğunu göstermektedir. Şimdi ikinci döneme ait belgelere bakıp bahis mevzularını ve sancakları karşılaştırabiliriz.

1.4.3.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855

Ankara valisine gönderilen 30 Aralık 1849 tarihli şukkada, Ankara dâhilinde Epecik(?) aşireti ahalisinden Hüseyin'in, Cihanbeyli aşiretinden müteveffa Ahmed Ağa'da "alacağım vardır" diyerek cebren 15.000 guruş ve 6 devesini gasp ettiğini, ayrıca Ruşet(?) aşiretinden Hacı Ali oğlu İbrahim'in de "zamanında koyun vermiştim" diyerek 100 koyun, 1 deve ve 1 atını cebren aldığını öğrenmekteyiz. Meblağın ve hayvanatın zikrolunan kişilerden alınması istenmiştir³⁰⁰.

5 Nisan 1852 tarihinde bir şukka ise Ankara valisi ile Maliye nazırına gönderilmiştir. Ankara'da iskân ettirilen aşairin satılan çadırları ve saire esmânı olup Ankara ve Yozgad mal sandıklarında mevkuflar bulunan 75.000 guruş ile hintanın

²⁹⁹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 387/030. 29.06.1260.

³⁰⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 131/013. 29.04.1266.

vergilerine mahsuben ödenmesi gerektiği iŖar kılınmıŖtır. Keyfiyet Maliye Nezareti'ne de bildirilmiŖ olup tesviyesine himmet buyurmaları istenmiŖtir³⁰¹.

Kütahya kaymakamına 8 Mayıs 1852 tarihinde gönderilen Ŗukkaya göre asakir-i Ŗahane neferatından UŖak kazası Katırcı karyesinden Ali arzuhal takdim eylemiŖtir. Buna göre Kubar aŖiretinden yedi asker ve bir takım nefer karyeye gelip ahalinin vergisinin kendilerine ödenmesini isteyip emval ve eŖyalarını gasp etmiŖlerdir. İktiza edenlerin tevkif edilmesi ve gerekli cezanın derhal verilmesi ile birlikte emval ve eŖyaların sahiplerine teslimi hususuna ve keyfiyetin iŖarına himmet buyrulmuŖtur³⁰².

14 Ekim 1852 tarihinde Ankara valisine gönderilen Ŗukka, Dergâh-ı Âli kapucubaŖılarından EsbkeŖan kazası eski voyvodası İbrahim Ağa'nın arzuhali üzerinedir. Ankara eyaletinde iskân olunan RiŖvan aŖireti emval-i miriyyelerinin bakaya itasından 18 kıta tahvil mucibince Yohala(?) aŖiretinden alacağı olan 1 yük 13.209 guruŖ alacaklarında muvaffak olamadığından meblağın tahsili ve mümkün olmaz ise terafu olunmaları istida olunmuŖtur. Meselenin tahkik edilmesi ve teyit olunduğu halde iktiza edenin yapılması ve keyfiyetin iŖarı buyrulmuŖtur³⁰³.

Aynı makama 30 Eylül 1852 gönderilen Ŗukkaya göre ise Hasan nam kimsenin kardeŖi Yozgad'dan dersaadete gider iken malum aŖiret mensubu Ŗahısların gasbına uğramıŖtır. Emval ve eŖyası ve nakit parası yađmalanmıŖtır. Gereğinin yapılması ve keyfiyetin iŖarı buyrulmuŖtur³⁰⁴. Bu minvalde bir vaka üzerine aynı makama 14 Kasım 1854 tarihinde bir belge daha gönderilmiŖtir³⁰⁵.

Yine Ankara valisine 15 Temmuz 1855 tarihinde iletilen Ŗukka da aynı minvalde bir olay ihtiva eder. Sefa oğlu İvan'ın 8 ay öncesinde seyahatinde Kavaklı mahlinde

³⁰¹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 425/015. 29.10.1268.

³⁰²A. A. **Ayniyat Defteri** 140/030. 29.10.1268.

³⁰³A. A. **Ayniyat Defteri** 141/049. 30.03.1269.

³⁰⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 141/039. 30.03.1269. Burada "yol kesen eŖkıya"ların varlığının yalnızca kapitalistleŖmemiŖ Anadolu'ya *ait olmadığını* vurgulamanın yerinde olacağı kanısındayız. Orta, Güney ve Doğu Anadolu coğrafyasının iktisadi manada İzmir gibi gayr-ı müslim nüfusun yoğun olduğu ve ticari burjuvazinin geliŖtiđi liman kentlerine göre iktisadi "geri kalmıŖlıđı" ortadadır lakin *camel everywhere* mottosunun da her bölge için kabul edilebilir olduğu pek söylenemez. Keza bu motto da tüm meŖruiyetini iktisadi temellendirmeler ve kaygılardan almaktadır. Nitekim dünya ticaretini domine eden Britanya'ya dahi baktığımızda sanayi devriminin yaŖandıđı vakit "yol kesen eŖkıya" olgusundan o dönemde dahi söz etmek mümkündür, bkz. C. Dickens (2016). *İki Ŗehrin hikâyesi*. (Çev. Meram Arvas). İstanbul: Can Yayınları. Oryantalist perspektifte bu mottounun geçersizliğine Cem Yılmaz tarafından ince bir atıf yapılmıŖtır, bkz. Ö. F. Sorak(Yönetmen) ve C. Yılmaz(Yazar-Yapımcı). (2009). *YahŖi Batı*. Türkiye: Fida Film.

³⁰⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 145/033. 29.06.1271.

Rişvan taifesinden Otçıyanlı(?) aşiretinden Mustafa ve on neferi adı geçen kimsenin emvalini gasp etmiştir. Bozok meclisince terafu olunmuşlar ve mesele teyit olunarak iki nefer tevkif edilmiştir. Ancak meblağ geri alınamadığından mütevellit meclis marifeti ile tahsili lâzım gelmiřtir³⁰⁶.

Aynı sene 12 Temmuz tarihinde Ankara valisine bir şukka gönderilmiştir. Ankara sancağı dâhilinde bulunan Yeniil aşiretinin beyi Osman, İskilip kazasında cemaat hatibi olan Mehmet Efendi'nin arzuhaline göre öncesinde taşkın hareketlerde bulunmasına karşın 50 nefer süvari verilmişse de bu yeterli olmamıştır. Kendisinin hanesine dahi girilip 240 guruş akçesinden başka 80 baş koyun ve kuzusunu da gasp etmiştir. Hatta evlatlarını dahi rehin alarak bir başka karyeye götürmüş olduğundan adı geçen şahıs ihzarını istemiştir. İktizasına bakılmak üzere keyfiyetin işarı istenmektedir³⁰⁷. Zamanında 50 nefer süvari gönderilmiş olması taşkınlıkların boyutunun bir hayli büyük olduğunu göstermektedir. Lakin bununla da bir çözüml alınamamış olması o dönemde Rişvan aşireti ile yönetim arasında bir gerilim yaşandığını işaret edebilir.

İkinci döneme ait belgeler de ilk dönemde olduğu gibi Ankara sancağında yoğunlaşmıştır. Kütahya sancağına iletilen belgelere az da olsa rastladık ancak her iki dönemde de Bursa/Hüdâvendigâr sancağına giden bir belgeye rastlamadık. Belgelerin Ankara'da yoğunlaşması, Ankara dâhilinde bulunan aşiretlerin yerel ve merkezi idare ile ve tabi olarak buldukları kaza ahali ile problem yaşadığını ve Ankara'da bir gerilim ortamı yarattıklarını göstermektedir. Ankara valisine sıklıkla iletilen yazışmalar ve yazışmalarda sıklıkla gördüğümüz şekavet mefhumu bu duruma dair delil niteliğindedir.

1.4.3.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864

10 Mayıs 1861 tarihinde aşairin iskânına dair şukka Ankara, Adana, Maraş ve Harput ile Anadolu Ordusu Müşirine gönderilmiřtir³⁰⁸. İskân olunacak aşiretlerin mahallerine icrasına değın, adı geçen bölgelerde hareket etmemeleri için tayin olunacak

³⁰⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 146/040. 29.02.1272.

³⁰⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 146/041. 29.02.1272.

³⁰⁸M.V.L. **Ayniyat Defteri** 459/042. 07.04.1278.

ferik paşaya dair tahrirat, serasker hazretleri dâhil gerekli yerlere gönderilmiş olup aşairin “hareket etmemesi” için iktiza edenin icrasına himmet buyrulmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi merkezi yönetim hareket halinde, başıboş bir konar-göçer taifesine razı değil idi. Yerleşik bulunmaları, ikâmetlerinin belli olması ve muntazam vergi ödemeleri isteniyordu. Böylece aşiretlerin neden olduğu asayişsizliğin önüne geçilebilecek idi.

13 Şubat 1861 tarihinde Bursa mutasarrıfına gönderilen şukka ise vergi konusunu ihtiva eder. Kütahya sancağına bağlı İnönü kazasının ahali vekilinin takdim eylediği arzuhale göre kazada meskûn aşiret ahalisinin oraya olan ziraat ve harasetten öncesinde icra olunan vergilerinin kethüda bulunan Hacı Ahmed ve Ali ve İbrahim marifeti ile senedi 4.000 guruş vergi tarh olup bir kıta mazbata verilerek kayıtlı vergi teyit edilmiştir. Kaza vergilerinin 64, 65 ve 66 senelerine(M. 1847-50) mahsuben alınmış olup ondan sonrasında bugüne kadar 56.510 guruşluk vergi, aşiretin muhalefetinden dolayı alınamamıştır. Meclis marifeti ile keyfiyetin tahkik edilip gereğinin yapılması ve keyfiyetin işarı buyrulmuştur³⁰⁹.

1.4.3.4. Genel sonuç ve değerlendirme

Vergi ödemeye yanaşmayan aşiretlerden yol kesen aşiret mensuplarına kadar muhtelif vakalar inceledik. Merkezi yönetimin cürüm konularını ilk elden mahallin meclislerinde çözmek istediğini ancak eğer bölge meclisi ve kolluk kuvvetleri yetersiz olur ise meseleye müdahil olduğunu gördük. Bunun yanında bir iki istisnanın dışında neredeyse tüm belgeler Ankara’da yoğunlaşmıştır. Bu durum, Anadolu coğrafyasında Ankara sancağında mütemekkin aşiretlerin yoğunluğunu ve dolayısıyla gerek kırsal idare gerekse merkezi yönetim ile aralarında sık sık anlaşmazlıklar olduğunu söyleyebilir. Bundan mütevellit belgeler göstermektedir ki nizam ve asayişin sürdürülebilirliği ve muntazam vergi toplama maksadı ile devlet, adı geçen aşiretlerin hareketliliğini pek istememekle birlikte iskân politikasını ve vergilendirmeyi düzene almaya çalışmış, konar-göçer grupları yerleşik hayata geçmeleri adına sübvans etmiş

³⁰⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 155/003. 29.02.1278.

yahut farklı yollar ile hareketliliklerini engellemeye çalışmıştır. Bu konudan başka belgelerde en çok öne çıkan husus ise aşiret mensubu eşhasın neden olduğu şekavet olaylarıdır. Hülasa aşiretler konusunda ayniyat defterlerine yansıyanları şöyle sıralamak mümkündür:

- İncelediğimiz dönem aralığında aşiretler ile ilgili belgelerimizin neredeyse tümü Ankara sancağına iletilmiştir. Makam olarak umumiyetle Ankara valisi seçilmiştir. Ankara’da yaşanan olaylara binaen belgelerde öne çıkan büyük aşiret ise Cihanbeyli ve Yeniil aşiretleridir,
- Belgelerdeki temel meselelerden biri aşiretlerin hareketliliği konusudur. Devlet konar-göçer taifenin yerleşik hayata uyum sağlamasından yana olsa da ağnamların otlatılması gibi sebeplerle arzuhal yollayan aşiretler olmuştur. Burada temel argüman ise yaylak ve kışlakların ikamet edilen sancak dâhilinde olup olmamasıdır. Örneğin Cihanbeyli aşiretine bu nedenle ruhsat verilmiştir³¹⁰,
- Aşiretleri iskân meselesi ile birlikte vergi ödemeye muhalefet eden aşiretlere dair örnek vakalar da mevcuttur. Başta da belirttiğimiz gibi devlet bunların muntazam biçimde vergi üleştirmelerinin yapılmasını ve vergilerin düzenli toplanmasını beklemektedir,
- Belgelere yansıyan temel meselelerden birisi de şekavet olaylarıdır. Aşiret mensubu kimselerin yol kesmeleri, emval ve eşyaları ve hayvanatı sirkat etmeleri, köylüden zorla vergi talep edip hanelerini yağmalamaları gibi olaylara dair vaka örnekleri mevcuttur. Söz konusu olayların bölge dâhilinde çözülmesi beklenmekle birlikte yerel idarenin kifayetsiz kaldığı durumlar da yaşanmıştır ve önlem olarak merkezi yönetim söz konusu mahallere süvari, zaptiye gibi neferat desteği ile asayiş sağlama yoluna gitmiştir,
- Aşiretler hakkında ayniyatlara yansıyan temel hususlar bu şekildedir. Cengiz Orhonlu’nun da belirttiği gibi Tanzimat ile bir düzene kavuşturulmaya çalışılan konar-göçerlik durumu muhtelif sebeplerle hep ertelenmiş ve topyekûn bir düzenlemeye girişmek hayli zaman almıştır³¹¹. Dolayısıyla biz de Ankara sancağı ve vilayeti özelinde aşiretler, köylü taifesi ve yönetim arasında hayli gerilim yaşandığını söyleyebiliriz.

³¹⁰M.V.L. **Ayniyat Defteri** 387/030. 29.06.1260.

³¹¹Orhonlu, 1987, **a.g.k.** özellikle s. 110-25.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TANZİMAT DÖNEMİNDE KIRSAL İDARE

İncelediğimiz dönem aralığında taşra idaresinden bahsetmek için ayniyat defterlerinde öne çıkan dört hususu kullanacağız. Bu hususlardan ilk ikisi; temelde vergi ile ilişkili olan yolsuzluk ve usulsüzlük konularını ihtiva eden arşiv belgelerini ayrı bir başlık altında, muntazam vergi toplama işini aksatan tevzi ve temettuat yanlışlıkları, vergi affı, şikâyeti gibi konuları ihtiva eden diğer arşiv belgelerini ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz. Üçüncü husus ise Meclis-i Vâlâ'dan ayniyat defterlerinde rastladığımız ve bu dönemde kurulmuş olan yeni kaza idaresi ile ilgili vaka örnekleridir. Ekseriyetle kaza müdürlerinin azil, tayin, yolsuzluk ve usulsüzlükleri hakkında bilgiler içeren bu belgeleri kaza yönetimi başlığı altında ayrıca inceleyeceğiz. Son olarak genel örüntüden bağımsız seyreden ve hemen her konuda yazılmış olan muhtelif muavenet talep ve kararlarını içeren belgeleri inceleyeceğimiz bir bölüm olacaktır. Böylece ayniyat defterlerinden hareketle Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya sancaklarında mülki ve mali konularda meydana gelen olay ve olguları 1839-1864 seneleri arasında inceleyebileceğimiz bir örneklem meydana gelmektedir.

Bu örneklem, çalışmanın ana malzemesi olan ayniyat defterlerinden Osmanlı Devleti'nin belki de en tartışmalı dönemlerinden biri olan³¹² Tanzimat devrini, Tanzimat devri içinde taşrada kontrolü yeniden ele almaya çalışan rical-i devleti ve yeni taşra yönetimini okumak için bir girişim niteliğindedir. Modern devlete giden süreç içerisinde mülki ve mali alanlarda taşraya giden yazışmalardan, değişen ve dönüşen bir yapıdaki problemleri ve bunlarla baş etme yöntemlerini gözlemlemek, Tanzimat devrinin devlet yapısının tefekküründeki taşra yapısı ve bu yapıda karşılaştığı aksaklıkları, engelleri ve bununla birlikte müspet gelişmeleri izlemek açısından hayli mühimdir.

³¹²Konu ile ilgili kısa lakin etkili bir metin için bkz. Z. Toprak (1989). Tanzimat ekonomisi ve 'günah keçisi'. *Tarih ve Toplum*. Sayı: 70, Kasım, s. 21-22.

Giriş kısmında da değindiğimiz gibi özellikle vergi temelinde şekillenen kırsal idare konusu ayniyat örneklemimizin yaklaşık dörtte birlik bir bütünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla taşra yönetiminde vergi meselesinin ve bunun etrafında şekillenen yolsuzluk, usulsüzlük, ehil memur ve benzeri gibi hususların merkezi hükümetin taşrada mücadele ettiği temel problemlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

2.1. İnsan-ı Kâmil³¹³: Muhtelif Statülerde Vuku Bulan Yolsuzluk ve Usulsüzlükler

Bu bölümde ele alacağımız konu, vergi temelinde yahut etrafında şekillenen muhtelif yolsuzluk ve usulsüzlük vakalarıdır. İncelediğimiz dönem aralığında her iki defter tasnifinin toplamında bu minvalde vakalar ihtiva eden 24 adet belge tespit ettik. Bu 24 adet belgeyi bir araya getirirken dikkat ettiğimiz başlıca husus, eski yahut cari olsun bir yönetici yahut memurun –kimi örneklerde eşraftan kimselerin- vergi kapsamında ortaya çıkan yolsuzluklarıdır. Belgelerin kimi tafsilatı ile bir vakayı ele alırken kimi ise söz konusu olaya müdahil olanların etraflıca tahkikini istemiştir. Yine üç periyot halinde sunacağımız örneklerden de görülecektir ki vakalar her üç sancak için de niceliksel ve niteliksel olarak denklik göstermektedir. Vaka örnekleri büyük isyanlara gebe olmayıp her ne kadar “küçük” olaylar olarak kalsalar da bu vakaların süreklilik seyretmesi ve Anadolu’daki üç önemli kentte de düzenli olarak görülmesi Tanzimat yönetiminin vergi toplama konusunda yaşadığı problemlere dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Buradan hareketle Tanzimat dönemi kırsal idare amirlerinin aracılığı ile merkezin tahayyül ettiği taşranın tecessüm edip edemediğine dair bir görüntü elde edebiliriz.

³¹³Tasavvuf âlimi Abdülkerim Ceyli’nin eserine de ismini veren *İnsan-ı Kâmil* sıfatı tasavvufi bir anlama sahip olsa da bizim burada işaret etmek istediğimiz nokta kâmil sıfatının kelime anlamı olan bütün, tam, olgun, terbiyeli manasında karşılıklarıdır. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 559. Devlet memurları/idareciler özelinde ele aldığımız bu bölümde rical-i devletin taşra idarecilerinden beklediği mesleki ve karakteristik yapıyı bundan mütevellit insan-ı kâmil olarak tanımladık. Ceyli’nin eseri için bkz. A. Ceyli (2016). *İnsan-ı Kâmil*. (Çev. Abdülkadir Akçiçek). İstanbul: Kurtuba Yayınevi.

2.1.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845

Henüz Tanzimat Fermanı ilan olunmadan evvel 12 Temmuz 1839 tarihinde Bursa mütesellimine giden bir kaime, redif-i hassa Hüdâvendigâr alayı birinci taburu Sefici Boğazı memuriyetinde iken firar eden ferik konusunu ihtiva eder³¹⁴. Adı geçen ferik Hüdâvendigâr sancağı ve Ahlat'tan geç-ü güzâr etmiş, ahaliden kimselere musallat olmuştur. O civarda silah kuşanıp hilafa cesaret edeceğinden ortadan kaldırılması istenmiş lakin muvaffak olunamamıştır. Ferik tekrar ortaya çıkıp isyan suretinde aykırı hareketlerde bulunmuştur. Serasker paşa hazretleri gereğinin yapılması hususunda istida eylemiştir. Bu tarafa hareket eylemeleri buyrulmuştur.

Aynı tarihte Ankara ferikine giden bir kaime ise Kayseri sancağı dâhilinde Andırın karyesinde Kaleli Hacı Hüseyin Ağazade Hacı Mehmed'in timarı dâhilinde olan ve hassasına ait aşar vergisini ödemeyen Hacı Mehmed'den bahseder³¹⁵. Buna göre adı geçen kişi aşar vergisini ödememek ile beraber fukaraya da zulmetmektedir. Öncesinde dersaadete götürülmüş, uyarıda bulunulmuş ve işlediği suçlar ahali tarafından da bildirilmiştir. Lakin şahıs uyarıları hiç dikkate almayarak pazaryerini boşaltmış, karyeye akan suları kendi bahçesine ve konak yerlerine sevk etmiş ve bundan mütevellit ahali su sıkıntısı da yaşamaya başlamıştır. Ayrıca ahalinin iddiasına göre şahıs altı haneye girip eşyalarını, paralarını gasp etmiş, ev ahalisine zulmetmiştir. Adı geçen ahali eğer Hacı Mehmed'in zulmü bitmez ise bölgeyi terk edeceklerini söyleyerek müdahalenin men'i hususunda arzuhal takdim etmişlerdir. Himmet buyrulması istenmektedir.

Kütahya muhassılına 28 Ağustos 1839 tarihinde gönderilen kaimeye göre önceden Sofya'ya sürgün olunan Karahisar mütesellimi Mollazade Süleyman Ağa ve Kayseri'ye sürgün olunan küçük biraderi Osman Ağa'nın cülustan sonra bir anlaşma ile salındıkları, Osman Efendi'nin kendisi zapt olunur iken Süleyman Ağa'nın Karahisar'a

³¹⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 60/036. 30.05.1255.

³¹⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 60/038. 30.05.1255. Belgede özellikle dikkat çeken husus adı geçen ahalinin müdahale def edilmediği takdirde bölgeyi terk edeceklerini söylemesidir. Yönetim açısından mahsul, iaşe ve vergi kaybı anlamına gelecek olan böyle bir keyfiyetin yaşanmasının istenmeyeceği açıktır.

tekrar gitmek istemesi asayiş üzerinde sorun yaratacağından dersaadette alıkonulduğu ifade olunmuştur³¹⁶.

Ankara ferikine 9 Eylül 1839 tarihinde giden bir kaime ferike hitaben şunları söyler: Evkaf-ı Hümayun'a mülhak vakıflardan Hacı Ömer ve Şeyh Mustafa'nın mutasarrıf oldukları Yozgat kazasında bulunan Kızılabdal ve Mescid-i Kayaş ve Çarşu mezralara "müdahale etmeniz gerekmektedir". Yozgat sancağı sakinlerinden Emin nam kimsenin mezralar civarında birkaç seneden beri huzur vermediği ve iki senelik hasılatı el koyduğu Ömer ve Mustafa tarafından arzuhal ile beyan edilmiştir. Meblağın tahsili ve müdahalenin men'ine himmet buyurmaları istenmektedir³¹⁷. Burada dikkat çeken husus "senelerdir" ifadesidir. Adı geçen Emin'in bu kırsal yerleşim bölgelerine musallat olması uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Şahsın kim olduğu ile ilgili ise detaylı bilgi edinememekteyiz.

Aynı zamanlarda Bursa'da kâin Karagır zaviyesi muayyenatında olan dükkanlar, menziller ve vakıf mülklerine bazı kimselerce müdahale olunduğu ve uzun zamandır düzenli kira alınmadığı hakkında Süleyman Efendi'nin arzuhalı üzerine çözüm için Bursa mütesellimine kaime gönderilmiştir³¹⁸.

Ankara mutasarrıfına gönderilen diğer bir kaime ise eski ayanın vergi toplanmasına müdahalesini ihtiva eder³¹⁹. Buna göre, medrese-i kirâmdan Mehmed Said Efendi'nin tevliyet müderrisi³²⁰ olduğu zamandan Kangırı'da vaki bir medreseden ağnam vergisi toplamakta iken eski ayan Said Efendi'nin hasılatı müdahale ettiği beyanı ile adı geçen kişi arzuhal yollamıştır. Aidatların toplanmasına kimse tarafından müdahale olunmamasına himmet buyurmaları istenmiştir.

Ankara'ya bir kaime de 22 Temmuz 1839 tarihinde müşir Sadullah Paşa hazretlerine yazılmıştır. Harput kazasından Kayma(?) karyesi muhtarı bazı suçlarından ötürü hapsolünmüş olduğundan bölge ayanı dersaadete hareket etmiş ve adı geçeninin tahliyesini niyaz etmiştir. 6.000 guruşluk meblağı gasbetmesinden dolayı affedilmiş ise

³¹⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 61/057. 30.07.1255.

³¹⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 61/087. 30.07.1255.

³¹⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 61/055. 30.07.1255.

³¹⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 63/024. 29.12.1255.

³²⁰تولیت : Mütevellilik, vakıf işlerine bakma vazifesi. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 1285.

de Süleyman Bey'in biraderi 16.000 guruşluk meblağın saklandığını bildirmiştir. Meblağın tahsiline himmet buyrulmuştur³²¹.

Kütahya muhassılı Nefi Molla'ya 6 Ekim 1840 tarihinde gönderilen kaime mezalim üzerinedir³²². Uşak muhassılı Ragıp Ağa ile Uşak naibi, “*Tanzimat-ı Hayriye'nin getirdiği usullere aykırı olarak*” meclis azalarından kimilerini taraflarına çekmiş ve kazanın tüm ticaretini kârlarını katlamak üzere kullanmışlar ve kullanmaktadırlar³²³. Zulüm gören reaya³²⁴ bu kimselerin görevlerinden azledilmelerine dair taleplerini arzuhal ile beyan etmişlerdir. Keyfiyet Maliye nazırına havale olunmuş ve “Tanzimat dairesinin mevcut olduğu kazalara tayin olunan muhassıllık ve saireden vukuat ve hareketleri tahkik edilmek üzere” Mehmed Efendi teftiş için görevlendirilmiştir. Süratle tahkikin yapılması ve keyfiyetin ışıarı için Mehmed Efendi'ye iktiza eden himmetin gösterilmesine mübaderet buyrulmuştur³²⁵. Belgede dikkat çeken, “Tanzimat'ın getirdiği usullere aykırı” ibaresidir. Osmanlı Devleti'nde önceliğini hiçbir zaman kaybetmemiş olan usulsüzlük ve yolsuzluk konuları nasihatnamelerin ve adaletnamelerin doğmasına neden olmuştur. İncelediğimiz dönemde ise görüyoruz ki memurların muayyen bir nizam içerisinde adil ve hakkaniyetli hareket etme iktizasının motivasyonu ve dayanağı Tanzimat Fermanı'na dayandırılmaktadır ki, bu husus oldukça önemli gözükmektedir.

Meclis-i Vâlâ'dan Ankara meclisine 20 Nisan 1841 tarihinde gönderilen bir şukka da aşar resmine dair mezalim üzerinedir. Bala kazasına tabi Yenişeyh karyesi ahalisinden olup çok defa adı geçen nahiyede ayanlığı elinde bulunduran Bağcıoğlu

³²¹A. A. **Ayniyat Defteri** 67/018. 30.05.1256. Bölge muhtarının ve ayanının yahut diğer idari amirlerin ve bölge ayanlarının işbirliği içerisinde olduğu bilinen bir gerçektir. McGowan, 2006, **a.g.k.**, 781-84. Bu vakada da muhtarın tahliyesi için ayanın müdahale etmesi tesadüf olmasa gerektir.

³²²A. A. **Ayniyat Defteri** 70/024. 29.08.1256.

³²³Halil İnalçık ve Ayla Efe'nin çalışmaları göstermektedir ki muhassıllık teşkilatı yeni kurulduğunda, yapılan teftişler sonucunda yeni atanan birçok muhassılın dahi yolsuzluğa bulaştığı görülmüştür. İnalçık, 1964, **a.g.k.**, 630 ve Efe, 2002, **a.g.k.**, 95-111.

³²⁴XIX. asırda reaya kelimesi tüm köylü taifesi yerine yalnızca “gayr-ı müslimleri” niteleyen bir kelime olarak kullanılmaya başlanmıştır, örneğin bkz. M.V.L. **Ayniyat Defteri** 415/084. 14.02.1266. Bu örnekte meclis azalarının bölge ticaretine dair yaptığı usulsüzlüğün de reaya tarafından şikâyet olunması dikkat çeker. Zira Uşak'ta ticaretle işteğal eden kimselerin ağırlıklı gayr-ı müslimlerden oluştuğunu söylemek mümkündür.

³²⁵Yeni mali uygulamaların nasıl gerçekleştiği hususunda planlı bir denetim programı da oluşturulmuştur. Anadolu ve Rumeli olarak ikiye ayrılan teftiş heyetleri kurulmuştur. Tafsilatı için bkz. Çakır, 2012, **a.g.k.**, 101-130. Bunun önemi şudur ki, devlet mülki ve mali olmak üzere topyekûn bir nizam arayışı ve sistemine girmiş iken elinde bulundurduğu ve yeni nizam adına görevlendirdiği memurların yolsuzluk ve usulsüzlüklerine mani olamamıştır. Yani sistem yeni düzeni eski devlet adamları ve memurlar ile kurmaya çalışmıştır.

İbrahim nam şahıs “*Tanzimat-ı Hayriye iktizasından kaçınmak için*” uhdesinde bulunan emlakından ve vergi alacaklarından başka, karye ve sair kara ahalisini tahrik ederek haksız vergi toplamıştır. Keyfiyete dair mazbata ve hatta adı geçen şahıs dahi dersaadete gelmiş ve keyfiyet Meclis-i Vâlâ’ya havale olunmuştur. Şahıs iddiaları yalanlamış ve inkâr etmiş olsa dahi bir kâtip Ankara’dan gelerek İbrahim’in tüm suçlarını ifşa etmiş, binlerce gurus haksız vergi tahsil ettiğini beyan etmiştir. Sonrası ise ilginçtir: İbrahim de “iki nefer şahidim vardır” diyerek şahitlerin bu tarafa gönderildiklerini bildirerek davasının tekrar görülmesi talebinde bulunmuştur. İbrahim tevkif altında tutulmasına rağmen neferat bu tarafa varmamış ve hayli vakit geçmiştir. Adı geçen iki neferin süratle gönderilmesi ve keyfiyetin işarına mübaderet buyrulmuştur. Bu karmaşık örnek taşrada yaşanan bir usulsüzlük yahut yolsuzluk üzerine merkezin karar alırken nasıl bir süreç yaşandığını göstermesi açısından mühimdir. İlk elden yapılan teftiş sonucunda kaza ahalisinden bir kimsenin de şahitliği ile adı geçen ayanın “cebren” binlerce gurus vergi alındığı görülmüştür. Ancak sonrasında İbrahim’in “şahidim vardır” diyerek tekrar murafaa istemesi ikinci kez bir mahkeme kurulması iktizasını doğurmuştur. Merkez karar organı davalının tanıklarını da dinleyerek karara varacaktır. Buradan hareketle merkezi yetkinin peşinen hüküm vermek yerine tafsilatlı bir tetkiki tercih ettiği açıktır; tüm taraflar dinlenecek ve sonrasında hüküm verilecektir³²⁶.

5 Temmuz 1841 tarihli Bursa meclisine gönderilen kaimede, Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından Lefke kazası eski voyvodası Mehmed Sadık Ağa’nın voyvodalık yaptığı zamanda kazanın sakinlerinden Koca Mehmed Ağa, Ahmed Ağa ve Halil Ağa zimmetlerindeki emval ve emlakı, halefini kandırıp hapse attırarak kendi tasarrufuna

³²⁶M.V.L. **Ayniyat Defteri** 370/028. 26.03.1257. Anna Vakalı’nın incelediği Hacı Tayyip vakasına hayli benzemekte olan bu davada adı geçen ayanın suçlu olmadığı halde halkın aleyhinde ifade vermesi çok mümkün gözükmemektedir. Bkz. A. Vakalı (2019). *Tanzimat’ta yolsuzluk, arzuhaller ve elit içi kavgalar*, Selanik’te Hacı Tayyib vakası. *Toplumsal Tarih*. Sayı: 310, Ekim, s. 16-21. Çalışma merkez-taşra arasındaki iletişim üzerine çok iyi anekdotlar sunar Bu makalede görüyoruz ki arzuhallerin kim tarafından yazıldığı dahi belli olmamakla birlikte tarafların peş peşe gönderdiği yazılar ile Bâb-ı Âli kimin haklı kimin haksız olduğunu tayin edememektedir. Oluşan bilgi kirliliğine istinaden hükümetin tavrını teşbihte hata olmaz diyerek “ne şiş yansın ne kebab” olarak belirlemek yanlış olmayacaktır. Keza verilen kararlar da “orta yolu bulmak” üzerinedir. Salzman ise durumu şöyle ifade eder: “*Taşra görevlilerinin her birinin her halükarda eşkiya olduğunu düşünen İstanbul bürokrasisi için, çiftçinin şikâyetlerine inanmak için hayal gücünü zorlamaya ihtiyaç yoktu*”. Salzman, 2017, **a.g.k.**, 206. Ayrıca taşra toplumu merkezi hükümeti bir sorun çözme aracı olarak görüyor idi. Yerel idareciler zulmeder iken merkezi hükümet köylüyü koruyan bir statüde bulunuyor idi. Osmanlı idaresi varidatını güvenceye almaya çalışır iken köylünün hamisi olan sultan imgesini de korumaya çalışıyor idi. Faroqhi, 2016, **a.g.k.**, 72-76.

kattığını öğrenmekteyiz. Selefî tarafından keyfiyet arzuhal ile beyan olunmuştur ve keyfiyetin tahkik edilerek işarına mübaderet buyrulmuştur³²⁷.

Yine Bursa meclisine 30 Aralık 1841 tarihinde gönderilen bir kaimeye göre, Hatice hatunun mütevellisi olduğu eski kethüda müteveffa Ali Ağa'nın Bursa kazasına mesafe Mürseller karyesinde tamir eylediği cami-i şerif ve mektep, Bağlı karyesinde ise tamir eylediği haneler ve sair için Bursa kazası mahallatında bulunan defter-i müfredata göre yekûn 3.574,5 guruş bakaya olduğu ancak kimi mutasarrıfların zimmetinde icare kaldığı beyan olunarak defter-i muhasebenin bu tarafa gönderilmesi, sahibi bulunmayan gelir, kira ve alacakların dahi defter ile beraber işarı ve gönderilmesi istenmiştir³²⁸.

Meclis-i Vâlâ'dan 11 Mart 1842 tarihinde Kütahya meclisine gönderilen belge ise hapsolunan kimi yerel idarecilerin tahliye taleplerine dairdir. Öncesinde icla' olunan³²⁹ eski kaymakam Mehmed Reşid Efendi ve Osman Efendi ve eski müftü Hacı İsmail Efendi iyalleri ile birlikte sefil olduklarından cihetle tahliyeleri hususunda Rikab-ı Hümayun-u Şahane'ye arzuhal takdimi ile talepte bulunmuşlardır. Bunlar o zamanlarda bazı kimselerin kendilerine düşmanlık beslediğini (غرض) söylemişlerdir. Adı geçenlerin mağduriyetleri bazı ehl-i vukuf tarafından da ihbar ve beyan olunmuştur. Yedi ayı geçmiş olan cezalarına dair bu müddetin kâfi olduğu ve sonraki cezalarını hanelerinde teknil olunmalarına karar verilmiştir. Evlerinde cezalarını çeker iken bunlara hasımlık edilip tasallut olunmamasına dikkat edilmesi ve iktiza edenin icrasına mübaderet buyrulmuştur³³⁰. Belgeden elde edebildiğimiz bilgiler oldukça sınırlıdır. Lakin buna rağmen fikir yürütmekte sakınca yoktur. Söz konusu belgede sebebini bilmediğimiz nedenlerden ötürü sürgün edilen iki eski kaymakam ve bir eski müftü vardır. Bunlar yedi aydan fazla süredir ceza çektiklerinden mütevellit zevceleri(iyal) ile birlikte sefil durumda bulduklarını bildirmişlerdir. İlginç kısmı bundan sonrasındır. Yedi aylık sürenin kâfi olduğuna ve kalan cezalarını evlerinde geçirmelerine karar verilmiştir. Lakin adı geçenler vakti zamanında kendilerine düşmanlık besleyen, musallat olan kimseler olduğunu buyurmuşlardır. Bu sebeple evlerinde cezalarını doldururlarken kimsenin bunlara tasallut olmamasına dair uyarıda bulunulmuştur. Belge bu kadarını söylemesine rağmen iki soru sorabiliriz. İlki bu kimselerin bunlara neden tasallut

³²⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 78/036. 30.05.1257.

³²⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 86/002. 30.11.1257.

³²⁹اجلاء: Uzaklaştırma, sürme, (نفي 'nefy' ile aş anlamda). Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 469.

³³⁰M.V.L. **Ayniyat Defteri** 374/028. 26.02.1258.

olduğudur. İkincisi ise düşmanlık beslendiği her halükârda doğru ise suçlu taraf kimdir? Sonuçta eski görevlilerin neden sürgün edildiklerine dair bilgimiz olmasa da vazifelerinde muvaffak olduklarından ötürü olmadığı kesindir. Belgede musallat olanlara dair bilgi de verilmediğinden bu soruların ucu açık kalmaktadır. Kesin olan şey ise merkezi idarenin bu kimselerin uyarılarını –ve ehl-i vukufun da beyanını- dikkate alması ve Kütahya meclisine bu kimselerin korunmasına mübaderet eylesinini buyurmasıdır.

14 Ağustos 1843 tarihinde Ankara mutasarrıfına gönderilen kaimeden anlıyoruz ki, Şevriye(?) kazasında bulunan Semirözü karye ahalisi üzerindeki vergilere, Rüstem paşa kethüdası Mehmed Esat Ağa, Mehmed, Süleyman ve Ali nam kimseler “*muhtarlık sevdasında bulduklarından*” müdahale etmektedirler. Karye ahalisi vergilerine müdahale olunmaması talebiyle arzuhal yazmışlardır. Meclis tarafından keyfiyetin tahkiki ve ba-mazbata buraya işarı istenmektedir³³¹. Belgeden elde edemediğimiz bilgi bahsi geçen kişilerin vergiye müdahale şekilleridir. Lakin “muhtarlık sevdası” ibaresinden bu kimselerin vergi toplama hakkı bulunmadığı ancak buna rağmen ahaliden cebren vergi topladığı anlaşılabilir. Nitekim ahali de bunun bilincinde olarak duruma müdahale edilmesini talep etmiş ve meselenin tahkik edilmesi Ankara mutasarrıfından istenmiştir³³².

Birinci döneme baktığımızda vakaların hemen hepsinin “mezalim”³³³ teması etrafında vuku bulduğunu görürüz. Bununla birlikte taraflar ise bir o kadar muhtelifdir.

³³¹ A. A. **Ayniyat Defteri** 109/050. 29.07.1259.

³³² Musa Çadircı muhtarlık teşkilatının teşekkülünden bahseder iken Osman Nuri Ergin’e atıfla “imamların zulmünden” değil; “ayanların ve yerel yöneticilerin zulmünden” hareketle bu teşkilatın amaçlandığını söyler. Buna göre muhtarlık adı altında ilk teşkilat 1829 senesinde Bilâd-ı Selâse’de (İstanbul, Üsküdar, Eyüp) kurulmuştur. 1833 tarihli Takvim-i Vekâyi haberine göre Kastamonu sancağına bağlı Taşköprü ayanı zulüm etmektedir ve mütesellim huzuruna ifadeye çağırılmıştır. Buna karşı ayaklanan ağa müdahale sonucu ölmüştür. Sonrasında mütesellim yeni ayan seçmek yerine İstanbul’da uygulanan muhtarlık usulünü Kastamonu’da da uygulamaya başlamıştır. II. Mahmud gelişmelerden memnun olarak aynı sene içerisinde teşkilatın Rumeli ve Anadolu’da da kurulması için ferman vermiştir. Muhtarların görevleri arasında en başta vergi tevzii ve mahallenin asayiş gelmekle birlikte “vücut-u vilayet” de kefil edilerek asayiş aslında yine mahalle halkına bırakılıyordu. (bkz. Faroqi, 2016, **a.g.k.**, 25-30.) Çadircı, 2017, **a.g.k.**, 13-18.

³³³ Zulümler, can yakmalar ve haksızlıklar anlamında kullandığımız bu kelimenin (Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 680.) faileri zulmü uygulayan, baskı kuran, zorbalık anlamında mütegalibedir. Şekavet olaylarını incelediğimiz bölümdeki mütegalibe unsurları ile vergi bölümünde incelediğimiz köylü üzerinde mezalim uygulayan mütegalibe unsurları ayırt etmek gerekmektedir. Ferit Devellioğlu’nun *zorba takımı, derebeyi* olarak tanımladığı mütegalibe kimseler için şiddet kullanarak hırsızlık, yağmalama gibi eylemlerde bulunmalarını “zorbalık” olarak tanımlamak kâfi iken *derebeyi* ifadesi daha girift bir anlam bünyesinde barındırmaktadır. Şöyle ki, özellikle timar sisteminin yerini iltizama ve daha sonrasında malikâne sistemine bırakması ile köylü üzerinde yegâne kontrol sahibi grup taşra eşrafı/ayanlar olmuştur. Timar

Kaymakamdan ferike, mütesellimden ayana, yerel eşraftan bölgeden herhangi bir kimseye kadar olayların faileri çeşitlilik göstermektedir. Sancaklar özelinde baktığımızda ise her üç sancak için de denk bir dağılım gözükmektedir. Bu durum köylüye mezalim olaylarının Ankara’da, Bursa/Hüdâvendigâr’da ve Kütahya’da düzenli olarak görüldüğüne bir işarettir. Hülasa 1839-45 yılları arasında bu üç sancakta görülen vakalardan yola çıkarak şunları söylemek mümkündür:

- Olaylar umumiyetle kaza ahalisine mezalim biçiminde vuku bulmaktadır. Vakaların mefulleri umumiyetle köylü taifesi iken failer de umumiyetle yönetici sınıf, ayan yahut bölgede mütemekkin bir şakidir. Hal böyle iken şikâyetler de ekseriyetle köylülerden gelmektedir. Yazılan arzuhaller ile söz konusu müdahalelerin men’ini istida etmişlerdir,
- Belgeler içerisinde eski ayanların müdahil olduğu olaylar ilgi çekicidir. Zira adı geçen ayanlar olayların faili olarak hayli güçlü gözükmektedirler. Kazanın yahut köyün vergisine müdahale etmekten bölge muhtarının tahliye talebine, ahaliye zulmetmekten yöneticilerle işbirliğine kadar muhtelif olayların faili ayanların aktifliğini görünce, taşrada halen güçlü bir aktör olduklarını söylemek mümkün gözükmektedir,
- 1840 yılında uygulamaya konulan ve 1842 yılında kaldırılan ve yönetimde sürekli bir meclis geleneğinin miladı olan muhassıllık uygulamasında da işlerin yolunda gitmediğine dair örnekler görüyoruz. Örneğin Kütahya sancağına gönderilen bir belge “Tanzimat usullerine aykırı” olarak belirttikten sonra Uşak meclis azalarının işbirliğine giderek bölgenin

sistemindeki asayiş ve iase dengesinden ziyade kârını maksimize etmeye çalışan ayan taifesi köylü üzerindeki baskısını artırarak bir *mütegallib* unsur hüviyetini kazanmıştır. Taşrada güç kazanan ayan taifesi ve yeni mali patronaja dâhil olan kırsal idare amirlerinin işbirlikleri ile taşrada vergi mükellefi köylü taifesinin karşısında zenginleşen ve yeni bir eliti temsil eden bir grup yönetici kesim meydana gelmiştir. Burada tartışılması gereken husus, gerek mültezim gerekse devlet memuru bir yönetici olsun vergi toplayan kimselerin (tax collector) halk nezdinde mütegallibe unsur olarak tanımlanmasıdır. Baskı ve zulüm uygulayan bu kimselerin derebeyi olarak tanımlanması her ne kadar tartışmalı olsa da geniş anlamı ile taşradaki bu kimseleri mütegallib olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Faroqhi de *mütegallibe* kelimesini “*tüm eski geleneğe ve şeriat emirlerine karşı olan ve köylünün daima hakkı olduğu düşündüğü şeyleri elinden alan kişi[ler]*” olarak tanımlamaktadır. Faroqhi, 2016, **a.g.k.**, 64. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 316 ve 897. Osmanlı’da derebeyliği mefhumu için özellikle bkz. Ö. L. Barkan (1956). Türkiye’de servaj var mı idi?. *Bellekten*. Cilt: 20, Sayı: 78, s. 237-46. M. Sencer (1982). *Osmanlı toplum yapısı*. İstanbul: May Yayınları, özellikle bkz. s. 37-65. Kırsal yapıdaki değişim için bkz. Genç, 2015, **a.g.k.** ve Salzman, 2017, **a.g.k.** ve İnalçık, 1980, **a.g.k.**, 283-337.

ticaretten gelen kârlarına el koyduklarından bahseder³³⁴. Reaya şikâyetçi olarak bu kişilerin görevlerinden azledilmelerini istemiştir,

- Merkez yönetimin arzuhallere kaime ve şukka olarak dönüşünde meselelerin bölge yönetimince çözülmesini buyurduğunu ve iktiza edenlere gerekli müeyyidenin uygulanmasını talep ettiğini görüyoruz,
- Bu minvalde örnekler akıllara ilk olarak şunu getirir: Birçok reform projesi kapsamında muhtelif uygulamalar gerçekleştirmeye çalışan rical-i devletin kırsaldan aldığı şikâyetlere bakarsak memurin ve nizamât açısından hayli problemler vardır. Sürdürülebilir bir işleyiş karşısında böyle bir manzara taşrada işlerin tahayyül edilenden uzak gerçekleştiğine bir kanıt olabilir.

2.1.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855

Meclis-i Vâlâ'dan Hüdâvendigâr müşirine 17 Aralık 1849 tarihinde iletilen şukka, vergi yolsuzluğu ve köylüye zulüm konusunu ihtiva eder. İzmid kaymakamı saadetlü Osman Paşa hakkında öncesinde rivayet olunan söylentilerin tahkik olunması için emr-i ferman gönderilmiştir. Kendisinden iddia edildiği gibi olaylara karışıp karışmadığı konusunda “ahalinin tümünün kendisinden müşgül bulunduğu” ahali-i İslam ve reayadan bazı kimselerin Bursa'ya gelip arzuhal ile ifade etmiş olmalarından anlaşılmıştır. Adı geçen hakikatte suçlu olup olmadığının anlaşılması için İzmid'e gönderilmesi münasip olup “layık ile mahallinde tahkikat yapılması” ve hakikat-i hâlin ba-mazbata işarı buyrulmuştur³³⁵. Bölge kaymakamı validen sonra en yetkili kişi olmakla birlikte adı geçen ahalinin tümünün kendisinden müşgül olduğunun belirtilmesi olayın boyutları hakkında ipuçları sunabilir kanaatindeyiz. Bu örnekte cehil değil ehil memurların görevde olmasının önemini daha net görebiliriz. Sorunun çözümüne dair merkez ve taşra arasındaki iletişimde de önemli payı olan unsurun mahallinde tahkikat olduğunu görüyoruz. Bursa'ya gelip arzuhal yolu ile şikâyette bulunulmasından sonra

³³⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 70/024. 29.08.1256.

³³⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 415/084. 14.02.1266. Tanzimat idaresi süresince taşranın kontrol altına alınarak merkezi idareyi yeniden tahsis etmek adına yapılan düzenlemelerden en çok etkilenen taşranın en üst idari amiri konumundaki valilerdir demek yanlış olmaz. Taşrada güç dengeleri öylesine karmaşıklaştığında süreci kontrol etmek adına en fazla değişiklik yapılan makam “valilik” makamı oluyor. M. Ma'oz (2019). Tanzimat'ın ilk yıllarında modernleşme hareketinin Suriye siyaseti ve toplumu üzerindeki etkisi. (Çev. Hayrettin Pınar). (Ed.) İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2019, **a.g.k.**, 269-275.

merkezi idare iddiaların doğru olup olmadığının ispatı için kaymakamın görev yaptığı bölgede soruşturma yürütülmesini uygun görmüştür.

Meclis-i Vâlâ'dan Ankara valisine 27 Nisan 1850 tarihinde gönderilen şukkaya göre, Ankara'da iskân ettirilen Rışvan hanelerinin Konya dağına iade olunmasından dolayı bunlardan rüşvet olarak alınan meblağın tahkik ve teferruatına dair gönderilen tahrirata cevaben tevarüd eden tahrirat Meclis-i Vâlâ'ya verilmiştir. Keyfiyetin tahkik ve tetkiki hususunda öncesinde bölge hazinesinden Şevket ve Sami efendiler Ankara'ya tayin olunmuştur. Adı geçenlerin vaki olacak işarlarının beklenmesi ifade olunmaktadır³³⁶. Görüldüğü üzere iskân vuku bulduğu sırada kimilerinin aşiret mensuplarından rüşvet aldığı anlaşılmış ve meselenin incelenip soruşturulması için canip hazineden iki kişi görevlendirilmiştir. Ankara valisine memurlardan gelecek haberin beklenmesi buyrulmuştur.

Kütahya kaymakamı ve Hüdâvendigâr valisi hazretlerine Meclis-i Vâlâ'dan 11 Ocak 1851 tarihinde gönderilen şukkaya göre Karahisar-ı sahib sancağında Hacı Ahmed Efendi ile malum kimseler, kaymakam Osman Bey'i iğfal³³⁷ ederek bir kamyon tertip etmişler ve ahalinin mahsulünü "4 baha" ile toplamıştır. Durumu araştırmak için münasip bir kimsenin vekil tayin edilmesi ve Karahisar'a gitmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre bedelata dair fark var ise alması, bunun yanında mahallin aşar ve vergilerinin titizlikle tahkik edilmesi, var ise vergi bakayası keyfiyetinin tahkik ve işarı gereğince Bursa'ya götürülerek burada tanzim edilmesi ek olarak ba-mazbata Meclis-i Vâlâ'ca ifade olunmuştur. Mübaderet eylenmesi ve iktiza edenlerin tevkifi buyrulmuştur³³⁸.

Aynı makamdan aynı tarihte Kütahya kaymakamı ve Hüdâvendigâr valisine bir belge daha gitmiştir³³⁹. Kütahya müftüsü Osman Efendi ile tahrirat kâtibi Mehmed Efendi ve sair bazı kimselerin vuku bulan "uygunsuzluklarına" dair verilen tahrirata cevaben Bursa meclisinin mazbatasıyla ol babda Maliye Nezareti Celilesi'nden ba-tekire takdim kılınan evrak takımıyla Meclis-i Vâlâ'ya verilmiştir. Buna göre bunların

³³⁶M.V.L. **Ayniyat Defteri** 417/014. 16.09.1266. Rışvan aşiretinin iskanına dair kimi örnekleri aşiretler bölümünde görmüş idik. Şimdi incelediğimiz belge ile aynı dönemde yani iskânın vuku bulduğu sıralarda bölge yöneticilerinin aşiret mensubu eşhastan rüşvet aldığını öğrenmekteyiz.

³³⁷Gaflet'den اغفال: Gaflete düşürmek, aldatmak. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 477.

³³⁸M.V.L. **Ayniyat Defteri** 420/049. 30.03.1267. *Vergi/virgü* olarak görülen rakamlar ancemaatin vergi ile emlak ve temettü vergileridir. A. Şener (1992). Tanzimat dönemi Osmanlı vergi reformları. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi. s. 260-62.

³³⁹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 420/049-50. 30.03.1267.

bakaya tahsili ve saire su-i hareketleri anlaşılmıştır. Bundan başka İsmail Efendi'nin de diyet-i miriyyesi bulunmuştur. İşbu bakayaları tahkik edip tahsilini sağlamak için(vukuatı meydana çıkarmak üzere)Tevfik Bey'in görevlendirilmesine karar verilmiş ve Kütahya'ya irsal olunmuştur. Böylece anlaşılmıştır ki Hacı muhtar efendi memuriyetinde yürütülen tahkikat sırasında Uşak kazası meclis azasından Ahmed ve müdür Mehmed Beyler ve İmamoğlu Osman hakkında ihtilafat(çekişme/anlaşmazlık) vardır. Bundan mütevellit Tevfik Bey'e alelade memuriyet verilmiştir. Buna göre adı geçen Osman Efendi'nin o tarafa irsal olunması, İmamoğullarının bakayaları layıkıyla tahkik ve zimmetlerinde bulunan hazineyi süratle tahsil edilmesine karar verilmiştir. Hacı Muhtar efendinin yalnızca 2.500 guruş maaşı olduğu halde birçok kimseye hayli borç para verdiği de anlaşılmış olup savunması beklenmekle birlikte artık orada görev yapamayacağından mütevellit zikrolunan Uşak kazası müdürlüğüne Mihaliç kazası eski müdürü Hacı Hasan Ağa'nın 1.500 guruş maaş ile memur kılınması kararlaştırılmıştır. Tüm kararların iktiza-i icrasına muavenet buyrulmuştur. Epey karışık görünen bu konuda birçok fail bulunmaktadır. İlk tahrirata göre tahkikat gerektiren kişiler Kütahya müftüsü Osman, tahrirat kâtibi Mehmed Efendiler ve bir de İsmail efendi nam kişidir. Tahkikat için memur kılınan Tevfik Bey bölgeye gidince Kütahya meclis azalarından kimseler arasında anlaşmazlık olduğu da ortaya çıkmıştır. Buna göre gereken kişilerin vergi bakayalarının tahsil edilmesi ve yine gereken kişilerin görevinden azledilmeleri kararlaştırılmıştır. Belge bu kadarını söylerken biz de Nurcan Abacı gibi bir “anlam okuması” yapmaya çalışabiliriz³⁴⁰. Kütahya'yı ilgilendiren tahkikat kararı ve sonrasına dair yapılacakların belgesi hem sancak yöneticisi kaymakama hem de sancağın bağlı bulunduğu Hüdâvendigâr valisine iletilmiştir. Kütahya dâhilinde görevi kötüye kullanan memurların tahkik ve tetkiki için bir memur atandığını söyleyen belge sonrasında daha girift bilgilere doğru ilerler. Buna göre yaşanan usulsüzlüklerin mümessili bir-iki kişi ile sınırlı olmayıp meselenin failleri Kütahya sancak meclisi azalarına kadar uzanmaktadır. Tahkikatın sağlıklı ilerlemesi adına olacak ki memur Tevfik Bey'e alelade memurluk verilmiş ve sonuç olarak bir tahrirattan hareketle meclis azalarından bölge muhtarına,

³⁴⁰N. Abacı (2018). Koca olsun bu gece olsun: kırk iki günde üç kez âdet gören Bursalı Fatma'nın hikâyesini kurgulamak (17. Yüzyıl). *Ab-ı Hayât'ı Aramak- Gönül Tekin'e Armağan.*(Haz. Ozan Kolbaş-Orçun Üçer). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s. 689-699. Yahya Araz öğrencilerine bir süre dışarı bakmalarını ve sonrasında gördüklerini yazmalarını ister. Pencerenin önünden geçen kız kimisine göre etek kimisine göre pantolon giymiştir, kimisine göre sarı renk saçları vardır kimisine göre siyah renk. Sonuç olarak Araz, tarihçilerin işinin, sınıfın önünden geçen kızın nasıl görüldüğünü göstermek olduğunu söyler.

sancak müftüsünden tahrirat kâtibine değin uzanan karmaşık bir dosya vuku bulmuştur. Bölgedeki yönetici elitin kendi aralarında ve halk ile olan ilişkilerinde tafsilatlı bilgiye sahip olamasak da bunların vergi bakayaları olduğunu öğreniyoruz. Kütahya sancağında vergi tahsil eden bu kimselerin vergi usulsüzlükleri ile kendilerine pay ayırmaya teşne olduğunu ve bunun için aralarında da ihtilafat-mücadele olduğunu çıkarabiliriz. Kendi aralarındaki iletişimleri varsayımımız olmakla birlikte merkez ile aralarında yaşanan diyalog gayet nettir. Tespit edilen her kim ise gerekli müeyyide ile iktizasının yerine getirilmesine muavenet buyrulmuştur.

11 Haziran 1851 tarihinde Ankara valisine gönderilen bir şukkaya göre³⁴¹, dersaadette bulunan kolağalarından Ali Ağa arzuhal yazmıştır. Buna göre Ankara'da Tekye Ahi mahallesi sakinlerinden Bedri Mehmed Ağa hakkında Otağbaşı karye ahalisinin vergilerinden dolayı münakaşa yaşanmaktadır. Kendilerinin bölgeden gönderilmesi istenmektedir. Adı geçenin korunması hususunda himmet buyrulmuştur. Bu belgede dikkat çekici olan husus, vergi toplayan kimsenin korunmasının buyrulmasıdır. Ahalinin adı geçen şahsa karşı ne kadar tavır aldığının bir göstergesi olan bu emirde, kimin haklı kimin haksız olduğuna dair bir ipucu bulunmamaktadır³⁴².

23 Haziran tarihli Kütahya mal müdürüne gönderilen şukka ise Gedos kazası sakinlerinden Hacı Halil'in mahsusu olan vergisini tediye etmekte olduğu halde kendisine vergi talebi ile müdahale olunduğunu bildirmektedir³⁴³. Keyfiyet Maliye nazırı tarafından işar olunmuştur ve iktiza edenin icrasına mübaderet istenmektedir. Müdahalenin kim tarafından yapıldığı ve tafsilatı bilinmemekle birlikte durum maliye nezareti tarafından bildirilmiş ve Kütahya mal müdüründen konunun acilen çözümü istenmiştir.

Bursa valisi Süleyman Paşa'ya 9 Mayıs 1852 tarihinde gönderilen şukkaya göre³⁴⁴, irade-i seniyye teşkil etmiş olan Boğaziçi madeni civarında zuhur etmiş olan maden kömürünün imal ve ihracı için öncesinde sorumlu olan Osman gönderilmiş ise de işini yapmadığı gerekçesi ile kimselerce ihbar olunmuştur. İhbar edenleri ihafe³⁴⁵

³⁴¹A. A. **Ayniyat Defteri** 137/015. 29.12.1267.

³⁴²Lakin Salzmänn'in da belirttiği gibi ve Vakalı'nın ve Çadırcı'nın çalışmalarında gördüğümüz gibi ahalinin tavrının hakikate yakın olduğunu savunmak/çıkarsamak mümkün gözükmemektedir. Salzmänn, 2017, **a.g.k.**, 206, Vakalı, 2019, **a.g.k.**, 16-21, Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 39-41.

³⁴³A. A. **Ayniyat Defteri** 137/022. 29.12.1267.

³⁴⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 140/031. 29.10.1268.

³⁴⁵Havf den اخافة: Korkutma, korkutulma. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 477.

etmekte olduğundan mübaşir gönderilmiştir. Keyfiyetin işarı buyrulmuştur. Vergi ile ilişkili olmasa da bu örneğe burada değinmemizin sebebi Osman'ın görevini yapmadığı gerekçesi ile şikâyet eden kimseleri tehdit edip korkutmasıdır. Süreç olarak, vergi tahsil şikâyeti ve sonrasında yaşananları anımsatması açısından iyi bir örnektir.

Meclis-i Vâlâ'dan 8 Mart 1854 tarihinde Ankara kaymakamı ve Maliye nazırına gönderilen şukkaya göre, Ankara sancağında emval-i miriyyeden 110 yük kadar bakaya olup bundan bazısının tevzii olunmamış ve bir miktarı da oradan nakil(nakilhane) etmiş olan ahali üzerlerinde kalmıştır. Dahası muhtarlar ve saire zimmetlerinde olup bakayanın yerli birinden tahsili lazım gelmiştir. Yeniden tevzii ve tesviyesi için mal kâtibi Râfîzi Mehmed Efendi yerliden bulunduğu cihetle görev almış lakin aza-i meclis ile ittifak ederek bunların bazı yolsuz işlerde bulunduğu ve Gümüştan(?) maden-i hümayunu müdürü ve meclis azasından Seyid Mehmed Efendi'nin dahi bazı su-i hareketlerde buldukları tahkik edilmiştir. Keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya lede-l havale olunmuştur. Maden müdürü umur-u memlekete(memleket işlerine) karışmayarak kendi işi ile meşgul ise de azadan Mehmed Efendi azalıktan çıkarılarak yerine ahaliden münasip birinin tayin olunması kararlaştırılmıştır. Meblağın tahsili ve adı geçen "Mehmed Efendi'nin ahaliden ahbap oluşu vesilesi ile görevi ita edemeyeceğinden" başka bir münasip görevde istihdam edilmesi karar kılınmıştır. Keyfiyet Maliye Nezareti'ne de bildirilmiştir³⁴⁶.

İkinci dönemdeki örneklere bakıldığında da görülmektedir ki, vuku bulan olayların taraf ve muhtevaları aynı minvalde devam etmektedir. Süreç içerisinde yaşananların devamlılık göstermesi incelediğimiz sancaklar dâhilinde yolsuzluk ve usulsüzlük vakalarının azımsanmayacak derecede sürekliliği anlamına gelir. Örneğin 1849 tarihinde Hüdâvendigâr müşirine gönderilen şukkadaki söz konusu olay ve olayın faili kaymakam³⁴⁷, yaşanan uygunsuzlukların muayyen ve sınırlı makam ve bölgelerle kalmayıp tüm statü ve makamlarda vuku bulabildiğini göstermektedir.

³⁴⁶M.V.L. **Ayniyat Defteri** 432/061. 26.04.1270. Belgeden açıkça görüleceği üzere ahbaplık ilişkisi bulunan kimselerin su-i istimal potansiyeli yüksek görüldüğünden başka münasip bir kimsenin göreve getirilmesi uygun bulunmuştur.

³⁴⁷M.V.L. **Ayniyat Defteri** 415/084. 14.02.1266.

2.1.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864

Yolsuzluk ve usulsüzlük konusunda bu döneme ait incelediğimiz iki belge diğerlerinden oldukça farklıdır. İlk belge halkın memnuniyetini bildirmesi ile azledilen bir memurun göreve iadesini ihtiva eder iken diğer belge geçirdiği soruşturma sonucu zimmetine para geçirmedeği lakin haber vermeden görevi bırakıp gittiği anlaşılan bir memur hakkındadır.

Bursa mutasarrıfına 28 Mayıs 1860 tarihinde gönderilen şukka bir zabitin yolsuzluğunu ihtiva eder³⁴⁸. Buna göre Hüdâvendigâr eyaleti dâhilinde kâin Mihaliç kazasına tabi Sancak nahiyesinde zabıt bulunan İbrahim Ağa'nın yolsuz hareketi cihetiyle tebdil-i icra kılındığından nahiyede istihdam olunacak memurun münasip miktar maaş ile Hüdâvendigâr meclisinde karar ve ilan mazbatasında beyan olunarak Meclis-i Vâlâ'ya lede-l havale olunmuştur. Lakin nahiyeye halkı, adı geçen vergi-i ıslahatı ve sairesinden memnun olduğunu bildirerek bilâmaaş(maaşsız) kalmış olmasına şaşırıklarını belirtmiştir. Bu nedenle 300 guruş maaş ile müdürün yeniden memuriyeti hususuna himmet buyrulmuştur³⁴⁹.

Meclis-i Vâlâ'dan Hüdâvendigâr mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya 5 Haziran 1862 tarihinde gönderilen şukkaya göre³⁵⁰ Mihaliç nahiyesi eski zabiti Cavid Bey “tesviye-i kusur-ı zimmet-i miriyyesi” olan 7.000 guruşun kefilinden tahsili ve kendisinin icra-i muhakeme ile keyfiyetin işarı hususunda gönderilen tahrirata cevaben varid olan mazbata Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Cavid Bey'in vukuatından dört ay öncesinde Bursa mal kalemi kesesinden Halil Efendi marifeti ile muhasebesine

³⁴⁸M.V.L. **Ayniyat Defteri** 446/025. 29.05.1277.

³⁴⁹Halkın bir yöneticiden memnun olarak görevine iadesine istediği durumlar yok değildir. Örneğin Musa Çadırcı'nın sunduğu örneğe göre, dergâh-ı âli kapucubaşlarından Edincik voyvodası Abdülaziz Ağa çok yararlı işler yapmış idi. Göreve başladıktan yirmi seneye yakın zamanda halkın refahı için birçok hizmette bulunmuş idi. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 126. Başka bir örnek Ankara valisine Meclis-i Vâlâ'dan 24 Cemâziyelevvel 1270/22 Şubat 1854 tarihinde gönderilen şukkadır. Buna göre Damadlık İzzet Bey'in uhdesine rütbe-i salise tevcih olmasına dair tahrirat malum-u senaveri olunmuş ve etibba-i aliyye-i hazret-i şehinşahiye arz ve istida olunmuştur, M.V.L. **Ayniyat Defteri** 432/045. 26.04.1270. Yine Kütahya kaymakamı Pertev Efendi'ye Meclis-i Vâlâ'dan 10 Cemâziyelâhir 1268/1 Nisan 1852 tarihinde gönderilen belge şunları söyler: “*Muhavvel-i uhdeniz olan mesalih-i vakanın hüsn-ü temsiliyetle beraber ikdam ve gayretinize binaen terfi olunmanıza dair tevarüd iden mazbata-i umumi... ibrâz-ı hüsn-ü hidematla istihsal hususuna vaki olan gayretiniz takdire şayan görülmekle mükâfat olunacağınız...*”. M.V.L. **Ayniyat Defteri** 425/015. 29.10.1268. Tanzimat idaresinden sonra voyvodalık kaldırılarak yerine kaza müdürlüğü getirilecektir ancak halk ile diğer makamlarda olduğu gibi bu makamın da arası ekseriyetle iyi olmayacaktır(bkz. kaza müdürleri bölümü).

³⁵⁰M.V.L. **Ayniyat Defteri** 461/043. 29.04.1279.

bakılmıştır. Zimmetinde para bulunmamış olduğu ancak kendisinin keyifsizlenerek bir hayli müddet ile hizmet-i memuriyesine bakmamış olmasından ve bu süreçte mal sandığı idaresinin kendi yed'inde kalmasından şansı yaver gitmiş ve kendisi de bunu dava etmeyerek kendi eşyalarını satmış ve bununla geçinmiştir. Zimmetine miri geçirmemiş olmasından mütevellit kanunen hakem gerekmeyeceği ve dava edilmeyeceği keyfiyeti bildirilmiştir.

2.1.4. Genel sonuç ve değerlendirme

Görüldüğü üzere incelediğimiz dönem aralığında tek bir kişinin uhdesindeki vergi bakayasından tüm kaza yahut nahiyeyi ilgilendiren vergi yolsuzluk ve usulsüzlüklerine, voyvodalık makamından valilik makamına kadar kırsal idarede birçok yetkiliye dair kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların ortak noktası umumiyetle köylü taifesine muhtelif kişilerce yapılan mezalim ve karşılığında arzuhal ile ilgili kişilerden şikâyetçi olunmasıdır. Merkezin umumi tavrı ise meselelerin mahallinde tetkik ve çözümdür. Kimi meseleler ise fazlaca karmaşıklaştığında merkezden bölgeye bir tahkikat memuru gönderilerek mahallinde olayların etraflıca tetkiki uygun görülmüştür. Burada şunu da belirtmekte fayda var ki; incelemeye aldığımız ilk dönem ve sonrası itibarıyla meclislerin işlevselliği belgelerde kendisine yer bulmuştur. Gerek 1840 ve 1842 seneleri arasında uygulamada olan muhassıl meclisleri, gerekse sonrasında oluşturulan taşra meclisleri³⁵¹ sadaret tarafından aktif biçimde yürütme erki ve çözüm merkezi olarak dikkate alınmıştır. Kimi belgelerin doğrudan *Bursa meclisine*, *Kütahya meclisine* gibi adreslere gönderilmesi, kimilerinde de metinde *mahallin meclisince tetkik ve işarı* gibi ibareler meclislerin taşrada aktif rolde varlığına dair kanıt niteliğindedir.

Bu bölümde, vergi alanında statükoyu korumak isteyen ve taşrada şahsi menfaatlerini inşa etmiş olan taşra beyleri ile maliyeyi kesin bir merkezi kontrol altına almaya çalışan rical-i devlet arasındaki çekişmeyi gördük. Çekişmede ortada kalan taraf ise elbette köylü taifesi olmuştur. Kırsal idareciler Tanzimat ile gelen mülki, mali ve

³⁵¹Tafsilatı için bkz. Çadırcı, 2017, a.g.k., 259-87.

hukuki yeni zemin üzerinde eski alışkanlıklarını devam ettirmiştir. Üç periyot halinde incelediğimiz dönem içerisinde üç sancak için şunları söylemek mümkündür:

- Yolsuzluk ve usulsüzlüğe karışmış kişilerden kırsal idareci taifesine mensup hemen her statüde yöneticiye dair örnek mevcuttur: Kaymakam, ayan, mütesellim ve diğerleri gibi,
- Vakalardaki ana tema mezalimdir³⁵². Mezalim etrafında şekillenen olaylar ise umumiyetle yetkisi olmayan kişilerin cebren vergi adı altında haraç toplaması yahut yetkisi dâhilinde olsa dahi ziyade vergi alması ve kimi yöneticilerin giriştikleri usulsüzlükler ile bunlardan tahsil olunamayan vergi bakayalarıdır,
- Mezalime uğrayanların mücadele yöntemi arzuhal yolu ile üst mercilere başvurarak müdahalenin men'ini sağlamaktır. Burada şöyle çıkarsama yapmak söz konusu olabilir. Taşrada idareyi ve mali yetkileri kontrol eden kişiler Tanzimat'tan evvel merkezi devlet ve köylü ile hayli sorun yaşamışlardır. Bundan mütevellit Tanzimat'ın yegâne amaçlarından biri de mali ve idari mekanizmayı kontrol altına alarak merkezileşmeyi sağlamak ve taşrada oluşan ikili yapıyı kırmak olmuştur. Durum böyle olsa da gerek muhassıllık teşkilatının kurulması; gerekse istenen başarı sağlanamadıktan sonra yeni çareler denenmesi istenilen sonuçlara ulaşmayı getirememiştir³⁵³. Örneklerde de görüldüğü üzere köylünün bu minvalde arzuhalleri devam etmiştir. Sonuç olarak merkezi idare kırsaldaki vergiyi muntazaman merkeze çekmeye çalışırken taşrada muhtelif aktörlerce usulsüzlük ve yolsuzluklar vuku

³⁵²Bkz. Dipnot 333.

³⁵³ Vergi konusu diğer dönemlerde olduğu gibi Tanzimat döneminde de temel sorunsallardan biri olmuştur. Kısaca değinecek olursak; birçok kalemden meydana gelen tekâlif-i örfiye kaldırılarak yerine daha basit ve daha "adil" olmak üzere ancemaatin vergi[yahut sadece "vergi"] getirilmiştir. Ancemaatin vergi eşit olarak tevzii edildiğinden mükellefin ödeme gücü dikkate alınmamıştır. Bu nedenle adilane olması için öne çıkan vergi kaldırılarak yine tevzii nitelikte ancak ödeme güçlerine göre dağıtılan bir usule geçilmiştir. Mahallin güçlerin nüfuz mücadelesi söz konusu olunca tevzii vergiden nisbi vergiye geçiş yapılmıştır. 1860 senesinde tedricen kaldırılan bu vergi yerine emlak ve temettü vergisi getirilmiştir(Emlak ve temettü sayımları başladığında Hüdâvendigâr ve Yanya pilot bölge seçilmişlerdir). Zirai vergiler yine aşar ve ağnam olmakla birlikte cizye yahut bedel-i askeride isim değişikliğinden başka [yapısal]bir değişiklik olmamıştır. Burada önemli olan husus vergi yükünün yine köylü üzerinde olmasıdır. Çünkü "vergi" olarak bahsettiğimiz gelirler rakamsal artış gösterse de toplam gelir içindeki payları gerilemiştir. Köylü vergi mükellefine baktığımızda isemuhassıllık teşkilatı ile vergiyi kontrol altına almaya çalışan devlet muvaffak olamayınca Tanzimat'ın ilk yılları hariç iltizam usulü ile toplanan aşardaki artışın dikkat çekici olduğunu görürüz. Bu durum, bütçe mazbatalarında gelir artışlarında tahsil yönteminin üstünde özellikle özellikle durulmasına rağmen gerçekleşmiştir. Şener, 1992, **a.g.k.**, 260-69. Tafsilatlı bilgi için bkz. A. Şener (1990). *Tanzimat dönemi Osmanlı vergi sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları ve J. S. Shaw (1975). *The nineteenth-century Ottoman tax reforms and revenue system*. *International Journal of Middle East Studies*. Cilt: 6, s. 421-459.

bulmuştur. Yani tüm vergi yükünü uhdesine alan köylü taifesinin muhatap olduğu taşradaki idareci taife mezalim uygulayan mütegalib bir hüviyet kazanırken rical-i devlet ve padişah kurtarıcı, koruyucu hüviyetini kazanmaktadır³⁵⁴. Hâlbuki her iki taraftan da bakıldığında statü farkı gözetmez isek kanunların ve nizamın sağlayıcısı tek bir kurumsal yapıdan söz etmek gerektir. En azından devletin gayesi bu yöndedir. Tanzimat dönemi müesseseseleşmesinin temel motivasyonu da böylece oluşmaktadır³⁵⁵. Beklentiler ve realitenin ikiliği söz konusu olunca taşranın otonom hüviyeti daha fazla ön plana çıkmaktadır. Tek bir Osmanlı yapısı değil, bir çok kompleks ve muhtelif yapının varlığını kabul etmek gerekir³⁵⁶,

- Sonuç olarak bu bölüm her üç sancak içinde üç dönem içerisinde de yolsuzluk ve usulsüzlük vakalarının sıklıkla vuku bulduğunu ve bundan başka küçükten büyüğe her tür devlet görevlisinin buna teşne olduğunu göstermektedir.

Önümüzdeki bölüm, vergi yolsuzluk ve usulsüzlüklerinden ziyade vergi hakkında yapılan yanlışlıklar, anlaşmazlıklar, af talepleri ve sair belgeleri ihtiva etmektedir. Böylelikle incelediğimiz taşra vilayetlerinde ve sancaklarında vergi mefhumuna dair ayniyat arşivlerinin bize sunduğu diğer örnekleri de görebilecek ve Tanzimat'ın ilk dönemlerinde Anadolu Osmanlısı'nda yaşananların geçmiş ve bugün arasında diyalogunu kurmaya çalışabileceğiz.

³⁵⁴Faroqhi, 2016, **a.g.k.** özellikle s. 22-23 ve 117. Merkezi hükümetin taşradaki memurlara kuşku ile yaklaşması yeni değildir[s. 58]. Köylüler de merkezi yönetim temsilcileri ile sıklıkla gerilim içindedir. Faroqhi XVII. asır içerisinde büyük köylü ayaklanmaları görülmemesinin nedenini köylülerin hareket serbestisi; bununla birlikte sultanın vergi mükellefi tebaasını korumak isteği gibi nedenlerde ararken incelediğimiz dönem olan XIX. asır içerisinde Donald Quataert, Rumeli coğrafyasında büyük köylü ayaklanmaları ve bağımsızlıklarla sonuçlanan isyanların Anadolu'da görülmemesinin nedenini temel üretim biriminin küçük aile işletmelerinden oluşması savını öne sürer. Tüm bunlarla birlikte işleyen bir şikâyet mekanizmasının varlığı da Anadolu köylüsünü yorgun, huzursuz ve çözüm arayan bir vergi mükellefi yapmaktadır. Quataert, 2006, **a.g.k.**, 973-98. İnalçık, 2018, **a.g.k.**, 130-141. Şikâyet hakkı için bkz. Taş, 2007, **a.g.k.**, 187-205. Ayrıca XIX. asırda haberleşme mekanizmaları hızlı biçimde gelişmekte idi. Bu durumun taşradaki yansımaları, iletişime etkileri dahi başlı başına bir çalışmayı gerektirmektedir; örneğin incelediğimiz sancaklarda 1842 senesinde düzenli posta teşkilatı kurulmuştur. N. Yazıcı (1992). Tanzimat döneminde Osmanlı haberleşme kurumu. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 154-158.

³⁵⁵Veldet, 1999, **a.g.k.**, 139-209.

³⁵⁶Halil İnalçık'ın Cornell Fleischer'a belirttiği gibi “*aslında birçok düzenin varlığını*” kabul etmek gerekmektedir. O. Sağsöz ve C. Özdemir (moderatör). (2020). *Kültür&Tarih Sohbetleri*. Bölüm: 176. Medyascope TV. Canlı Yayın Tarihi: 8 Haziran 2020. (youtube platformu).

2.2. Vergi Mükellefleri ve Kırsal İdare Arasında Yaşanan Bazı Gelişmeler

Bu bölümde inceleyeceğimiz belge örnekleri vergi konusunda meydana gelen muhtelif vakalara dair merkezden taşraya giden yazışmaları içermektedir. Bu başlık altında bir araya getirdiğimiz 30 adet vaka örneğini önceki bölümde olduğu gibi üç dönem altında inceleyeceğiz.

2.2.1. İlk döneme ait vaka örnekleri: 1839-1845

15 Mayıs 1839 tarihinde Bursa mütesellimine gönderilen kaime, Şerif İbrahim nam kimsenin 1254 senesine mahsuben(M. 1838-39) Hüdâvendigâr sancağına tabi Kete nahiyesinden Akçeler karyesi iltizamını, buraya bağlı yerler ile Bursa'lı Ekici Hacı Halil'den iltizam etmiş olduğunu söyler. Lakin adı geçen karyede 1.600 guruşluk bir hasılatı tahsil edemediğini arzuhal ile beyan ederek adı geçen şahıstan tahsilini istida eylemiştir. Tahsiline himmet buyurmaları istenmiştir³⁵⁷. Bir gün sonrasına tarihlenen ve Ankara ferikine gönderilen kaime ise bir maden-i hümayun temettuatı hakkındadır. Aktani(?) maden-i hümayununun idare memuru olan Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından Esad Ağa'nın memuriyeti hususunda çıkan emir ile madenin nizamı hakkında yazılan layihanın vürudundan sonra Bozok sancağında kimi kazaların da eklenmesi ile bu madenin idaresi yüksek makamlara gönderilmiş ve aidat-ı maktuat ve diğerleri, Bozok ve Kırşehir sancaklarından oluşan asakir-i beka idaresine tahsis olunmuştur. Maliye hazine-i celilesine kayıt ettirilen madenin gelirlerinin, zikrolunan kazalardan oluşan redife ayrılan askerlerin çağrılmasında gerekli olan erzakın tedarikinde iktiza edeceği beyanıyla icrası için vürud eden resmi yazışmadan sonra, madene bağlı kazaların tüm gelirlerinin temettuatı darbhane-i amireye verilmiştir. Lakin madenin temettuatının “karışık bulunmasından ötürü” emirde açıkça belirtildiği üzere kazaların temettuatının usul-ü nizama göre hatasız tedariki hususu adı geçen müşir tarafından ifade edilmiştir³⁵⁸. Temettuat sayımlarındaki hatalar üzerine Ankara sancağında vuku bulan

³⁵⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 60/002. 30.05.1255.

³⁵⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 60/002-3. 30.05.1255.

bir hatayı ileten belge, sayımların hatasız olması yönünde verilen kaime ile giriş kısmında bahsettiğimiz aksaklıklara dair güzel bir örnektir³⁵⁹.

13 Haziran 1839 tarihli Ankara müşiri hazretlerine iletilen bir kaime avarız vergisi ile ilgili aksaklıkları sunar³⁶⁰. Viranşehir kazasına tabi Babakebir divanı dâhilinde Kale-i Efati(?) ve Haslı karyeleri ahali ile Kapucular karyesinde bulunan zaviyedarlar, Viranşehir kazasına konulmuş olan vergileri kaydetmekte iken Viranşehir sancağında eklenmeyen avarız hanesine bağlı araziler olduğunu belirlenmiştir. Araziler üzerinde hakları olduklarını civar kara ahali ile ilam etmiş ve zaviyedarların da cevabı ile adı geçen emrin kaydının yerinde bakılıp tutulması için kazanın naibi ilam sunmuştur. Buna göre “Kapucular arazisi kutbu’l Arif’in Akşemseddin hazretlerinin sırrı tutula evladının gömüldüğü kaza” ve zaviyedarların adı geçen karyeye bağlı ahalisinden olduğuna binaen hane-i avarız vergisine icap edecek emlak ve arazileri olduğu halde vergilerde katılım gerçekleşmediği anlaşılmıştır. Darbhane-i Amire müşiri Maliye Nazırlığı’na husus ile ilgili takrir sunmuş olup Maliye nazırı hane-i avarıza bağlı emlak ve arazilerin Ankara müşiri tarafından istilamını buyurmaktadır.

12 Ağustos 1839 tarihinde Bursa mütesellimi ağaya giden bir kaimeye göre ise³⁶¹ Mudanya kazası sakinleri mısırlarını iki sene saklayarak satmamış, biriktirmiştir. Bu vakitlerde hasat olduğu beyanı ile kazanın voyvodası Mehmed Tahir Ağa arzuhal yollamıştır. Matlubatın tahsis ve teslimi hususunda himmet istenmektedir.

Aynı makama 9 Eylül 1839’da gönderilen kaime vergi bakayasası üzerinedir. Hüdâvendigâr sancağında vaki 53 senesine mahsuben(M. 1838) Osman Bey’in iltizamı olan Gölpazarı voyvodalığından, Muhammed Ağa’nın öncesinde devrolunan bakayasından ve 53 senesinin Haziran’ından(M. Haziran 1838) Kasım’ına kadar geçen

³⁵⁹Tanzimat döneminde bölgelerin emval, eşya, hayvan ve sair tüm varlığının kaydedildiği bu defterler modernleşen yahut modernleşmeye çalışan devlet için oldukça önemli idi. Vergilendirilecek her türlü kıymetin muntazaman kaydının tutulmak istenmesi ve bununla ilgili adımlar atılması keyfi uygulamaların son bulup mülki ve mali nizamın kurulmak istenmesinin en büyük göstergelerindendir. A. Efe (2016a). Osmanlı Devleti’nde yeniden yapılanmanın şafağında üç vergi sayımı. *Akademik İncelemeler Dergisi*. Cilt: 11, Sayı: 2, s. 23-46. Bu örnekte de bölgede karışıklık yaşandığından temettuatın düzgün yapılması istenmiştir.

³⁶⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 60/033-34. 30.05.1255. Belgeden de açıkça görüleceği üzere bir önceki vaka ile muhteva açısından farklı ancak aynı minvalde vakalardır. Burada da avarız vergisine eklenmeyen haneler olduğu tespit edilmiş ve yanlışlığın düzeltilip vergilerin muntazam alınması istenmiştir. Tanzimat ile avarız vergisi kaldırılacaktır.

³⁶¹A. A. **Ayniyat Defteri** 61/006. 30.07.1255. Kaza voyvodasının köylüyü mısır istifledikleri için şikâyet ettiği bu örnek Osmanlı Devleti için iâşe ve vergi arasındaki sıkı ilişkiyi göstermektedir. Üretimi de dağıtımını da sıkı biçimde kontrol etmek isteyen devlet taşradaki zirai üretime bu şekilde müdahale etmektedir.

sürede masraflardan 4 yük 14.176,5 guruş bakaya kalmıştır. Bu bakayanın faizi bulunan 42.500 guruş dahi alınmamış olup kazanın ahali zimmetlerinde 4 yük 56.676,5 guruş birikmiştir. Anaparanın Muhammed Ağa tarafından ödenmediğinden mütevellit, bu paranın ödenmesi hususunda bir defter sureti ile emr-i şerif çıkarılmıştır. Lakin adı geçen ağa vefat etmiş ve voyvodalığa onun yerine Keskin İbrahim Ağa tayin olunmuştur. Tüm umurun da adı geçene geçmiş olduğu müteveffanın umur müdürü tarafından bildirilmiştir. Maliye nazırı kalan bakayanın tahsili için ol taraftaki keyfiyetin işarını buyurmuştur³⁶².

15 Eylül 1839 tarihinde Kütahya muhassılına gönderilen kaime de tahsil edilemeyen vergiler üzerinedir. Enderun-u Hümayun'dan mahreç Hasan Ağa, Kütahya sancağında Tavşanlı nahiyesinde Tepecik karyesi ve diğer zeametlerinden ve yine Kütahya kazasında bulunan Bölcük, Oklu ve Güre karyeleri ile Selendire(?) kazasında bulunan Dere karyesinde olan hassalarını kimseye ihale ve iltizam etmemiştir ve hassaları mukataat hazinesine kayıtlıdır. Kendi hassasının defter kayıtlarını ve zikrolunan hassaların faizlerinin hasılatının kimlerin elinde kalmış ise tahsilini arzuhal ile istida eylemiştir³⁶³.

11 Ekim 1839 tarihinde aynı makama gönderilen bir kaime ise derbendlere vergi muafiyetinden bahseder³⁶⁴. Kütahya sancağında vaki Debran(?) nahiyesine bağlı Şenceler karyesi ahali derbencilik hizmetinde bulunmaktadır. Emr-i âliye göre müdahale edilmemesi gerekirken çıkarılan başka bir emr-i âli ile uygunsuz ve haksız bir vergi yükü doğduğundan şikâyet edilmiş ve düzeltilmesi yönünde ahaliden Hacı Ömer ve Mustafa tarafından arzuhal yazılmıştır. Tahkikat yapılmış olup derbencilik faaliyetinde bulunanların vergi muafiyetine karar verilmiştir. Ahalinin bölgede

³⁶²A. A. **Ayniyat Defteri** 61/112-13. 30.07.1255.

³⁶³A. A. **Ayniyat Defteri** 61/138-39-40. 30.07.1255. Buna göre 20.000 akçe borç tespit edilmiştir. Belge hangi mahalde ne kadarlık bir meblağ kaldığını izah etmektedir. Örneğin zeamet baş kalemi olan Kütahya sancağında Kütahya kazasının Yencik ve diğer bölgelerden hassası 2.000 ve Gedos kazasında olan hassası 66,5 ve Çal kazasında 133,5 gibi. Ancak Bölcük, Oklu ve Güre karyeleri ile Dere karyesine ait defter kaydı bulunamamış olduğu belirtilmiştir. Adı geçen bölgelerdeki hassaların tahkik edilerek gerekli defterin gönderilmesi defterhane-i amire müşiri tarafından işar olunmuş ve himmet buyurmaları siyakında kaime gönderilmiştir.

³⁶⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 62/012. 30.09.1255.

çalışmaya devam etmesi ve vergilerden muaf tutulması hususunda himmet buyrulması ve keyfiyetin işarı istenmiştir³⁶⁵.

Ankara müşirine 18 Aralık 1839 tarihinde gönderilen kaimeye göre, defterhane-i amire kaleminden Seyid Mustafa Efendi'nin berat-ı şerifi uhdesinde olan zeametten Ankara sancağında henüz malum olunmamış on üç adet kara, mukataat hazinesi perakende iltizam defterine kaydedilmiştir. Bundan başka burada dağınık halde bulunan birçok kara olduğu adı geçen kişi tarafından arzuhal ile beyan olunmuştur. Buna göre mezra ve diğer yerlerden olmak üzere Kütahya ve Menteşe sancaklarında mukataat bulunmuştur. Bunların bedelatı ile birlikte kaydı olmayan mahallerin ve alacakların hemen tahkik edilerek iktiza eden düzenlemelerin yapılması gerektiği defterhane-i amire tarafından irsal olunan emrin yerine getirilmesi ve keyfiyetin tahkik ve işarı buyrulmuştur³⁶⁶.

3 Haziran 1839 tarihinde ise Dudu hatunun arzuhali üzerine Bursa mütesellimine bir kaime gönderilmiştir. Adı geçen hatunun zimmetinde bulunan dut ağaçlarından, imareten dolayı 1.200 guruşluk alacağı olup defaatle talep etmesine rağmen alamamıştır. Meblağın tahsili buyrulmuştur³⁶⁷.

Kütahya muhassılına 9 Şubat 1841 tarihinde gönderilen kaimeye göre, sarraf taifesinden Kütahya kazası Tavşanlı karyesinde muhassıl vekili Osman Ağa'nın 1.090 guruş tediyesi olup bunun halen zuhur etmemesinden mütevellit meblağın tahsil edilmesi ve sorumlunun dersaadete gönderilmesi, kethüdalardan Saib Efendi tarafından bittakrir inha ve istida olunmuştur. Kendisinin dersaadete gönderilmesi, kendisi bulunamaz ise vekilinin gönderilmesine ve meblağın tahsiline mübaderet buyrulmuştur³⁶⁸.

³⁶⁵Bu belge taşrada asayişin sağlanması üzerine devlet ve köylü arasındaki kazan-kazan ilişkilerine güzel bir örnektir. Derbendlerin muhafazası uhdesini üstlenenler geçiş yollarını korumak karşılığında vergiden muaf tutulacaktır.

³⁶⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 63/009. 29.12.1255. İlk incelediğimiz örnekler minvalinde bir vaka da budur. Ankara müşirine giden belge Ankara, Kütahya ve Menteşe sancaklarında kaydı yapılmamış dağınık mukataalardan bahseder. Düzgün biçimde kayıtların yapılıp iktiza eden alacakların toplanılması buyrulmuştur.

³⁶⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 60/022. 30.05.1255. Umumiyetle devletin alacaklı olduğu vaka örneklerine karşı köylü taifesinden Dudu hatunun devletten alacaklı olduğu bu vaka, örneğimiz içerisinde çok sayılı örneklerden bir tanesidir.

³⁶⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 74/052. 29.12.1256. Görüldüğü üzere muhassıl vekili sarraf taifesine mensuptur ve ödemesi gereken meblağı ödemediği takdirde sarraf vekilinden alınması Kütahya muhassılına bildirilmiştir. Kefalet usulü ile görev almanın önemini burada görüyoruz.

4 Temmuz 1840 tarihli Ankara muhassılı hacedândan Zühdü Efendi'ye gönderilen kaime ise muhassıllık teşkilatının işleyişi adına önemli bir emir sunar. Buna göre, Ankara müşiri hazretlerine mahsus seranın tamir ve mefruşat masrafları canib memleketin tevzii defterlerine kaydolunagelmiş ve eski Ankara müşiri Davud Paşa'nın 150.000 guruş masrafı tevzii defterine eklenmemiştir. 56(M. 1840) senesine 270.000 guruş esnafın alacağı birikmiştir. Şimdilik bunların yazılmadığı ancak ileride bittabi tevzii defterlerine eklenmesi ve "bundan böyle muhassıllıklardan bu hususlar için bir guruş dahi çıkmaması" için maliye nazırı tahrir buyurmuştur. Mübadereti istenmektedir³⁶⁹.

Kütahya muhassılına 8 Temmuz 1840 tarihinde gönderilen bir kaime köylünün Tanzimat ile arazisinin satılmasından mütevellit şikâyeti üzerinedir³⁷⁰. Buna göre Kütahya sancağında Şeyh Hasan zaviyesine bağlı Karakızlar arazisi ahalisi birkaç seneden beri burayı ekip biçmişler ancak ilan olunan "Tanzimat-ı Hayriye icabınca" tüm emlak ve araziyi Torda(?) oğlu Osman nam kimse kendi üzerine almıştır. Arazide ziraat yapılamamasından mütevellit atıl kalmış ve dahası buraya iskân başlamıştır. Kullarından Mustafa Bey tarafından arzuhal ile ziraat yapılmak istendiği beyan edilmiştir. Arazinin vakfiyesine dair kayıt bulunamamış olduğundan Kütahya muhassılından keyfiyetin tahkiki ile iktiza edenin icrası istenmiştir.

Ankara müşiri ve defterdarına gönderilen 4 Ocak 1842 tarihli kaimeye göre, Kangırı sancağında muhtelif karyelerin ahalisinden bazıları dersaadete gelerek vergilerinin 56 senesine göre(M. 1840-41) hayli fazla olduğunu beyan etmişlerdir. Haklarının yendiğini ve merhamet edilmesi gerektiğini, işbu 57 senesi vergilerinin(M. 1841-42) geçen seneden noksan olması lazım geldiğini arzuhal yolu ile talep etmişlerdir. Defterler bu tarafa ulaşmamış olduğundan keyfiyet tahkik edilememiştir. Bu

³⁶⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 67/003. 30.05.1256. Valilerin eyalet merkezlerinde muhteşem konakları vardı ve konakların yakacak, onarım vb. giderleri eyalet halkınca karşılanıyordu. Ayrıca bu dönemde–Tanzimat'tan evvel- maaş ödenmiyor, vergilerin bir kısmı valilere bırakılıyordu. Bunun yanında kendileri için imdâd-ı hazeriye de toplarlardı. Valilerin kendi ceplerinden para harcamadıklarını söylemek mümkündür. Örneğin Bursa'dan Erzurum'a tayin olunan bir valinin 500 kişilik maiyeti ile birlikte yola çıkması ve yol boyunca misafir edilip, konaklama, yiyecek vb. ihtiyaçlarının görülmesinin mali açıdan yükü hayli fazladır. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 110-11.

³⁷⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 67/016. 30.05.1256. Geçtiğimiz bölümde Tanzimat-ı Hayriye iktizasınca idareci taifesinin nizama uygun davranması gerektiğinin belirtildiği örnekler görmüş idik. Burada ise söz konusu durum köylünün Tanzimat usullerinden zarar gördüğünü söyleyip topraklarının başka kimselere devredilmesi ve arazinin atıl kalmasıdır. Bu minvalde vakalar 1858 Arazi Kanunnamesi ile ayyuka çıkacaktır. Tafsilatı için bkz. Ö. L. Barkan (1999). Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274(1858) tarihli arazi kanunnamesi. *Tanzimat I*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s. 321-421.

kişilerin iade ve gönderilmesiyle keyfiyetin Ankara defterdarı saadetlü paşa hazretleri tarafından tahriri, Maliye nazırı tarafından inha olunmuştur. Keyfiyetin işarı buyrulmuştur³⁷¹. Belge şu yönüyle ilginçtir ki; vergilerinden şikâyetçi olan halk mahallinden başvuruda bulunmak yerine doğrudan İstanbul'a giderek şikâyetlerini bildirmişlerdir. Bu durumun tercihten mi yoksa zaruretten mi kaynaklandığına dair belgeden bilgi edinemiyoruz ancak ilk paydada akla gelen iki seçenek vardır. İlki, daha sağlıklı ve hızlı çözüm almak adına –ki Çankırı-İstanbul arası mesafeyi o dönemin koşulları altında tüketmek zaman ve maddi koşullar gerektirmektedir- böyle bir karar verilmiştir. Diğer ise taşra idarecilerinin baskılarına maruz kalan ve bölgede bir sonuç alamayan ahali böyle bir tercih yapmak zorunda kalmıştır. Her halükarda bölgeden defterlerin ulaşmamış olması dikkat çekicidir. Bu nedenle sunduğumuz ikinci seçenek bir varsayım olmakla birlikte kulağa mantıklı gelmektedir.

Ankara müşirine gönderilen 13 Nisan 1842 tarihli bir başka kaime, Bozok ve Kayseri eski feriki Osman Mazhar Paşa'nın bu livalarda 6 yük 25.000 kûsur guruş bakayası bulunduğunu belirtmiş ve yerine tayin olunan Câker Ağa mübaşirin bakayayı bir an evvel tahsil etmesini buyurmuştur³⁷².

14 Şubat 1844 tarihinde Ankara mutasarrıfına gönderilen kaime³⁷³ ise sarraf taifesinden bir zımminin borcunu istemesi ve borçlunun “paran köylüde” demesi üzerinedir. Şişman oğlu Agop nam zımminin Beypazarı kazası hanedanından Ömer Ağa zimmetinde 31.000 guruşun tahsili ve mübaşir tayin edilen Osman Efendi'ye teslimi hususuna dair tahrir irsal olunmuştur. Lakin adı geçen meblağ ödemediği ve kaza ahali zimmetlerinde bulunduğu bildirilmiştir. Mübaşirin darsaadete gönderilmesi buyrulmuştur. Meblağın tahsiline çözüm bulunamadığından meclis marifeti ile tahsili istenmiş, mümkün olmaz ise darsaadete teraafu için gönderilmesine ve keyfiyetin işarına himmet buyrulmuştur.

Kütahya kaymakamına 26 Ağustos 1844 tarihinde gönderilen kaime ise vergiden kaynaklı alacak-verecek hususundadır³⁷⁴. Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından Hacı Abdülhelim Ağa Çal kazası perakende iltizamından 53-54(M. 1837-39) senesine mahsuben uhdesinde olan Uşak kazasında vaki ve iktiza eden bedelatını, adı geçen

³⁷¹A. A. **Ayniyat Defteri** 86/035-36. 30.11.1257.

³⁷²A. A. **Ayniyat Defteri** 90/007. 30.03.1258.

³⁷³A. A. **Ayniyat Defteri** 113/033. 29.04.1259.

³⁷⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 115/012. 21.11.1260.

kazada voyvoda bulunan Ahmed ve Seyid ağalar tarafına tamamen teslim etmiş ve kendisinin dersaadete hareket etmesinden sonra Hasbey timarı olarak bilinen timarın mutasarrıfı, kazanın sakinlerinden Ömer Ağa timarın iki senelik bedeli olan 2.110 guruş “Abdülhelim Ağa’da kaldı” diyerek o dönemin Kütahya muhassılı bulunan Tayyar Paşa tarafından istida istida olunmuş ve meblağın Abdülhelim Ağa’nın bakayasından verilmesi Uşak muhassılı tarafına işar olunmuştur. Meblağın tahsili ve keyfiyetin işarı buyrulmuştur.

İlk dönem vaka örneklerinde görüldüğü üzere hayli muhtelif konularda örnekler bulunmaktadır. Bu bölüm özellikle yolsuzluk ve usulsüzlük haricinde vergi konusunda ne gibi problemler ile karşılaşıldığını göstermesi açısından faydalıdır. Bir önceki bölümde olduğu gibi üç sancakta da hemen aynı minvalde problemlerin baş gösterdiğini gördük. Yaşanan bazı aksaklıklara dair vaka örneklerinin sıklığı bizlere bu aksaklıkların sürekli olduğunu ve zamanında bunlar ile mücadele edilmeye çalışıldığını gösterir. Bu dönemde öne çıkan hususları şöyle sıralayabiliriz:

- Her üç sancakta da yaşanan aksaklıkların başında tevzi ve temettuat işlemlerinde yapılan hatalar gelmektedir. Kimi sancaklara gönderilen yazışmalardan anlıyoruz ki, ilgili sancağa ait kaza yahut nahiye gibi yerleşim birimlerine dair tevzi ve temettuat işlemleri eksik yahut hatalı yapılabilmektedir. Durumun fark edilmesi üzerine –bu bir şikâyet üzerine de olabilir, doğrudan taşraya giden bir emir ile de olabilir- merkezi idarenin tavrı hataların düzeltilmesi, sayımların muntazaman kaydının yapılması ve vergi alımının eksiksiz gerçekleşmesini istemektir. Rical-i devletin perspektifinden hatalı olan taraf kırsal idareciler gözükmektedir. Bu durum ehil memur problemini işaret etmektedir,
- Tevzi ve temettuat işlemlerinin düzgün yapılıp muntazam kaydedilmesinden başka iltizam defterine kaydedilmesi gereken lakin dağınık halde bulunan ve kaydedilmeyen mukataalar ve hane-i avarıza dâhil olması gerekirken(Tanzimat Fermanı ilan olunmadan evvel) eklenmemiş hanelere dair örneklere de rastladık. Yine bunların da aslına uygun olarak hatasız ölçülüp kaydedilmesi istenmiştir,

- Tevziatı ilgilendiren ve Ankara muhassılına hitaben kaleme alınan ilginç bir belgeye rastladık ³⁷⁵ . Buna göre valinin masrafları tevzi defterlerine eklenmektedir ancak esnafa borcu ziyadesi ile artmıştır. Bundan böyle bu minvalde masraflar için “muhassıllıklardan bir kuruş dahi çıkmaması” buyrulmuştur³⁷⁶,
- Bakaya kalan vergilere dair oldukça örnek mevcuttur. Özellikle görev değişikliği, tayin, azil yahut iltizam devri gibi süreçler sonucunda kimi eşhastan tahsil edilemeyen kaynaklar olduğunu görüyoruz,
- Bakaya kalan verginin dışında yine ziyade vergi şikâyeti ile ilgili vaka örnekleri mevcuttur. Bundan başka derbencilik yapan bir taifenin daha evvel vergiden muaf olmalarına rağmen vergi istendiğine dair şikâyetlerine dair bir belge Kütahya muhassılına iletilmiştir ³⁷⁷ . Sonuç olarak muafiyetlerinin devamına karar verilmiştir,
- İlginç bir belge de mısır istifleyen köylüyü şikâyet eden Mudanya voyvodasına dairedir³⁷⁸. Hasat zamanı olduğu belirtilerek iktiza eden bedelatın toplanması istenmiştir,
- İlgi çekici bir vaka da “Tanzimat nedeniyle” arazinin başkalarına mülhak olması vesilesi ile arazilerinin atıl kalarak madur olduklarını belirten köylü taifesine ait yazışmadır ³⁷⁹ . Gerekli tahkikatın yapılarak bildirilmesi buyrulmuştur.

Hülasa bu bölümde en çok öne çıkan hususlar vergi sayım, düzenleme ve tahsili konusunda yaşanan aksaklıklardır. Bu aksaklıkların nedeni kimi zaman vergi memurları olur iken kimi zaman da vergi yahut toprak konusunda şikâyeti olan köylülerdir. Her halükarda rical-i devletin karşısında, beklediği nizama uyum sağlayamamış bir taşra düzeninin varlığından söz edebiliriz. Bu elbette yeni bir durum değildir lakin modern

³⁷⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 67/003. 30.05.1256.

³⁷⁶Sistemde gelir ve gider dengesi istenilen ölçüde tutturulamamıştır. Sonuçta bu denli yeni masrafi karşılayacak esnek bir mali yapıdan söz etmek mümkün değildir. Nitekim muhassıllık uygulaması maliyece zararlı bir uygulama olarak varlığını yalnızca iki sene sürdürebilmiştir. Efe, 2009, **a.g.k.**, 81-87.

³⁷⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 62/012. 30.09.1255.

³⁷⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 61/006. 30.07.1255.

³⁷⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 67/016. 30.05.1256.

devlet, kaideleri ve tefekkürü ile yenidir³⁸⁰. Şimdi ikinci döneme ait belgeleri inceleyerek süreklilik konusunda fikir sahibi olabiliriz.

2.2.2. İkinci döneme ait vaka örnekleri: 1850-1855

Kütahya kaymakamına 17 Aralık 1849 tarihinde bir şukka gönderilmiştir. Mültezim Seyid Ali Ağa'nın Kütahya sancağında Tağ-ardı(Dağardı?) kazası ahalisinden 49.000 guruş alacağını bir kısmı mübaşir yardımı ile tahsil edilmişse de kusur kısmın alınmadığından mütevellit meclis marifeti ile tahsiline mübaderet buyrulmuştur³⁸¹.

Meclis-i Vâlâ'dan Ankara valisine 27 Aralık 1850 tarihinde gönderilen şukka afettede bir köylünün aşardan muaf tutulmak istemesi üzerinedir³⁸². Bazar kazası karasından malum on adet karye ahalisi mezruatı afet olduğu nedeniyle bu senelik aşar ödeyemeyeceklerinden vergi affı talep etmişlerdir. Aşarın emaneten idare edildiği ifade olunarak Maliye Nezareti'nin mazbatasına Meclis-i Vâlâ'ya verilmiştir. *“Bu makule afetzedelerin uhdelerinde bulunan varidatın mültezimin sorumluluğunda bulunması”* dolayısıyla mültezimlerin imhâl olunarak³⁸³ gereken zamanda vergilerini önceden olduğu gibi tahsil etmeleri ve cetvelleri de dâhil olmak üzere bölge hazinesine göndermeleri hususunda ba-mazbata ifade olunmuştur. Keyfiyet Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Hüsn-ü icrasına himmet buyrulmuştur.

Kütahya kaymakamına 23 Mart 1852 tarihinde iletilen şukka Abdülrahim Efendi'nin takdim eylediği arzuhal üzerinedir. Adı geçen uhdesinde bulunan iltizamın aşar ve sair resminden tarafına Kütahya sakinlerinden Sami Yener zimmetinde olan alacağını tahsilini istida eylemiştir. Konuya mübaderet buyrulmuştur³⁸⁴. Aynı ayın selhinde(ayın son günü) Ankara valisine gönderilen bir şukkada, *“68 ve 69 senelerine*

³⁸⁰Kolektif bir mütefekkir taifesinden söz etmek elbette mümkün değildir ancak zamanın ve koşulların beraberinde getirdiği meşru bir yeni anlam ve arayış vardır. Çalışmanın üçüncü bölümünde bu konu üzerinde durulacaktır.

³⁸¹A. A. **Ayniyat Defteri** 131/002. 29.04.1266.

³⁸²M.V.L. **Ayniyat Defteri** 420/016. 30.03.1267.

³⁸³Mehl'den امهال: Mühlet verme, bir zaman sonraya bırakma. Devellioğlu, **a.g.k.**, 498.

³⁸⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 140/003. 29.10.1268.

mahsuben ihale olunan rüsumat-ı malûmasıyla hassa-i evkaf-ı celile-i aşarının usulünce alınması” istenmiştir(M. 1851-53)³⁸⁵.

Ziyade vergi şikâyetinden kaynaklı bir şukka ise diğer makamlardan farklı olarak Bursa defterdarına 2 Şubat 1853 tarihinde gönderilmiştir³⁸⁶. Gemlik kazası “zecriye resmi”³⁸⁷ usulünden ziyade alınmakta olduğundan kaza ahalisi men’ini istida eylemiştir. Gerekenin yapılması Maliye nazırı atüfetlü paşa hazretleri tarafından inha olunmuştur. Himmet buyrulması istenmektedir.

8 Ağustos 1853 tarihli Kütahya kaymakamına gönderilen şukka ise Kütahya’da Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun evkafından Cafer Paşa vakfiyesinin muhasebe ve sair keyfiyetinin tahkik edilmesini buyurmaktadır³⁸⁸.

Hacı İbrahim’in takdim ettiği arzuhale göre, geçmiş 65 senesine mahsuben(M. 1848-49) mültezimi tarafından deruhte eylediği(üzerine/tasarrufuna aldığı) Uşak kazasına tabi bedelattan dolayı Karayan(?)’a vereceği meblağı, kendisi dersaadette bulunduğundan başka bir sarraf olan Makridic(?)’e teslim etmiştir. Lakin 12.000 guruş adı geçene havale olunmamıştır. Keyfiyetin tahkik ve ba-mazbata işarı 24 Nisan 1852 tarihinde Kütahya kaymakamından istenmiştir³⁸⁹.

Meclis-i Vâlâ’dan 4 Şubat 1854 tarihinde Hüdâvendigâr valisine gönderilen şukkaya göre, Biga sancağı dâhilinde bulunan Güvercinlik kazası ahalisi 250 haneden ibaret olarak 1 yük 50.091,5 guruşun tediyesine kadar “bidayet-i Tanzimat-ı Hayriye olan 56 senesinden beri”(M. 1840) 5 yük 32.000 guruş bakayaları teraküm etmiş olduğuna dair(birikme/yığılma) öncesinde mahlinden vaki olan ihtar üzerine tahkikat iktiza etmiştir. Buna göre vergiye merhamet eylendiği öğrenilmiştir. Vergi-i mahsusadan³⁹⁰ 67 senesinden itibaren(M. 1850-51) ba-irade-i seniyye 50.091,5 guruş bağlanmış ancak sancak mutasarrıfı Hüseyin Paşa adı geçen ahaliden ziyade vergi alındığını bildirmiş ve tekrar tekrar vergi alınmasının kesilmesini istemiştir. Meblağ-ı

³⁸⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 140/019. 29.10.1268.

³⁸⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 142/013. 30.07.1269.

³⁸⁷Zecri(yasaklayıcı)’den زجریه: Alkollü içkiler vergisi. Devellioğlu, **a.g.k.**, 1369.

³⁸⁸A. A. **Ayniyat Defteri** 143/027. 30.05.1270.

³⁸⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 140/022. 29.10.1268.

³⁹⁰Daha evvel değindiğimiz ancemaatin vergi uygulamasıdır. Buna göre, vergi tevziinde sancakların daha önce ödediği örfi vergiler esas alınarak sancak düzeyinde vergi belirleniyor ve kazalara, köylere, mahallelere tahammüllerine göre paylaştırılıyordu. Tafsilatı için bkz. Y. Akkuş (2017). Osmanlı maliyesi literatüründe ihmal edilmiş bir tartışma: tevzi’ defterlerinden vergi-i mahsûsaya geçiş. *Tarih Dergisi*. Sayı: 65. s. 29-62.

muzırın(ziyade kısmın) mutasarrıf paşa tarafından tevarüd eden tahrirat ile mazbata üzerine keyfiyet maliye nezaretine bildirilmiş ve Meclis-i Vâlâ'ya meclis-i muhasebe mazbatası gönderilmiştir. Ahaliden ziyade vergi alanların tahkik edilmesi ve ziyade vergi alınmasının men'i ile birlikte keyfiyetin işarına himmet buyrulmuştur³⁹¹. Görüldüğü üzere Güvercinlik kazası ahalisinin bakaya vergilerinden dolayı mahallinde tahkikat yürüten merkezi idare sancak mutasarrıfının beyanı ile kazadan tekrar tekrar vergi alındığını öğreniyor. Daha öncesinde vergilerinin bir kısmından sıyrılan halktan başka kimselerin tekrar tekrar vergi topladığını söyleyen mutasarrıf ve kaza halkı müdahalenin kesilmesini talep edince merkezi idarenin ikinci kararı yine mahallinde tahkikat olmakla birlikte usulsüz vergi toplayanların yakalanması ve durumun merkeze bildirilmesi oluyor.

Aynı makama 5 Nisan 1854 tarihinde gönderilen şukkaya göre, sarraf taifesinden Abraham arzuhal ile Bursa civarında Kaman karyesinde uhdesinde bulunan çiftliklerin 69 senesine mahsuben(M. 1853) hasılatından dolayı karye ahalisinin “eman dilediğini” beyan etmiştir. Meclis marifeti ile keyfiyetin tahkik ve işarı buyrulmuştur³⁹².

Bu dönemde incelediğimiz belgeler, birinci dönemde yoğunlukta olan tanzim yanlışlıklarına göre oldukça farklıdır. Özellikle vergi ödemekte güçlük çeken yahut tekrar tekrar vergi ödeyen bir köylü taifesine dair vaka örnekleri vardır³⁹³. Öne çıkan hususları şöyle sıralamak mümkündür:

- 1850 senesine tarihlenen ve Kütahya kaymakamı ile Ankara valisine iletilen iki adet belgeden görüyoruz ki köylü vergisini ödeyememektedir³⁹⁴. Dikkat çeken husus ise iki örnekte de vergiyi idare eden kişinin mültezim olmasıdır. Keza muhassıllık teşkilatının var olduğu dönemde Kütahya sancağına iletilen hemen tüm belgelerin muhassıllık makamına olduğunu görmüş idik. Kurumun ilgasından sonra iltizam sistemine dönülmesi incelediğimiz sancaklar dâhilinde de caridir. Zira vergi mültezimin sorumluluğuna bırakılmış ve gereken vakitte iktiza eden meblağın ulaştırılması istenmiştir,

³⁹¹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 432/029. 26.04.1270.

³⁹²A. A. **Ayniyat Defteri** 144/015. 26.12.1270.

³⁹³M.V.L. **Ayniyat Defteri** 432/029. 26.04.1270. A. A. **Ayniyat Defteri** 140/019. 29.10.1268. M.V.L. **Ayniyat Defteri** 420/016. 30.03.1267. A. A. **Ayniyat Defteri** 142/013. 30.07.1269.

³⁹⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 131/002. 29.04.1266 ve M.V.L. **Ayniyat Defteri** 420/016. 30.03.1267.

- Örnekler yalnız bunlarla sınırlı değildir. Bu dönemdeki çoğu örnek, vergisini ödeyemeyen ve erteleme yahut af dileyen köylü taifesi üzerinedir. Örneğin Ankara valisine iletilen bir belge aşar resminin usulüne uygun alınmasını buyururken³⁹⁵ Hüdâvendigâr valisine iletilen şukka³⁹⁶ Güvercinlik kazasındaki 250 haneden kimilerinin tekrar tekrar vergi aldığını bildirmiştir. Suçluların yakalanıp gereğinin yapılması istenmiştir³⁹⁷.

2.2.3. Üçüncü döneme ait vaka örnekleri: 1860-1864

Ankara mutasarrıfına 1 Haziran 1860 tarihinde Meclis-i Vâlâ'dan gönderilen şukkaya göre, Ankara sancağına melhuk Nallıhan kazasında mütevattın³⁹⁸ Ermeni meskeninde mahsus bulunan 29.500 guruş vergileri, hesabından ziyade olduğundan bahisle tadili(değiştirilmesi/düzenlenmesi) için Ermeni patriği ve millet meclisinden öncesinde istida vuku bulmuştur. Cevaben varid olan mazbatadaki beyana göre, bu ahalinin vergisi 36.000 guruş iken sonradan 64 senesinde(M. 1847-48) 29.514,5 guruşa düşmüştür. Bunların küsurat-ı nüfusça ve temettu ve ticarete beyan olunan su-i hallerine nazaran vergilerinde değişiklik lüzumu görülmemiştir. “Münasip bir dil ile” kemafi esbak(eski) vergilerin ödenmesine karar kılınmış ve keyfiyet patrikhaneye de bildirilmiştir³⁹⁹.

Aynı makama 9 Eylül 1860 tarihinde gönderilen bir başka şukka da aşar tahsilinde yaşanan aksaklık üzerinedir. Amasya eski mal müdürü Süleyman Efendi ile ortağı Edhem Efendi'nin 64 senesine mahsuben(M. 1847-48) deruhdelerine aldığı Çorum kazası aşarını şimdiye kadar kaza ahalisinden emsal-i misüllü nakil ile teslim etmediklerinden Amasya'da bulunan Selim Ağa mübaşir ile icabı hususunda öncesinde

³⁹⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 140/019. 29.10.1268.

³⁹⁶M.V.L. **Ayniyat Defteri** 432/029. 26.04.1270.

³⁹⁷Abdurrahman Şeref şöyle aktarır: “Aşar vergisinin toplanmasında varolan eksiklikler öbür vergilerde de görülmekte idi... Halk ne vereceğini bilmez ve çoğunlukla iki kez vergi ödemek gibi bir durumla karşılaşmak zorunda kalırdı.” A. Şeref (1980). *Tarih söyleşileri(müşahabe-i tarihiyye)*. (Sad. Mübeccel Nami Duru). İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, s. 48. Halkın vergi yükü özellikle son dönemdeki mali açmazlar döneminde ziyadesiyle açıktır. Durumun müsebbibi yukarıda örneklerde gördüğümüz gibi kimi zaman defterlerde yapılan yanlışlıklar olurken kimi zaman da bölgede yönetici yahut herhangi bir kimsenin cebren vergi toplamasıdır.

³⁹⁸متوطن: Bir yeri vatan etmiş, yurt tutmuş(vatan'dan). Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 921.

³⁹⁹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 446/028. 29.05.1270.

istida olunmuştur. Amasya eski mutasarrıfı tarafından gelen şukka ve kaza mazbatası ile ahaliden değinilen sene hasılatının alınması üzerine mutasarrıf tarafından mahalline “buyruldu” gönderilmiştir. Lakin çözüm alınamayıp Yeniil kaymakamlığı tarafına da keyfiyetin bildirilmesi lazım gelmiştir. Ahaliden masrafı ile birlikte meblağın tahsil edilmesi tarafgire tahrir edilmiştir. Meblağın bir kısmı tahsil olunup kusur kısımda muvaffak olunamadığından bir memur gönderilmesi kaymakam tarafından istida olunmuştur. Usulünce tahsiline himmet buyrulması istenmiştir⁴⁰⁰.

12 Eylül 1860 tarihinde Bursa mutasarrıfına Meclis-i Vâlâ’dan gönderilen şukkaya göre⁴⁰¹, eski kapucubaşlarından merhum Halil Paşa’nın Bursa’da ikisi bir bina olmak üzere inşa ettirdiği yağ ve un fabrikası için 71 senesinden itibaren(M. 1854-55) vakf-ı uhde-i şahane senedi 3.000 guruş resim tahsis kılınmış ise de 71 senesi resminden başka ulaşan resim olmamıştır. Mahlince henüz tahsil ve irsal olunmadığı hazinece bildirilmiş olup gereğinin yapılması istenmektedir.

Kütahya kaymakamına 25 Mart 1862 tarihinde gönderilen şukka⁴⁰², sarraf Erin(?)’in istidası üzerinedir. Bilecik sakinlerinden Ali Ağa zimmetinde Mercimekzade Ahmed Ağa ve Abdizade Abdi Bey vergileri ile Ahmed Ağa kefaletleri ile rüsumat-ı bedelattan dolayı adı geçenin alacağı olan 40.000 guruşun alınamadığından kefillerinden tahsili istida olunmuştur. Teyit olunduğu halde tahsili ve keyfiyetin işarı buyrulmuştur.

Ankara mutasarrıfına gönderilen 24 Aralık 1862 tarihli şukka ise mültezim Abdülrahim Bey’in 69 ve 70 senelerine mahsuben(M. 1853-55) uhdesinde olan Bozok sancağı aşarı ile ilgilidir. Bu aşarın bedelatından Yozgadlı Derviş zimmetinde bittahvil matlubu bulunan 17.000 guruşun kendisi ya da vekilleri Asım Bey yahut Mehmed Ağa’dan tahsili için istida olunmuş ancak çözüm olunamadığından meclis marifeti ile tahsil ve ol tarafta bulunan adamına tahsili ve keyfiyetin işarı buyrulmuştur⁴⁰³.

Üçüncü döneme ait örneklerimiz diğer dönemlere göreli nicelik açısından az da olsa, ihtiva ettiği örnekler aynı minvaldedir. Aşar resminde yaşanan aksaklık yahut anlaşmazlıklar ve vergiden mütevellit yapılan şikâyetler yine başta gelmektedir. Şimdi

⁴⁰⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 154/013. 30.07.1277.

⁴⁰¹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 446/067. 29.05.1277.

⁴⁰²A. A. **Ayniyat Defteri** 157/012. 21.02.1279.

⁴⁰³A. A. **Ayniyat Defteri** 158/004. 29.10.1279.

her üç dönemin toplamında vergi hususunda ayniyat defterlerinde öne çıkan hususları inceleyebiliriz.

2.2.4. Genel sonuç ve değerlendirme

Belge örneklerinden görüldüğü üzere taşrada vergi mefhumu çerçevesinde yolsuzluk ve usulsüzlüklerden farklı olarak birçok olay vuku bulmuştur. Bunlar dönemler içerisinde bir süreklilik ve tutarlılık göstermektedir. Buna göre incelediğimiz sancaklarda aynı minvalde problemler yaşanmaktadır diyebiliriz. Bu problemleri şöyle özetlemek mümkündür:

- Sayımlarda ve deftere kaydedilen vergi kalemlerinde yapılan hatalar göze çarpmaktadır. Bunlar ya noksan olarak kaydedilmekte yahut eksik veya fazla olmak üzere yanlış kaydedilmektedir. Sadaretin reaksiyonu ise kırsalda bu işi uhdesine alanların hatasını düzeltmesi ve tevzi ve temettuatların muntazam tutularak vergi gelirlerinin usulüne uygun toplanmasıdır,
- Ziyade vergi yahut tekrar tekrar alınan vergi şikâyetlerinin yanında bölgeden kimselerce cebren alınan vergiler dikkate değerdir. Köylü üzerindeki vergi yükünü ortaya çıkaran bu örnekler kırsal idareciler ve bölgeden kimselerin(eşkıya olarak nitelendirebileceğimiz, ahaliye tasallut olan ehl-i fesat) su-i istimallerini göstermektedir,
- Yine kırsal idarecilere dair bir problem de bakaya kalan vergilerdir. Buna göre özellikle azil, tayin yahut görev değişikliği sırasında vuku bulan verginin bir kısmının yahut yekûnunun teslim alınamaması örnekleri mevcuttur,
- Birinci dönemde sayım yanlışlıkları göze çarparken ikinci dönemde vergiden eman dileyen köylülere dair örnekler yoğunluktadır. Bunu şöyle okumak mümkündür: İncelediğimiz ilk dönem hem Tanzimat öncesi(10 ay) hem de muhasıllık teşkilatının bir süre de olsa mevcut olduğu dönemdir ve doğrudan atanan eminler tarafından vergi toplanmaktadır. Keza bu dönemde tafsilatlı sayım işlemleri de yapılmış ve nüfus/vergi kaynakları ölçülmek istenmiştir⁴⁰⁴.

⁴⁰⁴Tafsilatı için bkz. Efe, 2016, **a.g.k.**, 23-46.

İkinci dönemde ise muhassıllık teşkilatı ilga edilmiş ve iltizam sistemine peyderpey geri dönülmüştür. Bundan mütevellit ilk dönemde öne çıkan problemler daha sistemsel/kırtasiyevari iken ikinci dönemde vergi affı yahut ertelemesine dair problemler ön plandadır,

- Bu minvaldeki umumi vakalar hülasa köylü üzerindeki baskıyı ve kırsal idarede yaşanan aksaklıkları göstermektedir ve her üç sancak için de problemler ortak gözükmemektedir. Yaşananların işaret ettiği mefhum ise Tanzimat yönetiminin yeni düzen için kurmak istediği kurumsal yapıda yaşadığı kalifikasyon yetersizliğidir. Mali ve beşeri altyapı eksikliğinden mütevellit incelediğimiz örneklerdeki gibi vakaların sıklıkla vuku bulduğunu görmekteyiz. Çoğu örnek taşra idaresindeki yetersizliklere işaret etmektedir. Bu durum da haliyle doğaldır çünkü bir ferman ve hukuk devletinin gereği kanunnameler ile iktiza eden bürokratik yapıyı ve toplumu inşa etmek kısa sürede olacak iş değil gibi gözükmemektedir. Hülasa taşra idaresinde vergi meseleleri değindiğimiz sebeplerden ötürü tam anlamıyla rayına oturmamıştır demek mümkündür.

2.3. Kaza İdaresinden Örnekler: Tanzimat Döneminde Kaza Müdürleri

Meclis-i Vâlâ'dan ayniyat defterlerinden elde ettiğimiz kaza yönetimine dair vaka örneklerine yer vermeden evvel Tanzimat döneminde kaza yönetimine dair kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren müteşekkil olan kaza birimi ile Tanzimat döneminde oluşturulan kaza idaresi birbirlerinden oldukça farklıdır. Başlangıçta idari/adli ve akabinde yalnızca adli birim olarak varlığını sürdüren kaza idaresi, naib yahut kadının bulunduğu her yerleşim bölgesini ifade ediyor idi⁴⁰⁵. Uzun

⁴⁰⁵ Klasik idari örgütlenme olarak eyalet-sancak-kaza yapısına karşı çıkan Mustafa Akdağ, bu örgütlenmenin yalnızca askerî anlam ifade ettiğini ve sivil anlamda hiçbir tarihi oluntuya uymadığını söylemektedir. Tarihi gerçeklikte sivil idare, başşehre bağlı yüzlerce kazadan meydana gelmektedir. Böylelikle diyebiliriz ki, Osmanlı'nın temel idari birimi kazadır ve hükümet kazalar üzerinden halk tabakalarına yönetimi sirayet ettirmiştir. Akdağ, 2018, **a.g.k.**, 425-434. Tıpkı Tanzimat döneminde hedeflenen "mali merkezileşme" gibi, Osmanlı ilk dönemlerde de bu hedef adına idari değişiklikler yapıyor idi. XVI. asrın sonlarında büyük kazaların küçültülerek yeni kadılık bölgelerinin oluşturulması

yıllar süregelen bu yönetim biçimi Tanzimat'ın hemen evvelinde kadılık kurumunun önemini yitirmeye başlaması ile yerini idari yönetim birimi olan kazalara bıraktı. 1840 senesinde mali merkezileşmeyi sağlamak adına Tanzimat'ın ilk hamlesi olan vergi reformu ile birlikte yönetim birimlerinde de değişime gidildi. Köylerden sonra idari bir birim olarak kazalar oluşturuldu. Yönetici olarak ise merkezden maaşlı memur olarak kaza müdürleri atanmaya başlandı. Muhassıllık sisteminde aşar vergisinin beklenen ölçüde alınamaması, toprak mahsullerinin zarar görmesi ve köylünün şikâyeti üzerine, her sancak ve kazada ileri gelenlerden birinin kaza müdürü seçilerek görev alması Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de oy birliği ile kabul edildi. Muhassıllıktan sonra yeni yönetim biçimi olarak valilerin tekrar mülki ve mali amir olması ve yanlarına defterdar atanmasının yanında adli birim olan kazalarda ve idari birim olarak oluşturulan kazalarda yani Tanzimat'ın uygulandığı her bölgede kaza müdürü seçilmesi de karara bağlandı⁴⁰⁶.

Müdürlerin, oluşturduğu küçük meclisler ile muhtar ve imamların oluşturduğu vergi dağıtım cetvellerini incelemek ve kaymakama iletmek başlıca görevleri arasında idi⁴⁰⁷. Verginin muntazaman toplanması ve ne köylünün ne de hazinenin halel görmemesi için girişilen bu düzenlemenin de istenilen doğrultuda sonuçlar verdiğini söylemek pek mümkün değildir. Diğer yerel yöneticilerle olduğu gibi toplumun arası kaza müdürleri ile de pekiyi değildir. Keza ayniyat arşivlerine de yaşanan aksaklıklar ziyadesiyle aksettiğinden bu düzenlemenin uygulandığı süreçte yaşanan problemleri okumak mümkündür. Bundan mütevellit biz de Meclis-i Vâlâ'dan sancak yöneticilerine giden ve kaza müdürleri ile ilgili olan ihtilafları ihtiva eden belgeleri aşağıda sunarak en küçük idari yönetim birimi olan kazalarda köylü, merkez ve yerel yönetimin arasında yaşananlara değinmeye çalışacağız.

Konu minvalinde ilk elde ettiğimiz belge 1849 senesine ait olduğundan (H. 10 Muharrem 1266) bu bölümü iki dönem halinde iki alt başlık altında inceleyeceğiz. Konu ile ilgili elde ettiğimiz belge adedi 27 olup toplam örneklemin yaklaşık olarak %10'una

siyasi otoritenin güçlendirilmesinden ziyade daha etkin bir mali sistem kurmak gayesi taşıyor idi. Y. Beyazıt (2010). Osmanlı'da kaza sınırlarını belirleyen temel etkenler. *Doğu Batı*. Yıl: 13, Sayı: 53. (Osmanlılar III), s. 75-100.

⁴⁰⁶Muhtar yahut ayan seçimi gibi geleneksel kurallara bağlı olan müdür seçimlerinde de kaidelere pek riayet edilmedi ve umumiyetle sancak kaymakamlarının akrabaları bu göreve geldi. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 232-40.

⁴⁰⁷Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 232-34.

tekabül etmekle kaza müdürlerine dair vakaların toplam örneklem hacmimizde hatırı sayılır bir yeri vardır. Belgeler yine sadareten ilgili kırsal idare amirlerine iletilmiş olup umumiyetle adı geçen amirlerin yönetim birimine bağlı olan kazalarda meydana gelen gelişmelere göre ilgili kaza müdürleri hakkında iktiza eden işlemin yapılmasını buyurmaktadır.

2.3.1. 1850-1855 arası döneme ait vaka örnekleri

26 Kasım 1849 senesinde Ankara valisine gönderilen şukka, Bozok sancağında bulunan Kızılkoca kazası müdürü Ahmed Nazım Efendi'nin 23.500 guruş zimmet-i miriyyesi üzerinedir⁴⁰⁸. Meblağın alınamamasından mütevellit kefilinden tahsil ile hazineye teslimi ile adı geçeninin yerine başkasının tayin olunması Maliye nazırı tarafından bittakrir işar olunmuştur. 550 guruş maaş ile Tevfik Bey'in tayin olunması ve Nazım Efendi'nin Ankara'ya sürgününe karar kılınmış olup meclisçe gereğinin yapılmasına himmet buyrulmuştur⁴⁰⁹.

Ankara valisine ve Maliye nazırına gönderilen 22 Mayıs 1850 tarihli başka bir şukka Bozok sancağında bulunan Boğazlıyan kazası müdürü hakkındadır⁴¹⁰. Müdür Hacı Mustafa Ağa su-i hareketlerinden mütevellit azlolunarak yerine müdür vekili bulunan Mustafa Ağa'nın tayini ifadesine dair tevarüd eden tahrirat üzerine Meclis-i Vâlâ tayini onaylamış ve 500 guruş maaş ile usul-ü kefalet⁴¹¹ ile memuriyeti hususu Maliye Nezareti'ne de bildirmiştir. Maliye tarafından da hazinece gereğinin yapılmasına himmet ifadesi ile onay verilmiştir.

26 Ocak 1850 tarihinde Kütahya kaymakamına iletilen şukkaya göre, Uşak kazası eski müdürü Osman Ağa'nın Molla Abdurrahman Efendi ve şeriki zimmetinde 2.500 guruş ve ağnam resmi bedelatından İstefan'da 1.168 guruş alacağı bulunmaktadır.

⁴⁰⁸M.V.L. **Ayniyat Defteri** 415/069. 14.02.1266.

⁴⁰⁹Gurbet'ten تغريب: Uzaklaştırma, kovma. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 1184. İlk örnekten görüldüğü üzere Kızılkoca kaza müdürü zimmetine para geçirmekten dolayı azledilmiştir ve memleketten uzaklaştırılmıştır. Zimmetine geçirdiği bedelatın ise kefilinden alınması buyrulmuştur.

⁴¹⁰M.V.L. **Ayniyat Defteri** 417/029. 16.09.1266.

⁴¹¹Kefalet yöntemi eskiden olduğu gibi kaza müdürlüğünde de başvuru bir usul idi. Muhtarlar ve kaza müdürlerinden kefiller istenerek yolsuzlukların önüne geçilecek; eğer vuku bulur ise iktiza eden meblağ kefillerden tahsil edilecek idi. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 234.

Tahsilatına dair gönderilen tahriratın ulaşması ile 2.500 guruş tahsil olunup gönderilmiş ancak İstefan'ın davasının Kütahya'da görülmesi sonucu sorumlu bulunmadığı anlaşılmıştır. Meblağ tahsil olunmayıp tahriratın bir sureti ihraç ettirilerek adı geçen tarafından mektup gönderildiği işar olunmuştur. Böylece adı geçenden alacak iade kılınmış ve icap eden meblağ Çal kazası karasından Öküz Baba karyesi esmârından mütevellit Ferihan karyesi muhtarı Hacı Ömer zimmetindeki alacağa havale olunmuştur. Ağa meblağı tahsil hususunda problem yaşar ise meclis marifeti ile tahsil edilmesi ve keyfiyetin işarı hususunda mübaderet buyrulmuştur⁴¹².

Hüdâvendigâr valisi ile Maliye nazırına 16 Mart 1852 tarihinde gönderilen şukkaya göre Geyve kazası müdürü Şakir Ağa istifa etmiştir. “*Vergiye alâkadar-ı tesviye olmak üzere*”⁴¹³ 300 guruş maaş ile Adapazarı kazası vücuhundan Nuri Bey'in tayin edilmesine dair tevarüd eden tahrirata göre karar uygun bulunmakla birlikte “*mumaileyhin zimmetine akçe geçirmemesi için taraf-ı vâlâlarından nezaret-i muhtariyenin ibkâsına*” himmet buyrulmuş ve keyfiyet maliye nezaretine de bildirilmiştir⁴¹⁴.

Ankara valisi ile Maliye nazırına 20 Nisan 1852 tarihinde iletilen şukka, Kasaba-i Bâlâ nahiyesine 500 guruş maaş ile Hasan Ağa'nın atandığına dair tevarüd eden tahriratın onaylandığını ve keyfiyetin Maliye Nezareti'ne bildirildiğini belirtir. Maliye de “*vali müşarün-ileyh hazretlerine işar mazbata tesyar kılınmış olmağla hazinece icrasına himmet buyrulmak üzere*” kararı onaylamıştır⁴¹⁵.

Kütahya sancağı Mihalgazi kazası müdürü ile ilgili gelişme ise Hüdâvendigâr valisi hazretlerine gönderilmiştir⁴¹⁶. 28 Nisan 1854 senesinde gönderilen belgeye göre adı geçen kaza müdürü Nuri Ağa istifa etmiştir. Lakin kendisinin bir gün dahi su-i hareketi görülmemiş olduğundan İnönü kazası müdürlüğüne 500 guruş maaş ile tayini uygun görülmüştür. Bunun yanında Kütahya hanedanından Hacı Abdullah Ağa'nın da

⁴¹²A. A. **Ayniyat Defteri** 131/031. 29.04.1266.

⁴¹³Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi kaza müdürlerinin öncelikli görevi vergi cetvellerini incelemek ve sorunsuz biçimde kaymakama ulaştırılmasını sağlamaktır. Belgedeki ifadesinin *vergiye alâkadar-ı tesviye* olduğunu görüyoruz.

⁴¹⁴M.V.L. **Ayniyat Defteri** 425/003. 29.10.1268. Taşrada vergi toplama hususunda en çok problem yaşanan durum olan zimmete para geçirme vakaları ve bunun önlenmesi için kefalet istenmesi belgelerde açıkça görülmektedir. Meclis-i Vâlâ'nın bu minvalde olayların önlenmesine üst sırada bir önem atfettiğini görmekteyiz.

⁴¹⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 425/024. 29.10.1268.

⁴¹⁶M.V.L. **Ayniyat Defteri** 433/023. 29.10.1270.

Mihalgazi müdürlüğüne tayinine dair tevarüd eden tahriratlar uygun bulunup, keyfiyet Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁴¹⁷.

15 Şubat 1854 tarihli Hüdâvendigâr valisi ve Maliye nazırına gönderilen şukka ise yaşanan bir yolsuzluk üzerinedir. Yenişehir kazası müdürü Raşid Bey, “umur-u memuresinde vuku bulan uygunsuzluklara mebni” azledilmiştir. Yerine 1.000 guruş maaş ile o tarafta bulunan Eğil kazası eski müdürü Osman Efendi vekâleten müdür tayin kılındığına dair tahrirat ulaşmış, adı geçenin müdürlüğe icra-i adalet ile memuriyetine karar kılınmış ve keyfiyet maliyeye bildirilmiştir⁴¹⁸.

Aynı tarihte aynı makama iletilen başka bir yazı, Kütahya sancağına tabi Uşak kazası müdürü ile ilgilidir⁴¹⁹. Adı geçen kaza müdürü Osman Efendi âdem-i muvaffakiyetinden(başarısızlığından) ötürü azledilmiştir. Yerine mahallin hanedanından Kethüdazade Mehmed Ağa bilamaaş(maaşsız) müdürlüğü Kütahya meclisinden inha olunmuştur. Lakin kazanın geliri bir süredir cesamet etmemiş olduğundan(büyüklük) bilamaaş müdürlük hususu verimli bulunmamıştır. Kazaya vekâleten gönderilmiş olan Reşid Ağa muvaffak olduğundan mütevellit eski maaş olan 1.500 guruş ile memuriyetine karar kılınmıştır. Keyfiyet Maliye Nezareti'ne de bildirilmiştir.

Kütahya kaymakamına aynı tarihte gönderilen bir başka şukka ise şunları söyler: Gedos kazası aşarının eski bedeli ile haylice tenzil edeceği(düşeceği) anlaşıldığından kaza müdürlüğü maaşının bir senelik hazineye terk ile bilamaaş müdürlüğün kaza hanedanından Hacı Ağa'ya ve aşarın dahi ağaya kefalet edilerek eski bedel olan 2 yük 91.855 guruş ile Hüseyin Ağa'ya ihalesi mahallince kararlaştırılmıştır. Maliye nezaretinden takdim olunan tahrirat Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Aşar iltizamı hususunda fukaraya eziyet edebilme ihtimali bulunduğu derkâr olunarak adı geçenlerin kabul eyledikleri takdirde emanet-i iltizamı alması ve iktizasına göre himmet eylemeleri buyrulmuştur⁴²⁰.

⁴¹⁷Belgeden, yolsuzluk ve usulsüzlüğe karışan memurların tahkikat geçirip azledilerek iktiza eden cezayı almasının yanında işini doğru yürüten memurların görevlerinde devamlılığa dikkat edildiğini ve dürüst memurların kaybedilmek istenmediğini anlayabiliriz.

⁴¹⁸M.V.L. **Ayniyat Defteri** 434/033. 09.02.1270.

⁴¹⁹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 434/033. 09.02.1270. Burada dikkat çeken husus Uşak kazasını ilgilendiren bir kararın Kütahya sancağı kaymakamına değil Hüdâvendigâr valisine iletilmesidir.

⁴²⁰M.V.L. **Ayniyat Defteri** 434/034. 09.02.1270. Görüldüğü üzere iltizamat usulü her ne kadar muzır olarak görülse de adı geçen kazanın aşar geliri iltizama bırakılmıştır. Kaza müdürünün maaşı dahi ödenemeyip hazineye terk olunmuştur. Bu belge, iltizam usulünün mali açmazlar nedeni ile terk olunamamasına dair kaza boyutunda iyi bir örnektir.

Kütahya sancağı ile ilgili başka bir yazı 8 Nisan 1855 tarihinde Hüdâvendigâr valisine ve Maliye nazırına gönderilmiştir. Olay yine Gedos kazasında vuku bulmaktadır. Kaza müdürü Hacı İbrahim Ağa'nın "mugayir usul-ü hareketten" mütevellit azledilmesinin ardından vekâleten müdür kılınan tüccarlu asakir-i serkerdelere İbrahim Ağa'nın memuriyetine dair mazbata Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Lakin "usul ve nizama tevfikân" bu taraftan Mustafa Ağa'nın 1.500 guruş maaş ile müdürlüğe tayin olunmasına karar kılınmış ve keyfiyet Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁴²¹.

23 Haziran 1855 tarihinde Ankara valisine gönderilen şukka da kaza müdürü azlini ihtiva eder. Ankara sancağına tâbi Haymana kazası müdürü Hüsnü Efendi'nin "mugayir rıza-i uhde hareketi vukuuna mebni" azli ile yerine vekâleten Mukdar Ağa tayin edilmiştir. Lakin kaza ahali adı geçen müdür hakkında fazla akçe tevzii ve tahsil ettiği gerekçesi ile şikâyetçi olmuştur. Bundan mütevellit müdürün azli ile yerine 500 guruş maaş ile Raşid Ağa'nın tayin olunmasına karar kılınmıştır. Tevzii olunan akçeyi dürüstçe tahkike dair işar olunan tahrir buraya ulaşmış ve tatbikat-ı lâzımanın ifası, keyfiyetin işarı hususuna himmet buyrulmuştur⁴²².

İncelenen bu döneme ait vaka örnekleri ekseriyetle usulsüzlüğe başvuran kaza müdürlerinin görevlerinden azilleri ile yerlerine başka müdürlerin tayin olunmasını ihtiva eder. Henüz yeni teşkil olunmuş bu idari birimde göreve başlayan memurların eski alışkanlıklarını sürdürmesi Tanzimat'ın vizyonu ile yerel pratikler arasında daha en başta bir farklılık olduğunu göstermektedir. Zira yeni oluşturulmuş bu birim, temel yönetim birimi olan kazalardaki aksaklık ve su-i istimallerin giderilmesini öngörüyordu lakin köylülerin şikâyetlerinin kaza müdürleri için de kesilmediğini görmekteyiz.

⁴²¹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 436/003. 19.01.1272. Kazalarda müdürlük görevini icra edebilecek kabiliyette kimseler bulunmaz ise yahut halk doğrudan bir müdür atanmasını istediği halde eşraf-ı hanedandan bir müdür seçilmek yerine merkezden doğrudan atama yapılabiliyordu, bkz. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 234. Bu örnekte gördüğümüz ise, mahallin bir müdür seçtiği ancak Meclis-i Vâlâ'nın bu kimseyi istememesidir. Sebebi açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte *usul ve nizama tevfikân* ifadesi adı geçen şahsın kötü şöhretli biri olduğunu düşündürülebilir. Sonuçta mahallinde seçilen şahsın yerine merkezden doğrudan atama yapılmıştır.

⁴²²M.V.L. **Ayniyat Defteri** 436/013. 19.01.1272. Kaza müdürlerinin önde gelen görevi, kazalarına bağlı köylerden aşar ve diğer vergilerin toplanmasını sağlamak idi, Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 235. Fakat örneklerden de görüldüğü üzere her idari mevkiye olduğu gibi burada da hayli usulsüzlük ve yolsuzluk vuku bulmuştur.

2.3.2. 1860-1864 arası döneme ait vaka örnekleri

Ankara'ya giden bir yazı 26 Nisan 1860 senesine tarihlenmiş ve mutasarrıf makamına ve Maliye Nezareti'ne iletilmiştir⁴²³. Ankara eyaleti dâhilinde Karabazar kazasında müdür bulunan Abdülkadir Efendi'nin râviyet olunan muhasebesinde 42.608 guruş zimmet-i miriyyesi zuhur etmiştir. Meblağın tediyesi kefalete rabtolunmuş ve adı geçenin azli caiz görünmüştür. Yerine ise mahalli hanedandan Canbazzade Abdullah Efendi vekâleten gönderilmiştir. Keyfiyete dair mazbata Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Kanun-u cezanın 90. maddesine göre⁴²⁴ “her ne surette olursa olsun zimmetine mal-ı miri geçiren ve geçmesine müsaade eden mülkiye ve maliye memurlarının, memuriyetlerinden azil ile üç mahdan iki seneye kadar hapis veyahut altı mahdan üç seneye değin nefy” muharrer bulunmuş olduğundan adı geçen Abdülkadir Efendi'nin hapis tarihinden itibaren değinilen meblağın tesviyesi için altı ay müddet ile derun eyalette münasip bir mahâle sürgünü ve Abdullah Efendi'nin memuriyetine himmet buyrulmuştur.

Aynı tarihte Ankara mutasarrıfına bir başka yazı daha gitmiştir. Buna göre, Kayseri eski kaymakamı Akil Bey'in infisalinden(ayrılmasından) sonra Bozok mal kâtibi Ahmed Efendi'nin marifeti ile kaymakamın halef ve selef muhasebesinden 1 yük 4.608,5 guruş bazı şahıslar zimmetleriyle itası lazım gelen 10 kalem 1 yük 23.960 guruş mesarîf olduğu anlaşılmıştır. Mesarîfe dahi fesad karıştırılan vukuatın, Kayseri meclisinin birbirine muhalif mazbatalar yazdığından mütevellit tahkikatının hayli uzun

⁴²³M.V.L. **Ayniyat Defteri** 446/011. 29.05.1277.

⁴²⁴1855 senesinde hazırlanan ve 30 maddeden meydana gelen Men-i İrtikâp Kanunnamesi'nden ilgili bölümler muhtelif düzenlemeler ile 1858 Ceza Kanunnamesine alınmıştır. Kanunname hakkında bkz. A. Akgündüz (1987). 1274/1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin hukuki kaynakları, tatbik şekli ve Men-i İrtikâp Kanunnamesi. *Bellekten*. Cilt: LI. Sayı: 199 (Nisan), s. 153-191. Akgündüz, kanunnamenin tahkikini yapar iken Men-i İrtikâp Kanunnamesi'ni günümüz Türkçesi ile ekler kısmında yayımlamıştır, bkz. s. 185-191. Adı geçen kanunnamenin 1810 Fransız Ceza Kanunnamesi'nden nakledildiği ya da tam tersi Tanzimat'ın modern prensiplerine uygun olarak müstesna biçimde hazırlandığına dair literatürde hayli yoğun tartışmalar olmuştur. Umumi bir bakış için: Veldet, 1999, **a.g.k.**, 139-209. S. Öner (2013). *Çeviri yoluyla kanun yapmak: 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nun 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan çevrilmesi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. 1858 senesinin 22 Eylül'ünde yayımlanan “*Vülât-ı i'zâm ve Mutasarrıfın-i kirâm ile Kaymakamların ve Müdürlerin Vezâifini Şâmil Talimat*” ise taşrada işlerin nasıl yürütüleceğini belirleyen bir *yönetmelik* idi. Dördüncü bölümü de kaza yönetimine ayrılmış idi, bkz. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 245. Ayrıca Musa Çadırcı, yönetmeliğin kazaya ilişkin maddelerini günümüz Türkçesi ile ekler kısmında yayımlamıştır; s. 255-258.

sürdüğü belirtilerek yanılıcı olan meclis azasının azli ile yerine başkasının tayinine karar kılınmış olup keyfiyetlerinin işarı buyrulmuştur⁴²⁵.

Bursa mutasarrıfına ve Maliye Nezareti'ne gönderilen 2 Mayıs 1860 tarihli şukka da bir yolsuzluk vakasını ihtiva etmektedir⁴²⁶. Gemlik kazasında kile bakayası görünmesinden mütevellit memur-u mahsus gönderilmesi ile râviyet ettirilen muhasebede, adı geçen kaza müdürü Kuddusi Ağa'nın 17.000 ve nefer-i mukayyidi⁴²⁷ Ahmed Efendi'nin 3.400 ve esbak sandık emininin 19.418 guruş zimmetlerine para geçirdikleri anlaşılmıştır. Meblağ tahsil edilmiş olup kaza müdürünün azli ile yerine Nazif Efendi'nin, 22 Kânunusani 75(M. 3 Şubat 1860) tarihinden beri mahsus olan 1.500 guruş maaş ile tayinine karar kılınmıştır. Ayrıca Ceza-i kanunnamenin 90. maddesi icabınca Kuddusi'nin altı ay sürgünü ve diğerlerinin bir ay hapisleri inha ve istida olunmuştur. Mukayyidin ceza süresinin hakim kararına göre üç aya uzatılabileceği belirtilmekle birlikte tüm hususlarda himmet eylemeleri buyrulmuştur. Keyfiyet Maliye Nezareti'ne de bildirilmiştir.

12 Mayıs tarihinde bir yazı da Hüdâvendigâr mutasarrıfına iletilmiştir. Bilecik kazası müdürü Mehmed Bey'den kaza ahalisinin hoşnut olmadığı belirtilerek âhar-ı mahalde(başka bir bölgede) kullanmak üzere azli ve yerine maaş-ı mahsul 2.500 guruş ile Trablusgarp vilayetinin eyaletlerinde eski evkaf müdürü olup o tarafta bulunan İzzet Bey'in tayin olunması kararlaştırılmıştır. Keyfiyet Maliye Nezareti'ne de bildirilmiştir⁴²⁸.

Ankara mutasarrıfı ve Maliye Nezareti'ne 13 Mayıs'da iletilen şukkada ise⁴²⁹, Kayseri sancağında Develü Karahisar kazası müdürünün su-i hareketlerinden mütevellit azledildiği ve yerine Durmuş Ağa'nın tayin edildiği, ayrıca 3.000 guruş meblağ-ı zimmetin tahsil edildiği bildirilmekle birlikte kanunen bir hakem verilmeyecek surette bir şahidin dahi işarının tasvip olunduğunu ve müdürlerin durumunun bildirilmesi hususuna himmet buyrulmuştur.

⁴²⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 446/011. 29.05.1277.

⁴²⁶M.V.L. **Ayniyat Defteri** 446/014. 29.05.1277.

⁴²⁷Kayd'dan مقيد: Kayıt memuru. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 793.

⁴²⁸M.V.L. **Ayniyat Defteri** 446/021. 29.05.1277. Kaza ahalisinin şikâyeti üzerine müdürün görevden alınması, ahalinin hoşnut tutularak muhtemel bir kargaşanın önlenmek istenmesine işarettir. Sonuçta nizamın sağlanması ve vergilerin düzenli ve zamanında toplanması için asayiş halinin sürekliliği esastır.

⁴²⁹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 446/021. 29.05.1277.

14 Mayıs 1861 tarihli Bursa mutasarrıfı Nureddin Paşa hazretlerine ve Maliye Nezareti'ne giden şukkaya göre, Karahisar-ı sahib sancağına vaki Emirdağı kazasında meskûn Karabağ aşireti müdürü Abdi Bey'in istifası üzerine bölgedeki muhtelif aşiret ve kaza müdürleri rehavete kapılıp halktan haksız vergi tahsilatına başlamışlardır. Bunların tümünün yerlerine başkalarının tayin olması liva meclisi tarafından tahrirat ile işar olunmuştur. Keyfiyet Maliye Nezareti'ne de bildirilmiş olmakla, mahallince iktizalarının icrası buyrulmuştur⁴³⁰.

Bundan dört gün sonrasına tarihlenen ve aynı makamlara iletilen başka bir yazı, Karahisar-ı sahib sancağı dâhilinde bulunan Çal kazası müdürü İsmail Bey ile Erdek sancağına tâbi Paşa Limanı Ceziresi müdürü Mehmed Ali Ağa'nın vuku bulan istifalarına mebni Çal kazasına Karacaşehir kazası müdürü Ahmed Ağa ve onun yerine Boğlak(?) kazası eski müdürü Mustafa Bey, Paşa Limanı'na ise Rıfat Paşa'nın tayini 7 ve 9 Şevval(M. 18-20 Nisan) tarihlerinde varid olan iki kıta mazbatanın varid olduğunu belirtir. Lakin Çal kazası müdürü istifa etmiş bulunduğu oraya doğrudan bir müdür tayinine karar kılınmıştır⁴³¹.

Ankara mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya ve Maliye Nezareti Celilesi'ne 27 Nisan 1862 tarihinde gönderilen şukkaya göre⁴³², Ankara sancağı dâhilinde kâin Günyüzü kazası müdürü Mehmed ve Cihanbeyli aşireti müdürü Ahmed Ağaların azilleri ile terk olunan Günyüzü'ne muhassas 250 guruş maaş ile Hasan Bey ve adı geçen aşiret kazasına Ömer Bey'in tayin olunmalarına karar kılınmıştır. Yine Nureddin Paşa'ya 18 Mayıs 1862'de gönderilen başka bir yazı Çorum kazası müdürü Ömer Bey'in istifa ettiğini ve yerine Necib Paşa'nın vekâleten tayin olduğunu söyler. Lakin adı geçen vefatına mebni yerine Mehmed Ağa tayin kılınmıştır. Liva dâhilinde Mikailü kazası müdürü Mehmed Ağa'nın ise idare ile uyuşamamasından mütevellit adı geçen Mehmed Ağaların kazalar arasında birbirleri yerine tayin olunmalarına karar verilmiştir⁴³³.

⁴³⁰ M.V.L. **Ayniyat Defteri** 459/047. 07.04.1278. Kazayı idare edecek bir müdür, bir yönetici bulunmadığında görüldüğü üzere gücü olanlar vergi adı altında haraç toplamaya başlamışlardır.

⁴³¹ M.V.L. **Ayniyat Defteri** 459/050. 07.04.1278. Mahallinden tayine ilişkin mazbatalar 7-9 Şevval tarihli ve Meclis-i Vâlâ'dan giden şukka 8 Zilkade tarihli olduğuna göre bu sürecin yaklaşık bir ay sürdüğünü çıkarabiliriz. Ankara eyaletinde de sıklıkla istifalar vuku bulmuştur. 1277 senesi selh-i Zilkade'de(9 Haziran 1861) Kalecik kazası müdürü istifa etmiştir. 6 Zilhicce(15 Haziran 1861) tarihinde ise Kangırı ve Bozok sancaklarında istifalar yaşanmıştır. M.V.L. **Ayniyat Defteri** 459/067-072-074. 07.04.1278.

⁴³² M.V.L. **Ayniyat Defteri** 461/013. 29.04.1279.

⁴³³ M.V.L. **Ayniyat Defteri** 461/024. 29.04.1279.

Nureddin Paşa'ya 19 Mayıs'da giden başka bir yazı ise yine müdür azli üzerinedir. Bozok sancağına tabi Kızılkoca kazası müdürü Asım Bey ve Kayseri sancağında vaki İncesu kazası müdürü Ahmed Ağa azledilmişlerdir. Bunların yerlerine başkalarının tayin olunduğu Kayseri meclisinden iki kıta mazbata ile Meclis-i Vâlâ'ya ulaşmışsa da meclis, “*bu tarz müdürlüklere münasib eşhasın tayinini uygun bulmakla tayinleri münasip görmeyerek*” kendisi atama yapmıştır. Buna göre Kızılkoca kazasına 500 guruş maaş ile Akhisar kazası müdürü Salih Ağa, diğerine ise 400 guruş maaş ile Mustafa Ağa'nın tayini karar kılınmıştır⁴³⁴.

15 Temmuz 1862 tarihinde gönderilen başka bir şukka ise Haymana kazası müdürünün istifası üzerine yerine bir başkasının tayin kılındığını bildirir fakat Meclis-i Vâlâ “*bu misüllü*⁴³⁵ mahallere” kendilerinin birini tayin etmesini “*usulden*” görmüştür. 10 Temmuz 1862 tarihinde Hüdâvendigâr eyaleti mutasarrıfına giden bir şukka da kaza müdürü azli üzerinedir⁴³⁶. Kütahya sancağı Uşak kazası müdürü Abdullah Efendi su-i idaresinden dolayı azledilmiştir. Yerine 1.500 guruş maaş ile Mihaliç nahiyesi zabiti Rikab-ı Şahane kapucubaşlarından Tahsin Efendi'nin tayin olunduğunu bildiren 17 Haziran 1862 tarihli mazbata Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştur. Boş kalan zabitliğin yerine münasip birinin tayini ve adı geçen Abdullah Efendi'nin mahkeme sonuçlarının işarı buyrulmuştur.

2.3.3. Genel sonuç ve değerlendirme

Ayniyat defterlerinden kaza müdürlerine dair elde ettiğimiz muhtelif örnekler ile kaza yönetimine dair yaklaşık 13 seneyi ihtiva eden bir veri demeti oluşturmaya çalıştık. Vakalardan çıkarabileceğimiz temel iki kavram, kaza müdürlerinin yolsuzluk/usulsüzlükleri ve bunu engellemeye çalışan ancak düzenli bir kontrol

⁴³⁴M.V.L. **Ayniyat Defteri** 461/028. 29.04.1279. İncelediğimiz ilk örnek de Kızılkoca kaza müdürünün zimmetine para geçirmesi üzerine idi. Bu örnekte Meclis-i Vâlâ'nın “*bu tarz mahallere bizim atama yapmamız usuldendir*” ifadesi adı geçen kazanın kritik yönünü ortaya koymaktadır.

⁴³⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 461/070. 29.04.1279. Bir üstteki örnek ile aynı minvalde olan bu vakadan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz; Meclis asayiş, vergi vd. sebeplerden kritik gördüğü bölgelere mahallinden birinin tayin olunması yerine merkezden atama yaparak kontrolü elinde bulundurmaya istiyor. Taşradaki dengelerde hiyerarşik dağılım ve atamalar ile daima bu güç dengesini ve otokontrol mekanizmasını sağlamaya çalıştığını özellikle valilik makamında görmüş idik. Kılıç, 2009, **a.g.k.**, 43-62.

⁴³⁶ M.V.L. **Ayniyat Defteri** 461/064. 29.04.1279.

sağlayamayan merkezi hükümettir. İmparatorluğun tüm yönetim birimlerine sirayet etmiş usulsüzlükler, yolsuzluklar ve kalifiye idari amir problemi, temel idari birim olan kazalarda da gözlemlenmektedir. Her üç sancağa iletilen neredeyse her belge yaşanan uygunsuzluklardan mütevellit kaza müdürlerinin azil, tayin ve müeyyidelerini ihtiva etmektedir ve bu minvalde vakalar incelediğimiz dönem aralığında sürekli olarak seyretmiştir. Kaza yönetiminde su-i istimallerin önüne geçmek, mali ve idari otoriteyi yeniden tesis etmek amacıyla yeni atanan kaza müdürlerinin merkezi idarenin beklentileri aksine hareket ettiğini görmekteyiz. Bu nedenle Tanzimat yönetiminin hedeflediği kaza yönetimini en azından kısa süre içerisinde tesis edemediğini söylemek mümkündür. Vaka örneklerinden yola çıkarak şunları söylemek mümkündür:

- Belgelerde ekseriyetle zimmetine para geçirmiş olan kaza müdürlerinin görevden azli bulunmaktadır. Bu durum da yeni teşekkül eden kaza müdürlüğünü uhdesine alanların tıpkı diğer makamlarda olduğu gibi su-i istimallere teşne memurlar olduğunu göstermektedir,
- Zimmet-i miriyeye para geçirmekten başka azil sebeplerini belgeler şu şekillerde de betimler: “Su-i hareket”, “âdem-i muvaffakiyet”, “mugayir rıza-i uhde-i hareket”, “mugayir usul-ü hareket” ve saire gibi,
- Zimmetine para geçiren yahut mugayir davranışlarda bulunan kaza müdürlerinin 1860-64 senesi arası incelediğimiz belgelerde ceza kanunnamesinin 90. maddesine göre yargılandığını görüyoruz. Buna göre üç aydan iki seneye kadar ceza almaları ile birlikte bağlı buldukları kazadan uzaklaştırıldıkları da görülmüştür,
- Görevini su-i istimal etmeyen ve herhangi bir mugayir davranışta bulunmayan kaza müdürlerinin başka bir bölgeye tayin olunup görevlerine devam edebildiğini görmekteyiz,
- Kimi kazalarda yaşanan vergi geliri noksanlığından ötürü kaza müdürlerinin bila-maaş görev aldığını ve yine kimi kazaların aşar resminin iltizama bırakılmak zorunda kalındığına dair örnekler mevcuttur,
- Kaza müdürlerinin bölgece seçimle belirlenip onay halinde göreve başlamaları bilindiği halde belgelerde kimi kritik mahallere Meclis-i Vâlâ'nın doğrudan atama usulünü uyguladığını görmekteyiz. Örneğin Kızılkoca ve Haymana kazaları gibi.

Hülasa kaza yönetimine dair elde ettiğimiz 27 adet belgenin hemen hepsi, kaza müdürlerinin uyguladığı yolsuzluk ve usulsüzlüklerden mütevellit kaza halkının şikâyetlerine yahut merkezi idarenin bakaya kalan tahsilattan şikâyetlerine dairdir. Kaza ahâlisinin şikâyeti yahut defter-vergi hesaplarında yaşanan aksaklıklardan problemler ortaya çıkmakta ve kaza müdürleri işlediği cürüme göre müeyyide almaktadırlar. Görüldüğü üzere kaza yönetimi taşra idaresinde istenilen nizamı sağlayamamış gözükmemektedir. Kalifiye ve dürüst memur problemi kaza boyutunda da göze çarpmaktadır. Lakin Musa Çadircı'nın da belirttiği gibi kurulan yeni düzenin hemen işlerlik kazanması ve optimum noktaya ulaşması kısa süre içerisinde mümkün gözükmemektedir⁴³⁷.

Kaza yönetimine dair belgelerde dikkat çeken bir başka husus ise kaza müdürleri maaşlarıdır. Sabit bir maaş tahsisi yerine kazanın nüfus, aşar ve sair geliri gibi sebeplerden müdürlere farklı maaşlar tahsis edilmiştir. Buna göre ilgilendiğimiz bölgelerdeki kaza müdürlerinin maaşlarını bir tablo üzerinde düzenledik.

Tablo 2. *Kaza müdürlerinin aldığı maaşlar*

SANCAK	KAZA	MAAŞ (Guruş cinsinden)
Bozok	Kızılkoca	500
Bozok	Boğazlıyan	500
Hüdâvendigâr	Geyve	300
Ankara	Bala	500
Kütahya	İnönü	500
Hüdâvendigâr	Yenişehir	1000
Kütahya	Uşak	1500
Kütahya	Gedos	1500
Ankara	Haymana	500
Bursa	Gemlik	1500
Hüdâvendigâr	Bilecik	2500
Ankara	Günyüzü	250
Kayseri	İncesu	400

⁴³⁷Çadircı, 2017, a.g.k., 231-59.

Kaynak: BOA. BEO. Ayniyat Defterleri⁴³⁸.

Buna göre en düşük maaşı 250 guruş ile Ankara sancağı Günyüzü kazası müdürü alırken, en yüksek maaşı 2.500 guruş ile Hüdâvendigâr sancağı Bilecik kazası müdürü almaktadır. Tabloya bakıldığında Hüdâvendigâr sancağında vaki kaza müdürlerine yüksek maaşlar tahsis edilmiştir. Adı geçen kazalar hem coğrafi olarak hem de nüfus ve dolayısıyla vergi geliri olarak büyük niteliktedir. Alınan sorumluluğun derecesine göre tahsis edilen maaşlar arasında doğrudan bir korelasyon olduğunu söylemek mümkündür.

2.4. Devletten Muhtelif Muavenet Talepleri

Bu bölümü taşradan merkeze giden muhtelif talepler ve sorunlardan mütevellit merkezde alınan kararlar ya da merkezden doğrudan taşraya iletilen muavenet talepleri üzerine inşa edeceğiz. Mürur tezkirelerinden sosyal yardımlara, beledî işlerden vakfiyelere birçok farklı konuda merkez-taşra arası yazışmaları ihtiva edecek bu bölüm, şimdiye değin sunmuş olduğumuz örneklemini tamamlayacaktır.

Vergi ve güvenlik gibi bütüncül çerçevenin aksine bağımsız seyreden bu minvalde vakalar, ayniyat defterlerinin taşra hakkında araştırmacıya sunduğu verilerin zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Böylece ayniyat defterleri temelinde filizlenen bu çalışmanın ikinci bölümü nihayete erdirilmeye çalışılacaktır. Muhtelif konuları ihtiva eden arşiv belgelerinden oluşan bu bölüm, kimi örnekleri göstermek vazifesi açısından üç döneme ayrılmadan tek başlık altında değerlendirilmeye alınacaktır. Buradaki temel maksat, sıradan diyebileceğimiz günlük olaylar karşısında merkez ve taşra arasındaki diyalogu gözlemlemektir. Sunacağımız muhtelif vaka örnekleri istihdamdan mürur tezkiresi taleplerine, cami ve yol bakımı gibi imaret işlerinden fukara taifesine yardım kararlarına kadar çok geniş bir yelpazede olay örgüsü

⁴³⁸ A.A. **Ayniyat Defteri** 131 ve M.V.L. **Ayniyat Defteri** 415-417-425-433-434-436-446-459-461 numaralı defterlerden derlenmiştir. Belgelerin sayfa numaraları ilgili dipnotlarda verilmiştir.

sunmaktadır. Böylece defterlerin sunmuş olduğu bilgi çeşitliliği ile taşraya dair bir manzara-i umumi nihayete erdirilmeye çalışılacaktır.

2.4.1. 1839-1864 arası döneme ait vaka örnekleri

18 Ekim 1839 senesine tarihlenen ve Kütahya muhassılı Tayyar Paşa'ya gönderilen bir yazışmadan hava durumunun o sıralarda hayli zorlayıcı ve şiddetli olduğunu öğreniyoruz. Öyle ki; dersaadet için gereken hububat ve diğer malzemelerin yola çıkması gerekse de hava koşulları bunu engellemiştir. Bu nedenle bir tahrirat çıkarılmış ve araba, hayvanat gibi vasıtalar ile mümkün mertebe zahirenin yola çıkmasına karar verilmiştir. Keyfiyetin mümkün olup olmadığına dair işarı ve gerekenin yapılmasına himmet siyakında kaime gönderilmiştir⁴³⁹.

Ankara eski müşiri İzzet Paşa'ya 30 Ağustos 1839'da gönderilen bir kaime ise, Ankara, Çorum ve Çankırı sancaklarının meclis reisi Davud Paşa'nın, Kastamonu sancağının Sinob muhafızı Hasan Paşa'nın ve Viranşehir, Bolu ve Kocaeli(Kocaili) sancaklarının karantina nazırı Hıfzı Paşa'nın münasip devşirmeye kadar dersaadete yola çıkmaları ile İzzet Paşa'nın sahilhanesinde ikamet etmelerine dair irade-i seniyye buyrulduğunu ve himmet etmelerini söyler⁴⁴⁰.

Aynı ayın 16'sında Bursa mütesellimine gönderilen bir kaimeye göre ise Medine-i Münevvere mücavirlerinden Şeyh Selim Efendi'nin bildirdiğine göre bazı kimseler tezkire almadan Bursa taraflarına kaçmış olup yakalanıp geri götürülmeleri için bir memur tayin kılınmıştır. Bunların yakalanıp memura teslim edilmesine himmet buyurmaları istenmiştir⁴⁴¹. Yine aynı ayın 28'inde Bursa mütesellimine gönderilen bir başka kaime de yerleşme izni hakkındadır. Buna göre, mühtedi olan Hasibe ve Nefise hatunlar öncesinde Bursa canibine kimi nedenlerden ötürü gönderilmişlerdir. Şimdi

⁴³⁹A. A. **Ayniyat Defteri** 62/034. 30.07.1255.

⁴⁴⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 61/059-60. 30.07.1255.

⁴⁴¹A. A. **Ayniyat Defteri** 61/021. 30.07.1255. Mürur tezkirelerine asayişi sağlamak adına Osmanlı devlet adamlarınca ne denli önem verildiğinden bahsetmiş idik, bkz. Çadırcı, 2017, **a.g.k.** ve Yılmaz, 2014, **a.g.k.**

burada yerleşik olduklarını ve ikamet etmelerine müsaade edilmesini istediklerini bildirmişlerdir. İnceleme için adı geçenlerin dersaadete iadeleri istenmiştir⁴⁴².

Bursa mütesellimine 2 Ocak 1840 tarihinde gönderilen kaimeye göre, erbab-ı ticaret için tertip edilen “Saik” adında vapur hayli hasar görmüştür. Bundan mütevellit tersane-i amireden başka bir vapurun Bursa’ya gönderilmesi gerekmiştir. Gemlik limanında ikame olunan vapurların hasarlısı bu limanda tamir olunana dek demirlenmiştir ancak henüz tamir olunamadığından limanın kullanımını engelleyen bu vapurun limandan kurtarılması istenmiştir⁴⁴³.

Aynı makama 12 Ekim 1839 tarihinde gönderilen başka bir kaimeye göre Rıza Efendi’nin mütevellisi olduğu Hasan Bey cami-i şerifinin tamir ve tadilatı için Evkaf-ı Hümayun’dan 75.000 guruş tahsil edilmiştir. İnşaatın tanziminden sonra odalar yapılması iktiza ettiğinden mesarifin acilen ödenmesi ve caminin tamamlanması istenmiştir⁴⁴⁴.

25 Aralık 1839 senesine tarihlenen bir başka kaime Ankara mutasarrıfınadır ve Kurşunlu kazasında vaki Görev karyesinde bulunan yolların harap olduğundan bahseder⁴⁴⁵. Karye ahali yolların tamir ve inşası için arzuhal göndermiş ve iktiza eden taşlar mahallinden irsal olunmuştur. Lakin taşların hasar gördüğü ve tamiri gerektiğine dair karye ahali bir kez daha arzuhal göndermiştir. Keyfiyetin araştırılması, iktiza eden mahallerin ve masrafların tahkik edilmesi istenmiştir.

30 Eylül 1840 tarihinde Ankara’ya iletilen kaime ise muhassıllık makamınadır. Asakir-i Muntazama-i Şahane kolağalarından Mustafa Ağa, Ankara’dan oluşan redif askerleri alayına öncesinde tayin olunmuş ve bundan mütevellit iyal ve evladını da ol tarafa göndermiştir. Şimdi eski görev yerine gönderildiğinden ailesinin dersaadete gönderilmesi için arzuhal yazmıştır. Ağanın talebi kabul edilmiş olup aileye ruhsat verilmiştir. Dersaadete gönderilmelerine mübaderet buyrulmaktadır⁴⁴⁶.

29 Haziran 1841 tarihli Ankara müşirine gönderilen şukka ise ailesini terk eden Mehmed nam kimse hakkındadır. Buna göre, dersaadette ikamet eden Mehmed,

⁴⁴²A. A. **Ayniyat Defteri** 61/056. 30.07.1255.

⁴⁴³A. A. **Ayniyat Defteri** 63/030. 29.12.1255.

⁴⁴⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 62/011. 30.09.1255.

⁴⁴⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 63/019. 29.12.1255.

⁴⁴⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 70/007. 29.08.1256.

öncesinde “Ankara’ya sıla-i rahim edeceğim” diyerek gitmiş ve bir daha dönmemiştir. Haber alınamayan adı geçenden zevcesi ve oğlu tarafına bir akçe dahi gönderilmediğinden burada perişan halde kalmışlardır. Zevcesi Hatice hatun ve oğlu Mustafa tarafından keyfiyet arzuhal olunmuştur. Mehmed’in gönderilmesine himmet buyrulması istenmiştir⁴⁴⁷. Aynı makama Meclis-i Vâlâ’dan 2 Temmuz 1840 tarihinde gönderilen şukka ise ruhsatsız sefine(gemi) inşası üzerinedir. Viranşehir sancağı dâhilinde kâin Bartın⁴⁴⁸ sahasında Dimitri nam zımmi bir kıta sefine inşasına girişmiş ancak buna dair bir emr-i âli bulunamamıştır. Meselenin etraflıca tahkik olunması istenmiştir⁴⁴⁹. Aynı ayın yirmi ikisinde bir yazışma da Ankara defterdarınadır. Asakir-i Muntazama-i Harbiye-i Şahane’de kitabet hizmetinde çalışan Kadri Efendi’nin Ankara sancağında sakine validesi ve biraderi ile birlikte dersaadete gitmek için mürur ruhsatı talebi arzuhal ile bildirilmiştir. Bahriye nazırı müsteşarı bunu uygun bulmakla birlikte adı geçenin hassa-i tekâlif-i emlak ve arazisi bulunduğu anlaşılmıştır. Bunu ödediği takdirde mürurun verilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁵⁰.

Yukarıdaki örneklerde cami ve yol yapımı-tamiri gibi örneklere rastlamış idik. Bursa kaymakamına 2 Ağustos 1842 tarihinde iletilen kaime de bir dergâhın tamiri üzerinedir. Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun’a bağlı Bursa’da Tekye Mescid mahallesinde bulunan hanegâh-ı şerifin harap durumda olmasından mütevellit imar ve ihyası, dergâhın postnişi Şeyh Hacı İsmail Efendi tarafından istida olunmuştur. Muayene sonucu iktiza eden mesarif 26.310 guruş olarak saptanmıştır. Keyfiyet Evkaf-ı Hümayun nazırına havale olunmuş ve tamir işi Seyid Mehmed ve Seyid Rıfat beylerin uhdesine bırakılmıştır. Defterin, mazbatanın ve keyfiyetin işarı hususunda mübaderet buyrulmuştur⁴⁵¹.

⁴⁴⁷A. A. **Ayniyat Defteri** 78/022. 30.05.1257.

⁴⁴⁸Bugünkü Bartın ili 1855 senesinden 68 senesine kadar Viranşehir, Kastamonu eyaletine bağlı bir kazadır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü(2017). *Osmanlı yer adları*. (Genişletilmiş İkinci Baskı). Ankara. s. 90.

⁴⁴⁹M.V.L. **Ayniyat Defteri** 374/006. 26.02.1258. “Bu makule reayadan olanların beş bin kilelikten ziyade sefine inşa etmesinin memnu olduğu” belirtilerek her kim cesaret eder ise *canib-i miriyyeye zabtı* ifade olunmuştur. Ayrıca bunun memnu olduğu bilinmesine rağmen şahsın nasıl ruhsat alıp inşaata başladığına dair mahallinde tahkik iktiza ettiği meclisçe tezkir olunmuştur.

⁴⁵⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 78/055. 30.05.1257. Belgenin sonunda ayrıca, *memnu olanların zinhar salıverilmemesi* şerh düşülmüştür.

⁴⁵¹A. A. **Ayniyat Defteri** 94/013. 10.07.1258. İncelediğimiz dönem içerisinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ne bağlı vakıflara dair kayıtlar genelde tamir ve ihya konularını ihtiva etmektedir. Örneğin, 7 Muharrem 59/7 Şubat 1843 senesine tarihlenen bir yazışma Kütahya kaymakamı Şerif Paşa hazretlerine gönderilmiştir. Mustafa Rüşdü Efendi vakfının harap vaziyette bulunmasından ötürü tamiri öncesinde adı geçen bey tarafından maliye nazırına işar olunmuştur. 5.786,5 guruş mesarif tespit edilmiş ve tamir işi

2 Aralık 1843 tarihli Kütahya kaymakamına gönderilen kaime ise fukara taifesine himmet hususundadır. Buna göre, Bursa’da bulunan Özbek tekyesinin fukara taifesine bağlı Kütahya’da bulunan çiftlik arazisinin satılarak, elde edilen meblağın tekyenin fukarasına vakfolunması iktiza etmektedir. 10.000 guruşa kadar bir meblağın buraya harcanacağı haberi bazı erbab-ı fukaraya haber edilmiştir. Muavenet eylemleri buyrulmuştur⁴⁵².

17 Aralık 1849 tarihinde Ankara valisine iletilen bir şukka da imar faaliyeti üzerinedir. Buradaki husus, Kangırı’ya bağlı Kalecik kasabasında vaki Kızılırmak nehri üzerinde bulunan cisrin⁴⁵³ tamire muhtaç olduğudur. 10.000 guruş masraf vücuda geleceğinden iktiza edenin icrası hususu kasaba ahali tarafından inha olunmuş ve keyfiyet Ticaret nazırı paşaya havale olunmuştur. Yalnız mesarife dair defterlerin vürudundan mütevellit anlaşılmalıklar doğmuş ve yalnızca tamiratı bakımından tesviye olunmuştur. Emval ve eşyasına dair bir kıta defterin tesyarı hususunda Ticaret nazırı istida buyurmuştur. Keyfiyetin tahkik ve işarı istenmektedir⁴⁵⁴.

30 Nisan 1850 tarihinde Hüdâvendigâr valisi ile Maliye Nezareti Celilesi’ne gönderilen yazışma “Eflaklu taifesine” himmet hususundadır⁴⁵⁵. Buna göre, Bursa’da bulunan Eflaklıların “tesviye-i malzeme-i zaruriyeleri” hakkında vuku bulan ifadelerine dair tevarüd eden tahrirat-ı beyanları maliyece görüldükten sonra Meclis-i Vâlâ’ca da görülmüş olup mali nişan cenab-ı tacdârî iktizasından bulunduğu binaen adı geçenlere 10.000 guruş “atiye-i seniyye” itası uygun görülmüştür. Keyfiyet Maliye Nezareti’ne havale kılınmıştır. Maliye de “Eflaklıların ianeye muhtaç olduğu üzere meblağ-ı mezburun hazine-i celileden itası icra-i iktizasına himmet eylemleri”ni buyurmuştur. Yardım konusunda bir yazışma da 14 Temmuz tarihinde Bursa Evkaf müdürüne gönderilmiştir. Kaime, Bursa’da bulunan bir kısım fukaraya bağlanan yardımın meclis tarafından reddedildiğini bildirir⁴⁵⁶.

Hüseyin beyin uhdesine bırakılmıştır. Lakin mülke ait varidat bulunmadığı anlaşılmış ve iktiza eden mesarifin tesviyesi Evkaf-ı Hümayun hazinesine bırakılmıştır. Tamirin sonlandırılması ve meblağın abartılmaması istenmiştir. A. A. **Ayniyat Defteri** 102/024-25. 30.01.1259.

⁴⁵²A. A. **Ayniyat Defteri** 113/003. 29.04.1259.

⁴⁵³جسر: Köprü. Devellioğlu, 2010, **a.g.k.**, 163.

⁴⁵⁴A. A. **Ayniyat Defteri** 131/002. 29.04.1266.

⁴⁵⁵M.V.L. **Ayniyat Defteri** 417/016. 16.09.1266.

⁴⁵⁶A. A. **Ayniyat Defteri** 133/028. 20.10.1266. Konuya dair tahrirat Evkaf-ı Hümayun Nazırı tarafından gönderilmiş olmakla birlikte belgede nedenine dair bir açıklama bulunmamaktadır.

Meclis-i Vâlâ'dan Kütahya kaymakamı ve Maliye nazırına 22 Kasım 1850 tarihinde gönderilen şukka, bazı emakin-i mübareğin tamiri hususundadır. Malum mekânların duvarlarındaki çinilerin bir hayli noksanı olup bir kısmı da kireçlenmiş ve zarar görmüşlerdir. Noksan çini için 20.604 kıta çiniye lüzum olup mahalline buradan bir hattat gönderilerek bazılarının resmi alındıktan sonra Kütahya'da imal ettirilip gönderilmek mümkün olduğu gibi hattat ve çinilerin mahalline gönderilerek tamir ve ihya olunması için kaç nefere ihtiyaç duyulduğu ve ne kadar maaş verileceği, malzemelerin tedariki ve sair hususlarda tahkikat yapılması ve ba-mazbata işarına mübaderet buyrulmuştur⁴⁵⁷.

Meclis-i Vâlâ'dan 16 Ocak 1853 tarihinde Hüdâvendigâr valisine iletilen şukka ise kurşun madeni ruhsatı hususundadır. “Mehmed Şerif Efendi ile Hacı Mihail'in Hüdâvendigâr sancağına vaki Karacaşehir ve Bilecik kazaları ile İnegöl kazası dâhilinde kâin Domaniç dağında bulmuş oldukları kurşun madeninin imal ve küşadı için ruhsat itası hususunda vuku bulan istida, Maliye Nezareti tarafından bittakrir takdim kılınan maden-i hümayun mahallinden mazbatası üzerine işbu madenin Ticaret nazırı ve Tersane-i Amire'nin de uygun bulması üzerine mahallinde tahkikat yapılması ve tarafımıza mütalaaları hususunda himmet buyrulması” istenmiştir⁴⁵⁸.

Kütahyalı Hacı İsmail Efendi'nin takdim eylediği arzuhale göre ferraşlık⁴⁵⁹ hizmeti alacağını muhalefet olduğu gerekçesi ile tahsil edememektedir. Meselenin doğruluğu ispatlandığı takdirde alacağın tahsili için 17 Kasım 1854 tarihinde Kütahya kaymakamına mübaderet buyrulmuştur⁴⁶⁰. 12 Temmuz 1855 senesine tarihlenen bir başka belge ise bize o dönemde bir depremin meydana geldiğini söyler. Hüdâvendigâr valisine iletilen şukkaya göre Bursa sakinlerinden Ahmed Efendi, vuku bulan hareket-i arzda dergâhının harap olmasından mütevellit kendisine münasip bir yardım yapılmasını istida eylemiştir. Validen muavenet edilmesi istenmiştir⁴⁶¹.

20 Temmuz 1863 senesine tarihlenmiş Kütahya kaymakamına gönderilen şukka, Eskişehir kazası hanedanından Mustafa Bey'in takdim ettiği arzuhal üzerinedir. Buna göre Mustafa şimdiye değin bir suça karışmadığı halde Kütahya'ya ihzar olduğunu ve

⁴⁵⁷M.V.L. **Ayniyat Defteri** 420/002. 30.03.1267.

⁴⁵⁸M.V.L. **Ayniyat Defteri** 429/013. 18.06.1269.

⁴⁵⁹Ferş'den فراشى: Ferraşlık, süpürücülük. Devellioğlu, **a.g.k.**, 299.

⁴⁶⁰A. A. **Ayniyat Defteri** 145/035. 29.06.1271.

⁴⁶¹A. A. **Ayniyat Defteri** 146/041. 29.02.1272.

kendisinin cürüm işlemiş olmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Keyfiyetin tahkik edilip iktiza-i icrası buyrulmuştur⁴⁶².

Bundan başka ayniyat defterlerinde sıkça rastladığımız ve “muavenet” başlığı altında inceleyebileceğimiz iki husus daha vardır ki bunlar “istihdam” ve “ilgili sancağa giden kimsenin umuruna himmet” talebidir. Muhtelif statülerde kimselerin işsiz kalması üzerine merkezden ilgili sancağa giden yazışmalar bu kimselerin münasip bir işte istihdam edilmesini buyurmaktadır⁴⁶³. Yine işlerini görmek üzere ilgili sancaklara hareket eden çeşitli statülerde kimselere sancak yahut eyalet yöneticisi tarafından yardım edilmesi istenmiştir⁴⁶⁴.

2.4.2. Genel sonuç ve değerlendirme

Görüldüğü üzere bu bölümde mercek altına aldığımız ayniyat defteri örnekleri deprem yardımlarından mürur tezkirelerine, eşinin terk etmesinden dolayı mağdur bulunan hanımlardan cami ve yol gibi imaret işlerine kadar muhtelif boyut ve farklılıklarda birçok olay ihtiva etmektedir. Taşrada yaşanan gündelik olayları konu almaları itibariyle “sıradan” vakadan olmaları bizlere taşranın yapısı hakkında da ipuçları sunar. Siyasi ve mali gelişmeleri takip ederken gözden kaçan bir sosyal gerçeklik ön plandadır. Taşradaki insanların günlük dertleri tarihsel akıştan bağımsız olarak günümüzdeki gibidir. Akrabalık ilişkileri, eşlerini terk eden zevceler, imaretlerin yoksullara yardımları ve adı geçen bölgelerdeki ibadethanelerin tamir ve ihyasına yönelik öne çıkan örnekler bu durumun en güzel delilidir. Devletin teşrik-i mesaisini sağlayan ve küçükten büyüğe kaydı bulunan bu olaylar bizlere tarihin ve konumuz

⁴⁶²A. A. **Ayniyat Defteri** 160/018. 19.04.1280.

⁴⁶³Örneğin 9 Şaban 77/20 Şubat 1861’de Ankara mutasarrıfı Radullah Paşa’ya gönderilen şukka, dersaadet sakinlerinden Kamil Ağa’nın liyakatine uygun bir işte istihdam edilmesi üzerinedir, A. A. **Ayniyat Defteri** 155/006. 29.02.1278. Bursa ve Hüdâvendigâr valisi makamına da bu minvalde şukkalar irsal olunmuştur: A. A. **Ayniyat Defteri** 140/022. 29.10.1268. 143/008. 30.05.1270.

⁴⁶⁴26 Cemâziyelevvel 69/7 Mart 1853 tarihinde Ankara valisi ve Kayseri kaymakamına gönderilen şukka Kayseri ve Bozok evkaf hafızı Mehmed Efendi’nin umur-u memuriyesinin ol tarafa hareket ettiğini ve muavenet olunmasını, iktiza edenin icrasını buyurmaktadır: A. A. **Ayniyat Defteri** 142/034. 30.07.1269. Bursa valisi Şerif Paşa’ya gönderilen şukka da, Lefke kazası müdürü Abdullah Bey’in Bursa’da bazı hususatının tesviyesi için ol tarafa hareket ettiğini ve muavenet-i lâzımının icrasını buyurmaktadır: A. A. **Ayniyat Defteri** 140/012. 29.10.1268. Örnekleri çoğaltmak mümkündür, bkz. A. A. **Ayniyat Defteri** 140/013-138/013-138/010-60/018-62/060.

özelinde Osmanlı taşrasının siyasi ve beynelmilel akış içerisinde dışarıdan bir izleyici değil, canlı bir organizma olduğunu göstermektedir. Merkezi karar alma erki ise taşradaki küçük büyük her olayı değerlendirmeye almış, gerektiğinde tahkikat talep etmiş, gerektiğinde ise doğrudan karar alarak bölgenin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır.

Örneğin eşinin terk etmesinden dolayı oğlu ile sefil halde bulunan Hatice hatun yardım talebinde bulunmuştur. Hatice hatunun talebinin sadaret makamına kadar gitmesi bizlere taşranın kıymeti kendinden menkul bir yapı olmadığını göstermektedir. Gerek yerel yetkililere gerekse merkeze kadar ulaşabilen bir Hatice hatun örneği görmekteyiz. Bunun yanında depremden dergâhı harap olan bir kimsenin de muavenet talebinde bulunduğunu görmekteyiz⁴⁶⁵. Yardım talebinde bulunanlar sadece şahıslarla da sınırlı değildir. Fukara taifesine mensup kimi gruplara(yukarıda bkz. Eflaklılar, Özbekler) yardım için kararlar alındığını görüyoruz.

Vakıflara dair kimi örnekler de merkezi idarenin cami, yol, mektep gibi kurum ve altyapı hizmetlerinin tamir ve ihyaları için yapılan başvuru ve talepleri değerlendirdiğini göstermektedir. İktiza eden masraflar için tetkik yapılması ve sonucunda gereken meblağın buraya tahsili kırsal idare amirlerine verilen emirler arasındadır. Merkezi idarenin taşradan muavenet talepleri de vardır. Örneğin, işsiz kalan kimselerin ilgili sancakta münasip bir işte istihdam edilmeleri taşradaki amirlerden istenmektedir. Yine bunun gibi, vilayet ve sancaklara gönderilen görevlilere de ilgili taşra idaresince muavenet edilmesi beklenmektedir.

XIX. asır merkez ve taşra tarihi için hayli zengin kaynaklar olan bu defterlerden elde ettiğimiz örnekleri sunmaya ve incelemeye çalıştığımız araştırmanın ikinci bölümü böylece son bulmaktadır. Tüm verilerin rafine edilerek bir genel sonuç ve değerlendirme yapmaya çalışacağımız üçüncü bölümün çalışma konusu; bu vaka örneklerinin incelediğimiz sancaklar dâhilinde bize ne söylediği ve nasıl bir taşra manzarası ortaya koyduğudur.

⁴⁶⁵A. A. **Ayniyat Defteri** 146/041. 29.02.1272.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGU VE YORUMLAR

Birinci ve ikinci dönemde tafsilatı ile incelediğimiz ayniyat arşiv örneklerinden hareketle Tanzimat döneminde Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya sancaklarının mülki, mali/iktisadi ve sosyal durumlarını bu bölümde umumi bir değerlendirmeye tabi tutarak çalışmayı nihayete erdirmeye çalışacağız. Her hali ile bir dilemma, bir çift kutuplu yapıyı işaret eden Tanzimat idaresinin ⁴⁶⁶ ayniyatlara göre taşradaki yansımalarına eğileceğimiz bu bölüm, mevcut arşiv verilerinden hareketle düzen ve değişime dair izahat yapmaya odaklanacaktır. İzahatın metodu ise betimlemedir. Buna göre, mevcut literatürün bizlere sundukları ile ayniyat arşivinden elde edilen bulgular koşutlukları yahut ayrışmaları ile ele alınıp incelediğimiz sancaklar dâhilinde bir Osmanlı taşra manzara-i umumisi çizmeye çalışacağız.

İncelediğimiz dönem yaklaşık bir çeyrek asır ile sınırlı olup bunun yanında coğrafya da Anadolu'da küçük bir üçgen ile –Ankara, Bursa ve Kütahya- sınırlıdır. Bunun yanında ele aldığımız sancakların Osmanlı coğrafyasında topoğrafik, mali/iktisadi ve mülki önemleri de ön plandadır ve değerlendirmeler de bu sınırlar üzerinden çizilecektir. Tartışacağımız her konu, adı geçen sancaklar içerisinde anlam kazanacaktır ⁴⁶⁷. Bundan mütevellit taşradaki yaşantı adına yorumda bulunurken kaçınacağımız şey erken ve zamansız umumileştirmelerdir.

Üçüncü bölüm iki ana başlık altında değerlendirilecektir. Öncelikle belgelerin taşrada gönderildiği adresler üzerinden adı geçen sancaklarda yetki dağılımına dair bulgular sunulacaktır. Bu bulgular her sancak için ayrı ayrı ele alınacaktır. Sonrasında, ilk iki bölümde incelediğimiz vaka örneklerinden ortaya çıkan ve her üç sancak için de “ortak özellikler” olan üç ana mefhum üzerinde bulgular sunulacaktır. Bunlar mali

⁴⁶⁶Cengiz Kırılı'nın makalesine verdiği isim tam da bu dönemin mahiyetini özetler niteliktedir. C. Kırılı (2019). Tanzimat: düzen ve kaos. *Toplumsal Tarih*. Sayı: 311, Kasım, s. 80-85.

⁴⁶⁷Örneğin Bosna'da Tanzimat'ın etkileri daha farklı merhalelerden geçebilmektedir, bkz. H. İnalçık (1942). Bosna'da Tanzimat'ın tatbikine ait vesikalar. *Tarih Vesikaları*. Cilt: I, Sayı: V, s. 374-389 ve C. Truhelka (1931). Bosna'da arazi meselesinin tarihi esasları. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*. Cilt: 1, s. 43-69.

düzen, kırsal ekonomi ve asayiş mefhumlarıdır. Belgelerin muhteviyatının işaret ettiklerine dair bulgular mevcut literatür ile birlikte ele alınarak “bu sancaklarda yaşamak nasıldı?” gibi bir sorunun etrafında gelişecek umumi bir değerlendirme yapılacaktır. Sonuç olarak bu bölüm, şimdiye kadar sunmaya çalıştığımız ayniyat verilerinin toparlandığı ve incelediğimiz sancaklarda kırsal yaşama dair bulguların neticelendiği bir bölüm olacaktır.

3.1. Taşranın Adresleri: Belgelerin Gönderildiği Makamlar Üzerinden Kırsal İdarede Yetki ve Sorumluluk Üzerine Bir Değerlendirme

İncelediğimiz yazışmaların adreslerine değinmeden evvel çeyrek asır içerisinde yaşanan değişimlere kısa bir yer vermekte fayda vardır. Böylece merkez-taşra arası yazışmalarda kilit rol oynayan kırsal idarede sorumluluk sahibi makamların süreç içerisinde nasıl değişime uğradığını ve yetki dağılımında nasıl karışıklıklar ortaya çıktığını daha sarih biçimde görebiliriz. Sonuçta siyasi, mali ve askeri gelişmeler taşra teşkilat yapısını doğrudan etkileyen bir niteliğe sahiptir.

Tanzimat’ın ilk dönemleri, imparatorluk sathında köklü değişim ve düzenlemelerin temelini oluşturmaktadır. Evvelki dönemlerde de düzenli ve sürekli bir değişime uğrayan Osmanlı İmparatorluğu için⁴⁶⁸ Tanzimat Dönemi’nin belki de en büyük farkı yalnızca mali alanda değil, imparatorluğun tüm sosyal, siyasal, askeri ve hukuki alanlarında bir “ictihad programı” olmasıdır⁴⁶⁹. Tanzimat’ın bu gayelerinin nihai amacı dağılmış olan müesses nizamı kemakân merkezi idare altında toplamak ve sağlama almak olmuştur. Elbette bunun başlıca yolu da merkez ve taşra arasında yaşanan dualizmi kırarak mali ve mülki alanlarda otoriteyi yeniden tesis etmektir. Bunun ilk koşulu da imparatorluğun vergi gelirlerinin yarısından fazlasına tekabül eden taşradaki vergi kaynaklarını⁴⁷⁰ ve vergi toplayan kimseleri düzen altına almak ve merkeze yığılacak olan vergi gelirlerinde optimizasyon hatta maksimizasyonu sağlamaktır.

⁴⁶⁸Bkz. [Bu çalışmada] “Tanzimat’a kadar umumi gidişat” bölümü.

⁴⁶⁹İ. Ortaylı (2010). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, s. 467.

⁴⁷⁰Quataert, 2006, **a.g.k.**, 887-900.

Bundan dolayı taşra teşkilat yapısı süreç içerisinde sürekli bir değişime tabi olmuştur. Öncelikle yeniçerilerin lağvından sonra II. Mahmud tarafından “mutasarrıfları olan paşaların mutedir mütesellimlerle idaresi”ne karar verilmiş olup Anadolu eyaleti dörde bölünmüştür. Sonrasında Mısır meselesinden mütevellit Anadolu’da yeni bir askeri/mülki yapılanmaya ihtiyaç duyulmuş ve en büyük idari birim olan müşirlikler kurulmuştur. Müşirlikler eski eyaletlere denk iken bir alt birim olan sancaklara denk olarak da feriklik makamı ihdas olunmuştur⁴⁷¹. Bunda en büyük etkilerden biri taşrada güvenliği sağlayacak olan ve yeni kurulan redif teşkilatıdır⁴⁷². İncelediğimiz sancaklar dâhilinde ise gelişmeler şu yöndedir: Hüdâvendigâr müşirlik olarak yeniden yapılanmış, merkezi Hüdâvendigâr(Bursa) olmuş ve Kütahya sancağı da feriklik olarak buraya bağlanmıştır. Ankara sancağı ise Redif-i Mansure Ankara müşirliği olarak Ankara, Çankırı, Kastamonu, Viranşehir, Çorumdan müteşekkil olan Ankara müşirliğine bağlanmıştır⁴⁷³.

Gülhane Hattı ile Tanzimat yönetimi taşra yapılanmasında öncelikle “muhassıllık teşkilatı”nı kurmuştur. Buna göre iltizam sistemi kaldırılarak yerine merkezi idare tarafından görevlendirilen memur “muhassıl-ı emval” ve taşrada oluşturulan muhassıllık meclisleri vergi işlerini uhdesine alacaktır. Muhassıllık teşkilatı kendi başına yüzeysel bir düzenleme değildir; bununla birlikte mali bürokrasi ve mahalli idarenin de temelleri atılmıştır. Vergi sayımları, bürokratikleşme, vergide adaletin sağlanması, yolsuzluk ve usulsüzlüklerin önüne geçilmesi ve her şeyden önce kurumsal bir yapıya dayanan müesses bir nizamın kurulması hedeflenmiştir⁴⁷⁴.

Bürokratik ve mali altyapı yetersizliklerinden mütevellit ömrü yalnızca iki sene olan bu sistemin sonunda, muhassıllık meclisleri yerine taşrada “memleket meclisleri” kurulmuştur. Bu uygulama da yedi sene kadar varlığını koruyabilmiştir. Sonrasında tekrar eyaletlerde vali ve sancaklarda kaymakam başkanlığında olmak üzere meclisler oluşturulmuştur. Süre zarfında yolsuzlukların taşrada tekrar hüküm sürmesi ile 1849 senesinde “Eyalet Meclisleri Talimnamesi” yürürlüğe girmiş ve buna göre eyaletlerde

⁴⁷¹T. Baykara (2019). *Anadolu'nun tarihî coğrafyasına giriş 1- Anadolu'nun idari taksimatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 111-12.

⁴⁷²Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 106. Yeniçerilerin ilgasından sonra taşrada asayiş sağlayacak bir askeri birliğe ihtiyaç duyuluyordu.

⁴⁷³Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 116.

⁴⁷⁴Efe, 2009, **a.g.k.**, 88.

birer eyalet meclisi kurulması kararlaştırılmıştır⁴⁷⁵. Süreç boyunca yaşanan yolsuzluk, usulsüzlük, düzensizlik ve karmaşadan en çok etkilenen grup ise valiler olmuş; yetkileri devamlı kısıtlanıp tekrar iade edilen valilerin ve dolayısıyla taşra teşkilatının istikrar bulması ile 1864 Vilayet Nizamnamesi ile vuku bulmuştur⁴⁷⁶. Örneğin 1844-1864 seneleri arasında Hüdâvendigâr eyaleti valiliğinde bir sene içerisinde üç kez vali değişikliğine gidildiğini görmekteyiz⁴⁷⁷.

Yukarıda çok kısaca özetlediğimiz taşradaki yapısal ve sistemsal değişimler ayniyat defterlerindeki yazışmalardan çıkaracağımız sonuçları aydınlatması açısından mühimdir. Taşrada yaşanan idari ve mali değişimlere göre defterlerdeki yazışmaların adresleri de taşrada sorumluluk sahibi makama göre değişiklikler göstermiştir. Bu durum bize taşradaki yetkili otorite[ler] üzerine bilgi sağlayacak ve bu otoritenin etrafındaki düzeni anlamlandırmak adına ipuçları sunacaktır.

Şimdi incelediğimiz belgelerin adreslerinden ve gönderilen zaman aralıklarından kırsal idarenin yetkililerini ve süreç içerisinde bunların nasıl değişime uğradığını her sancak için müstakil olarak inceleyelim.

3.1.1. Ankara sancağı

Tanzimat Fermanı'ndan evvel yapılan 1830 senesi nüfus sayımında Ankara şehri Ayaş, Murtazaâbad, Arapsun, Haymanateyn(Küçük ve Büyük Haymana), Şorba, Çubukâbâd, Yabanâbâd ve Yörügan kazaları ile Sufla ve Balâ nahiyelerinden oluşan bölgenin sancak merkezi idi⁴⁷⁸. Avram Galanti'nin tahminine göre 1848 senesinde şehirdeki nüfus 23.470 kişidir⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵Ö. Yılmaz (2014). Tanzimat döneminde taşra idare meclisleri (1840-1871). *History Studies*. Sayı: 6, Aralık, s. 266-68.

⁴⁷⁶Kılıç, 2009, **a.g.k.**, 43-62. 1849 ve 1852 düzenlemeleri valilik makamında dönüm noktalarını oluşturmaktadır.

⁴⁷⁷Kılıç, 2009, **a.g.k.**, 56-57.

⁴⁷⁸Çadircı, 2011, **a.g.k.**, 124.

⁴⁷⁹Aktaran Çadircı, 2011, **a.g.k.**, 125. Sedat Bingöl nüfus tespiti konusunda yapılan hatalara da değinerek Ankara nüfusunun doğum-ölüm oranları, ortalama yaş gibi faktörler ile kapitalist öncesi aşama özellikleri gösterdiğini tespit etmektedir. S. Bingöl (2001). 1830-1835 yılları arasında Ankara Kent Merkezi'nde Müslüman (erkek) nüfus. *Nüfusbilim Dergisi*. Cilt: 23, s. 59-77.

III. Selim döneminde Nizam-ı Cedit'in Ankara teşkili mütesellim Mesut Ağa'ya verilmiştir. Lakin diğer mütesellimlerde olduğu gibi halka işlenmeyen zulüm kalmamıştır⁴⁸⁰. Sonrasında yani II. Mahmud döneminde redif teşkilatı kurulduğunda da Ankara önemli merkezlerden biri olmuştur. 1836 yılına kadar sancak merkezi olan şehir aynı zamanda Ankara eyaletinin de merkezi olmuştur. 1840 yılındaki düzenlemeler ile birlikte Ankara ve Çankırı'dan başka Bozok, Kayseri ve Kastamonu da Ankara eyaletine katılmıştır⁴⁸¹.

Ankara bir "yönetim merkezi" olarak birçok merhaleden geçmiştir. İncelediğimiz 1839-1864 yılları arası dönemde de Ankara'ya gönderilen yazışmaların, tarihin muayyen safhaları ile birlikte değişiklikler gösterdiğini görmekteyiz. Buradan hareketle Ankara'da yetki ve sorumluluk dağılımları hususunda birkaç şey söyleyebiliriz.

Örneklem hacmimizi oluşturan ayniyat arşivlerinde ilk dönemi oluşturan 1839-1845 arası dönemde Ankara'ya giden 68 adet belge inceledik⁴⁸². Redif neferatının teşekkülünden Tanzimat idaresine geçen süre arasındaki dönem ile tam bir koşutluk içerisinde muhassıllık teşkilatının teşekkülüne değin –bizim örneklem hacmimizde 1839 senesi belgelerini kapsamaktadır- içerisinde gönderilen yazışmaların makamı ekseriyetle müşirlik ve feriklik olmuştur. II. Mahmud döneminde teşekkül eden ve Tanzimat dönemine kadar önemini koruyan askeri ve idari üst idari birim eyalet dâhilinde müşir ve sancak dâhilinde kaymakam olmak üzere yetkili kırsal idare amirlerinin ve yazışmaların adresleri arasında doğrusal bir korelasyon olduğunu görmekteyiz.

Muhassıllık teşkilatının mevcut olduğu 1840-1842 seneleri arasında ise Ankara'ya gönderilen belgelerin muhassıl ve muhassıllık meclisine iletildiğini görmekteyiz. Doğrudan muhassıla gönderilen 6 adet yazışmanın yanında 1 adet de meclise hitaben yazılan belge tespit ettik.

⁴⁸⁰ Çadırcı, 2011, **a.g.k.**, 145-46. Mütesellimlik kurumu XVIII. asırda sancakbeyleri yerine ihdas olunmuştur. Devletin hazineye bağladığı mukataaların idaresi merkezden atanan yahut vali veya eş rütbeli mutasarrıflar tarafından ataması yapılan mütesellimlere bırakılmıştı. Halk ile en fazla iletişim içerisinde bulunan bu makam da sık sık ahali tarafından şikâyetlere neden olan bir kırsal idare makamıdır. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 31-36.

⁴⁸¹ Çadırcı, 2011, **a.g.k.**, 150.

⁴⁸² Ekler kısmında incelenen belgelerin adres, tarih ve muhtevaları detaylı biçimde verilmiştir. Defter ve sayfa numaraları için bkz. Ek-1, s. 193-203.

Muhassıllığın ilgasından sonra memleket meclislerinin kurulduğundan ancak bu durumun da kalıcı olamayıp vali ve kaymakam başkanlığında yeni eyalet meclislerinin teşkil olunduğundan bahsetmiş idik. 1842 senesinden sonra Ankara'ya iletilen belgelerde de bu durum gözlenir. Belgeler Ankara valisi veya kaymakamı yerine mutasarrıflık makamına iletilmiştir. Mutasarrıf ise vali ile eşdeğer bir rütbeye sahip olmasına rağmen kadro boşluğundan dolayı valilik yapamayan eyalet yöneticisidir⁴⁸³. 1842-45 seneleri arasında gönderilen yazışmaların mutasarrıflık makamına iletildiğini görüyoruz. Buradan hareketle bu dönem aralığında Ankara sancağında yetki ve sorumluluk sahibi olarak Ankara mutasarrıfının görüldüğünü söylemek mümkündür. Bundan başka muhassıllığın ilgasından sonra merkezden atanan defterdara iki adet yazı, Ankara kaymakamına bir adet yazı ve Ankara valisine bir adet yazı gitmiştir.

1850-1855 arası dönemi ihtiva eden yazışmalar ise yukarıda değindiğimiz gelişmeler ile tam bir koşutluk içerisinde valilik ve kaymakamlık makamlarına iletilmiştir⁴⁸⁴. İkinci dönemde Ankara'ya gönderilen 46 adet belgenin 43 adedi valilik makamına iletilirken 3 adedi kaymakamlık makamına iletilmiştir. Buradan hareketle Ankara valisinin burada tam yetkili üst idari amir olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak 1860 senesinden Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe konduğu 1864 senesine kadar geçen sürede yazışmaların adresi yine mutasarrıf ve valilik makamı olmuştur. İncelediğimiz 28 adet belgeden 5 adedi valilik makamına, 21 adedi mutasarrıflık makamına (son senelerdeki yazışmalarda Ankara mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya olarak başlıklar atılmıştır), birer adet yazışma da müşirlik ve kaymakamlığa iletilmiştir. Bir önceki dönemde gönderilen belgelerin adresi valilik makamında yoğunlaşırken bu dönemde 1842-45 yılları arasında olduğu gibi Ankara mutasarrıfı ön plandadır. Yani her halükârda Ankara'da yetki ve sorumluluk sahibi taşra idare amiri vali ve mutasarrıf olmuştur.

⁴⁸³Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 97-133. Valilerle aynı yetkiye sahip olan mutasarrıflar vezir rütbesindedir. Tıpkı diğer makamlar gibi –mütesellim, voyvoda, vali- Dâhiliye Nezareti kurulduktan sonra her yılın Şevval ayı başlarında atamaları buradan yapılırdı. Valilerden en önemli farkları sancak merkezlerinde ikamet etmemeleridir.

⁴⁸⁴Meclis-i Vâlâ'nın hazırladığı “*Bu defa saye-i şevket-vaye-i cenab-ı mülkdariden tertib ve teşkil olunmuş olan eyalet meclislerine verilecek talimat-ı seniyyedir*” başlığını taşıyan ve 1 Ocak 1849 tarihinde yürürlüğe konan talimat, valileri eyalet sathında en üst ve en yetkili idari merci olarak tanıdığı ve 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne kadar yürürlükte kalmıştır. Kılıç, 2009, **a.g.k.**, 48.

Belgelerin gönderildiği makamlar, bizlere Osmanlı taşrasında sorumluluk ve yetki sahiplerine dair birçok ipucu sunar. Ankara özelinde incelediğimiz belgelere göre Ankara şehir ve köylü ahalsinin devlet olarak gördüğü/tanıdığı/bildiği kişilerin sırası ile mütesellim, müşir; sonrasında mütesellimliğın yerine ihdas olunan muhassıl-ı emval, mutasarrıf ve vali olduğunu söylemek mümkündür. Halk nezdinden baktığımızda yönetici elitin yalnızca ismi değişmekle birlikte görev ve yetkileri aynı minvaldedir: mülki ve mali düzeni tahsis etmek. Lakin incelediğimiz belgelerde açıkça görölmektedir ki taşradaki mevcut idari amir kim olursa olsun asayışsızlık, yolsuzluk ve usulsüzlükler süregelmiştir. Mutasarrıfa gönderilen yazılardan valilere gönderilen yazılara kadar vuku bulan olayların arasında nitelik olarak fazla değişiklik göze çarpmamaktadır. Yolsuzluk, zulüm, şekavet gibi mefhumlara Ankara özelinde baktığımızda belgelerde öne çıkan muhataralı kazalar şunlardır: Balâ, Günyüzü, Beypazarı, Kalecik ve Haymana. Bundan başka konar-göçer taifeler bölümünde işlediğimiz iki aşiret vardır ki bunlar kaymakamlık olarak ihdas olunmuştur: Yeniil Aşireti ve Cihanbeyli aşireti⁴⁸⁵. Adı geçen iki aşiretin Ankara eyaleti dâhilinde nüfuzları oldukça geniş olmakla birlikte incelediğimiz belgeler dâhilinde Ankara'da aşiretlerin müdahil olduğu muhtelif olayların da başat aktörleri olmuşlardır. Yukarıda değindiğimiz kazalar haricinde Ankara valisine gönderilen belgelerde Ankara eyaletine bağlı olan Kayseri ve Bozok sancakları dikkat çekmektedir.

Tanzimat yönetimi ile ilga olunan voyvodalık yerine getirilen⁴⁸⁶ kaza müdürlüğünde de durum farklı değildir. Ankara valisine, kaymakamına yahut mutasarrıfına iletilen belgelerde, yukarıda değindiğimiz bölgelerde sık sık kaza müdürlerinin yolsuzluk ve usulsüzlüklerinden doğan tayin ve azil işlemlerini görmekteyiz.

Ankara sancağının manzara-i umumisi ise şehir merkezinde oturup ziraat ile uğraşan insanların çokluğundan dolayı bir kasabayı andırmaktadır⁴⁸⁷. Keza 1892

⁴⁸⁵ Ankara valisi Vecihi Paşa 1846 yılında tam yetkili kılınarak Sivas, Konya, Bozok ve Kayseri sancakları uhdesine verildi. Aşiretlerin zorunlu iskânında bu dönemde büyük adımlar atıldı ve 6554 hane yerleştirildi. Saydam, 1999b, **a.g.k.**, 185-88. 1864 ve 1871 Nizamnameleri de aşiretlerin yol açtığı asayışsızlık problemlerini önleyebilmek, ayaklanma çıkarı ise bastırabilmek ve düzenli vergi toplayabilmek maksadı ile aşiretlere nahiye statüsü verilmesini kararlaştırmıştır ve 1841-1871 seneleri arasında birçok aşiret bu statü ile bir yönetim birimi olarak tanınmış, aşiret reisleri de nahiye müdürü olarak tayin edilmiştir. Günay, 1999, **a.g.k.**, 191.

⁴⁸⁶Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 126.

⁴⁸⁷Çadırcı, 2011, **a.g.k.**, 131.

senesinde İzmit'ten Ankara'ya 485 kilometrelik demir yolu yapıldığında dahi hinterlanda ulaşım deve kervanları ile sağlanıyordu⁴⁸⁸. Bundan başka şehirde zanaat ve sanayinin yok derecede olduğu ve loncaların zayıfladığı Britanya konsolosları tarafından nakledilmiştir⁴⁸⁹. Geçim kaynaklarının daralması ile Ankara şehir nüfusunda da bir hayli gerileme görülmüştür⁴⁹⁰. Bundan mütevellit Ankara'dan elde edilen gelirlerde doğal olarak aslan payını teşkil eden kalemler öşür ve ağnam vergileridir⁴⁹¹. Ayniyat defterlerindeki vaka örneklerinden de görülmektedir ki Ankara'ya iletilen yazılarda özellikle vergi hususunda yolsuzluklar ve ziyade vergi şikâyetleri dikkat çekmektedir. Bunun yanında zorla iskân ettirilen aşiretlerin yol açtığı şekavetlerden, yerel eşraftan ve yönetici elitin zulmünden de fazlasıyla pay alan Ankara taşra ahali, şikâyetler yolu ile nizama kavuşturulmak gayesindedir.

Sonuç olarak mülki değişimler ile Ankara'da idari amirler değişim gösterse de hükümetin ve ahalinin meşgul olduğu konuların değişmediğini görmekteyiz. Vergi, asayiş ve kırsal idare düzeni arasında sıkışıp kalan bir taşra manzarasından söz etmek mümkündür.

3.1.2. Kütahya sancağı

Kütahya, Anadolu eyaletinin(eski Beylerbeyliği) merkezi olduğundan Osmanlı tarihi boyunca kentin siyasi ve coğrafi önemi hep ön safhalarda olmuştur⁴⁹². II. Mahmud taşrada redif teşkilatı yapılanmasına gidince ise Kütahya merkez sancağı yeni oluşturulan Hüdâvendigâr eyaletine bağlanmış ve Anadolu'nun merkez sancağı olma hüviyetini kaybetmiştir. Muhassıllık teşkilatının teşekkülünden sonra ise Kütahya

⁴⁸⁸İ. Ortaylı (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi ve sosyal değişim-makaleler I*. Ankara: Turhan Kitabevi, s. 109. Ortaylı 1885 senesinde Ankara Vilayet Gazetesi'nde Ankara halkının Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu dilekçeden bahseder. Buna göre Ankara halkının demiryolunu *talep etmesi* dikkate değerdir.

⁴⁸⁹Ortaylı, 2004, **a.g.k.**, 112.

⁴⁹⁰T. Baykara (1992). *Tanzimatta şehir ve belediye. 150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 279. Baykara, nüfustaki gerilemenin XIX. asrın başından sonuna değin sürdüğünden bahseder ve şehir nüfusunda gerileme yaşanan şehirlerin içerisinde Ankara'nın dikkate değer olduğunu vurgular.

⁴⁹¹Ortaylı, 2004, **a.g.k.**, 114.

⁴⁹²M. Ç. Varlık (2002). Kütahya. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26. Cilt, s. 581.

sancağı da bir muhassıllık merkezi olmuştur. Uygulamanın sonunda ise Kütahya, Hüdâvendigâr müşirliğine bağlı bir sancak olarak varlığını sürdürmüştür⁴⁹³.

Ayniyat defterlerine yansıyan adres/makam değişiklikleri de Kütahya'nın konumunu gayet sarıh biçimde izah etmektedir. İlk dönemi oluşturan 1839-1845 seneleri arasında Kütahya sancağına iletilen 33 adet belgeden 18 adedi Kütahya muhassılına iletilmiştir. Bundan başka meclisi adres seçen 4 adet belge vardır. Burada dikkat çeken husus, Tanzimat Fermanı ilan olunmadan evvel 1839 senesine ait incelediğimiz belgelerin de Kütahya muhassılına iletilmiş olmasıdır. Anlaşılan o ki Kütahya sancağı, muhassıllık teşkilatı kurumsal bir yapı olarak teşekkül etmeden evvel de muhassıllık ile idare edilmektedir⁴⁹⁴. Lakin bu muhassıllar kurumsal bir yapıya değil, padişah haslarından sorumlu bir kırsal idare amirine işaret eder. 1840 yılında muhassıllık teşkilatı kurulduktan sonra ise Kütahya, muhassıllık ile taşra idaresine devam etmiştir. Bu süre zarfında Kütahya müşirine iki adet belge gittiğini görüyoruz.

1842 senesinde eski taşra yetkilileri kaymakam ve valilere yetkileri verildikten sonra Kütahya sancağına gönderilen yazıların Kütahya kaymakamına iletildiğini görüyoruz. Kaymakama 7 adet yazı gönderilirken defterdara bir adet ve zaptiye memuruna bir adet yazı gönderilmiştir.

Ankara'nın eyalet merkezi olması vesilesiyle valilik ve mutasarrıflık makamı ön plana çıkarken Kütahya'nın bir sancak olarak Hüdâvendigâr dâhilindeki idari yapısı kaymakamlık ile idare olunduğunu göstermektedir. 1850-1855 seneleri arasını kapsayan ikinci dönemde Kütahya sancağına iletilen 33 adet belge inceledik. Bunlardan 31 adedi Kütahya kaymakamına gönderilirken bir adedi muhassıla ve bir adedi de mal müdürüne gönderilmiştir. Buradan hareketle Kütahya sancağında kaymakamın tam yetkili olduğunu saptayabiliriz. Eyalet çapında yetkili ise vali olduğundan Kütahya sancağını ilgilendiren kimi belgeler Kütahya sancağının dâhil olduğu Hüdâvendigâr valisine iletilmiştir. Lakin bundan ziyade Kütahya'yı ilgilendiren kararların sancak merkezine/kaymakama yazıldığını net biçimde görmekteyiz.

⁴⁹³Çadırcı, 2011, **a.g.k.**, 168.

⁴⁹⁴Musa Çadırcı Tanzimat döneminden evvel de –az da olsa- muhassıllarla karşılaştığımızı söyler. 1840 senesinde teşekkül eden kurumsal yapı ile yalnızca isim benzerliği bulunduğunu belirten müellif, evvelki muhassılların padişah haslarından sorumlu bir görevli olduğunu nakleder. Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 113.

1860-1864 arası yılları kapsayan üçüncü dönemimizde ise Kütahya sancağına gönderilen 12 adet belgenin tümü kaymakamlık makamıdır. Bu dönem içerisinde de Kütahya sancağında sorumlu ve yetkin kişinin Kütahya kaymakamı olduğunu söylemek mümkündür.

Kütahya'ya iletilen yazılara baktığımızda muntazam bir yetki-sorumluluk dağılımı gözlemlemekteyiz. Muhassıllık teşkilatının ilgasına kadar gönderilen hemen her belgenin adresi Kütahya muhassılı iken; bundan sonra gönderilen hemen her belgede adres Kütahya kaymakamıdır.

Kütahya sancağının manzara-i umumisine gelince; kent, gerek merkez sancak olması dolayısıyla, gerekse diğer kentlere olan yakınlığı ile her zaman ticari/iktisadi bir kent olma hüviyetini korumuştur. Özellikle Bursa olan yakınlığı kentin iktisadi hayatına bir canlılık ivmesi kazandırmıştır⁴⁹⁵. Lakin büyük bir konaklama kenti olma özelliği yüzyılın sonlarında Anadolu demiryolunun doğrudan Kütahya'ya uğramaması ile darbe yemiştir.

1870 Hüdâvendigâr vilayeti salnamesine göre Kütahya ile nahiyelerinde yaklaşık 15.000 hane, 28 köy ve 23 mahalle bulunmaktadır. Toplam erkek nüfus ise 32.366 olarak hesaplanmıştır⁴⁹⁶. Anadolu coğrafyasının orta yerinde bir merkez olan Kütahya, asayiş, siyasi hayat ve ticaret açısından Osmanlı Devleti için hayli önemli bir konumdadır. Örneğin, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile girişilen savaş Kütahya Antlaşması ile sonlanmış, Avrupa'da 1848 ihtilalleri sonucunda Ruslardan kaçan Macar mülteciler Kütahya'ya sığınmışlardır.

Kütahya Tanzimat döneminin önemli uygulamalarından birinde pilot bölge olarak öne çıkmıştır. “Tensikat-ı Mülkiye” programı dâhilinde vergi iyileştirmeleri, yol ve kredi gibi memuriyet-i mülkiye unsurları, merkezi eğitim sistemi ve mülki yapıda düzenlemeler konusunda iyileştirme hedefleyen devlet Kütahya'da programı denemeye çalışmıştır. Buna göre adı geçen dört ana uygulama çabası ile mücadele iki yıla yakın

⁴⁹⁵Varlık, 2002, a.g.k., 582.

⁴⁹⁶Çadırcı, 2011, a.g.k., 170-74.

sürmüştür. Lakin özellikle mali yetersizliklerden mütevellit istenilen sonuca ulaşılammıştır⁴⁹⁷.

İncelediğimiz ayniyat arşivlerine konu olan Kütahya sancağında öne çıkan muhataralı kazalar şunlardır: Uşak, Eskişehir⁴⁹⁸, Gedos, Eğrigöz, Tavşanlı ve Mihalgazi [nahiyesi]. Ankara'da olduğu gibi vergi, asayiş ve nizam gibi konularda adı geçen kaza ahalilerinin şikâyetlerini sıklıkla görmekteyiz. Ankara ile aynı şekilde kaza müdürlüklerinde de benzer menfi olaylar vuku bulmuştur. Muhassıl, kaymakam ya da kaza müdürü olsun, sancak ahalisinin vergi ve asayişe dair arzuhalleri kesilmemiştir. Bundan mütevellit Ankara sancağında olduğu gibi Kütahya sancağı dâhilinde mütemekkin taşra ahalisi için de söyleyebiliriz ki; kırsal idare amirlerinin yalnızca isimleri değişmiştir. Ahalinin ve yönetimin meşgul olduğu konular eskiden olduğu gibi vergi ve asayiş çevresinde şekillenmiştir.

3.1.3. Hüdâvendigâr/Bursa sancağı

1832 senesinde müstakil bir mutasarrıflık durumunda bulunan Hüdâvendigâr, 1836 senesinde diğer bölgeler gibi müşirlik olarak değiştirildi. Tanzimat'tan sonra ise Kütahya'da oturan Anadolu eyaleti valilerinin Bursa'da oturması kararlaştırılarak Bursa/Hüdâvendigâr sancağı bölgenin merkezi konumuna yükseldi. Böylece oluşturulan Hüdâvendigâr eyaleti 1856 senesinde toplam 123 kazadan oluşmakla birlikte Hüdâvendigâr merkez sancağı şu kazalardan oluşmakta idi: Bursa, Kite, Mudanya, Tirilye, Gemlik, Karacaşehir, Bilecik, Yenişehir, İznik, Gölpazarı, Lefke, Pazarcık, Yarhisar, Söğüt, Kirmasti, Domaniç, Balat/Kepsut, Atranos, Harmancık, Gökçedağ, Mihaliç, Aydıncık, Pazarköy ve İnegöl⁴⁹⁹.

⁴⁹⁷A. Efe (2016b). Tanzimat devleti, imar-ı mülk ve tebaa politikaları ve bir sancak. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 38, s. 3-10.

⁴⁹⁸Tanzimat'tan evvel Eskişehir, Hüdâvendigâr müşirliğine bağlı idi. Muhassıllık teşkilatı kurulduktan sonra bir muhassıllık merkezi hüviyetine büründü. Daha sonraki dönemlerde de Hüdâvendigâr eyaleti Kütahya sancağına bağlı bir kaza olarak varlığını sürdürdü. Efe, 2004, **a.g.k.**, 58-59. Eskişehir kazasının muhaceretin iskani meselesinde ön plana çıktığını ve muhacirlerin bir numaralı iskan bölgelerinden biri olduğunu görüyoruz(bkz. bu çalışmada muhaceret bölümü)

⁴⁹⁹Emecen, 1998, **a.g.k.**, 286.

1867 senesindeki vilayet düzenlemesinden sonra ise Hüdâvendigâr vilayetine bağlı sancaklar Bursa, Karesi, Karahisar, Kütahya ve Kocaeli olmuştur⁵⁰⁰. Görüldüğü üzere Bursa, Hüdâvendigâr eyaletinin/vilayetinin merkezi olmakla birlikte merkez sancak kimi zaman Bursa, kimi zamansa Hüdâvendigâr olarak adlandırılmıştır. Ayniyat yazışmalarında da Bursa'yı ilgilendiren kararlar kimi zaman Bursa adresine, kimi zamansa Hüdâvendigâr adresine gönderilmiştir⁵⁰¹.

İlk dönemi ihtiva eden 1839-1845 arası belgelerde Bursa/Hüdâvendigâr adresine gönderilen 53 adet belge inceledik. Muhassıllık teşkilatı ihdas olunmadan evvel gönderilen yazışmaların ekseriyeti Bursa mütesellimine iken 1840-42 seneleri arasında gönderilen belgelerin ekseriyeti ise tıpkı diğer sancaklarda olduğu gibi Bursa muhassıllığıdır. Bunlardan 5 adedi doğrudan Bursa muhassılına iletilmişken 10 adedi ise Bursa meclisine hitaben yazılmıştır. 53 adet yazışmadan 42 adedinin bu minvalde dağılması yetki ve sorumluluklar minvalinde şöyle bir tablo çizer; Muhassıllıktan evvel Bursa sancağında yetkili idari amir mütesellim iken muhassıllık ile yetkiler merkezden atanan muhassıl-ı emvale ve muhassıllık meclisine verilmiş, teşkilatın ilgasından sonra ise mütesellim tekrar bölgede önem kazanmıştır. Gönderilen diğer 11 adet belge ise farklı adresleredir. Hüdâvendigâr ferikine, müşirine; Bursa mutasarrıfına, kaymakamına, ferikine vd. Bundan mütevellit Kütahya sancağındaki gibi net bir idari amir görememekteyiz. Belgelerin adreslerinden görülmektedir ki Bursa sancağı dâhilinde birçok taşra yetkilisi memur kılınmış ve sorumluluk almışlardır. Dik hiyerarşide ise yukarıda değindiğimiz gibi üst idari yetkilinin vali ve kaymakam olduğunu söylemek mümkündür.

1850-1855 yılları arasını kapsayan ikinci dönemdeki yazışmalarda ekseriyetle kullanılan adres Hüdâvendigâr valiliği olmuştur. Toplamda 32 adet belgeden 24 adedi Hüdâvendigâr valisine gönderilirken “Bursa valisine” adresi ile 4 adet belge gönderilmiştir. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç belgeyi kaleme alanların her iki ismi de aynı anda tercih ediyor olabilmeleridir. Diğer belgeler ise Hüdâvendigâr müşirine(1 adet), Bursa evkaf müdürüne(1 adet) ve Bursa defterdarına(2 adet) gönderilmiştir. Adı

⁵⁰⁰Emecen, 1998, **a.g.k.**, 286.

⁵⁰¹Emre Satıcı 1800-1839 arası dönemi müstakil sancak olarak Hüdâvendigâr sancağı ve aynı dönemde Bursa kentini idari bir merkez olarak değerlendirmiştir. Tanzimat'tan sonra ise Bursa kentini yine Hüdâvendigâr eyaletinin yönetim merkezi olarak değerlendirmiştir. E. Satıcı (2008). *19. yüzyılda Hüdâvendigâr eyaleti*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

geçen dönem içerisinde Bursa sancak ve kaza merkezini ilgilendiren kararların Hüdâvendigâr eyaleti valisine iletildiğini söylemek mümkündür.

Son olarak 1860-1864 yılları arasını kapsayan üçüncü dönemimizde gönderilen belgelerin adresi ekseriyetle Bursa mutasarrıfıdır. Toplamda 28 adet belgeden 24 adedi Bursa mutasarrıfına gönderilirken 4 adedi ise Hüdâvendigâr mutasarrıfına gönderilmiştir. Bundan mütevellit adı geçen dönem içerisinde Bursa sancağında yetki ve sorumluluğu uhdesine alan kişinin mutasarrıf olduğunu söylemek mümkündür.

Böylece; Tanzimat'tan evvel Bursa'da yetkili amirin mütesellim olduğunu, sonrasında yetkilerin muhassıllık ve meclisine devredildiğini, özellikle 1849 talimatnamesinden sonra incelediğimiz ikinci dönemde yetkili amirin vali olduğunu ve son olarak 64 Vilayet Nizamnamesi'ne geçilecek döneme az kala mutasarrıfın aktif rol oynadığını söylemek mümkündür.

Bursa sancağının manzara-i umumisine gelince, ilk kurulan sancaklardan olan ve ismini I. Murad'ın lakabından alan Hüdâvendigâr/Bursa, Osmanlı Devleti'nin en mühim merkezlerindendir⁵⁰². Siyasi öneminin yanı sıra büyük bir iktisadi merkez olma hüviyetini tüm dönemlerde korumuştur. Özellikle ipek ticareti ve endüstrisi refahın ana kaynaklarındandır. Lakin XVIII. asırda Avrupa mamullerinin Osmanlı pazarına girmesi ve nihayetinde XIX. asırda Avrupa ucuz pamuklu ve ipeklilerinin Osmanlı Devleti'ne istilası Bursa ipeklilerini ikinci planda bırakmıştır⁵⁰³. Fakat 1837 senesinde mahalli ipek endüstrisinde buhar gücüne geçiş ile Bursa yalnızca ham ipek imalatçısı olmaktan kurtulmuştur⁵⁰⁴.

Tanzimat'ın ilanından sonra devlet eli ile girişilen sanayi hamlelerinden biri olan Hereke kumaş fabrikası ile Bursa'nın iplik endüstrisi arasında hacimli bir ilişki mevcuttu. Buna göre Hereke, Bursa'yı çevreleyen tradisyonal ipek yetiştiriciliğine bağımlı kaldı ve iplik üreticilerinin buharlı makinelere geçişi ile üstün nitelikte ham ipek üretilmeye başlandı. Böylece Osmanlı Devleti Hereke dokuma tezgâhlarına malzeme sağlamak için Bursa'da bu tip fabrikaların en büyüğünü kurdu⁵⁰⁵.

⁵⁰²Emecen, 1998, **a.g.k.**, 285.

⁵⁰³H. İnalçık (1992). Bursa. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6. Cilt, s. 447.

⁵⁰⁴İnalçık, 1992, **a.g.k.**, 448.

⁵⁰⁵E. C. Clark (2019). Osmanlı sanayi devrimi. (Çev. Yavuz Cezar). (Ed.) İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2019, **a.g.k.**, 762.

Bursa en evvelden beri bir iplik endüstrisi merkezi idi. 1548 senesinde Fransız seyyah Belon, çok güzel ve müsait bir alanda bulunan Bursa'nın Lyon'dan daha geniş bir sahaya yayıldığından, ipek sanayi sayesinde büyük bir şöhret kazandığından ve İstanbul kadar servet ve nüfusa sahip olduğundan bahseder⁵⁰⁶. Sonraki dönemlerde ise Evliya Çelebi şöyle nakleder: “Nice bin samur kürklü, muhteşem, çok zengin tüccarları ve bilginleri vardır... Bütün halkı yabancı dostu, gezmeyi sever, hoş konuşan adamlardır. Çok defa kazançları ipektendir. Güzel erkek ve kadınları çoktur⁵⁰⁷”. Osman Şevki Uludağ ise Bursa kumaşları için şunları aktarır: “İpeği Bursa istihlal etmeğe başlamıştı, boyasını Bursa yapardı, sırmayı, simi Bursa çekerdi... Bursa kumaşçıları matalarının değerini çok iyi bilirdiler. Döşemelik, yastıklık, giyimlik, çamaşırlık çeşit çeşit kumaşlar yaparlardı...⁵⁰⁸”.

Bursa'nın nüfusu konusunda ise birbirinden farklı bilgiler mevcuttur. 1830 nüfus sayımına göre –sadece erkek nüfus sayılmıştır- şehirde yaşayan toplam erkek nüfus 16.118'dir. Yabancı seyyahların yazdıkları nüfus oranları ise 40.000-75.000 arasında dalgalanmaktadır. Emre Satıcı mevcut bilgilere yaklaşık tahmini bir köy nüfus oranı ekleyerek Bursa kazası sınırlarındaki nüfus oranını 70-75.000 olarak tahmin etmiştir ki bu oran da Anadolu'da İzmir'den sonra en yüksek nüfus oranına tekabül etmektedir⁵⁰⁹.

İncelediğimiz belgelerin muhtevasına gelince Hüdâvendigâr sancağında dikkat çeken muhataralı bölgeler şunlardır: Bursa, Mudanya, Gemlik ve Mihaliç. Adı geçen kazaları ilgilendiren yazışmaların tıpkı diğer sancaklarda olduğu gibi kırsal ekonomi, vergi yolsuzluk/usulsüzlükleri ve asayiş çevresinde geliştiğini görmekteyiz.

Tanzimat döneminde, ister muhassıllık zamanında ister sonraki vali/kaymakam ve mutasarrıf devirlerinde olsun Bursalı taşra ahalişi umumiyetle mevcut yönetimden ve şekavet unsurlarından şikâyetçidir. Kaza müdürlerine dair vaka örneklerinden kaza boyutunda da durumun bundan farklı olmadığını görmekteyiz. Ayniyat defterlerinden çıkan en önemli nokta ise, meselelerin çözümünün –Ankara ve Kütahya için de geçerli olmak üzere- ekseriyetle kırsal idareye bırakılması ile birlikte, idari amirden mütevellit doğan problemlerin çözümü için yeni bir amir tayin edilmesi olmuştur. Her ne kadar

⁵⁰⁶Inalcık, 1992, **a.g.k.**, 448.

⁵⁰⁷H. N. Atsız (1991). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 139.

⁵⁰⁸O. Ş. Uludağ (1937). Bursa kadifeleri. *Belleten*. Cilt: 1, Sayı: 3-4(Temmuz-İlkteşrin), s. 755.

⁵⁰⁹Satıcı, 2008, **a.g.k.**, 70-75.

kulağa klişe gelse de taşra ahalisinin arzuhallerine binaen alınan kararları ihtiva eden ayniyatlar, “gelen gideni ararır” ifadesini akıllara getirmektedir. Ahali nezdinde; kırsal idare amiri A mutasarrıfı, B mütesellimi yahut kaza müdürleri ve kaymakamlar ve valiler ve daha mikro boyutta yönetici taifesine mensup kaza müdürleri olsun, hemen hepsi geçmiş tecrübelerden edindikleri ayânlar ile olan ilişkilerindeki aynı problemlere gark olmaktadır. Bunun için taşradaki idare, merkezi hükümet ve ahali arasındaki üçgenin merkezinde -kırsal idareye dair vakaları incelediğimiz ikinci bölümde de değindiğimiz gibi- mezalim mefhumu bulunmaktadır: Kazanın eşkıyaları –yahut kazaya yolu düşen eşkıyalar-, eşraftan kimselerin musallat olması, vergi gelirlerini iyileştirmeye çalışan ve taşrada otoriteyi tesis etmeye çalışan rical-i devletin yanı sıra su-i istimallerden çekinmeyerek eski alışkanlıklarını devam ettiren kırsaldaki yönetici elitler...

Hülasa Bursa için de mülki değişikliklerden bahsetmek⁵¹⁰ ve buna bağlı olarak süreç içerisinde taşra yöneticilerinde yetki ve sorumluluk dağılımında değişimlerden bahsetmek mümkündür. Lakin belgelerin zamanları ve adresleri değişir iken ihtiva ettikleri nitelikler pek farklılık göstermemektedir. Nitekim nitelikleri aynı minvalde olan belgelerin niceliklerindeki görece yoğunluk bunun delili niteliğindedir.

3.2. Taşranın Manzara-i Umumisi: Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya Sancaklarında Yaşam

Şimdiye değin incelediğimiz vaka örnekleri bizlere Ankara, Kütahya ve Bursa/Hüdâvendigâr sancakları içerisinde ortak üç mefhum sunmaktadır. Bunlar mali düzen, kırsal ekonomik düzen ve asayiş temalarıdır. Bunlara, incelediğimiz sancaklarda ortaya çıkan “ortak özellikler” demek mümkündür.

İmparatorluğun XIX. asır tarihini izah eden temel hadise olan Tanzimat Fermanı’ndan sonra taşra yapılanmasının geçirdiği değişim ve dönüşümlerin temel

⁵¹⁰Tanzimat’ın mimari ve kültürel anlamda modernleşme çabası içerisinde de Bursa dikkat çeker. Örneğin Bursa’nın halen merkezini oluşturan çarşı yollarını yaptıran kişi 1863-64 ve 1879-82 senelerinde valilik yapan Ahmed Vefik Paşa’dır. S. Faroqhi (2014). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam- ortaçağdan yirminci yüzyıla*(Çev. Elif Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 305.

gayesi kırsal düzeni yeniden tesis etmek ve merkezi kontrolü sağlayarak ikili yapının yerine tam bir nizama kavuşmaktır⁵¹¹. Bunların temelinde elbette vergi meselesi yatmaktadır. İmparatorluğun en önemli gelir kaynağını ihtiva eden ziraatten yani kırsaldan alınan verginin taşradaki kimi aktörlerce eritilmeden muntazaman merkeze intikali gerekiyordu. Elbette bunun için de eski idari düzende mezalim altında yaşayan köylünün⁵¹² keyfiyetinde iyileşme gerekiyordu. Zorba takımının köylünün malına ve canına zarar vermemesi yani sürekli bir asayiş hali, kırsal idarede sorumlu memurların/yöneticilerin yolsuzluk ve usulsüzlüklere karışmadan dürüst ve kalifiye biçimde görevlerini yerine getirmesi ve köylünün ekonomik koşullarında iyileşme bu nedenle Tanzimat'ın öngördüğü ve üzerinde çalıştığı temel unsurlardır⁵¹³. Belgelerimizde öne çıkan üç mefhumun da bu minvalde seyretmesi Tanzimat idaresinin Ankara, Bursa ve Kütahya sancaklarında en çok yoğunlaştığı hadiseler ile “temel gayesi” arasında bir koşutluk sağlamaktadır. Buna göre mevcut literatürün bize sundukları ile ayniyatlardan elde edilen bulgulara göre bir değerlendirme yaparak adı geçen sancaklar dâhilinde nasıl bir yaşam olduğu sorusunu cevaplamaya çalışabiliriz.

3.2.1. Mali düzene dair bir değerlendirme

Ayniyat defterlerindeki vergiye ilişkin vaka örnekleri bizlere incelediğimiz sancaklarda vergi yolsuzluk ve usulsüzlüklerinin düzenli biçimde vuku bulunduğunu göstermektedir. Bu durum kaymakamlık, mütesellimlik gibi makamlardan eski ayanlar ve kaza müdürlerine kadar her statüde gözlemediğimiz bir olgudur. Tanzimat her ne kadar mali alanda bir nizamı öngörse de vaka örnekleri taşrada işlerin istenilen ölçütlerde ilerlemediğini göstermektedir. Muhtelif kimseler köylüye mezalim uygulamakta, vergi tahsilatında usulsüzlük yapan memurların bakayaları merkezi hazineye ulaşmamaktadır.

⁵¹¹H. İnalçık (2019). Tanzimat nedir?. (Ed.) İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2019, **a.g.k.**, 32.

⁵¹²Genç, 2015, **a.g.k.**, 95-110. Tanzimat-ı Hayriye'nin ırz, namus ve mal güvenliğinin korunmasından sonra tasarruf hakkının korunması üzerinde duran Abdurrahman Şeref'in Tepedelenli Ali Paşa'ya dair naklettiği şu anekdot durumun vahametini/boyutlarını açıklar niteliktedir: “*Tepedelenli Ali paşanın elinde bulunan yüzlerce çiftlik, babadan kalınmış veya satın alınmış olmayıp çoğu zorla el konulmuş şeylerdir. Hatta paşanın çiftliğinde konuk olduğu ve yemeğini yediği birini ertesi gün öldürerek tüm malına konması çok rastlanmayan şeylerden değildi...*”. Şeref, 1980, **a.g.k.**, 46-47.

⁵¹³Tensikat-ı Mülkiye programı için bkz. Efe, 2016c, **a.g.k.**, 3-10.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda da açıkça belirtildiği gibi özel bir şahsın *pençe-i cebr ü kahrına* teslim edilen vergi gelirleri -ki memleketin tüm vergisinin yarısından çoğunu oluşturan ziraatten alınan vergidir- imparatorlukta tecessüm eden her yapıyı yakinen tehdit eder hale bürünmüş idi⁵¹⁴. İmparatorluk için hayati meselelerden biri olan ve kronik bir yaraya dönüşen iltizam sistemi Tanzimat ile lağvedilerek yerine muhassıllık teşkilatının ve daha sonrasında başka düzenlemelerin getirildiğinden yukarıda bahsetmiş idik. Çalışma açısından buradaki sorunsalımız uygulamaların taşrada nasıl vuku bulduğunu çözümlenmektedir.

Ne yazık ki uygulamaya konulan kararlar mali ve beşeri altyapı yetersizlikleri başta olmak üzere muhtelif nedenlerden ötürü hep kesintiye uğramıştır⁵¹⁵. Herkesin “vergilendirilebilir” olması adına 1845 senesinde girilen ve bir sene içerisinde nihayete erdirilmesi planlanan temettuat sayımlarının yaklaşık üç sene sürmesi ve kurumsal altyapı yetersizlikleri nedeni ile sürenin sonunda sayımı tamamlanan yalnızca dört adet sancak bulunması durumun mahiyetini gözler önüne sermektedir⁵¹⁶.

İyi niyetli girişimlere rağmen maliye ve köylünün durumu bir türlü düze çıkamamıştır. XVIII. asırdan itibaren toprakların bir toprak aristokrasisi elinde paylaşılması Tanzimat döneminde de aşılamamış, taşradaki yöneticiler ve köylüler arasındaki ihtilaflar devam etmiştir. 1851 senesindeki muahhar bir senet, daha 1858 Arazi Kanunnamesi’nden evvel de köylerin toptan satıldığını göstermiştir. “Böylece tapu ile miri araziye ellerine geçiren beyler, hukuken de toprağın sahibi konumuna yükselmişlerdir⁵¹⁷”. Rumeli’de bu durum yabancı devletlerin de tesirleri ile milliyetçi ayaklanmalar ve bağımsızlıklara dönüşerek büyük toprak kayıplarına neden olmuştur. Ortadoğu ve Kuzey Afrika dışındaki bölgeler haricinde kaybedilen topraklar Avrupa’dadır ve 1850 öncesinde nüfusun tahminen yarısı burada yaşamaktadır. Bu da

⁵¹⁴Tanzimat Fermanı’nda iltizam konusundaki ibare aynen şöyledir: “...âlât-ı tahrîbiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nâfiâsı görülmeyen iltizamât usûl-ı muzırrası el-yevm cârî olarak bu ise bir memleketin mesâlîh-i siyâsiyye ve umûr-ı mâlîyyesini bir âdemin yedd-i ihtiyârına ve belki, *pençe-i cebr ü kahrına teslîm demek olarak...*”. İnalçık ve Quataert(der.), 2019, **a.g.k.**, 14.

⁵¹⁵Örneğin muhassıllık döneminde çıkar sahibi grupların yeni sisteme direnmesi ve memur sıkıntısı başta gelen sebeplerdendir. Öyle ki aşarı toplayan memurlara verilen ücretler toplanan aşar bedelinin yarısını zor bulmuştur. Çakır, 2012, **a.g.k.**, 47. Abdüllatif Şener’in muhassıllık tecrübesinden sonra iltizam ile tahsil edilen aşar rüsumatının oranına dikkat çektiğine yukarıda değinmiş idik.

⁵¹⁶A. Efe (2016c). 1845 temettuat sayım sonuçları ne oldu?. *History Studies*. Cilt: 8. Sayı: 1. s. 19-35. Örneğin Ankara sancağı sayımında vergi yükü fazla bulunarak %20 oranında vergi indirimine gidilmiştir. Bununla birlikte az bulunan mahaller de artırılarak bir denge gözetilmeye çalışılmıştır, s. 24. Her ne kadar iyi niyetli girişimler olarak tanımlasak da bu girişimleri başarılı sonuçlara çevirebilecek bir sistemin yokluğundan söz etmek mümkündür.

⁵¹⁷İnalçık, 2019, **a.g.k.**, 39-43.

devlet-i aliyye için üretim, pazarlar, iş, nüfus vd. alanlarda büyük bir kayıp manasına gelmektedir. Anadolu’da da durum bundan pek farklı değildir. Bir yandan düzenli vergi toplama konusunda kesin kararlı merkezi hükümet, diğer yandan eski statülerini kaybetmek istemeyen taşra beyleri arasında ezilen köylü taifesi hayli gergindir. Hatta çoğu durumda aynı vergiyi iki kez ödemek zorunda kalan köylü toprağı terk ederek yahut muhtelif asayişsizlikler sergileyerek bir nevi yaşananları protesto etmiştir⁵¹⁸.

Tanzimat ile başlayan mali yapılanmanın 1853 Kırım Savaşı⁵¹⁹ ve bunun getirdiği dış borçlanma ile kesilmesi –ki bu yaklaşık 13 senelik bir dönemi kapsar- tesadüfi değildir. Çünkü çok uzun bir süredir devam eden mali problemler vardır. Bu yapısal problemlerin vergi gelirlerini artırarak çözülmesini beklemek fazla iyimserlik olacaktır. Nitekim incelediğimiz vaka örnekleri üzerinden bir perspektif geliştirecek de devleti en fazla meşgul eden meselelerden biri kırsalda görevli amir ve memurların yolsuzluk ve usulsüzlükleridir. Böylece Tanzimat, çizmeye çalıştığı modern ve kurumsal yeni yapılanmaya “eski usul memurlar” nedeni ile ulaşamamıştır diyebiliriz. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa ve Sadık Rifat Paşa gibi dönemin mühim aktörleri bu hususlar üzerinde durmuştur. Cevdet Paşa idari bozukluklar ile iktisadi bozuklukların iç içe olduğunu söyleyerek reform sürecinde görev alacak idari memurların öneminden bahseder⁵²⁰. Sadık Rifat Paşa gibi dönemin diğer bir aydını ise risalesinde “devlet için halk değil; halk için devlet” gibi bir tefekkürü öne sürerek adı geçen dönem için alışılmadık bir biçimde modern tefekkürü benimsemiş ve algılanması için uğraşmıştır⁵²¹. Sadık Rifat

⁵¹⁸Quataert, 2006, **a.g.k.**, 996. Quataert’a göre zaten kötü olan durumun üzerine bir de küçük aile işletmelerinin ellerinden topraklarını alan 1858 Arazi Kanunnamesi, Rumeli’de büyük çapta isyanlara ve bağımsızlıklara neden olurken Anadolu coğrafyasında böyle sonuçlar yaşanmaması bu coğrafyada üretimin halen büyük çoğunluğunun küçük aile işletmelerinin elinde olmasıdır. Bu üretim biçimi 17. ve 18. asırlarda değişimlere uğrasa da hâkim üretim şekli olmayı sürdürmüştür. 1840’larda yapılan emlak ve arazi ve temettuat sayımlarından seçilen örnekler göre Anadolu’da ekili toprakların %82’si 60 dönümden küçük aile işletmeleridir. Rumeli ile Anadolu arasındaki fark da bu noktada ortaya çıkmaktadır: 1878 senesindeki tespite göre Anadolu’da her 23 kırsal yerleşmeden biri çiftlik durumunda iken Rumeli’de bu oran 4 yerleşimden biridir. Güran, 1992, **a.g.k.**, 229-30.

⁵¹⁹Kırım Savaşı hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. E. Kıray (1995). *Osmanlı’da ekonomik yapı ve dış borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınevi. Özellikle bkz. s. 65-179.

⁵²⁰Aktaran Çakır, 2012, **a.g.k.**, 149.

⁵²¹Şeref, 1980, **a.g.k.**, 101-108. Reşit Paşa’nın gayesi padişahı tahdit edecek müesseseler inşa etmektir. Çünkü hükümdar yeniliklerin önünde bir engeldir. Aslında asıl mesele tahdit edilmesi değil, *anayasalaşma* ile kanunların altında kurulacak yeni düzeni gözetecek siyasi kontrol mekanizmasını tesis etmektir. Bu görüş dahi müesseseseleşmenin tesisi ile modern devlet anlayışını başlı başına ortaya koymaktadır. Anayasalaşma ve kurumsallaşma ile şahısların keyfi kontrollerinden çıkarılan kurumsal bir yapı devletin kurtuluş reçetesidir. Sadık Rifat Paşa da Batı tefekkürünü ciddiye alarak liberal iktisat fikirlerine itimat göstermiştir. Osmanlı’nın kurucu iktisadi prensiplerinden hayli zıt bir yönde olan ve modern dünya ihtiyaçlarına cevap veren bu görüş dahi dönemin aydınlarının yönetim içerisinde nasıl konumlandığını gösterir niteliktedir. Batıcıl düşüncenin daha evvelki dönemlerde olduğu gibi bir *çöküş*

Paşa'nın da belirttiği gibi devletin idaresi için olmazsa olmaz gelir ve giderlerin denkliği yani "bütçe dengesi"dir. Vergilerin düzensiz biçimde alınması, yolsuzluk ve rüşvetler ile kanuna karşı ve tebaaya zulüm derecesinde idare, haksız ve eşit olmayan vergi taleplerinin yanı sıra devlet harcamalarının da gelirlerden bağımsız ve mübalağalı seyretmesi mali açmazın temel nedenlerindedir⁵²². Mali krizin vuku bulmasında dönemin vakanüvisleri de aynı görüştedir. Devlet harcamalarının had safhada artması ve düzensiz bir vergi politikasının bunu karşılayamıyor olması devamlılığın sağlanamayacak olması yönünde bir merhaledir⁵²³.

Yolsuzluk ve usulsüzlüklere karşı Tanzimat yönetimi elbette muhtelif tedbirler almaya çalışmıştır. Tanzimat'ın uygulanabilirliği adına ilk adım 1256 senesinde (M. 3 Mayıs 1840) Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesidir. Bu kanunname Tanzimat esaslarını korumak için büyük önem teşkil ediyordu ve beş, altı ve yedinci maddeleri usulsüzlük/yolsuzluk yapan memurlara dair müeyyideleri ihtiva ediyordu⁵²⁴. Kanunnamenin caydırıcılığının noksanlığından ziyade, oldukça uzun süredir devam eden yapısal bozukluklardan mütevellit usulsüzlükler ve yolsuzlukların süreç boyunca devam ettiğini görüyoruz. Bu nedenle kanunname tek atılım olmakla kalmadı. 1850 senesinde hediye alımını kesinkes yasaklayan bir nizamname yayınlandı⁵²⁵. Çabaların

metaforu değil, Osmanlı'ya aksettirilmeğe çalışılan bir modern devlet unsuru olduğunu söyleyebiliriz. Tüm imparatorluğa sirayet eden bu değişim ve dönüşüm rüzgârı sonuçlarından bağımsız olarak heyecan verici niteliktedir. Ş. Mardin (2019). Tanzimat Fermanının manâsı: yeni bir izah denemesi. (Ed.) İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2019, **a.g.k.**, 147-65. Mardin, yukarıda değindiğimiz layihanın Tanzimat dönemini anlamlandırmak adına hayli mühim olduğunu vurgular.

⁵²²Aktaran Çakır, 2012, **a.g.k.**, 160.

⁵²³Reşid Paşa'nın ilk sadaretinde aşar ve rüsumat iltizamlarından nüfuzlu kişiler büyük meblağlar kazanırlardı. Sarraf ve diğer taifeler ile geliştirdikleri ilişkileri Reşid Paşa rüşvet ve yolsuzluğu ortadan kaldırmak ve sürdürülebilir bir nizam için bertaraf etmeye çalışıyor idi. Sultan Abdülmecid de iltizam usulüne *sirkat-i müevvele* ismini vermiş idi. İltizam usulü yalnızca kısa bir süreliğine *kaldırılabilirdiği* için süreç farklı usullerde de olsa aynı biçimde ilerledi ve İstanbul'da yalancı bir servet ortaya çıktı. Hazinesinin durumu ise parlak değil idi. Mali dengeler şaşmış, gelirler giderleri koruyamaz olmuş idi. Maaşlar dahi ödenemez duruma gelmiş idi. Ahmet Cevdet Paşa (2019). *Tezâkir(19. yüzyılda Osmanlı devlet yönetimi) I. Cilt.* (Haz. Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s. 50-52.

⁵²⁴Kanunnamenin beşinci faslı rüşvet maddesine dairdir. Gülhane hattında "*fîmâba'd adem-i vukuu maddesinin dahî bir kanun-ı kavî ile te'kidine bakılsun*" yolunda tasrih olunan rüşvet fiiline verilecek cezaları kapsar. Altı ve yedinci fasıllar ise muhassılların, eminlerin ve diğer vergi tahsil memurlarının irtikâp ve sirkat fillerine verilecek cezaları kapsar. Örneğin beşinci fasılın birinci maddesi şu şekildedir: "*Çünkü kâffe-i ulemâ ve vükelâ ve vüzerâ ve ümerây-ı askerîyye ve ricâl ve sair me'murîn-i Devlet-i Aliyye ve efrad-ı asakir ve'l hasıl kangı sınıf ve milletten olur ise olsun mecmu-ı müstahdemîn mikdar-ı kifâye maaş ve mahiyyeler ile muvazzaf olduklarından artık irtişâyâ ve irtişâdan ma'dud hedâyâ ahzine hiç mahal kalmamış olmağla fîmâba'd bu fi'l-i mekruha cesaret olunamıya.*" R. Kaynar (1985). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi(2. Baskı), s. 307. Kanunname için bkz. s. 295-313.

⁵²⁵E. Keleş (2005). Tanzimat döneminde rüşvetin önlenmesi yapılan düzenlemeler (1839-1858). *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 24, Sayı: 38, s. 271. "*Ber-vech-i muharrer irtikâb ve rüşvet misillü mahremâtдан ictinâb olunması umûm memûrîne mü'ekkedden tenbîh olunarak ol bâbda usûl-ı tahlîfiye*

sonuç vermemesi üzerine 29 Kanun-ı Evvel 1855 senesinde Meclis-i Tanzimat tarafından bir nizamname yayımlandı⁵²⁶. Sonrasında hazırlanan nizamnameler ve kanunnamelerde rüşvet, sirkat vb. suçlar önemli bir yer tutmaya devam etti. Burada önemli olan konu ise tıpkı yukarıda değindiğimiz gibi Tanzimat idaresinin kurmaya çalıştığı yeni sistemi yürütecek memurlardan muzdarip olmasıdır. Sonuçta devlet mekanizmasının iyi işler bir şekilde sürdürülmesi liyakat sahibi memurlar aracılığı ile olacaktır. Lakin asırlardır süre gelen bozuk idareyi bir çırpıda dönüştürmek kolay olmamıştır. Keza rüşvet, yolsuzluk ve usulsüzlük gibi köylü ve merkezi hazine –ve tabii ki devletin itibarı- aleyhine; bunun yanında taşradaki memur lehine vuku bulan olaylar aynıyat örneklerinden gördüğümüz gibi süreç boyunca devam etmiştir.

Bu umumi tablo mali alanda tekrar bir ıslahatı zaruri kılıyordu. Örneğin aşar gelirlerinin sabit % 10 alınması köylü tıfesi üzerinde eşitsiz bir dağılım ve baskı yaratıyordu. Ekilen her toprak aynı verimliliği haiz olmadığından haksız bir vergi dağılımı ortaya çıkıyordu⁵²⁷. Hal böyle olunca imparatorluğun gelirlerinin, iaşesinin, nüfusunun ve ticaretinin bel kemiğini oluşturan taşralı ahali ve idare arasında uyumsuzluklar vuku bulması işten bile değil idi.

Mali alanda yaşanan değişimlerde değişmeyen tek şey, vergi yükünün üretici köylü tıfesi üzerinde olmasıdır. Strüktürel dengesizlik üzerine Kırım Savaşı, dış borçlanma, milliyetçi ayaklanmalar, mülteci göçmenler ve bunun gibi diğer birçok hadise eklenince kriz kaçınılmaz hale gelmiştir⁵²⁸. Yetiştirmek istediği devlet adamları

düstürü'l-amel tutulmuşdur". Ahmet Lütfi Efendi (1984). *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi tarihi C. IX*. (Yay. Münir Aktepe). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3130. s. 17. Üst düzey bürokratların hediye ekonomisi ve merkezi hükümetin taşradaki iktidarı kendi lehine çevirmek istemesi üzerine bir inceleme için bkz. C. Kırılı (2015). *Yolsuzluğun icadı- 1840 ceza kanunu, iktidar ve bürokrasi*. Verita Yayınevi.

⁵²⁶Keleş, 2005, **a.g.k.**, 274. Nizamnamenin tümü için bkz. E. Z. Karal (1941). Tanzimat devri vesikaları: Rüşvetin kaldırılması için yapılan teşebbüsler. *Tarih Vesikaları*. Cilt: 1. Sayı: 1. s. 59-65.

⁵²⁷Çakır, 2012, **a.g.k.**, 170. Suphi Paşa bu durumu şöyle eleştirmiştir: "Gûya öşr almak mutlak onda bir almak olduğuna zâhib olarak öncesinden arazinin kuvve-yi enbatıyesine göre tahsis olunan aşarı lağvedüb umûm araziden bir siyakda onda bir tahsiline karar virüb azîm gaflet itdiler". İleriki dönemlerde de durum farklı değildir. Namık Kemal, Hürriyet'teki yazılarında vergi adaletsizliği hususunda itina ile durmuş ve Tanzimat dönemine atıf ile gerilemenin temel nedenlerinden vergiyi öne sürmüştür. Tarım, ticaret ve sanayi üstündeki engellerden bahseder iken hazinenin suistimallerinin ortadan kalkması gerektiğini söyleyen Kemal, İstanbul'un vergiden muaf oluşunu da şiddetle eleştirmiştir, s. 189-90.

⁵²⁸Çevdet Paşa Tanzimat döneminde de lüks ve sefahatin hız kesmeden devam ettiğini ve mevcut idarenin bu şekilde gidemeyeceğinden bahsetmiştir. Babıâli dış borç almak istediğinde de görüşü kesindir. Fethi Paşa "niçin Babıâli'ye zıt gidiyorsun? Babıâli'ye karşı gitmek iyi bir şey değildir" deyince karşılığında cevabı şöyledir: "Ben Babıâli'ye asla muhalefet etmek istemem. Lakin bilirim ki bu Devlet beş kuruluş borç

ile kurmak istediđi yeni dūzeni inſa etme konusunda yetersiz kalan Tanzimat devletinin Ankara, Bursa/Hūdāvendigār ve Kūtahya sancaklarına yansıyan vaka örneklerine baktığımızda vergi toplama konusunda hayli problem yaşadığını ve rical-i devletin görmek istediđi mali ve idari dūzenin taſrada tecessüm etmediđini söylemek mümkündür.

3.2.2. Kırsal ekonomi üzerine bir değerlendirme

Ayniyat defterlerinin sunduğu vakalar bizlere incelediğimiz sancaklarda köylünün borçlu olduğunu ve köylü taifesinden başka aktörlerin borç-alacak temelinde iktisadi ilişkiler kurduklarını gösterir.

Üretim artığından pay alan kırsaldaki “söz sahipleri”ni oyunun dıſına atmaya çalışan Osmanlı Devleti’nin geçimlik tarım ekonomisine dayanan kırsal ekonomisinde, birden fazla ve hepsi birbirinden mühim olan yapısal problemleri bulunuyordu. Hava koſulları ve ulaſım olanakları ile süregelen dalgalanmalar, teſkilatlanmış bir kredi yapısı ve olanaklarının bulunmayıſı, köylünün sırtındaki ziyade vergilendirme vb. sebeplerden ötürü köylü sınıfı neredeyse istisnasız bir biçimde borçlanma ile mücadele ediyordu. Devlet ise kalıcı tedbirler yerine geçici önlemler ile sorunu geçiſtirmeyi tercih ediyordu⁵²⁹. Özellikle yapıcı bir kredi politikasının olmayıſı köylüyü zor durumlara sokuyordu. Geçimlik ekim yapan ve bunun büyük bir kısmını vergi olarak ödeyen köylü tohumluk ayıramamasının yanı sıra, ekim ve vergi ödemeleri için sarraf taifesi ya da bizzat sözleşme ile toprağını ekip biçtiği toprak ağasına borçlanmak zorunda kalıyordu⁵³⁰. Toprak sahibi de bu ſekilde köylüyü kendine mecbur bırakarak görelili “feodal” bir üretim süreci iſletiyordu.

Tanzimat ile birlikte her ne kadar “alātu tahribiyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafiası görülmeyen iltizamat usulü muzırrası” kaldırılmaya çalışılmış olsa da kurumsal ve yapısal dönüşüme tam anlamıyla kavuſamayan Osmanlı Devleti, peyderpey eski

ederse batar. Zira bir kere borca alıſırsa öñü alınmaz. Borca batıp gider”. Ahmet Cevdet Paſa, 2019, **a.g.k.**, 53. (2. Cilt).

⁵²⁹Güran, 2019, **a.g.k.**, 155-191.

⁵³⁰Güran, 2019, **a.g.k.**, 158-159.

usullere dönüş yapmak zorunda kalmış ve arazi meselesini büyük köylü kitleleri lehine çevirememekle devletin temeli olacak esas inkılâbı yapamamıştır⁵³¹. Tensikat-ı Mülkiye programı ile altyapı, kredi ve vergi adaleti gibi kırsalda en büyük problemleri yaratan üç başat konuda bir ıslahatı öngören Osmanlı Devleti, gerek maliyenin yetersiz bütçesi gerekse kalifiye eleman noksanı dolayısıyla istikrarlı bir program vücuda getirememiştir⁵³².

Kapitalist iktisadi ilişkilerin gelişmediği küçük köylü üretimine bağlı Osmanlı toplumunda⁵³³ köylülerin borç sarmalı içerisinde yaşamasına devletin genel tavrı ise müdahale etmeme yönünde idi⁵³⁴. Köylünün ağalara ödediği angaryanın toplamda aşar ve cizyelerin toplamına eşit olduğu bir ortamda⁵³⁵ mali reform programlarının başarılı ilerlediğini söylemek mümkün değildir. Keza uygulamaya konan her program kısa bir süre sonunda sonuç alınamayınca tedavülden kaldırılarak yeni sistem arayışlarına girilmiştir. Oysaki problemlerin aşılması için uzun dönemli planlamalar gerekiyordu; bu planları uygulayacak olan da memurlar gerekiyordu. Osmanlı'da ise yerel yöneticiler çoğunlukla merkezi hükümetin çıkarlarına ve köylü menfaatlerine hizmet etmek yerine yerel baskı gruplarına ve kendi çıkarlarına göre hareket ediyordu. Bundan mütevellit muhassıllık kurumunun oluşturulması, vergi reformları, kırsal ekonomiyi güçlendirmek için yapılan hamlelerin eskiden olduğu gibi mali açmazlar içerisinde bürokratların cebinde eriyen fonlardan ve köylü- sermaye sahipleri arasındaki çatışmadan ileri gitmediğini söylemek mümkündür⁵³⁶.

⁵³¹İnalçık, 2019, **a.g.k.**, 44.

⁵³²Tafsilatı için bkz. Güran, 2019, **a.g.k.**, 76-77. Örneğin Kütahya'da her köylünün 30-40 binden fazla borcu vardır. Efe, 2016b, **a.g.k.**, 9. Bizim çalışmamızda da yer alan Kütahya sancağının sosyo-iktisadi durumunu inceleyen Efe, Kütahya'da köylünün durumunun iyi olmadığını göstermektedir. Buna göre tarımsal üretimin sürdürülebilirliği değil, klasik dönemin imar anlayışı egemen olmuştur, s.10.

⁵³³Tanzimat döneminde de ayan ve köylü arasındaki ilişkilerde radikal bir değişiklik yaşanmamıştır. Gelişen ticaret, üretim ilişkilerinin değişmesine yol açmamış lakin uygun mevkiye bulunan kimselerin yeni fırsatları değerlendirmesine yaramıştır. Ç. Keyder (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük ölçekli ticari tarım var mıydı?. *Osmanlı'da toprak mülkiyeti ve ticari tarım*(Ed. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 5-11.

⁵³⁴Devlet yasal faiz oranını %15 ile sınırlamış olsa da bu yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır. Bu oran genelde %20 olmakla birlikte aynı kredilendirme durumunda fazlasıyla artmış, %85'lere tekabül eden olağanüstü faiz hadlerine ulaştığı olmuştur. Aytekin, 2007, **a.g.k.**, 141-156. Hüdâvendigâr eyaletine bağlı Mihaliç ve Kirmastık kazalarında kırsal borçluluk ilkinde %45, ikincisinde %81 olarak seyrediyor. Borçluluk sorununun sistematik olarak ele alınmadığını söyleyen Aytekin, geçimlik ekonomide borç sarmalına girilmesinin çok kolay olduğunu ancak bunun *zorunlu değil olumsal* olduğunu savunur, bkz. s. 144.

⁵³⁵İnalçık, 1964, **a.g.k.**, 647. İnalçık Rumeli'deki ayaklanmaların ve Anadolu'daki kargaşanın sebebinin daima yeni vergi rejiminin getirdiği değişiklikler olduğunu savunur.

⁵³⁶Dönemin en büyük problemi ıslahat reformlarını uygulayacak olanların aynı dönemin kişileri olmasıdır. Ayan-ağaların gelenekçiliği, borç sarmalındaki köylü ve modernleşmek isteyen merkezi

Kırsal borçluluk sorununun Osmanlı Devleti gibi bir din-tarım imparatorluğu yapısı içinde olağan bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Zira mültezimler vergi çıktıktan sonra ürünün yarısına el koyuyor ve böylece üreticiden/köylüden artı ürün çekiyorlardı. Bundan mütevellit üretim tekniklerini değiştirmek istemiyorlardı. Çünkü parasallaşan ekonomide artan emek üretkenliği “borçluluğa son verebilir” ve yancılığı bitirebilirdi⁵³⁷. Keza köylünün her zaman borçlu olma sorunsalı, Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısından doğuyordu. Klasik sistemin tasfiye olması ve imparatorluk sathında parasal ekonomiye geçiş ile birlikte⁵³⁸ tüm üretim ve dağıtım ilişkileri bir “borçluluk ekonomisi” üzerinde⁵³⁹ temellenmiş idi.

Ayniyat belgelerinde taşradaki borç-alacak ilişkilerinde yerel eşraf, sarrafan ve kırsal idareci taifesinin birbirleri ile nasıl iktisadi ilişkiler içerisinde olduğunu görmüş idik. Her halükârda bunlar taşranın süreç içerisinde oluşturduğu otonom iktisadi yapıyı temsil etmektedirler. Köylü de üretim için adı geçen taifeden mikro krediler ile besleniyordu. Bu nedenle merkez ve taşra mefhumlarını birbirine zıt kutuplu ve devinimsel olarak tarif etmekten ziyade aralarında bir gerilim yaşandığını kabul etmekle birlikte sıkı bir ortaklık da olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Tam da bu noktada Tanzimat dönemi, tepeden tırnağa herkesin birbirine borçlu olduğu ve bunun yanında köylülerin her daim borçlu olduğu bir sistemi ilga ederek merkezileşmek, devlet-özel sermaye ve toplum ilişkisini tesis etmek amacı gütmüştür⁵⁴⁰.

bürokratlar üçgeni Balkanlar’da büyük ayaklanmalar ve bağımsızlıklar doğuracaktır. Ayan ve işbirliği içindeki ulema sınıfı statükonun değişmesinden en çok zarar görecektir, çıkarları en çok zedelenenektir gruptur. Keza ayaklanmaların liderleri vergi mükellefi köylü değil, köylüyü kışkırtan toprak beyleridir. İnalçık, 1964, **a.g.k.**, 649.

⁵³⁷I. Wallerstein, H. Decdeli ve R. Kasaba (1983). Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci. (Çev. Ali Selman). *Toplum ve Bilim*. Sayı: 23(Güz), s. 46.

⁵³⁸Tafsilatı için bkz. Ş. Pamuk (2021). *Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

⁵³⁹Örneğin Tırhala’da sermayedarlar avanstan dolayı daha fazla riske girmiş gibi gözükse de köylüden misli ile geri almaktadırlar. Böylece risk ortakçaya yansıtılmış olur. Sonucu ise yüksek oranda borçlu çiftçi nüfusudur. Fazla üretim için motivasyon kaynağı olmayan çiftçinin elindeki toprak sahibine ve devlete gider. Üretim süreci de böylece sarmala girmiş olur. A. Y. Kaya (2007). Ion Ionescu De La Brad: XIX. yüzyıl ortasında Osmanlı tarım ekonomisi ve politik ekonomisi. *Kebikeç*. Sayı: 23, s. 95-110.

⁵⁴⁰Ali Yayıncıoğlu Tanzimat’ın asıl gayesinin bu borçluluk üzerine kurulu olan ekonomik ilişkileri bitirmek olduğunu söyler. O. Sağsöz ve C. Özdemir(moderatör). (2020). *Kültür&Tarih Sohbetleri*. Bölüm: 203. Medyascope TV. Yayın tarihi: 26.01.2021. (youtube platformu). Çalışmasında yer verdiği *sarrafin matlubu mal-ı miri misülldür* anekdotu iktisadi ilişkileri anlamlandırmak adına hayli mühimdir. Sarrafin alacağı miri alacağı eş değer görüldüğü bir düzende[para-borç piyasasını belirleyen ana aktörler olan sarraflar imparatorluk nizamının bir parçası haline gelmişlerdir-bunların taşradaki eşraf ile kurduğu vergi-gelir-yatırım üçgeni içindeki ilişkileri de cabasıdır] para-fiskal politikaları iyileştirmek ve köylünün refahını sağlamak ile vergi gelirlerinin merkeze intikalinde aracı kurum ve kişileri ortadan kaldırmak gayesi anlamlıdır. Nitekim Tanzimat yönetimi bunda muvaffak olmak için güdük kalmıştır. A. Yayıncıoğlu

Ayniyat örneklerinden de görüldüğü üzere Tanzimat döneminde borçluluk ilişkileri son bulmamış, iltizam usulü terk edilememiş ve istenilen mali yapı tesis edilememiştir. Esas meselenin “kaynakların sürdürülebilir üretimi ve dağıtım usulleri⁵⁴¹” olduğu bir yapıda girişilen her reform/ıslahat programı muhtelif engellerle karşılaşmıştır. Sabri Ülgener’in “iktisadi darlıkların/buhranların kronik olduğu” ve “muhtelif açmazları devlet yapısının kendi sistemi içerisinde muhafaza ettiğini” belirtmesi, Tanzimat yönetiminin hedef ve sonuçlarda nasıl arada kaldığını izah eder mahiyettedir⁵⁴².

3.2.3. Taşranın asayışı üzerine bir değerlendirme

Ayniyat defterlerinin bizlere sunduğu vakalar, incelediğimiz sancaklarda şekavet olaylarının hız kesmeden vuku bulduğunu ve köylünün yaşanan gelişmelerden her daim şikâyetçi olduğunu gösterir. Tanzimat’ın öngördüğü temel hedeflerden biri Osmanlı kırsalında asayiş halinin sürekliliği sayesinde müreffeh biçimde yaşayıp mahsulünü eken-vergisini ödeyen köylülerin teşekkül ettiği bir tablodur.

Tanzimat’ın ilan sıralarında Anadolu’da iç güvenliğin hayli kırılma olduğunu, hükümetin ise güvenliği tahsis edecek güçte olmadığını, çoğu zaman eşkıya ve yöneticilerin işbirliği yaptığını görüyoruz⁵⁴³. Tanzimat’ın hedeflediği ise bu işbirliklerine son vererek gerek yönetici taifesinden olsun gerekse mahallin eşkıya

(2019). Perdenin arkasındakiler- Osmanlı İmparatorluğu’nda sarraflar ve finans ağları üzerine bir deneme. *Journal of Turkish Studies(Festchrift in honor of Özer Ergenç)*. Sayı: 51, s. 375-397.

⁵⁴¹Quataert, 2006, **a.g.k.**, 732.

⁵⁴²Batı devletlerinin kapitalistleşebilmesini “*maddenin organik bağlarında çözülme*” ve “*sermaye bulma olanakları*” olarak açıklayan Ülgener, krizleri aniden ortaya çıkan ve geçip giden durumlar olarak değil, krizleri ortaya çıkaran ve besleyen yapısal faktörlerden bahseder. Uzun vadeli yapısal bozuklukları oluşturan nüfus tehacümü, meskukat istikrarsızlığı, ulaşım sorunları ve istismarcıların yanı sıra hızlandırıcı/boşaltıcı faktörleri de tabii ve siyasi, mali, idari nedenlerden doğan kıtlık ve ihtikar olarak açıklar. Asıl derdin, bu iflasların kolay aşılır birer illet olmayıp temelli çöküntüler halinde iktisadi bünyenin derinlerine saplanıp yerleştiklerini söyleyen Ülgener krizlerin taşradaki boyutlarını da ayrıca ele alarak merkezi idareden uzak bölgelerde durumun vahametini açıkça ortaya koyar: “...*aynı cins vak’alar, sebepleri değişmediği halde, şehir dışında ve içinde farklı âraz ile ortaya çıkmış olmaktadır: Taşrada mal ve mahsul noksanının doğurduğu açlık, yığınla ölüm, üstelik zor ve iktidar sahiplerinin (türedi müteğallibe ve eşkiyâdan köy ağasına, zahîre mültezimine ve hattâ devlet ve idare organlarına kadar) köylüyü ve istihsal vasıtalarını biraz daha haşın usullerle soyma ve sömürmeleri!*”. S. Ülgener (2006). *Tarihte darlık buhranları*. İstanbul: Derin Yayınları. s. 71-121. Alıntı s. 71.

⁵⁴³Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 141.

tafiesinden bir “fesad” olsun bunlara alan tanımayarak asayiş halini mümkün kılmaktır. Bunun için gücünü hukuktan alan ve değişmez kaideler ile cürüm ve müeyyideleri belirleyen, keyfi uygulamalara son vererek kurumsallığı inşa etmeye çalışan bir devlet reaksiyonu görürüz. 1840 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu Tanzimat’ın vaadlerine dair(kişi hürriyetlerine yönelik keyfilikleri ve gayri insani uygulamaların son bulması) çıkarılan bir kanunname dir. 1851 tarihinde çıkarılan Kanun-ı Cedid ise kanunnamenin genişletilmiş şeklidir. 1858 tarihli Ceza Kanunu ise şer’i hükümleri kaldırmak gayesi ile vuku bulmuştur. Kadılığın ilgası ve modern hukuk kaidelerine bağlılık dikkat çekicidir⁵⁴⁴.

Pratikte de hayli mühim adımlar atılmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi zaptiye teşkilatının kurulmasıdır. Tanzimat’ın ilanından sonra kurulan teşkilat 1879 senesine kadar İstanbul, Anadolu ve diğer vilayetlerde kamu düzeni ve güvenliğin sağlanmasında görev aldı⁵⁴⁵. 1846 senesinde Zaptiye Müşirliği’nin kurulması ile teşkilat buraya bağlandı. Elbette en başta gelen sebep iç güvenliğin temin edilmesi idi. Sipahiler ve yeniçerilerin güvenlikten sorumlu olduğu(menfi ve müspet manada sorumlu diyebiliriz) taşrada artık kurumsal bir yapı rol oynuyordu. Böylece askerlerin hem savaştan hem de asayişten sorumlu olduğu bir dönem kapanmış olup iç ve dış güvenlik mefhumları da birbirinden ayrılmıştır⁵⁴⁶. Yine 1846 senesinde tüm ülkede zaptiye -sonradan “jandarma” adını alacak- bir zabıta kuvveti kurulmuştur⁵⁴⁷.

Ayniyat defterlerinden elde ettiğimiz verilere göre şekavete neden olan unsurları üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki eşkıya diyebileceğimiz taifeden olup kaza ahalisinden yahut başka bölgelerden ehl-i fesad kimselerdir. Bu minvalde taifenin faili olduğu birçok vaka örneği inceledik. Her üç sancak içerisinde de kız kaçırmadan haneye tecavüze, soygundan adam yaralamaya kadar kaza ahalisini tehdit eden bu unsurlara karşı meselenin büyüklüğüne göre mahallince tahkikat yahut bölgeye nefer istihdamı uygun görülmüştür.

Bunlardan ikincisi konar-göçer ahali olan aşiretlerdir. Konar-göçer grupların yerleşik hayata geçirilmesinden hareketle aşiretlerin neden olduğu güvenlik

⁵⁴⁴Cin, 1992, **a.g.k.**, 19. Halil Cin ayrıca temel zemin yokluğu ve şer’i hükümlerin devam etmesi nedeni ile oluşan dūalizme dikkat çekmektedir, s. 32.

⁵⁴⁵A. Sönmez (2006). Tanzimat’ın ilanı sırasında iç güvenlik anlayışının niteliği ve uygulamaları üzerine. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 7, Yıl: 4, s. 43-53.

⁵⁴⁶Sönmez, 2006, **a.g.k.**, 43.

⁵⁴⁷Toprak, 1985, **a.g.k.**, 1268-71.

problemlerini –yağmalama-soygun ve saire gibi- ortadan kaldırmak hükümetin hedeflerinden birisidir. Lakin yukarıda incelediğimiz gibi(Bölüm 1.4.3.) özellikle Ankara eyaleti dâhilinde bu minvalde vakalar devam etmiştir. Özellikle ortaya çıkan problemler iskân meseleleri ve aşiret üyelerinin neden olduğu şekavet olaylarıdır. Kısa sürede istediği sonucu alamayan Osmanlı Devleti'nin aşiretleri iskân mücadelesi taşra teşkilatının asıl halini oluşturacak olan 1864 ve 71 nizamnamelerine kadar devam etmiştir⁵⁴⁸.

Bunlardan üçüncüsü askerlerin/asker eskilerinin neden olduğu şekavet olaylarıdır. Buna göre redif neferatından ya da muntazam asakirden kimselerin yol açtığı huzursuzluğa dair belgelere rastlıyoruz⁵⁴⁹ Musa Çadırcı da Tanzimat döneminde güvenlik önlemleri kapsamında atılan adımlardan birini “kapı halkının kaldırılması” olarak tanımlamıştır⁵⁵⁰.

İncelediğimiz vakaların nicelik ve niteliğinden ötürü yukarıdaki paragrafta kısaca değinmeye çalıştığımız gelişmelerin kısa dönemde tam anlamıyla etkisini gösteremediğini söylemek mümkündür. Öyle ki muhtelif kimselerce köylüye zulüm, soygun, gasp, yağmalama gibi birçok eyleme dair vaka örnekleri mevcuttur(bkz: bölüm 1.4.). Elbette bir adım atılınca kısa süre içerisinde sonuç almayı beklemek mümkün değildir. İncelediğimiz sancaklar özelinde de gecikme kavramı(atılan adımların sonuçlarını almak için gereken süre) geçerlidir. Tanzimat yönetimi her ne kadar iç güvenliği tesis etmek yönünde birçok çaba verse de toplum yapısı ve alışkanlıkları kısa süre içinde bir değişimi öngörmemektedir. Bundan ötürü de incelediğimiz dönem içerisinde hemen her türlü şekavet olayına rastlamak mümkündür.

Hülasa incelediğimiz sancaklar dâhilinde güvenli ve istikrarlı bir huzur ortamının olmadığını söyleyebiliriz. Zira kaza ahalisi köylüye herhangi bir zamanda herhangi bir kimse tarafından musallat olunabilmektedir.

⁵⁴⁸Aşiretlerin nahiye biçiminde taşrada vücut bulmaları 1849-1871 arası dönemde de genişleyerek devam etmiştir. Günay, 1999, **a.g.k.**, 190-92.

⁵⁴⁹Örneğin; A. A. **Ayniyat Defteri** 61/017-021-22-051-52, M.V.L. **Ayniyat Defteri** 374/008.

⁵⁵⁰Çadırcı, 2017, **a.g.k.**, 133-53. Çadırcı'nın bahsettiği diğer iki husus yukarıda değindiğimiz gibi aşiretlerin iskânı ve mürur tezkireleridir. Mürur tezkireleri şehirlere giriş çıkışların kontrol altında tutulması için önemlidir. Örneklelimizde ise A. A. **Ayniyat Defteri** 61/021. 30.07.1255, A. A. **Ayniyat Defteri** 61/056. 30.07.1255 ve A. A. **Ayniyat Defteri** 94/013. 10.07.1258 örnekleri dışında mürur tezkireleri ile ilgili bir vakaya rastlamadık. Bununla birlikte A. A. **Ayniyat Defteri** 78/055. 30.05.1257 tarihli belge “memnu olanların kesinlikle salıverilmemesini” bildirmektedir.

Tüm alanlarda yapılması planlanan ıslahat programlarında taşra, mali ve idari açıdan merkezi kontrolün altına alınması beklenen bir vilayetler zinciri idi. Buna göre müdahaleler taşrada, vilayet yönetimlerinde yatay bir hiyerarşi takip etti. Valilerden kaymakamlara; kaymakamlardan kaza müdürlerine taşra teşkilatı sürekli bir yeniden yapılanma süreci geçirdi. Dolayısıyla bu kadar çok program ve programı uygulayacak farklı devlet adamları/farklı görüşler içerisinde istikrarlı tek bir reform programından söz etmek mümkün değildir. Strüktürel farklılıklara ve uygulama alanının muhtelif parametrelerine göre farklı sonuçlar farklı süreler içerisinde alındı⁵⁵¹. Yani burada temel etkenlerden birisi de tüm memleket sathında homojen bir reform sürecinden ziyade, bölgeden bölgeye değişiklik gösteren ancak taşranın ve merkezin, askerinin ve köylünün, şehirlerin ve ticaretin ve diğer birçok unsurun sentezlendiği uzun bir dönem yaşanmış olmasıdır. Böylece tüm imparatorluk coğrafyası eğitimden ticarete, tarımdan kültüre hem küresel anlamda hem de yerel anlamda bir “eklemlenme”⁵⁵² süreci geçirmiştir. Dolayısıyla yalnızca asayiş ya da mali anlamda atılımlar ve doğurduğu sonuçlar üzerinden meseleye yaklaşmak yanıltıcı olabilir⁵⁵³. Modern hukuka geçiş, ayrık fikirlerin gün yüzüne çıkması⁵⁵⁴, eski yönetim anlayışı ve modern devlet yönetiminin çatışması gibi tüm faktörler girift biçimde yeni bir oluşumun parametrelerini meydana getirmektedir.

Hülasa Tanzimat döneminin ilk yıllarında Ankara, Bursa ya da Kütahya sancaklarında yaşamak sorusu doğrudan kim olarak yaşayacağız sorusunu akıllara

⁵⁵¹ Örneğin Midhat Paşa, Niş ve Tuna valiliklerinde örnek bir yönetim sergileyerek 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun gelecek idari yapısının temellerini atmıştır. Bkz. B. Koç (2004). Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna vilayetlerindeki yenilikçi valiliği. *Kebikeç*. Sayı: 18. s. 407-415. Kudüs vilayetinde de iltizamın mümkün oranda azaltılması, meclis mahkemelerine geçiş, asayişin sağlanması ve demokratik ortamın oluşturulması gibi Tanzimat'ın öngördüğü girişimler ile hayli yol katedildiğinden bahsetmiş idik, bkz. Gerber, 2019, **a.g.k.**

⁵⁵² XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin taşra reformları bir *batılılaşma* mücadelesi değil idi. Geniş çapta yaşanan değişimlere karşı bir mücadele yöntemi idi. Basit bir taklitten ziyade Batılı devletlerin tecrübesini paylaşan Osmanlı Devleti zamana uyum sağlamaya çalışıyordu. E. K. Shaw (1992). Tanzimat provincial reform as compared with the European models. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 64.

⁵⁵³ Taner Timur ise Tanzimat'ın modernleşme anlamında bir dönüm noktası (turning point) olduğunu kesin bir dille reddeder. Osmanlı Devleti'ni Batı ile Rusya arasında bir tampon bölge olarak tanımlayan Timur, Tanzimat döneminin sonucu olarak Sevr Antlaşması'nı gösterir. Sunduğu dilemma şöyledir: “Sömürgeleşen ve kaybeden bir devlet aynı zamanda nasıl olur da modernleşir?”. T. Timur (2010). *Osmanlı çalışmaları- ilkel feodalizmden yarı sömürge ekonomisine*. Ankara: İmge Yayınevi, s. 121-23 ve 260-69.

⁵⁵⁴ Örneğin Reşid Paşa elçiliği zamanında Batı'yı padişaha tasavvur eder iken *civilisation* kelimesinin lügatte modern manada karşılığını bulamadığı için *terbiye-i nas ve icra-i nizamat* olarak çevirmiştir. E. Z. Karal (2019). Gülhane Hatt-ı Hümayununda batının etkisi. (Ed.) İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2019, **a.g.k.**, 124.

getirir. Bir kırsal idare memuru olursak değişen ve dönüşen bir devlet yapısı ve dolayısıyla taşra teşkilatı içerisinde kendimize yer edinmek yahut statükoyu korumak arasında bir tercih yapmamız gerekirdi. Hayli gerilimli bir atmosfer olacağı kesin. Bir diğer alternatif ise köylü taifesine mensup sıradan bir kimse olarak yaşamaktır. Bu durum ilkinde göre daha fazla gerilime teşnedir. Zira değişen ve dönüşen yapının temelinde ziraatten alınan vergi yatmaktadır. Zirai üretimi biz yaptığımızı göre vergi yükü bizim omuzlarımızda olacak ve girişilen her denemenin sonuçlarını biz yaşayacağız. Merkezi idarenin yeni girişimleri, yeniliklere direnen yerel eşraf ve memurlar arasında vergi adaleti ve asayişin sağlanmasını beklemek zorunda kalacağız. İşin latifesi bir yana, bu kadar hızlı ve radikal değişimlerin yaşandığı bir dönem içerisinde çemberin tam ortasında vergi mükellefi bir köylü olarak yaşamak zor gözükmektedir⁵⁵⁵.

⁵⁵⁵Tanzimat'ı yahut herhangi siyasi ve askeri bir gelişmeyi tartışmaya açarken toplumun ve dönemin dinamik yapısını göz ardı etmemek gerekir. Örneğin İnalçık, fermanın taşrada duyurulurken Sultan Abdülmecid'in duyduğu kaygıdan bahseder. İnalçık, 1964, **a.g.k.**, 623.

SONUÇ

Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya sancaklarına 1839-1845, 1850-1855 ve 1860-1864 seneleri arasında gönderilen Anadolu Adi ve Meclis-i Vâlâ ayniyat defterlerindeki yazışmalardan hareketle hazırlanan bu tez, Tanzimat gibi kapsamlı bir dönüşüm sürecinin yaşandığı bir dönemde Osmanlı taşrasında yaşananlara dair bir bakıştır. Söz konusu sancaklara dair incelediğimiz vaka örnekleri bizlere Tanzimat Fermanı'nın ilanından 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne kadar geçen süre içerisinde bir Osmanlı taşra görüntüsü vermektedir. Bu görüntü, söz konusu dönüşüm sürecinde incelenen sancaklarda mülki, mali ve iç güvenlik gibi alanlarda yaşananları ve bunların sonucunda merkez ve taşra arasındaki iletişimi göstermektedir.

Yazışmaların niteliği üst makamdan alt makama yazılan kaime ve şukkadır. Fazla elkab kullanılmadan konunun doğrudan ve yalın biçimde aktarılması Tanzimat döneminde belgelerin dil, biçim ve muhteva açısından geçirdiği değişimler ile doğru orantılıdır.

Belgelerin adresleri süreç içerisinde farklılıklar göstermiştir. Tanzimat ilan olunmadan evvel 1839 senesi içerisinde gönderilen belgelerin adresleri ekseriyetle Ankara'da müşirlik, Kütahya'da muhassıllık ve Bursa/Hüdâvendigâr'da mütesellimlikdir. Sonrasında ise 1840-1842 seneleri arasında her üç sancağa gönderilen belgelerin adresi umumiyetle muhassıllar ve muhassıllık meclisleri olmuştur. Lakin teşkilatın ilgasından sonra belgeler ekseriyetle Ankara'da ve Bursa/Hüdâvendigâr'da valilik ve mutasarrıflık makamına, Kütahya'da ise kaymakamlık makamına gönderilmiştir. Yazıların adresleri bizlere sancaklarda idari yapılanmaya göre yetki ve sorumluluk sahibi kırsal idare amirlerini göstermektedir.

Yazışmaların adresleri farklılıklar gösterirken ihtiva ettiği konular ortak özellikler göstermektedir. Sadaretin taşradan aldığı şikâyetlere binaen aldığı kararları ve verilen emirleri gösteren bu yazılar, taşrada kimin neyden şikâyetçi olduğunu göstermesinin yanı sıra sıklıkla yaşanan aksaklık ve problemleri göstermesi açısından da mühimdir.

Kırsal borçluluk mefhumuna dair incelediğimiz vaka örnekleri taşra eşrafının, kırsal idarecilerin ve sarraf taifesinin sıkı ekonomik ilişkiler içinde olduğunu gösterir.

Bu kimseler birbirlerine yüksek oranlarda borçlanmakta ve borçlarını tahsil edemediklerinde şikâyet yolu ile çözüm almayı beklemektedirler. Özellikle sarrafların muhtelif kimselerde olan borçlarına yönelik yaptıkları şikâyetler dikkat çekicidir. Zira bu durum taşrada kendi sistemi içerisinde yapılanmış bir ekonomik yapıyı işaret eder. Muhallefata dair incelenen vaka örnekleri de bu durumu destekler niteliktedir. Keza eşraf, memur ve saire müteveffaların terekelerinden borcunu, alacağını tahsil etmek isteyen kimselere dair örnekler mevcuttur. Bunun yanında köylü taifesinin de borçlu olduğunu görürüz. Borç içinde olan köylüye dair bilgimizi ise ekseriyetle köylüden borcunu tahsil edemeyen sarraf, eşraf yahut bir diğer köylü tarafından yapılan şikâyetlerden öğreniriz.

Köylü taifesinin iktisadi anlamda müşkül içinde olduğu bir diğer durum da vergi ödemeleridir. Vergiye dair incelenen vaka örneklerinin büyük bir çoğunluğu kazalarda yahut sancaklarda yaşanan usulsüzlük ve yolsuzluklar üzerinedir. Tanzimat ile girişilen yeni mali yapılanma, nüfusun büyük bir çoğunluğunun kırsalda yaşadığı ve ziraatle iştiğal ettiği bir sosyal yapıda en önce köylüyü etkilemiştir. Bu dönemin öngördüğü terbiye-i nâs ve usul-ü nizâmata karşı eski alışkanlıklarını sürdüren bir kırsal idareciler taifesi vardır. Merkezi hükümet kalifikasyon ve dürüstlük ilkesi ile taşra yapısını merkezi kontrol altına almaya çalışırken belgelerin ihtiva ettiği vaka örnekleri mütesellimden voyvodaya, kaymakamdan valiye kadar hemen her taşra idarecisinin su-i harekette bulunduğunu göstermektedir. Köylünün ziyade vergi şikâyetleri, vergi affi talepleri, yetki ve uhdesinde olmadığı halde muhtelif kişi ve grupların vergi adı altında köylüden haraç toplaması gibi olaylar incelediğimiz sancaklar dâhilinde etkin bir kontrol sağlanamadığının bir işaretidir. Görevde yahut tayin olmuş ya da azledilmiş memurlardan ve idarecilerden kalan vergi bakayaları da durumu destekler niteliktedir. Bunun yanında tevzi ve temettuat sayımlarında yapılan hatalara dair örnekler de kalifiye memur ve bürokratik engelleri göstermektedir. Nitekim Tanzimat'ın büyük ve temel gayelerinden biri olan iyi yetişmiş bir devlet memuru yapılanmasına karşı, gerek yolsuzluk ve usulsüzlük minvalinde, gerekse toplanamayan-bakaya kalan vergiler ve muhtelif işlemlerde yapılan hatalar minvalinde belge örnekleri, taşrada istenilen nizama incelediğimiz süre dâhilinde ulaşamadığımızı göstermektedir. Durumun güzel örneklerinden biri de kaza müdürlüklerinde yaşanan örneklerdir. Keza kazalarda mali ve idari nizamın sağlanması için yapılan değişiklik ile her kazaya bir kaza müdürünün

seçilmesine dair yeni idari yapılanmanın, incelenen vaka örneklerinden hareketle istenilen sonuca ulaşamadığını görmekteyiz. Kaza müdürleri de diğer idareciler gibi usulsüzlük ve yolsuzluğa başvurmuşlar, bunun sonucu olarak azledilmiş ya da sürgün edilmişlerdir.

Köylünün şikâyetçi olduğu tek konu vergiler değildir. İç güvenliğe dair incelenen vaka örnekleri her üç sancakta da bir asayişsizlik halini destekler niteliktedir. Eşkîya taifesi olarak niteleyebileceğimiz ehl-i fesad hüviyette kimseler, köylüye birçok yönden zarar vermektedir. Emval ve eşyasını gasp etmek, hanelerine girip hırsızlık yapmak, ambarlarına ve meralarına girerek mahsul ve hayvanatına zarar vermek, hatta kız kaçırmak gibi muhtelif şekavet olaylarına dair vaka örnekleri, köylünün çok da huzurlu ve sakin bir hayatı olmadığını gösterir. Şekavet olaylarının failleri, bölge ahalisinin ileri gelenlerinden herhangi bir şakiye, aşiretlerden ayanlara varana dek çeşitlilik gösterirken olaylardan etkilenen taraf ise köylülerdir. Bundan mütevellit adı geçen sancaklarda “muhafaza-i can ve mal” konusunda problemlerin yaşandığını ve iç güvenliğin etkin biçimde tesis edilemediğini söylemek mümkündür.

Yaşanan huzursuzluk ve gerginliklerin sebeplerinden biri de 1860 senesi sonrasına tarihlenen belgelere göre Kütahya sancağında görülen muhacirlerin iskânıdır. Sadaret makamının Kütahya’ya gönderdiği ve muhacirlerin kaleme aldığı şikâyetlere göre alınan kararlar, muhacirlerin iskânı meselesinde problemler ve aksaklıklar yaşandığını göstermektedir. Buna göre, bölgelerine henüz iskân olunamayan ve yersiz-yurtsuz, parasız kalan muhacirler vardır. Sadaret’in kararları ise acilen muhaceretin gereken bölgelere iskânlarının vuku bulması yönündedir.

Yukarıdaki mefhumlardan başka taşradan merkeze giden muhtelif talepler ve sorunlara yanıt olarak yahut doğrudan taşra idaresine iletilen muavenet taleplerine dair örnekler de bulunmaktadır. İstanbul’dan vazife için adı geçen sancaklara giden kimselere konaklama ve saire konularında yardım edilmesi, vakıflar, yollar gibi beledi işlere dair alınan kararlar, fukara taifesine yapılan yardımlar, yerleşme izni talepleri gibi birçok muhtelif konuya dair ayniyat örneği mevcuttur. Bu minvalde örnekler, merkez ve taşra arasındaki diyalogun en minor olaylardan en major olaylara kadar sıkı biçimde korunduğunu göstermektedir.

İncelemeye konu olan tüm örnekler 1839-1864 seneleri arasında Ankara, Bursa/Hüdâvendigâr ve Kütahya sancaklarındaki yaşama dair bir manzara-i umumi çizmektedir. Köylülerin bu dönemde yaşadığı problemlerin özellikle mali/iktisadi ve asayiş temelinde şekillendiğini görmekle birlikte, taşrada kontrolü sağlamaya çalışan merkezi idarenin aldığı reaksiyonları görmekteyiz. Yaşadığı problemlere dair arzuhaller yazan ve çözüm bekleyen köylü taifesi ve diğer kırsal aktörlere karşı statükoyu sürdürmeye çalışan bir kırsal düzen görmekteyiz. Merkezi idarenin ekseri tavrı ise yazıların gönderildiği amirlerden(vali, kaymakam, taşra meclisi gibi) meselelerin tahkik ve tetkik edilmesi ve çözüme ulaştırılmasıdır. Rical-i devletin ehil memur isteği burada devreye girmektedir. Merkezi karar alma organının işleyiş şekli; merkez-taşra arası diyalog ve problem çözümünün temeli budur. Örneğin kırsal idare amirlerinin dâhil olduğu bir usulsüzlük vakasında merkezi hükümet meselenin mahallinde etraflıca tahkikini ve sorumlu bulunanların cezalandırılmasını istemektedir. Lakin kimi zaman mahallinde bir inceleme ve kovuşturma yeterli görülürken meselenin büyüklüğüne ve karmaşıklığına göre kimi zaman da merkezden teftiş için bir memur görevlendirilmektedir. Asayiş konularında da aynı durum geçerlidir. Güvenlik halinde bir aksamada merkezi hükümet meselenin çözümünü kırsal idare amirlerinden istemekte ve iktiza edenin icrasını buyurmaktadır. Bunun yanında taşra teşkilatının yetersiz kaldığı durumlarda ise süvari, zaptiye gibi asker sevkiyatı ile bölgede güvenliği tesis etmeye çalışmıştır. Merkez ve kırsal idare arasındaki iletişim, bir gerilim ve işbirliği minvalinde paralel biçimde ilerlemiştir.

Sonuç olarak merkezi idare ve taşra teşkilatını bir bütün içerisinde iki ayrı yapı olarak görmekteyiz. Problemlerin gark olduğu ve problemlerin çözümünün beklendiği yer taşradır. Merkezi hükümet eski tecrübelerine nazaran Tanzimat döneminde taşra yapılanmasının kontrolünü merkeze bağlamak istemiş ve buna göre muhtelif adımlar atmıştır. Taşra idaresi ve merkezi idare arasında kalan grup ise köylülerdir. Köylüye taşrada huzur ortamı sağlamak ve muntazam vergi gelirleri ile düze çıkmak isteyen rical-i devletin tahayyülündeki muntazam taşra manzarası bu çalışmanın sunduğu manzaradan biraz uzak gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defterleri

Anadolu Adi Tasnifi: 60, 61, 62, 63, 67, 70, 74, 77, 78, 86, 90, 94, 102, 106, 109, 112, 113, 115, 117, 131, 133, 135, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 153, 154, 155, 157, 158, 160, 161. (Defterlerin sayfa numaraları ilgili dipnotlarda ve ekler kısmında bulunmaktadır).

Meclis-i Vâlâ Tasnifi: 370, 374, 376, 378, 380, 387, 415, 417, 420, 425, 429, 432, 433, 434, 436, 446, 459, 461. (Defterlerin sayfa numaraları ilgili dipnotlarda ve ekler kısmında bulunmaktadır).

Makale ve Kitaplar

Abacı, N. (2018). Koca olsun bu gece olsun: kırk iki günde üç kez âdet gören Bursalı Fatma'nın hikâyesini kurgulamak (17. Yüzyıl). O. Kolbaş ve O. Üçer (Haz.), *Âb-ı Hayât'ı Aramak-Gönül Tekin'e Armağan* içinde (689-699). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Abou-El-Haj, R.A. (2000). *Modern devletin doğası- 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. (Çev: O. Özel ve C. Şahin). Ankara: İmge Kitabevi.

Acun, F. (2002). Klasik dönem eyalet idare tarzı olarak timar sistemi ve uygulaması. *Türkler Ansiklopedisi*, 9, 899-908.

Ahmet Cevdet Paşa. (1980). *Ma'rûzât*. (Haz. Y. Halaçoğlu). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ahmet Cevdet Paşa. (2019). *Tezâkir- 19. yüzyılda Osmanlı devlet yönetimi 1. ve 2. cilt*. (Haz. S.A. Kahraman). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Ahmet Lütflü Efendi. (1984). *Vak'a-nüvis Ahmed Lütflü Efendi tarihi Cilt IX*. (Yay. M. Aktepe). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akdağ, M. (1945). Timar rejiminin bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4), 419-431.
- Akdağ, M. (1946). Celali isyanlarının başlaması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4(1), 23-50.
- Akdağ, M. (1963). Osmanlı tarihinde âyanlık düzeni devri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.
- Akdağ, M. (1995). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası "celali isyanları"*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akdağ, M. (2018). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akgündüz, A. (1987). 1274/1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin hukuki kaynakları, tatbik şekli ve Men-i İrtikap Kanunnamesi. *Bellekten*, LI(199), 153-191.
- Akkuş, Y. (2017). Osmanlı maliyesi literatüründe ihmal edilmiş bir tartışma: tevzi' defterlerinden vergi-i mahsûsaya geçiş. *Tarih Dergisi*, 65, 29-62.
- Aksoy Sheridan, R.A. (2012). Celaliler/eşkıyalar: Gayesiz asiler miyiz ki hepimiz biz?. *Kebikeç*, (33), 111-126.
- Aktan, H. (2005). Miras. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30, 143-45.
- Aktaş, N. (1991). Ayniyat defteri. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4, 277-78.
- Akyıldız, A. (1998). Sened-i İttifak'ın ilk tam metni. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (2), 209-222.
- Akyıldız, A. (2019). Tanzimat döneminde belgelerin şekil, dil ve muhteva yönünden geçirdiği bazı değişiklikler (1839-1856). H. İncelik ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat-değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (405-421). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Asan, H. (2016). Devlet, aşiret ve eşkıya bağlamında Osmanlı muhacir iskân siyaseti (1860-1914). *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 34-61.
- Atar, A. (2007). Maliye Nezareti temettüat defterlerine göre Tavşanlı nahiyesinin sosyo-ekonomik yapısı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atsız, H.N. (1991). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aytekin, E.A. (2007). XIX. yüzyılda iki Batı Anadolu kazasında kırsal borçluluk. *Kebikeç*, (23), 141-156.
- Balzac, H. (2017). *Köylüler*. (Çev. İ.S. Deniz). İstanbul: İslık Yayınları.
- Barkan, Ö.L. (1956). Türkiye’de servaj var mı idi?. *Bellekten*, 20(78), 237-46.
- Barkan, Ö.L. (1966). Edirne askeri kassamına ait tereke defterleri (1545-1659). *Belgeler*, III, 5-6.
- Barkan, Ö.L. (1988). Timar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12(1), 186-333.
- Barkan, Ö.L. (1999). Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274(1858) tarihli arazi kanunnamesi. *Tanzimat I* içinde (321-421). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Barkan, Ö.L. (2002). Osmanlı İmparatorluğu’nda kolonizatör Türk dervişleri. H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Ed.). *Türkler 9. Cilt* içinde (242-279). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Barkey, K. (1994). *Bandits and bureaucrats – The Ottoman route to state centralization*. London: Cornell University Press.
- Başoğlu, T. (2011). Ta’zîr. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, 198-202.
- Batmaz, E. (1996). İltizam sisteminin XVIII. yüzyıldaki mali boyutları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 39-50.
- Baykara, T. (1992). Tanzimatta şehir ve belediye. H.D. Yıldız (Haz.), *150. Yılında Tanzimat* içinde (277-289). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Baykara, T. (2019). *Anadolu'nun tarihî coğrafyasına giriş 1- Anadolu'nun idari taksimatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Beyazıt, Y. (2010). Osmanlı'da kaza sınırlarını belirleyen temel etkenler. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:13, Osmanlılar III(53), 75-100.
- Beydilli, K. (2003). Mahmud II. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 352-357.
- Bingöl, S. (2001). 1830-1835 yılları arasında Ankara Kent Merkezi'nde Müslüman (erkek) nüfus. *Nüfusbilim Dergisi*, 23, 59-77.
- Ceyli, A. (2016). *İnsan-ı Kâmil*. (Çev. A. Akçiçek). İstanbul: Kurtuba Yayınevi.
- Cezar, Y. (1977). Bir âyanın muhallefâtı- Havza ve Köprü kazaları âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (musadere olayı ve terekenin incelenmesi). *Belleten*, XLI(161), 41-78.
- Cezar, Y. (2011). Tanzimat'da mali durum. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4), 291-342.
- Chakrabarty, D. (2012). *Avrupa'yı taşralaştırmak-postkolonyal düşünce ve tarihsel farklılık*. (Çev: İ. Cörüt). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Chochiev, G. (2007). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzey Kafkas göçmenlerinin toplumsal uyarlanmasına dair bazı görüşler (göçmenlerin otoriteye başvuruları). (Çev. E. Uşşaklı). *Kebikeç*, (23), 407-56.
- Cin, H. (1992). Tanzimat döneminde Osmanlı hukuku ve yargılama usulleri. H.D. Yıldız (Haz.), *150. Yılında Tanzimat içinde* (11-33). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Clark, E.C. (2019). Osmanlı sanayi devrimi. (Çev. Y.Cezar). H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat-değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (755-773). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cook, M.A. (1972). *Populatin pressure in rural Anatolia 1450-1600*. New York: Oxford University Press.

- Çadircı, M. (2008). *Tanzimat sürecinde Türkiye-askerlik*. (Der. T. Ercoşkun). Ankara: İmge Yayınevi.
- Çadircı, M. (2011). *Tanzimat sürecinde Türkiye-Anadolu kentleri*. (Der. T. Ercoşkun). Ankara: İmge Yayınevi.
- Çadircı, M. (2017). *Tanzimat sürecinde Türkiye-ülke yönetimi*. (Der. T. Ercoşkun). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çakır, A. (2016). Osmanlı Devleti'nde İslam miras hukukuna uymayan tereke paylaşımları üzerine bir çalışma. *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, 115-137.
- Çakır, C. (2012). *Tanzimat dönemi Osmanlı maliyesi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davison, R.H. (2004). *Osmanlı Türk Tarihi 1774-1923*. (Çev: M. Moralı). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa. (1992). *Devlet adamlarına öğütler*. (Sad. H. R. Uğural). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dickens, C. (2016). *İki şehrin hikâyesi*. (Çev. M. Arvas). İstanbul: Can Yayınları.
- (1873). *Düstur I. Tertip*. Matbaa-i Amire. Hicri 1289.
- Efe, A. (2002). *Muhassıllık teşkilatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Efe, A. (2004). Ayniyat defterleri ışığında 1839-1845 döneminde Eskişehir. *I. Uluslararası dünden bugüne Eskişehir sempozyumu siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yapı içinde* (55-67). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Efe, A. (2009). Osmanlı Devleti'nde mali sistem arayışının getirdiği yerel yönetim uygulamaları: muhassıllık örneği. *Tarih Dergisi*, (49), 59-89.
- Efe, A. (2016a). Osmanlı Devleti'nde yeniden yapılanmanın şafağında üç vergi sayımı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(2), 23-46.

- Efe, A. (2016b). Tanzimat devleti, imar-ı mülk ve tebaa politikaları ve bir sancak. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 1-13.
- Efe, A. (2016c). 1845 temettuat sayım sonuçları ne oldu?. *History Studies*, 8(1), 19-35.
- Eldem, E. (1998). Osmanlı devleti ve Fransa-17. ve 18. yüzyıllarda devlet-ekonomi ilişkilerine karşılaştırmalı bir bakış. H.C. Tuncer (Haz.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e problemler, araştırmalar, tartışmalar: 1. uluslararası tarih kongresi 24-26 Mayıs 1993* içinde (14-29). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Emecen, F. (1998). Hüdâvendigâr. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, 285-286.
- Ergenç, Ö. (2013). *Şehir, toplum, devlet-Osmanlı tarihi yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2014). *XVI. yüzyıl sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Faroqhi, S. (2014). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam- ortaçağdan yirminci yüzyıla*. (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2016). *Devletle başa çıkmak-Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal çatışmalar ve suç 1550-1720*. (Çev. H.K. Bejsovec). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Genç, M. (2000). İltizam. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, 154-158.
- Genç, M. (2015). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gerber, H. (1988). *Economy and society in an Ottoman city: Bursa, 1600-1700*. Jerusalem: The Hebrew University.
- Gerber, H. (2019). Tanzimat'a yeni bir bakış: Kudüs vilayeti. (Çev. H. Kaynar). H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat-değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (243-265). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökatalay, S. (2019). National economy and business interest groups in the Ottoman Empire: a comparative study of Bursa and Konya. A. Bilgin ve B. Çağlar (Ed.), *Klasikten moderne Osmanlı ekonomisi* içinde (145-157). İstanbul: Kronik Kitap.

- Gökmen, E. (2018). Ayniyat defterlerinin Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi için önemi, bir numaralı Anadolu adi ayniyat defteri örneği. *Manisa Celal Bayar Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 443-478.
- Gökmen, E. ve Özdemir, Ö.Y. (2018). *Ayniyat defterleri ışığında Aydın vilayetinin idari, iktisadi ve sosyal durumu (1866-1880)*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Günay, N.A. (2012). A study of social network analysis: The âyan of Bursa in the late 18th century. *Akademik Bakış Dergisi*, 5(10), 39-50.
- Günay, S. (1999). XIX. yüzyılda Osmanlı devleti mülkî yapısında aşiretler. G. Eren (Ed.), *Osmanlı IV. Cilt içinde (190-192)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Günel, O. (2018). *624 numaralı ayniyat defterine (H.1266-1271 /M.1850-1855) göre Osmanlı Devleti'nde suçlar ve cezalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güran, T. (1992). Zirai politika ve ziraatte gelişmeler 1839-1876. H.D. Yıldız (Haz.), 150. Yılında Tanzimat içinde (219-235). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,
- Güran, T. (2019). *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (1942). Bosna'da Tanzimat'ın tatbikine ait vesikalar. *Tarih Vesikaları Dergisi*, I(V), 374-389.
- İnalcık, H. (1960). Bursa- XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar. *Belleten*, XXIV(93), 45-102.
- İnalcık, H. (1964). Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkileri. *Belleten*, XXVIII(112), 623-690.
- İnalcık, H. (1965). Osmanlı timar rejimi ve sipahi ordusu. *Türk Kültürü Dergisi*, 3.Yıl(34), 758-765.
- İnalcık, H. (1977). Centralization and decentralization in Ottoman administration. R. Owen ve T. Naff (Ed.), *Studies in eighteenth century islamic history içinde (27-52)*. USA: Southern Illinois University Press.

- İnalcık, H. (1992). Bursa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, 445-449.
- İnalcık, H. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi-I*. (Çev: H. Berktaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2018). *Tanzimat ve Bulgar meselesi*. İstanbul: Kronik Kitap.
- İnalcık, H. (2019). Tanzimat Nedir?. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat -değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (29-57). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karal, E.Z. (1941). Tanzimat devri vesikaları: Rüşvetin kaldırılması için yapılan teşebbüsler. *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1(1), 45-65.
- Karal, E.Z. (1947). *Osmanlı tarihi V. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Karal, E.Z. (1999). *Selim III'ün hatt-ı hümayunları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Karal, E.Z. (2019). Gülhane Hatt-ı Hümayununda batının etkisi. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat-değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (111-133). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaya, A.Y. (2007). Ion Ionescu De La Brad: XIX. yüzyıl ortasında Osmanlı tarım ekonomisi ve politik ekonomi. *Kebikeç*, 23, 95-110.
- Kayalı, K. (1985). Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri ve ordu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 5. Cilt* içinde (1250-1258). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Keleş, E. (2005). Tanzimat döneminde rüşvetin önlenmesi yapılan düzenlemeler (1839-1858). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38), 259-280.
- Keyder, Ç. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük ölçekli ticari tarım var mıydı?. Ç. Keyder ve F. Tabak (Ed.), *Osmanlı'da toprak mülkiyeti ve ticari tarım* içinde (5-11). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Kılıç, S. (2009). Tanzimat'ın ilanından 1864 düzenlemesinin uygulanmasına kadar geçen dönemde valilik kurumu. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(45), 43-62.
- Kıray, E. (1995). *Osmanlı'da ekonomik yapı ve dış borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Kırlı, C. (2015). *Yolsuzluğun icadı- 1840 ceza kanunu, iktidar ve bürokrasi*. Verita Yayınevi.
- Kırlı, C. (2019). Tanzimat: Düzen ve Kaos. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (311), 80-85.
- Kocacık, F. (1999). Rumeli'den Anadolu'ya yönelik göçler ve sonuçları. G. Eren (Ed.). *Osmanlı IV. Cilt içinde (655-660)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koç, B. (2004). Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna vilayetlerindeki yenilikçi valiliği. *Kebikeç*, (18), 407-415.
- Kütükoğlu, M.S. (1991). Avrupa Tüccarı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4, 159-160.
- Kütükoğlu, M.S. (1992). Tanzimat devrinde yabancıların iktisadî faaliyetleri. H.D. Yıldız (Haz.), *150. Yılında Tanzimat içinde (91-139)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Kütükoğlu, M.S. (1994). Defterdar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 94-96.
- Kütükoğlu, M.S. (1995). Osmanlı diplomatiğinde birbiri yerine geçen belgeler: arıza-kaime, tahrirat-şukka. *Osmanlı-Türk diplomatiği semineri 30-31 Mayıs 1994 içinde (91-112)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Kütükoğlu, M.S. (2018). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Ma'oz, M. (2019). Tanzimat'ın ilk yıllarında modernleşme hareketinin Suriye siyaseti ve toplumu üzerindeki etkisi. (Çev. H. Pınar). H. İncılık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat-değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde (265-289)*.
- Mardin, Ş. (2019). Tanzimat Fermanının manâsı: yeni bir izah denemesi. H. İncılık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat-değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde (145-169)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- McGowan, B. (2006). Âyanlar çağı 1699-1812. (Çev: A. Berktay). H. İnalçık ve D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 2. Cilt içinde (760-884)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Mutaf, A. (1996). Osmanlı arşivindeki ayniyat defterleri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7(7), 385-391.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayın.
- Ortaylı, İ. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi ve sosyal değişim-makaleler I*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2016). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı Devleti'nde kadı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Öner, S. (2013). *Çeviri yoluyla kanun yapmak: 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nun 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan çevrilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, A. (1999). İâne. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19, 228-232.
- Özel, O. (2018). *Türkiye 1643 Goşa'nın gözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkaya, Y. (1978). XVIII. yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin ayânlıkları ele geçirilmeleri ve büyük hânedanlıkların kuruluşu. *Bellekten*, XLII(168), 667-723.
- Özkaya, Y. ve Akyıldız, A. (2006). Muhassıl. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, 18-20.
- Özlü, Z. (2006). XVIII. ve XIX. yüzyılda Göynük'te fiyatlar. *Bilig*, (39), 127-162.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2021). *Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

- Quataert, D. (2006). 19. yüzyıla genel bir bakış: ıslahatlar devri. (Çev: Süphan Andıç). H. İnalçık ve D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. 2. Cilt* içinde (885-999). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Quataert, D. (2019). Tanzimat döneminde ekonominin temel problemleri.(Çev: F. Acun). H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat- değişim sürecinde Osmanlı imparatorluğu içinde (729-741)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sami, Ş. (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Şifa Yayınevi.
- Satıcı, E. (2008). *19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saydam, A. (1999a). Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçler ve Osmanlı iskân siyaseti (1856-1876). G. Eren (Ed.), *Osmanlı IV. Cilt* içinde (667-686). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Saydam, A. (1999b). Reformlar ve engeller: Tanzimat döneminde aşiretlerin yol açtıkları asayiş problemleri. G. Eren (Ed.), *Osmanlı IV. Cilt* içinde (180-189). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sayın, V. (1999). *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı vergi sistemi)*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Sencer, M. (1982). *Osmanlı toplum yapısı*. İstanbul: May Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1994). *Tanzimat devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Shaw, E.K. (1992). Tanzimat provincial reform as compared with the European models. H.D. Yıldız (Haz.), *150. Yılında Tanzimat* içinde (51-69). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Shaw, J.S. (1970). The central legislative councils in the nineteenth century Ottoman reform movement before 1876. *International Journal of Middle East Studies*, 1(1), 51-84.

- Shaw, J.S. (1975). The nineteenth-century Ottoman tax reforms and revenue system. *International Journal of Middle East Studies*, 6, 421-459.
- Sönmez, A. (2006). Tanzimat'ın ilanı sırasında iç güvenlik anlayışının niteliği ve uygulamaları üzerine. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 4, (7), 43-53.
- Şahin, C. (2003). *The rise and fall of an ayân family in eighteenth century anatolia: the Caniklizâdes (1737-1808)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü.
- Şener, A. (1990). *Tanzimat dönemi Osmanlı vergi sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Şener, A. (1992). Tanzimat dönemi Osmanlı vergi reformları. H.D. Yıldız (Haz.), 150. *Yılında Tanzimat içinde (259-277)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Şeref, A. (1980). *Tarih söyleşileri(müşahabe-i tarihiyye)*. (Sad. M.N. Duru). İstanbul: Sucuoğlu Matbaası.
- Şimşek, A. (2016). Osmanlı miras hukuku sulh-tehârûc uygulamalarında kadın: Konya kadı sicili 45. defter (1714-1715) örneği. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (2), 9-36.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (2000). *Başbakanlık Osmanlı arşivi rehberi*, (2. Baskı), İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. (Genişletilmiş İkinci Baskı). Ankara.
- Tabakoğlu, A. (2007). Öşür. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, 100-103.
- Taş, H. (2007). 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı kayıtlarında kullanılan tarla sınırı ve büyüklüğü için ölçüler ne kadar muğlaktı?. *Kebikeç*, (24), 59-73.
- Taş, H. (2007). Osmanlı'da şikâyet hakkının kullanımı üzerine düşünceler. *Memleket-Siyaset-Yönetim Dergisi*, 2(3), 187-205.
- Terzibaşoğlu, Y. (2006). Eleni Hatun'un zeytin bahçeleri: 19. yüzyılda Anadolu'da mülkiyet hakları nasıl inşa edildi?. *Tarih ve Toplum Dergisi*, (4), 121-147.
- Tezcan, B. (2020). Genç Osman- İlk hükümdar katli. *Atlas Tarih Dergisi*, (64), 38-60.

- Timur, T. (2010). *Osmanlı çalışmaları- ilkel feodalizmden yarı sömürge ekonomisine*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Toksöz, M. (2019). Reform ve yönetim: devletten topluma, merkezden bölgeye Osmanlı modernleşmesi. H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat-değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (209-227). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (1985). Tanzimat'tan sonra Osmanlı kolluk kuvvetleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 5. Cilt içinde* (1269-1272). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Truhelka, C. (1931). Bosna'da arazi meselesinin tarihi esasları. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, 43-69.
- Uludağ, O.Ş. (1937). Bursa kadifeleri. *Belleten*, 1(3-4), 753-760.
- Ülgener, S. (2006). *Tarihte darlık buhranları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Vakalı, A. (2019). Tanzimat'ta yolsuzluk, arzuhaller ve elit içi kavgalar, Selanik'te Hacı Tayyib vakası. (Çev. Z. Altok). *Toplumsal Tarih Dergisi*. (310), 16-21.
- Varlık, M.Ç. (2002). Kütahya. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26, 580-584.
- Veldet, H. (1999). Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat. *Tanzimat I içinde* (139-209). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Wallerstein, I., Decdeli, H. ve Kasaba, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci. (Çev. A. Selman). *Toplum ve Bilim Dergisi*, (23), 41-54.
- Yaycıoğlu, A. (2016). *Partners of the empire-The crisis of the Ottoman order in the age of revolutions*. California: Stanford University Press.
- Yaycıoğlu, A. (2019). Perdenin arkasındakiler- Osmanlı İmparatorluğu'nda sarraflar ve finans ağları üzerine bir deneme. *Journal of Turkish Studies (Festschrift in honor of Özer Ergenç)*, (51), 375-397.

Yazıcı, N. (1992). Tanzimat döneminde Osmanlı haberleşme kurumu. H.D. Yıldız (Haz.), *150. Yılında Tanzimat* içinde (139-211). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayinevi.

(1953). *Yeni Redhouse Lûgati*. Amerikan Bord Neşriyat Dairesi.

Yılmaz, İ. (2014). *Serseri, anarşist ve fesadın peşinde-II. Abdülhamid dönemi güvenlik politikaları ekseninde mürur tezkereleri, pasaportlar ve otel kayıtları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yılmaz, M. (1999). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin muhaciri iskân politikası. G. Eren (Ed.), *Osmanlı IV. Cilt* içinde (587-602). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yılmaz, Ö. (2014). Tanzimat döneminde taşra idare meclisleri (1840-1871). *History Studies*, (6), 266-68.

Yücel, Y. (1974). Osmanlı imparatorluğunda desantralizasyona dair genel gözlemler. *Bellekten*, XXXVIII(152), 657-708.

Medya Kaynakları

Sağsöz, O. ve Özdemir, C. (moderatör). (2020). *Kültür&Tarih Sohbetleri*. Bölüm: 203. Medyascope TV. Yayın tarihi: 26.01.2021.

Sağsöz, O. ve Özdemir, C. (moderatör). (2020). *Kültür&Tarih Sohbetleri*. Bölüm: 176. Medyascope TV. Yayın Tarihi: 8 Haziran 2020.

Sorak, Ö.F. (Yönetmen) ve Yılmaz, C. (Yazar-Yapımcı). (2009). *Yahşi Batı*. Türkiye: Fida Film.

EK-1, İncelenen Ayniyat Arşivlerinin Tafsilatlı Tablosu

Sayı	Defter	Tarih (H)	Yazışmanın Niteliği	Gönderildiği Makam/Kişiler	Diğer Makam/Kişiler	Muhtevası
1	Anadolu Adi 60/002	Gurre-i Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	-	Vergi Tahsilatı
2	Anadolu Adi 60/002-3	2 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Ankara Ferikine	-	Mâden-i Hümâyun Temettüatı
3	Anadolu Adi 60/014	11 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	-	Borç Tahsilatı-Sarrafan
4	Anadolu Adi 60/018	16 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	-	Avrupa Tüccarına Himmet Münâsebetiyle
5	Anadolu Adi 60/021	19 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Tereke
6	Anadolu Adi 60/022	20 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	Bursa Nâibine	Şekâvet-Kürek Cezası
7	Anadolu Adi 60/022	20 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	-	İmaret-Alacak
8	Anadolu Adi 60/023	21 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Borç-Alacak
9	Anadolu Adi 60/023	21 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	-	Borç-Alacak
10	Anadolu Adi 60/025	24 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Hekim İthalı
11	Anadolu Adi 60/028	26 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Ankara Müşirine	-	Mutasarrıf Beratı-İltizam
12	Anadolu Adi 60/028-9	27 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Bakaya-Tereke
13	Anadolu Adi 60/029	28 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Nafaka
14	Anadolu Adi 60/030	29 Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	-	Şekâvet-Kürek Cezası
15	Anadolu Adi 60/033-34	Selh-i Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Hane-i Avârız
16	Anadolu Adi 60/034	Selh-i Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	Bursa Nâibine	Borç-Alacak
17	Anadolu Adi 60/034	Selh-i Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Hisseden Hak Talebi-Tahkikat
18	Anadolu Adi 60/036	Selh-i Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	-	Şekâvet-Kürek Cezası-Zimem
19	Anadolu Adi 60/036	Selh-i Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	-	Ferik Firarı-İsyan
20	Anadolu Adi 60/038	Selh-i Rebi'ülevvel 1255	Kaime	Ankara Ferikine	-	Zulûmat-Aşar
21	Anadolu Adi 60/039	2 Rebiülâhir 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Tereke
22	Anadolu Adi 60/043	7 Rebiülâhir 1255	Kaime	Ankara Müşirine, Hüdavendigâr Ferikine	vd. Muhtelif Müşir, Ferik, Muhafız ve Mütesellimlerine	Alayların İlgili Eyalet, Liva ve Kazâlara Sevki
23	Anadolu Adi 60/045-46	10 Rebiülâhir 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Maaş Tesviyesi
24	Anadolu Adi 61/006	Gurre-i Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütesellimi Ağa'ya	-	Mısır İstifi
25	Anadolu Adi 61/006	Gurre-i Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütesellimine	-	İmam Ali'nin Vefatına Mebni Umuru
26	Anadolu Adi 61/008	Gurre-i Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Asâkir Elbiseleri için Tesviye
27	Anadolu Adi 61/009	Gurre-i Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Fahiş Fiyat Davası

28	Anadolu Adi 61/009	Gurre-i Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Postniş Ali Efendi'nin Alacağı
29	Anadolu Adi 61/017	3 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Redif Asâkirin Maaşlarının İtâsı
30	Anadolu Adi 61/020-21	5 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Borç Tahsilatı-Sarrafan
31	Anadolu Adi 61/021	5 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Fırar
32	Anadolu Adi 61/021-22	5 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Nafaka Bakayası
33	Anadolu Adi 61/021-22	6 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Neferâtın Memleketlerine İrsali
34	Anadolu Adi 61/032	9 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Ferikine	-	Asâkirin Etvar-ı Na-laykası ve Terbiyesi
35	Anadolu Adi 61/049	14 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Borç Tahsilatı-Sarrafan-İltizam
36	Anadolu Adi 61/051-52	15 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Ferikine	-	Alay ve Mühimmatın İrsali ve Kimi Neferatın Cezalandırılması
37	Anadolu Adi 61/055	17 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Kira Tahsilatı
38	Anadolu Adi 61/055	17 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Kapıcu başı Mustafa Efendi'nin Maaşının Kemâkân Ödenmesi
39	Anadolu Adi 61/056	17 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Yerleşme İzni
40	Anadolu Adi 61/056	17 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	Bursa ve Kete Nâibine	Borç-Alacak
41	Anadolu Adi 61/057	17 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Mütessellim Nefy ve Anlaşması
42	Anadolu Adi 61/059-60	19 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Sâbık Müşiri İzzet Paşa'ya	-	Meclis Reisi, Muhafız ve Karantina Nazırının İkametleri
43	Anadolu Adi 61/059	19 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	Bursa Nâibine	Filiba Kadısı Âyân Mütteveffî Mehmed Efendi'nin Diyeti
44	Anadolu Adi 61/060	19 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Sâbık Müşiri İzzet Paşa'ya	-	Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Tahriratının İrsali
45	Anadolu Adi 61/066	22 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Aşiret Mensubu Bazı Kesanın Borcu
46	Anadolu Adi 61/067	21 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Feriki Hazretlerine	-	Tereke
47	Anadolu Adi 61/087	29 Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Ferikine	-	Şekâvet-Vergi
48	Anadolu Adi 61/112-13	Selh-i Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Vergi-Bakaya
49	Anadolu Adi 61/117-18	Selh-i Cemâziyelâhir 1255	Kaime	Ankara Ferikine	-	Redif Asâkiri için Tahsis Olunan Mühimmat ve Bargirin Maliyeti
50	Anadolu Adi 61/138-39-40	6 Receb 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Vergi Tahsilatı
51	Anadolu Adi 62/011	3 Şaban 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Cami-i Şerif Tamir ve Tadilatı
52	Anadolu Adi 62/012	2 Şaban 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Derbencilerin Vergi Muafiyeti
53	Anadolu Adi 62/033-34	9 Şaban 1255	Kaime	Ankara Valisi Hazretlerine	-	Dersaadet'e Hububat İrsali ve Menfi Hava Koşulları
54	Anadolu Adi 62/034	9 Şaban 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına Tayyar Paşa'ya	-	Umuma Açık Mahallerde Fişenk Bulundurulmasının Men'i
55	Anadolu Adi 62/034	9 Şaban 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Borç-Alacak
56	Anadolu Adi 62/060	14 Şaban 1255	Kaime	Ankara Müşirine	-	Hattat Beratı
57	Anadolu Adi 62/060	14 Şaban 1255	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Çankırı Naibi Tayini
58	Anadolu Adi 63/007	9 Şevval 1255	Kaime	Ankara Müşirine	-	Ankara Civarındaki Top ve Tüfenlerin Dersaadet'e İrsali
59	Anadolu Adi 63/007	8 Şevval 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Karahisar-ı Sahib Sancağı Redif Asâkirin Şeflerine Kürek Cezası
60	Anadolu Adi 63/009	11 Şevval 1255	Kaime	Ankara Müşirine	-	Zeamet Tahkikatı-Vergi Tahsilatı

61	Anadolu Adi 63/016	17 Şevval 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Şekâvet
62	Anadolu Adi 63/018	17 Şevval 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Tereke-Voyvodalık Devri
63	Anadolu Adi 63/019	18 Şevval 1255	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Yolların Tamir ve İnşası
64	Anadolu Adi 63/024	23 Şevval 1255	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Eski Âyan Said Efendi'nin Ağnam Vergisine Müdahalesi
65	Anadolu Adi 63/026	23 Şevval 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Muhassıl Necib Paşa'nın Terekesinin Dersaadet'e İrsali
66	Anadolu Adi 63/026	23 Şevval 1255	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Maaş Bakayası
67	Anadolu Adi 63/026	24 Şevval 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Şekâvet ve Memurların Suça İştiraki
68	Anadolu Adi 63/030	26 Şevval 1255	Kaime	Bursa Mütessellimine	-	Ticaret Vapurunun Gemlik Limanını Meşgul Etmesi
69	Anadolu Adi 67/003	4 Cemâziyelevvel 1256	Kaime	Ankara Muhassılı Hâcegândan Zühdü Efendi'ye	-	Müşirlerin Hususi Masraflarının Muhassıllıklardan Karşılanmaması
70	Anadolu Adi 67/003	4 Cemâziyelevvel 1256	Kaime	Bursa Muhassılına	-	Şartlı Tahliye
71	Anadolu Adi 67/016	7 Cemâziyelevvel 1256	Kaime	Ankara Muhassılına	-	Yetim Akçesi
72	Anadolu Adi 67/016	8 Cemâziyelevvel 1256	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Ekıp Biçilen Arazinin Tasarruf Hakkının Devri ve Atıl Kalması
73	Anadolu Adi 67/018	10 Cemâziyelevvel 1256	Kaime	Ankara Müşiri Sadullah Paşa Hazretlerine	-	Kaime(?) Karyesi Muhtarının Habsi ve Bölge Âyanının Affını Niyâzı
74	Anadolu Adi 67/018	10 Cemâziyelevvel 1256	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Bir Zimminin Reayaya Zulmü
75	Anadolu Adi 67/018	10 Cemâziyelevvel 1256	Kaime	Ankara Muhassılına	-	Tereke Gasbı
76	Anadolu Adi 67/020	11 Cemâziyelevvel 1256	Kaime	Ankara Sâbık Müşiri Davut Paşa'ya	-	Bozok Ferikinin Dersaadet'te İkametine Ruhsat
77	Anadolu Adi 67/023	12 Cemâziyelevvel 1256	Kaime	Ankara Muhassılına	-	Naib Hacı Ahmed'in Ruznamçe Defterinden Alacağı
78	Anadolu Adi 70/003	2 Şaban 1256	Kaime	Bursa Zabtiyesine-Memur Esad Paşa'ya	-	İnegöl Eski Voyvodası Seyid'in Alacağı
79	Anadolu Adi 70/007	3 Şaban 1256	Kaime	Ankara Muhassılına	-	Kolağası Mustafa'nın Ailesinin Dersaadet'e İrsali
80	Anadolu Adi 70/008	3 Şaban 1256	Kaime	Bursa Muhassılına	-	Sirkat
81	Anadolu Adi 70/008	3 Şaban 1256	Kaime	Bursa Ferikine	-	Şekâvet-Firar
82	Anadolu Adi 70/024	9 Şaban 1256	Kaime	Kütahya Muhassılı Nâfi Molla'ya	-	Yolsuzluk-Zulümât-Tanzimat-ı Hayriye'ye Muhalefet
83	Anadolu Adi 70/032-33	14 Şaban 1256	Kaime	Kütahya Muhassılına	-	Timar Satışı
84	Anadolu Adi 70/051	20 Şaban 1256	Kaime	Ankara Muhassılına	-	Kalecik Kazası Naibinin Kaza Ahalisinden Alacağı
85	Anadolu Adi 70/053	20 Şaban 1256	Kaime	Bursa Muhassılına	-	Kaplıcaların İltizamından Doğan Karışıklık
86	Anadolu Adi 74/039	8 Zilhicce 1256	Şukka	Kütahya Meclisine	-	Borç-Alacak
87	Anadolu Adi 74/052	17 Zilhicce 1256	Şukka	Kütahya Muhassılına	-	Muhassıl Vekilinin Borcunun Tahsili
88	Meclis-i Vâlâ'dan 370/012	18 Safer 1257	Şukka	Bursa Meclisine	-	Cerh ve Sirkat
89	Meclis-i Vâlâ'dan 370/021	21 Safer 1257	Şukka	Kütahya Meclisine	-	Sirkat
90	Meclis-i Vâlâ'dan 370/023	21 Safer 1257	Şukka	Bursa Meclisine	-	Zabdiyeyi Cerh ve Mesarif-i Cerrahiye
91	Meclis-i Vâlâ'dan 370/026	23 Safer 1257	Şukka	Kütahya Zabtiyesi Memuru Mazhar Paşa'ya	-	Aşair Çatışması
92	Meclis-i Vâlâ'dan 370/028	27 Safer 1257	Şukka	Ankara Meclisine	-	Bölge Âyanının Yolsuzluğu ve Reayaya Zulmü
93	Anadolu Adi 77/020	9 Rebiülâhir 1257	Şukka	Bursa Meclisine	-	Sirkat

94	Anadolu Adi 77/023	10 Rebiülâhîr 1257	Şukka	Bursa Meclisine	-	Vakıf Gelirleri Bakayası
95	Anadolu Adi 78/022	9 Cemâziyelevvel 1257	Şukka	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Firar
96	Meclis-i Vâlâ'dan 374/006	12 Cemâziyelevvel 1257	Şukka	Ankara Müşirine	-	Ruhsatsız Sefine İnşası
97	Anadolu Adi 78/036	15 Cemâziyelevvel 1257	Şukka	Bursa Meclisine	-	Sirkat-Yolsuzluk
98	Anadolu Adi 78/037	15 Cemâziyelevvel 1257	Şukka	Ankara Müşirine	-	Merkez Memuriyet Ankara'yı Düzenlemenin Devamı
99	Meclis-i Vâlâ'dan 374/008	19 Cemâziyelevvel 1257	Şukka	Bursa Meclisine	-	Redif Neferi Ali ve Zabtiye Neferi Abdülkadir'in Vukû Bulan Kavgaları
100	Meclis-i Vâlâ'dan 374/008	19 Cemâziyelevvel 1257	Şukka	Ankara Müşirine	-	Katl
101	Anadolu Adi 78/055	22 Cemâziyelevvel 1257	Kaime	Ankara Defterdarına	-	Mürur Ruhsatı
102	Anadolu Adi 78/071	28 Cemâziyelevvel 1257	Şukka	Kütahya Meclisine	-	Memur Tayyar Paşa'nın Bölge Esnafına Borçları
103	Anadolu Adi 78/073	29 Cemâziyelevvel 1257	Kaime	Ankara Müşirine	-	Borç-Alacak
104	Anadolu Adi 78/074	29 Cemâziyelevvel 1257	Kaime	Bursa Meclisine	-	Tereke
105	Anadolu Adi 86/002	16 Zilkade 1257	Kaime	Bursa Meclisine	-	Kimi Mutasarrıfların Zimmetindeki Bakaya
106	Anadolu Adi 86/022	20 Zilkade 1257	Kaime	Bursa Muhassılına	-	Borç-Alacak
107	Anadolu Adi 86/035-36	21 Zilkade 1257	Kaime	Ankara Müşiriyle Defterdarına	-	Vergi Tahsilatı
108	Anadolu Adi 86/037-38	21 Zilkade 1257	Kaime	Kütahya Defterdarına	-	Borç-Alacak-Sarrafan
109	Anadolu Adi 86/045	21 Zilkade 1257	Kaime	Bursa Muhassılına	-	Dolandırıcılık-Sirkat
110	Anadolu Adi 86/052	25 Zilkade 1257	Kaime	Bursa Meclisine	-	İane-i Cihadiyeden Kaynaklı Kimi Sarrafın Bölge Ahalisinden Alacakları
111	Meclis-i Vâlâ'dan 374/028	28 Muharrem 1258	Şukka	Kütahya Meclisine	-	Kaymakam, Müfti gibi Kimi Memurun Yolsuzlukları
112	Anadolu Adi 90/006	2 Rebi'ülevvel 1258	Kaime	Bursa Meclisine	-	Kız Kaçırma-Firar
113	Anadolu Adi 90/007	2 Rebi'ülevvel 1258	Kaime	Ankara Müşirine	-	Vergi Tahsilatı
114	Anadolu Adi 90/019	7 Rebi'ülevvel 1258	Kaime	Ankara Müşirine	-	Şekâvet
115	Anadolu Adi 90/039	15 Rebi'ülevvel 1258	Kaime	Ankara Müşirine	-	Şekâvet-Sirkat-Aşair
116	Anadolu Adi 90/039	15 Rebi'ülevvel 1258	Kaime	Ankara Müşirine	-	Sarraf Taifesinden Birinin Zabıta Memurundaki Bakayası
117	Meclis-i Vâlâ'dan 376/015	21 Cemâziyelâhîr 1258	Kaime	Bursa Kaymakamına	-	Katl
118	Anadolu Adi 94/005	22 Cemâziyelâhîr 1258	Kaime	Kütahya Müşirine	-	Sirkat-Şekâvet
119	Anadolu Adi 94/013	24 Cemâziyelâhîr 1258	Kaime	Bursa Kaymakamına	-	Hanekâh Tamir ve İhyâsı için Görevlendirme
120	Anadolu Adi 94/033	29 Cemâziyelâhîr 1258	Kaime	Bursa Kaymakamına	-	Şekâvet
121	Meclis-i Vâlâ'dan 376/031	5 Receb 1258	Kaime	Ankara Müşirine	-	Ashab-ı Cünhaya Dair Kayseri Sancağına Giden Bir Karar
122	Meclis-i Vâlâ'dan 376/031	5 Receb 1258	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Katl
123	Meclis-i Vâlâ'dan 376/032	5 Receb 1258	Kaime	Hüdavendigâr Müşiri Hazretlerine	-	Katl
124	Meclis-i Vâlâ'dan 376/032	16 Receb 1258	Kaime	Ankara Müşiri Hazretlerine	-	Katl
125	Meclis-i Vâlâ'dan 376/036	8 Rebiülâhîr 1258	Kaime	Kütahya Müşirine	-	Kazara Katl
126	Meclis-i Vâlâ'dan 378/010	16 Zilhicce 1258	Kaime	Hüdavendigâr Müşiri Hazretlerine	-	Katl

127	Meclis-i Vâlâ'dan 380/010	18 Safer 1258	Kaime	Hüdavendigâr Müşirine	-	Katl
128	Anadolu Adi 102/022	7 Muharrem 1259	Kaime	Ankara Ferikine	-	Tereke
129	Anadolu Adi 102/024-25	7 Muharrem 1259	Kaime	Kütahya Kaymakamı Şerif Paşa Hazretlerine	-	Vakıf Tamir ve İhyası
130	Anadolu Adi 102/051	16 Muharrem 1259	Kaime	Ankara Ferikine	-	Borç-Alacak-Sarrafan
131	Anadolu Adi 102/067	21 Muharrem 1259	Kaime	Ankara Ferikine	-	Borç-Alacak
132	Anadolu Adi 102/071	22 Muharrem 1259	Kaime	Ankara Kaymakamına	-	Borç-Alacak-Sarrafan
133	Meclis-i Vâlâ'dan 380/019	24 Safer 1259	Kaime	Ankara Ferikine	-	Vergi Tahsilatı-Aşair
134	Anadolu Adi 106/016	29 Rebiülâhîr 1259	Kaime	Ankara Ferikine	-	Gasb
135	Anadolu Adi 109/049	17 Receb 1259	Kaime	Kütahya Kaymakamına	-	Borç-Alacak
136	Anadolu Adi 109/050	18 Receb 1259	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Şekâvet-Vergi Tahsilatı
137	Anadolu Adi 112/006	2 Zilkade 1259	Kaime	Bursa Mutasarrıfına	-	Şerikler Arası Anlaşmazlık
138	Anadolu Adi 112/015	6 Zilkade 1259	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Borç-Alacak-Sarrafan
139	Anadolu Adi 113/003	10 Zilkade 1259	Kaime	Kütahya Kaymakamına	-	Özbek Tekyesi Çiftlik Arazisinin Furuhtu ile Fukara Taifesine Meblağın Vakfı
140	Anadolu Adi 113/019	24 Zilhicce 1259	Kaime	Kütahya Kaymakamına	-	Mukataat Anlaşmazlığı-Borç-Alacak
141	Anadolu Adi 113/033	24 Muharrem 1260	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Vergi Tahsilatı-Borç-Alacak Anlaşmazlığına Mebni Mübaşir Tayini
142	Anadolu Adi 113/035	Selh-i Muharrem 1260	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Terekeden Borç Tahsili
143	Meclis-i Vâlâ'dan 387/030	25 Cemâziyelevvel 1260	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Sirkat-Şekâvet
144	Anadolu Adi 115/012	11 Şaban 1260	Kaime	Kütahya Kaymakamına	-	Vergi Tahsilatı Anlaşmazlığı
145	Anadolu Adi 115/024	27 Şaban 1260	Kaime	Bursa'da ikamet eden Memur İbrahim Paşa'ya	-	Borç-Alacak
146	Anadolu Adi 115/030	6 Ramazan 1260	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Borç-Alacak
147	Meclis-i Vâlâ'dan 387/030	25 Zilhicce 1260	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Aşairi İskân
148	Anadolu Adi 116/030	Gurre-i Safer 1261	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Ankara Mutasarrıf Tayini
149	Anadolu Adi 117/010	6 Zilkade 1261	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Gasb
150	Anadolu Adi 117/011	9 Zilkade 1261	-	Kütahya Kaymakamına	-	---
151	Anadolu Adi 117/040	26 Zilhicce 1261	Kaime	Ankara Mutasarrıfına	-	Tereke-Borç-Alacak
152	Anadolu Adi 117/041	19 Zilhicce 1261	Kaime	Kütahya Kaymakamına	-	Borç-Alacak
153	Meclis-i Vâlâ'dan 415/021	29 Şevval 1265	Şukka	Ankara Valisine	-	Tarikat-ı Halvetiye'den Şeyh Hacı Ali'ye Mal Sandığından Maaş Tahsisi
154	Meclis-i Vâlâ'dan 415/042	21 Zilkade 1265	Şukka	Ankara Valisine	-	Kız Kaçırma Cürmünün Cezasına Dair Düzenleme
155	Meclis-i Vâlâ'dan 415/069	10 Muharrem 1266	Şukka	Ankara Valisine	-	Kaza Müdürünün Zimmetinde Biriken Meblağa İstinaden Azline Dair
156	Meclis-i Vâlâ'dan 415/084	Gurre-i Safer 1266	Şukka	Hüdavendigâr Müşirine	-	Yolsuzluk-Zulumât
157	Anadolu Adi 131/002	Gurre-i Safer 1266	Şukka	Kütahya Kaymakamına	-	Vergi Tahsilatı
158	Anadolu Adi 131/003	Gurre-i Safer 1266	Şukka	Ankara Valisine	-	Köprü Tamirine Dair Tahkikat

159	Anadolu Adi 131/013	14 Safer 1266	Şukka	Ankara Valisine	-	Aşairin Alacak Verecek Davası
160	Anadolu Adi 131/031	12 Rebi'ülevvel 1266	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Uşak Kazası Eski Müdürünün Alacak Anlaşmazlığı Üzerine
161	Anadolu Adi 131/031	12 Rebi'ülevvel 1266	Şukka	Ankara Valisine	-	Sarraf ve Aşiret Arası Borç-Alacak
162	Meclis-i Vâlâ'dan 417/014	14 Cemâziyelâhir 1266	Şukka	Ankara Valisine	-	Rüşvet-Yolsuzluk
163	Meclis-i Vâlâ'dan 417/016	17 Cemâziyelâhir 1266	Şukka	Hüdâvendigâr Valisine	Maliye Nezareti Celilesine	Eflaklu Taifesine Tesviye-i Malzeme-i Zaruriyeden Atiyye-i Seniyye
164	Meclis-i Vâlâ'dan 417/029	10 Receb 1266	Şukka	Ankara Valisine	Maliye Nâzırına	Boğazlıyan Kazası Müdürünün Sû-i Hareketlerinden Dolayı Azlı
165	Anadolu Adi 133/008	6 Şaban 1266	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Tereke
166	Anadolu Adi 133/008	6 Şaban 1266	Şukka	Ankara Valisine	-	Bir Vakfa Dair Yolsuzluk Tahkikatı
167	Anadolu Adi 133/008	6 Şaban 1266	Şukka	Kütayha Muhassılına	-	Tavşanlı Kazasındaki Vakfiyeye Tasallut
168	Anadolu Adi 133/028	4 Ramazan 1266	Kaime	Bursa Evkaf Müdürüne	-	Bir Kısım Fukaraya Bağlanan Yardımın Reddi
169	Anadolu Adi 133/028	4 Ramazan 1266	Şukka	Hüdâvendigâr Valisine	-	Borç-Alacak
170	Anadolu Adi 133/029	4 Ramazan 1266	Şukka	Ankara Valisine	-	Borç-Alacak
171	Anadolu Adi 133/029	4 Ramazan 1266	Şukka	Ankara Valisine	-	Şekâvet
172	Anadolu Adi 133/029	4 Ramazan 1266	Şukka	Ankara Valisine	-	Memleketinden Dönemeyen Mehmed'in Yardım İsteği
173	Anadolu Adi 135/005	6 Muharrem 1267	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	İnönü Kazasına Naib Tayini
174	Anadolu Adi 135/005	9 Muharrem 1267	Şukka	Ankara Valisine	-	Borç-Alacak-Sarrafan
175	Anadolu Adi 135/009	10 Muharrem 1267	Şukka	Hüdâvendigâr Valisine	-	Bir Bağın Kimselerce Zabtı
176	Anadolu Adi 135/009	12 Muharrem 1267	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Beratlı Tüccardan Kimsenin Alacağı
177	Meclis-i Vâlâ'dan 420/002	17 Muharrem 1267	Şukka	Kütayha Kaymakamına	Maliye Nâzırına	Bazı Emakinin Çinilerinin Tamiri ve Hattat Tayini
178	Meclis-i Vâlâ'dan 420/016	22 Safer 1267	Şukka	Ankara Valisine	-	Afetzede Vergi Mükellefi Reayanın Aşar Resmine Dair
179	Meclis-i Vâlâ'dan 420/049	8 Rebi'ülevvel 1267	Şukka	Kütayha Kaymakamına	Hüdâvendigâr Hazretlerine	Yolsuzluk-Tahkikat
180	Meclis-i Vâlâ'dan 420/049-50	8 Rebi'ülevvel 1267	-	Hüdâvendigâr Valisi Hazretlerine	Kütayha Kaymakamına	Yolsuzluk-Tahkikat-Yeni Tayinler
181	Meclis-i Vâlâ'dan 420/066	27 Rebi'ülevvel 1267	-	Hüdâvendigâr Valisine	-	Mukataat ve Maaş Tahsili
182	Anadolu Adi 137/006	5 Şaban 1267	Şukka	Ankara Valisine	-	Tereke
183	Anadolu Adi 137/015	11 Şaban 1267	Şukka	Ankara Valisine	-	Vergi Tahsilatından Doğan Münakaşa
184	Anadolu Adi 137/017	12 Şaban 1267	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Kız Kaçırma-Şekâvet
185	Anadolu Adi 137/021	20 Şaban 1267	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Cerh ve Firar
186	Anadolu Adi 137/022	23 Şaban 1267	Şukka	Kütayha Mal Müdürtüne	-	Ziyade Vergi Talebi-Yolsuzluk
187	Anadolu Adi 138/004	6 Muharrem 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak
188	Anadolu Adi 138/004	3 Muharrem 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Borç-Alacak
189	Anadolu Adi 138/010	15 Muharrem 1268	Şukka	Hüdâvendigâr Valisine	-	Cizye Tüccarı Hacı Emin Ağa'ya Muavenet
190	Anadolu Adi 138/013	22 Muharrem 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Mültezim Hacı Mustafa'nın Alacağı

191	Anadolu Adi 138/016	23 Muharrem 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak
192	Anadolu Adi 138/018	29 Muharrem 1268	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Hatice Hatunun Zevciinin Vefatına Mebni Vuku Bulacak Hususata Muavenet
193	Anadolu Adi 138/018	29 Muharrem 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Tereke
194	Anadolu Adi 138/020	Gurre-i Safer 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Kefaletten Doğan Diyet
195	Anadolu Adi 138/034	22 Safer 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Postniş Hasan Efendi'nin Tahrip Olunan Yollara Dair Tahkikat İsteği
196	Anadolu Adi 138/037	26 Safer 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak
197	Anadolu Adi 138/037	25 Safer 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Bahçe Gasbı-İcâre
198	Meclis-i Vâlâ'dan 425/003	24 Cemâziyelevvel 1268	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	Maliye Nâzırına	Kaza Müdürü İstifa ve Tayini
199	Anadolu Adi 140/003	Gurre-i Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Borç-Alacak
200	Anadolu Adi 140/003	Gurre-i Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Rusya Tebaasından David'in Cihangir Aşiretinden Alacağı
201	Anadolu Adi 140/003	Gurre-i Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Vergi Tahsilatı
202	Meclis-i Vâlâ'dan 425/015	10 Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamı Pertev Efendi'ye	-	Terfi ve Takdir
203	Meclis-i Vâlâ'dan 425/015	14 Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Ankara Valisine	Maliye Nâzırına	Aşair İşkâmı ve Vergi Tahsilatı
204	Anadolu Adi 140/012	18 Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Bursa Valisi Şerif Paşa'ya	-	Lefke Kazası Müdürüne Muavenet
205	Anadolu Adi 140/013	19 Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	İmamzade Ali Efendi'ye Muavenet
206	Anadolu Adi 140/019	29 Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Aşair Arasında Alacak-Verecek Davası
207	Meclis-i Vâlâ'dan 425/024	29 Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Ankara Valisine	Maliye Nâzırına	Bâlâ Nahiye Müdürüne Maaş Tahsisi
208	Anadolu Adi 140/019	Selh-i Cemâziyelâhir 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Aşar Resmi
209	Anadolu Adi 140/022	4 Receb 1268	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	İstihdam
210	Anadolu Adi 140/022	4 Receb 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Vergi Tahsilatı
211	Meclis-i Vâlâ'dan 425/035	14 Receb 1268	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	Rumeli Orduyu Humayun Reisi Erkanına	4 Neferin Nefy Üzerine
212	Anadolu Adi 140/030	18 Receb 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Kira Tahsilatı
213	Anadolu Adi 140/030	18 Receb 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Şekavet-Yolsuzluk-Vergi Tahsilatı
214	Anadolu Adi 140/031	19 Receb 1268	Şukka	Bursa Valisi Süleyman Paşa'ya	-	Yolsuzluk
215	Anadolu Adi 141/003	3 Zilkade 1268	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak
216	Anadolu Adi 141/006	7 Zilkade 1268	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Şirketten Kaynaklı Borç-Alacak
217	Anadolu Adi 141/012	12 Zilkade 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Borç-Alacak
218	Anadolu Adi 141/031	3 Zilhicce 1268	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Cizye Tüccarı-Borç-Alacak
219	Anadolu Adi 141/039	15 Zilhicce 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Şekavet-Sirkat
220	Anadolu Adi 141/049	Selh-i Zilhicce 1268	Şukka	Ankara Valisine	-	Aşairden Vergi Tahsilatı
221	Meclis-i Vâlâ'dan 429/013	5 Rebiülâhir 1269	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Kurşun Madeni Ruhsatı
222	Anadolu Adi 142/013	22 Rebiülâhir 1269	Şukka	Bursa Defterdarına	-	Vergi Tahsilatı-Ziyade Vergi Şikayeti

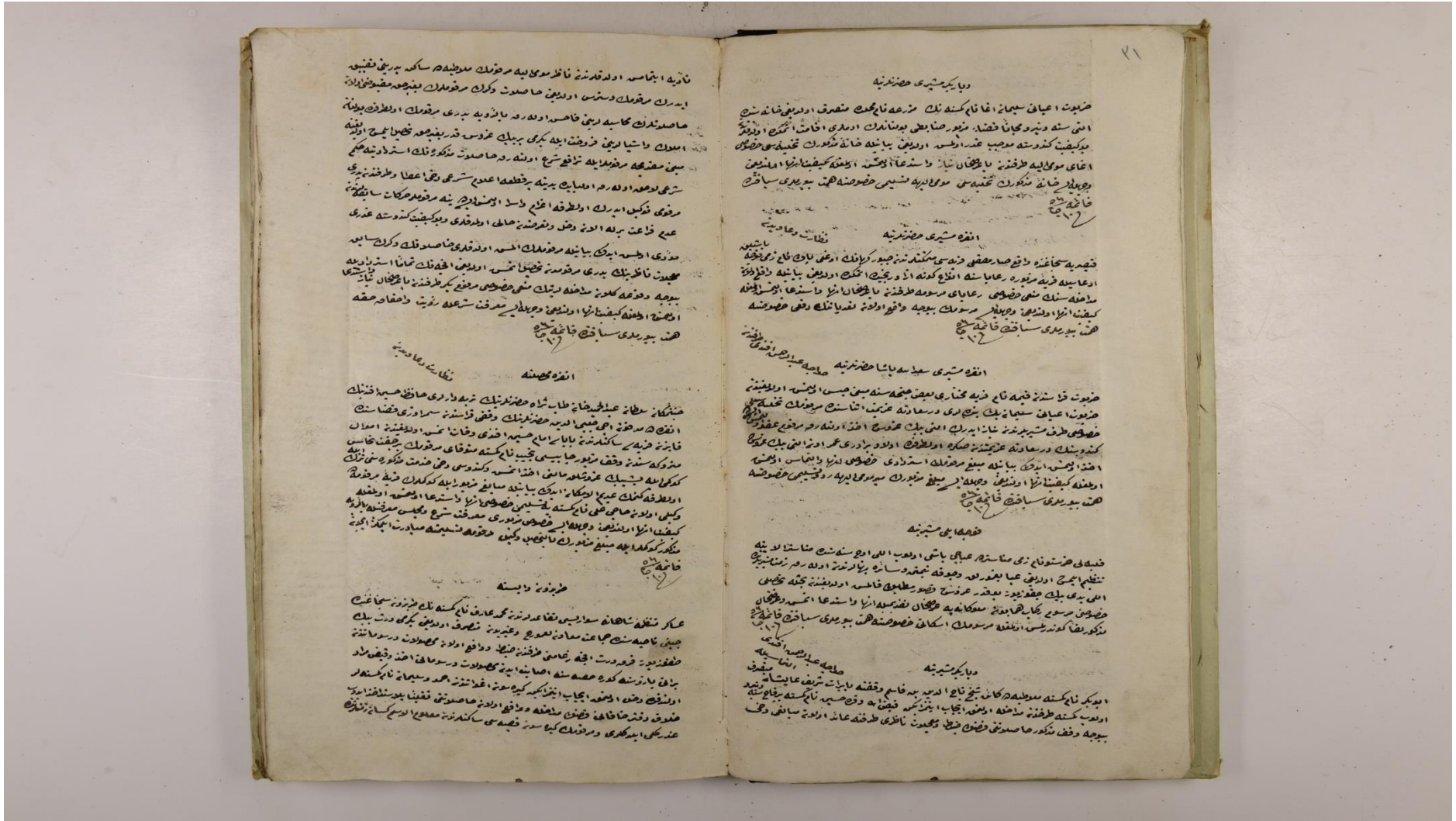
223	Anadolu Adi 142/014	22 Rebiülâhîr 1269	Şukka	Ankara Valisine	-	Dolandırıcılık
224	Anadolu Adi 142/015	22 Rebiülâhîr 1269	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak
225	Anadolu Adi 142/018	3 Cemâziyelevvel 1269	Şukka	Ankara Valisine	-	Katlı
226	Anadolu Adi 142/023	8 Cemâziyelevvel 1269	Şukka	Ankara Valisine	-	Tereke
227	Anadolu Adi 142/034	26 Cemâziyelevvel 1269	Şukka	Ankara Valisine	Kayseri Kaymakamına	Kayseri ve Bozok Evkaf Hafızına Muavenet
228	Anadolu Adi 143/008	20 Şaban 1269	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Mutasarrıf Terekesi
229	Anadolu Adi 143/008	17 Şaban 1269	Şukka	Bursa Valisine	-	İstihdam
230	Anadolu Adi 143/015	28 Ramazan 1269	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Gasb-Şekavet
231	Anadolu Adi 143/018	11 Şevval 1269	Şukka	Bursa Valisine	Karesi Kaymakamına	Borç-Alacak
232	Anadolu Adi 143/027	4 Zilkade 1269	Şukka	Bursa Evkaf Müdürüne	-	Dersiam Vazifesi
233	Anadolu Adi 143/027	3 Zilkade 1269	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Vakfiye Tahkikatı
234	Anadolu Adi 143/041	7 Zilhicce 1269	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Borç-Alacak
235	Anadolu Adi 143/045	28 Zilhicce 1269	Şukka	Ankara Valisine	Çankırı Kaymakamına	Vergi Tahsilatı-Memur Maaşı Bakayası
236	Anadolu Adi 143/056	15 Safer 1270	Şukka	Ankara Valisi Hazretlerine	-	Sirkat-Firar
237	Meclis-i Vâlâ'dan 432/029	6 Cemâziyelevvel 1270	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Vergi Tahsilatı
238	Meclis-i Vâlâ'dan 432/037	9 Cemâziyelevvel 1270	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Mumuriyete Maaş Tahsisi
239	Meclis-i Vâlâ'dan 432/045	24 Cemâziyelevvel 1270	Şukka	Ankara Valisine	-	Terfi
240	Meclis-i Vâlâ'dan 432/061	8 Cemâziyelâhîr 1270	Şukka	Ankara Kaymakamına	Maliye Nâzırına	Yolsuzluk-Vergi Tahsilatı
241	Anadolu Adi 144/003	8 Cemâziyelâhîr 1270	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Eskişehir Kazası Müftüsüne Tasallut
242	Anadolu Adi 144/012	27 Cemâziyelâhîr 1270	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Tereke Gasbı
243	Anadolu Adi 144/015	4 Receb 1270	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Tereke
244	Anadolu Adi 144/015	7 Receb 1270	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Çiftlik-Vergi Tahsilatı
245	Anadolu Adi 144/017	12 Receb 1270	Şukka	Ankara Valisine	-	Borç-Alacak-Sarrafan
246	Meclis-i Vâlâ'dan 433/013	14 Receb 1270	Şukka	Hüdavendigâr Valisi Hazretlerine	-	Şekavet-Dolandırıcılık
247	Meclis-i Vâlâ'dan 433/023	Selh-i Receb 1270	-	Hüdavendigâr Valisi Hazretlerine	-	Kaza Müdürlü İstifa ve Tayini
248	Anadolu Adi 144/028	4 Şaban 1270	Şukka	Ankara Valisine	-	Şekavet-Sirkat
249	Meclis-i Vâlâ'dan 434/033	17 Zilhicce 1270	-	Hüdavendigâr Valisi Hazretlerine	Maliye Nâzırına	Kaza Müdürlü-Yolsuzluk
250	Meclis-i Vâlâ'dan 434/033	17 Zilhicce 1270	-	Hüdavendigâr Valisine	Maliye Nâzırına	Kaza Müdürlü Azli
251	Meclis-i Vâlâ'dan 434/034	17 Zilhicce 1270	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Kaza Müdürlü Tayini
252	Anadolu Adi 145/010	15 Muharrem 1271	Şukka	Ankara Kaymakamına	-	Borç-Alacak
253	Anadolu Adi 145/033	22 Safer 1271	Şukka	Ankara Valisine	-	Gasb-Şekavet
254	Anadolu Adi 145/035	25 Safer 1271	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Ferraşlık Hizmeti Alacağı
255	Anadolu Adi 145/035	27 Safer 1271	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak-Sarrafan

256	Anadolu Adi 146/005	6 Receb 1271	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Tereke
257	Meclis-i Vâlâ'dan 436/003	20 Receb 1271	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	Maliye Nâzırına	Kaza Müdürü Azli
258	Anadolu Adi 146/029	6 Şaban 1271	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak-Sarrafan-Kefalet
259	Anadolu Adi 146/031	21 Ramazan 1271	Şukka	Ankara Kaymakamına	-	Terekeden Borç Tahsili
260	Meclis-i Vâlâ'dan 436/013	7 Şevval 1271	Şukka	Ankara Valisine	-	Kaza Müdürü Azli
261	Anadolu Adi 146/040	26 Şevval 1271	Şukka	Ankara Valisine	-	Gasb-Şekavet
262	Anadolu Adi 146/041	26 Şevval 1271	Şukka	Ankara Valisine	-	Aşair-Şekavet
263	Anadolu Adi 146/041	26 Şevval 1271	Şukka	Hüdavendigâr Valisine	-	Hareket-i Arzdan Dolayı Ahmet Efendi'ye Muavenet
264	Anadolu Adi 153/012	19 Rebiülâhir 1276	Şukka	Ankara Valisine	-	Gasb
265	Anadolu Adi 153/018	Gurre-i Cemâziyelevvel 1276	Şukka	Ankara Valisine	-	Borç-Alacak
266	Anadolu Adi 153/022	12 Cemâziyelevvel 1276	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Aşar Resmi-Ortaklık-Dolandırıcılık
267	Anadolu Adi 153/032	7 Cemâziyelâhir 1276	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	-	Vergi Tahsilatı-Ortaklık-Dolandırıcılık
268	Anadolu Adi 153/032	10 Cemâziyelâhir 1276	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Borç-Alacak
269	Anadolu Adi 153/033	10 Cemâziyelâhir 1276	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Gasb-Tahkikat
270	Anadolu Adi 153/040	25 Cemâziyelâhir 1276	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Gasb-Tahkikat
271	Meclis-i Vâlâ'dan 446/011	5 Şevval 1276	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlüğü-Yolsuzluk
272	Meclis-i Vâlâ'dan 446/011	5 Şevval 1276	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	-	Kaza Müdürlüğü-Yolsuzluk
273	Meclis-i Vâlâ'dan 446/014	11 Şevval 1276	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	Maliye Nezaretine	Kaza Müdürlüğü-Yolsuzluk
274	Meclis-i Vâlâ'dan 446/021	21 Şevval 1276	Şukka	Hüdavendigâr Mutasarrıfına	Maliye Nâzırına	Kaza Müdürü Azli
275	Meclis-i Vâlâ'dan 446/021	22 Şevval 1276	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürü Azli
276	Meclis-i Vâlâ'dan 446/025	8 Zilkade 1276	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Zabit İbrahim Ağa'nın Yolsuzluğu
277	Meclis-i Vâlâ'dan 446/028	12 Zilkade 1276	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	-	Vergi Tahsilatı-Ziyade Vergi Şikayeti
278	Meclis-i Vâlâ'dan 446/035	23 Zilkade 1276	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	Nezaret-i Müşarün-İleyhe	Nahiye Zabıtı İstifası
279	Meclis-i Vâlâ'dan 446/046	21 Zilhicce 1276	Şukka	Hüdavendigâr Mutasarrıfına	Maliyeye	Şekavet
280	Anadolu Adi 154/005	8 Safer 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Gasb
281	Anadolu Adi 154/013	22 Safer 1277	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	-	Vergi Tahsilatı
282	Meclis-i Vâlâ'dan 446/067	25 Safer 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Vakıf Resmi
283	Anadolu Adi 154/022	8 Rebi'ülevvel 1277	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	-	Redif Neferi Osman'ın Vefatı ve Ondan Kalan Umurun Tahkikatı
284	Anadolu Adi 154/022	7 Rebi'ülevvel 1277	Şukka	Ankara Valisine	-	Zevciinden Kaynaklı Madur Bulunan Zeyneb Hatunun Arzuhali
285	Anadolu Adi 154/024	10 Rebi'ülevvel 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Tereke Gasbı
286	Anadolu Adi 154/028	17 Rebi'ülevvel 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Haksız Alacak Talebi Tahkikatı
287	Anadolu Adi 154/028	17 Rebi'ülevvel 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Borç-Alacak
288	Anadolu Adi 155/003	2 Şaban 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Vergi Tahsilatı-Aşair Muhafeleti

289	Anadolu Adi 155/006	9 Şaban 1277	Şukka	Ankara Mutasarrıfı Râdullah Paşa'ya	-	İstihdam
290	Anadolu Adi 155/006	9 Şaban 1277	Şukka	Ankara Mutasarrıfı Râdullah Paşa'ya	-	Terekeden Borç Tahsili
291	Anadolu Adi 155/011	22 Şaban 1277	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak
292	Anadolu Adi 155/017	8 Ramazan 1277	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Muhacirlerin İskânı
293	Anadolu Adi 155/022	26 Ramazan 1277	Şukka	Ankara Mutasarrıfı Râdullah Paşa'ya	-	İskân Olunan Muhacirlere Tasallut
294	Anadolu Adi 155/022	26 Ramazan 1277	Şukka	Ankara Kaymakamı Rıza Paşa'ya	-	Gasb
295	Meclis-i Vâlâ'dan 459/019	12 Şevval 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	Maliye Nezareti Celilesine	Derbendlerin Muhafazasına Mebni Süvari Zabtiyesi İstihdamı
296	Anadolu Adi 155/028	13 Şevval 1277	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Çerkes Muhacirlerin İskânı
297	Anadolu Adi 155/028	13 Şevval 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Kermiya Muhacirlerinin İskânı
298	Anadolu Adi 155/028	13 Şevval 1277	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Çerkes Muhacirlerin İskân Problemi
299	Anadolu Adi 155/028	13 Şevval 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Kermiya Muhacirlerinin İskân Problemi
300	Anadolu Adi 155/028	13 Şevval 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Kermiya Muhacirlerinin İskân Problemi
301	Meclis-i Vâlâ'dan 459/025	14 Şevval 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlüğü-Yolsuzluk-Zulûmat
302	Meclis-i Vâlâ'dan 459/042	29 Şevval 1277	Şukka	Ankara, Adana, Maraş, Harput Müşirlerine	Anadolu Ordusu Müşirine	İskân Olunacak Aşaire Dair
303	Meclis-i Vâlâ'dan 459/047	4 Zilkade 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfı Nureddin Paşa Hazretlerine	Maliye Nezareti Celilesine	Karabağ Aşireti Müdürünün İstifasına Mebni Vukû Bulan Şekavet
304	Meclis-i Vâlâ'dan 459/050	8 Zilkade 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlüğü İstifası
305	Meclis-i Vâlâ'dan 459/054	11 Zilkade 1277	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	Maliye Nezareti Celilesine	Posta Tatarları-Şekavet-Süvari İstihdamı
306	Meclis-i Vâlâ'dan 459/067	Selh-i Zilkade 1277	Şukka	Ankara Eyaleti Mutasarrıfı Radullah Paşa'ya	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlüğü İstifası
307	Meclis-i Vâlâ'dan 459/072	6 Zilhicce 1277	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlüğü İstifası
308	Meclis-i Vâlâ'dan 459/074	6 Zilhicce 1277	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlüğü İstifası
309	Meclis-i Vâlâ'dan 459/078	15 Zilhicce 1277	Şukka	Hüdavendigâr Mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya	Maliye Nezareti Celilesine	Nahiye Zabıtı İstifası
310	Meclis-i Vâlâ'dan 459/108	8 Safer 1278	Şukka	Bursa Mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya	-	Tercüman Tayini
311	Anadolu Adi 157/012	24 Ramazan 1278	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Tereke-Borç-Alacak
312	Anadolu Adi 157/012	24 Ramazan 1278	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Vergi Tahsilatı
313	Anadolu Adi 157/018	13 Şevval 1278	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Zabta Çavuşluğu Tayini
314	Anadolu Adi 157/018	13 Şevval 1278	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	-	İstihdam
315	Anadolu Adi 157/018	10 Şevval 1278	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Rüsumatın İrsali için Yol Harcirahtı
316	Anadolu Adi 157/022	17 Şevval 1278	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak
317	Meclis-i Vâlâ'dan 461/013	27 Şevval 1278	Şukka	Ankara Mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlerinin Azli
318	Meclis-i Vâlâ'dan 461/024	19 Zilkade 1278	Şukka	Ankara Mutasarrıfı Nureddin Paşa Hazretlerine	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlüğü İstifası
319	Meclis-i Vâlâ'dan 461/028	20 Zilkade 1278	Şukka	Ankara Mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlerinin Azli
320	Meclis-i Vâlâ'dan 461/043	7 Zilhicce 1278	Şukka	Hüdavendigâr Mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya	-	Nahiye Zabıtı Cavid Bey'in Yolsuzluğunun Tahkikatı

321	Meclis-i Vâlâ'dan 461/064	12 Muharrem 1279	Şukka	Hüdavendigâr Eyaleti Mutasarrıfı Mehmet Paşa'ya	Nezaret-i Müşarün-İleyhe	Kaza Müdürü Azli
322	Meclis-i Vâlâ'dan 461/070	17 Muharrem 1279	Şukka	Ankara Mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya	Maliye Nezareti Celilesine	Kaza Müdürlüğü İstifası
323	Meclis-i Vâlâ'dan 461/175	24 Rebiülâhîr 1279	Şukka	Ankara Mutasarrıfı Nureddin Paşa'ya	-	Şekavet-Neferat İrsali
324	Anadolu Adi 157/026	23 Şevval 1279	Şukka	Bursa Mutasarrıfına	-	Rûsumat İhalesinde Alacak
325	Anadolu Adi 158/004	2 Receb 1279	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	-	Aşar Resmi
326	Anadolu Adi 158/020	28 Receb 1279	Şukka	Ankara Mutasarrıfına	-	Vakfın Üzerine Dekâkin İnşası
327	Anadolu Adi 158/043	27 Şaban 1279	Şukka	Ankara Valiliğine	-	Borç-Alacak
328	Anadolu Adi 158/045	Selh-i Şaban 1279	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Zabtiye Çavuşluğu Tayini
329	Anadolu Adi 160/012	28 Muharrem 1280	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Borç-Alacak
330	Anadolu Adi 160/018	3 Safer 1280	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Haksız Yargılama
331	Anadolu Adi 161/020	7 Cemâziyelevvel 1280	Şukka	Ankara Eyaleti Valiliğine	-	Borç-Alacak
332	Anadolu Adi 161/055	18 Cemâziyelâhîr 1280	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Muhacirlerin İskân Olunduğu Mahâle Cami ve Mekteb İnşası
333	Anadolu Adi 161/075	15 Receb 1280	Şukka	Kütayha Kaymakamına	-	Muhacirlerin İskân Problemi

Ek-3, Ayniyat Defterlerinden Sayfa Örneği 2

دبا کیرتیری حضرتزینیه

حضرت اعیان سیمای آغا نام کشته نیک مزرعه ناپنج شرف اوردی چنانکه شرح
 اینی است و نیز وی را قضا مینور صابقی بوندانک اوردی قامت کنگر اوردی
 بویکسین کندوسته موجب عذر اوست اوردی بیایند خانه مذکور کتبیست حضرت
 آغای مویلیه لافزنی ما لطفان نیز دانستند آتش اطمینه کبینه انرا اوردی
 بویکسین خانه مذکور کتبیست مویلیه به منشی حضرتزه کتبیست بویکسین
 خانه شرح

انقره مشیری حضرتزینیه

حضرت اعیان سیمای آغا نام کشته نیک مزرعه ناپنج شرف اوردی چنانکه شرح
 اینی است و نیز وی را قضا مینور صابقی بوندانک اوردی قامت کنگر اوردی
 بویکسین کندوسته موجب عذر اوست اوردی بیایند خانه مذکور کتبیست حضرت
 آغای مویلیه لافزنی ما لطفان نیز دانستند آتش اطمینه کبینه انرا اوردی
 بویکسین خانه مذکور کتبیست مویلیه به منشی حضرتزه کتبیست بویکسین
 خانه شرح

انقره مشیری سید سید باشا حضرتزینیه

حضرت فلا سینه قیده نایب کتبیست بعضی جمله سینه سینه سینه اوردی
 حضرت اعیان سیمای آغا نام کشته نیک مزرعه ناپنج شرف اوردی چنانکه شرح
 اینی است و نیز وی را قضا مینور صابقی بوندانک اوردی قامت کنگر اوردی
 بویکسین کندوسته موجب عذر اوست اوردی بیایند خانه مذکور کتبیست حضرت
 آغای مویلیه لافزنی ما لطفان نیز دانستند آتش اطمینه کبینه انرا اوردی
 بویکسین خانه مذکور کتبیست مویلیه به منشی حضرتزه کتبیست بویکسین
 خانه شرح

فوجها بی مشیرتیه

فوجها بی مشیرتیه
 حضرت اعیان سیمای آغا نام کشته نیک مزرعه ناپنج شرف اوردی چنانکه شرح
 اینی است و نیز وی را قضا مینور صابقی بوندانک اوردی قامت کنگر اوردی
 بویکسین کندوسته موجب عذر اوست اوردی بیایند خانه مذکور کتبیست حضرت
 آغای مویلیه لافزنی ما لطفان نیز دانستند آتش اطمینه کبینه انرا اوردی
 بویکسین خانه مذکور کتبیست مویلیه به منشی حضرتزه کتبیست بویکسین
 خانه شرح

دبا کیرتیری

دبا کیرتیری
 حضرت اعیان سیمای آغا نام کشته نیک مزرعه ناپنج شرف اوردی چنانکه شرح
 اینی است و نیز وی را قضا مینور صابقی بوندانک اوردی قامت کنگر اوردی
 بویکسین کندوسته موجب عذر اوست اوردی بیایند خانه مذکور کتبیست حضرت
 آغای مویلیه لافزنی ما لطفان نیز دانستند آتش اطمینه کبینه انرا اوردی
 بویکسین خانه مذکور کتبیست مویلیه به منشی حضرتزه کتبیست بویکسین
 خانه شرح

انقره مشینه

انقره مشینه
 حضرت اعیان سیمای آغا نام کشته نیک مزرعه ناپنج شرف اوردی چنانکه شرح
 اینی است و نیز وی را قضا مینور صابقی بوندانک اوردی قامت کنگر اوردی
 بویکسین کندوسته موجب عذر اوست اوردی بیایند خانه مذکور کتبیست حضرت
 آغای مویلیه لافزنی ما لطفان نیز دانستند آتش اطمینه کبینه انرا اوردی
 بویکسین خانه مذکور کتبیست مویلیه به منشی حضرتزه کتبیست بویکسین
 خانه شرح

عزیزان دایسته

عزیزان دایسته
 حضرت اعیان سیمای آغا نام کشته نیک مزرعه ناپنج شرف اوردی چنانکه شرح
 اینی است و نیز وی را قضا مینور صابقی بوندانک اوردی قامت کنگر اوردی
 بویکسین کندوسته موجب عذر اوست اوردی بیایند خانه مذکور کتبیست حضرت
 آغای مویلیه لافزنی ما لطفان نیز دانستند آتش اطمینه کبینه انرا اوردی
 بویکسین خانه مذکور کتبیست مویلیه به منشی حضرتزه کتبیست بویکسین
 خانه شرح

